

ILMAR ROOTSI

Hunt ja inimene:
suhted Eestis XVIII sajandi keskpaigast
XIX sajandi lõpuni

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 30. augustist 2011. a

Juhendaja: prof Tiit Rosenberg

Oponent: prof., dr dr. h. c Aleksander Loit (Stocholmi Ülikool)

Doktoritöö kaitsmine toimub 28. oktoobril 2011. a kell 16.15 Tartu Ülikooli nõukogu saalis Tartus, Ülikooli 18

ISSN 1406-443X
ISBN 978-9949-19-860-3 (trükis)
ISBN 978-9949-19-861-0 (PDF)

Autoriõigus Ilmar Rootsi, 2011

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee
Tellimuse nr 617

SISUKORD

SISSEJUHATUS	8
Uurimistöö ülesanded ja ülesehitus.....	8
Historiograafia ja allikad.....	12
1. EUROOPA RAHVASTE VÕITLUSEST HUNTIDE VASTU.....	22
2. VANEMAD TEATED HUNTIDEST BALTIMAADES	31
3. HUNDID KAHJURITENA KARJAKASVATUSELE	42
3.1. Kahjud XIX sajandi Liivi- ja Eestimaal.....	43
3.2. Kahjud XIX sajandi Saaremaal.....	51
3.3. Karjatamisest ja karjastest.....	53
4. HUNDID OHUNA INIMESTELE. MARUTAUDIS HUNDID	57
4.1. Marutaudis hunt. Rünnakute analüüs.....	58
4.2. Hunt marutaudi levitajana. Taudi tekkimisest ja seda soodustavatest teguritest mineviku arusaamades.....	63
4.3. Marutõve vältimise ja ravi vahenditest	65
4.4. Marutõvest inimesel.....	68
5. INIMESESÖÖJAD HUNDID	71
5.1. Kuidas inimesesööja hunt inimest ründab?	74
5.2. Inimesesööjate huntide rünnakute analüüs	76
5.3. Inimesesööjad hundid – kes nad olid?	81
5.4. Hundiohu peegeldus inimeste mõtetes ja tegudes	94
6. VÕITLUS HUNTIDE VASTU	96
6.1. Hundijahist Liivimaal	97
6.2. Hundijahist Eestimaal.....	112
6.3. Eestimaa XIX sajandi hundiküttidest	122
6.4. Hundijahist Saaremaal.....	125
7. HUNDIJAHI VIISID JA VAHENDID	130
7.1. Aktiivsed jahipidamisviisid.....	134
7.1.1. Ajujahid	134
7.1.2. Peibutusjahid	142
7.1.3. Varitsusjahid.....	146
7.1.4. Pesakondade otsimine.....	148
7.2. Passiivsed jahipidamisviisid	152
7.2.1. Püük hundiaukudega.....	152
7.2.2. Püük hundiaedadega	157
7.2.3. Püük kast- ja lõöklõksudega	161
7.2.4. Püük mürgitatud söödaga	163

8. HUNT EESTI RAHVATRADITSIOONIS.....	168
8.1. Muistend hundi loomisest ja kiskjaks saamisest.....	170
8.2. Hunt kiskjana.....	171
8.3. Hunt ja kariloomad	174
8.4. Hunt ja karjane.....	179
8.5. Hunt ja jüripäev ning teised rahvakalendri tähtpäevad.....	185
8.6. Hunt endeloomana	188
8.7. Hunt kultusloomana.....	191
8.7.1. Eestlaste pärimused, mis kõnelevad lugupidamisest hundi vastu	192
8.7.2. Abist ja kaitsesest, mida hundilt pidi saama.....	196
8.8. Hunt soendina	203
8.9. Hunt kujundlikus keelekasutuses.....	209
KOKKUVÕTE	214
LISAD.....	220
A. Töös esinevad raha-, mahu-, pikkus- ja pindalaühikud	220
B. Tabelid	
Tabel 1: 1763–1891 Eestis marutaudis huntide ohvriks langenud inimesed (luteriusu kirikuorganite andmeil)	221
Tabel 2: 1762–1853 Eestis inimesesööjate huntide ohvriks langenud inimesed.....	227
Tabel 3: 1825–1859 Liivimaal tapetud hundid (ametlikel andmetel)....	236
Tabel 4: 1827–1851 Eestimaal tapetud hundid (välja makstud preemiate alusel)	238
Tabel 5: 1875–1899 Eestimaal tapetud hundid (välja makstud preemiate alusel).....	239
Tabel 6: Harjumaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana).....	240
Tabel 7: Virumaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)	241
Tabel 8: Järvamaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)	242
Tabel 9: Läänemaa kihelkondades ja Hiiumaal aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)	243
Tabel 10: Saaremaal aastatel 1801–1885 välja makstud preemiate alusel tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid / sealhulgas kutsikaid viisaastakute summana)	244

C. Joonised

Joonis 1.	Marutaudis huntide 70 inimeste ründamise juhtu XIX sajandi Eestis viisaastakute kaupa.....	61
Joonis 2.	Marutaudis huntide esinemus aastaaegade kaupa Eestis (1763–1891) ja Venemaal (1843–1861) (protsentides juhtude üldarvust).....	63
Joonis 3.	Eesti kontuurkaart kihelkondade piiridega, kuhu on märgitud antud kihelkonnas XIX sajandil murtud inimesed.....	77
Joonis 4.	Inimesesööjate hundiohvriks langenud lapsed XIX sajandi Eestis viisaastakute kaupa.....	78
Joonis 5.	Inimesesööjate huntide ohvriks langenud lapsed XVIII–XIX sajandi Eestis kuude kaupa	80
ALLIKAD JA KIRJANDUS.....		245
SUMMARY		264
Relationship Between the Wolf and Man in Estonia from the Middle of the 18th Century until the End of 19th Century		264
CURRICULUM VITAE.....		276
PUBLIKATSIOONID		278

SISSEJUHATUS

Uurimistöö ülesanded ja ülesehitus

Hundi kui külaühiskonna elu ja rahvakultuuri laiemalt mitmete sajandite jooksul tähelepanuväärsel kombel mõjutanud looma avastasid enda jaoks 1980-ndatel aastatel, kui Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiivis hakkasin uurima esivanemate pärimusi metsloomade ja jahi kohta. Seal alguse saanud huvi hundi kui erakordse kiskja vastu viis mind teemat edasi uurima Eesti Rahva Muuseumi, Eesti Ajalooarhiivi, raamatukogudesse ja teistesse varamutesse, sealhulgas arhiividesse Peterburis ja Riias. Nendest varamutest aastate jooksul kogutud allikmaterjal kui trükistest leitu andis hundist lõppkokkuvõttes monograafia „Tuli susi soovikusta” (2005) ja käesoleva doktoriväitekirja.

Minu uurimistöö kulges paralleelselt kõikides nimetatud varamutes. Seal leitud nii käsikirjaline kui ka printseeritud materjal sai süstematiseeritud, jagatud valdkondadeks, kriitiliselt hinnatud, analüüsitud ja tulevase töö põhipeatükkide kaupa sedelitena kartoteegikastidesse paigutatud. Materjali lahtimõtestamisel ja töö esialgse variandi kokkukirjutamisel tekkis tihti küsimusi, millele tuli vastus leida. Näiteks raamatu „Tuli susi soovikusta” 4. peatüki alapeatükis „Hunt kiskjana reaalsuse ja fantaasia piiril” (so. kus on reaalsus, kus folkloor?), mis väitekirja tekstist välja on jäetud, oli algul raske hinnangut anda mitmetele seal kirjeldatud huntide jahipidamise võtetele. Õigete järelduste tegemisel aitas mind palju tollases Leningradis M. Saltõkov-Štšedrini-nimelises raamatukogus (praegune Venemaa Rahvusraamatukogu) vanema vene jahindusperioodika lugemine. Aja jooksul jõudsin järeldusele, et nii mõnelgi muinasjutul, kus hunt on tegelane, on reaalne aluspõhi olemas. Näiteks lool „Hunt meelitab lamba tallede juurest” või „Hunt ja Karja-Eku”. Kuid tekkinud küsimustega, millele kirjandusest vastust ei leidnud, tuli pöörduda ka astrofüüsikute, keemikute ja veterinaaride poole. Küsimusi tekkis isegi materjali teise või kolmanda korra lugemise järel. Kui tekkis kahtlus väljakirjutatus, tuli võimaluse korral algallikad välja tellida ja vastavad kohad üle kontrollida.

Teadmiste kasvuga tuli nii mõnigi asi kriitiliselt ümber hinnata, sest kogutud allikmaterjal pole võrdselt hinnatav,¹ veel vähem kirjanduses või ajakirjanduses avaldatu – sellest lähemalt järgnevas alapeatükis „Historiograafia ja allikad”.

Kokkuvõttes – töös on tuginetud ajaloouurimises nii tavapärasele ajaloolis-kriitilisele meetodile, kontrollides ja mõtestades ühtesid teateid teiste allikate või kirjutiste najal.

Peatükis „Hunt eesti rahvatraditsioonis” on analüüsitud rahva hulgast kogutust enamlevinud pärimusi, mis on esitatud loogilises järjestuses alapeatükkidena

¹ Näiteks, ei usu, et Eestis ajavahemikus 19. märtsist 1951 kuni 5. septembrini 1952 tapetud 100 täiskasvanud hundi hulgas oli ainult 13 emaslooma (ERA, f. R-1987, n. 1, s. 16, L. 1–18). On tõsi, et huntide kõrge arvukuse korral on isasloomi populatsioonis normaalsest suhtest (52–53 %) enam, isegi üle 60 %, kuid mitte iial 87%.

alates muistendist hundi loomise kohta ning lõpetades sõna *hunt (sus)* kasutamisega meie keelepruugis.

Kogu väitekiri on üles ehitatud põhimõttel üldiselt üksikule, üldprobleemide järel konkreetsed küsimused, alustades inimese jaoks hundi peamisest rollist – karjamurdjast, siis kiskjana ohust inimestele – esmalt enamlevinuna – maru-
taudis loomana, seejärel inimesesööjana, kus sündmusi vaadeldud kronoloogiliselt, edasi huntide hävitamisest koos selleks kasutatud viiside ja vahenditega ja meestega, kes seda tegid ning lõpuks esivanemate folkloorne pärimus hundist.

Kuna esimese peatüki moodustab lühikokkuvõte mõnede Euroopa maade kohta, siis alates uurimistöö teisest peatükist „Vanemad teated huntidest Baltimaades” käsitletakse probleemi juba Eesti keskselt. Nimetatud peatükis valgustatakse probleemi (huntide arvukusest tingitud kahjud karjakasvatusele ja ohud inimestele ning vajadus selleks hunte hävitada) historiograafilisest aspektist. Sellele järgnevad peatükid (3.–5.) avavad probleemi olemuse juba konkreetselt. Toetudes olemasolevatele allikatele, saab väita, et hundiprobleem eksisteeris Eestis vähemalt keskajast alates. Riigivõimu poolt kasutuselevõetud abinõudest on lähemaid teateid alles hilisemast ajast – XVII saj teisest poolest. Üksikasjalikumad andmed huntide laastamistööst maarahva karjade hulgas ja inimeste endi kallal on säilinud alates sajand hilisemast ajast, millele käesolev uurimus keskendubki. XIX sajandil on hakatud hundinuhtluse kohta koguma juba üksikasjalikumad statistilist andmestikku (näiteks vastav materjal aastate 1822/23, 1874/77, 1881/83 ja 1896/98 kohta), mis teeb huntide tekitatud kahju inimestele ja koduloomadele täpsemini jälgitavaks kuni XIX saj lõpuni, mil huntide nuhtlus sai Eestis likvideeritud. Selle algallikatest pärineva statistilise materjali esitamine, kontroll ja analüüs, sealhulgas Eesti- ja Liivimaa 1874/77 kahjude omavaheline võrdlemine, samuti algallikatest andmete käibesetoomine inimohvrite kohta, **selgitamaks, kuivõrd ulatuslikud ja rahva elule olulised olid huntide poolt tekitatud majanduslikud ja inimkahjud, oli käesoleva uurimistöö üheks peaülesandeks.**

Et kariloomad olid minevikus maarahva ainuke rikkus, siis nende kaotus võis mõnele perele saada kui mitte katastroofiks, siis tõsiseks õnnetuseks ikkagi. Murdsid hundid vabadiku ainukese lehma või peremehe kallima vara – hobuse, vahel ka viimase, siis ei saa seda teisiti kui katastroofiks nimetada.² Ilmekalt saab sama probleemi olemust iseloomustada Venemaa näitel, nagu kirjutas Nikolai Blohhiin 1874. aastal: „Keskmise vene talupoja kogu rikkus on tema kari, kust ta saab riide ja toidu, ning hobune, kellega teeb ta päevast päeva tööd. Millest ta elab? Oma ainsa lehma piimast ja leivast, mis saadud töös koos oma hobusega. Ta on rietatud oma 2–3 lamba villast rõivastesse, maksab

² Statistiliste andmete järgi oli Liivimaal 1688. aastal ühel talupojal keskmiselt üks hobune ja üks lehm, 1828. aastal – üks hobune ja kaks lehma (EAA, f. 2489, n. 1, s. 17, l. 1) ja 1853. aastal – endiselt üks hobune, aga kolm sarvloomu ja neli väikeloomu. (EAA, f. 296, n. 1, s. 23, l. 55). J.H. Rosenplänter (Beiträge... 11. H, 1818, lk. 26–27) annab selle asja kohta veidi suuremad arvud: 2–3 hobust, vähemalt üks paar härgi, 2–3 lehma, 2 vana siga, mõned põrsad, paarkümmend lammast jt. loomi.

makse või võlga tööga, milles on osanik tema hobune. Rääkimata tervete asulate õnnetustest, mida toovad marutaudis hundid, jätavad ka tavalised hundi röövretked ta ilma piimaandjast lehmast või töötegitajast hobusest...”³

Eestis on huntide tekitatud majanduslikku kahju võrreldud selliste ühiskonda tabanud katastroofidega nagu epideemiad, ikaldused, üleujutused, kahjutuled. Siit ka huntide nimetamine maapiinaks või kogu möödunud sajandite huntide-rikast aega hundiliseks ajaks oma hundiaastate, hundikuude, hundipäevade ja -öödega.

Ja veel inimeste kaotused, mis polnud millegagi võrreldavad ega korvata-
vavad, nagu ilmneb dramaatilisel moel paljudest allikatest.

Ja samas on autoreid, nagu näiteks R. A. Caras (*Dangerous to Man*, 1978:33), kes peab huntide ohtu inimestele rohkem ülespuhutuks kui tegelikuks. Või meie Eesti 1930ndate aastate tuntud jahindustegelane Franz Reidolf, kes oma senini väga hinnatud raamatus *Jahinduse käsiraamat* (1938:166) kirjutab: „Meie oludes pole hunt inimestele üldse kardetav. Ajalehtedes vahetevahel ilmunud jutud hundi kallalekippumistest mõnele teekäijale või isegi autole on lihtsalt mõne fantaasiarikka kirjasatja viirastusi.” Juba Juhan Kunder kauge-
mast minevikust läheb tõe lähemale. Oma *Looduse-õpetuse* I raamatus (1877:27) märgib ta, et „kui nälg teda kihutab, murrab ka inimesi.”

Raamatus „Tuli susi soovikusta” esitatud dokumentaalsed andmed inim-
ohvrite kohta XVIII–XIX sajandi Eestis kinnitavadki tõsiasja, et koos suure
majandusliku kahjuga olid hundid möödunud sajanditel ka tõsiseks ohuks
inimeste elule ja tervisele, hirmu sümboliks, mis peegeldub meie rahvapäri-
mustest..

**Uurimuse teiseks peaülesandeks oli huntide hävitamise käigu, selle ula-
tuse ja korralduse ning tulemuste väljaselgitamine.** Sellele on pühendatud
väitekirja järgnevad peatükid (6.–7.), milles vaadeldakse võitlust huntide vastu
piirkonniti ja ajaliselt, lähtudes eeskätt võimude poolt rakendatud abinõudest ja
nende elluviimise viisidest ja vahenditest huntide hävitamiseks XVIII–XIX sa-
jandi Eesti- ja Liivimaal. Selleks on arhiivimaterjalide põhjal välja selgitatud
andmed kütitud huntidest XIX sajandi Eestis, eeskätt just Eestimaa kuber-
mangus, sest viimase puhul puudusid publitseeritud andmed, nagu need olid
suures osas Liivimaa kohta. Ka selgus väljamakstud preemiade alusel Saaremaal
tegelikult kütitud huntide arv, sest ametlikud andmed polnud tõesed.

Kuigi Eestis on aegade jooksul olnud kasutusel paarkümmend huntide
küttimise viisi ja vahendit, pole nende kasutamise osakaal olnud kunagi võrdse
tähtsuse ja tulemuslikkusega. Esmalt suuri rahvahulki haaranud ajujahtidest.
Kuna neid ei osatud õieti läbi viia, just ajamise seisukohalt, siis olid nad väga
väikese tulemuslikkusega, arvestades seal osalenud inimeste hulka. Pealegi
suhtus väljajaetud elanikkond sellesse ükskõikselt, isegi tõrjuvalt ja kuna jahtidel
puudusid ka õiged juhid, siis olid need jahid rohkem suured vabaõhuetendused,
millega aeti hunte ainult ühest kohast teise. Seal puudus distsipliin ja valitses

³ Блохин Н. Волчий вопрос. // Журнал Охоты 1874, No 4, с. 57–58.

pealegi ebausku. Ka oli suvi-sügiseste ajujahtide aeg (1.VIII – 15.IX) liialt varajane – nendega oleks tulnud alustada 3–4 nädalat hiljem.

Ekstreemne olukord, mis XVIII ja XIX saj algupoolel Eesti- ja Liivimaal valitses, nõudis ka samaseid abinõusid huntide arvu vähendamiseks. Tulemusriikas oli panuse tegemine kevadisele pesakondade otsimisele. Täiskasvanud huntide hävitamiseks tulnuks enam ja oskuslikumalt kasutada ka mürki – see on olnud pesapoegade tapmise kõrval läbi aegade teine efektiivne viis huntide arvu vähendamisel. Kuigi mürgi kasutamisel on omad varjuküljed ja tekivad probleemid korjaste (sööda) hankimisel, on see viis andnud võrdlemisi lühikese ajaga soovitud tulemusi – nii saadi teadaolevalt hundinuhtlusest jagu Kuramaal.

Ülaltoodu põhjal väidan, et Eesti oleks mineviku suurest huntide arvukusest vabanenud juba varem kui see tegelikult sündis. Selleks oleks tulnud kehtestada kohe valitsuse poolt märkimisväärne preemia ja see diferentseerida samuti Eestimaa kubermangus, nagu oli see Liivimaal, kus täiskasvanud hunt oli kõrgemalt tasustatud kui pesapoeg. Nii oleks tapetud rohkem ka populatsiooni taastootjaid, sest nagu teada, oli siin mehi, kes, tuginedes hundi pesapaigatruudusele, teadlikult hoidsid emahunte, et järgmisel kevadel saaks jälle uue pesakonna metsast tuua. XIX saj teisel poolel, kui hunte oli juba oluliselt vähemaks jäänud, eriti Liivimaal, oleks võitluse lõpule viimiseks võinud asutada vastavaid jahiseltse asjast huvitatud isikutest, nagu tehti seda 1880-ndatel Eestimaal.

Uurimistöö kolmandaks peaülesandeks oli uurida ka hundi kui kiskja mõju esivanemate vaimuelule, selle kajastumisele rahvapärimestes, kus hundile on antud eriline koht teiste metsloomade seas (see avaldub 8. peatükis). Nii esineb ta vanasõnades, kõnekäändudes, mõistatustes, rahvalauludes, loitsudes, muinasjuttudes, muistendites, pajatustes, uskumustes. Uskumused ja kombes, mis hundist lähtuvad, koonduvad valdavalt muidugi kariloomade ümber, sest pidevalt karja ohustavaid hunte tuli oma loomadest eemal hoida. Seda püüti teha nii reaalsete vahenditega (näiteks loomade määrimine tõkati, petrooliga) kui maagiavõtetega. Uskudes sõna maagilisse jõusse, pöörduti palvetega kas huntide valitseja Püha Jüri või hundi enda poole.

Mida ka ei tehtud, külastasid hundid karju ikkagi. Hundist sai loodusjõud, kelle vastu ei saanud, kellega tuli igapäevaelus arvestada ja keda respektierida. Nii tuli tunnustada ta õigust saagile, kellel oli igast talust saada oma „jagu” nõ ohvrianni näol. Seepärast polnud lubatud segada ega hurjutada ka saagiga lahkuvat hunti. Pealegi usuti, et murdes koduloomi toob ta sellega neile ühtlasi ka sigivust juurde. Kuulakem, mida rahvalaulus „Härjad murtud” vastavad vanemad oma noorele pojale, kes mõisapõllul kündes laseb lõuna ajal kaks härja puhkama. Seal aga tuleb susi soovikust ja murrab mõlemad härjad. Poiss läheb nuttes koju ja jutustab sündmusest vanematele, kes lohutavad teda nii:

„Ära nuts, noori meesi! Meil on kodu kolmi lehma; igaüks teeb kaks hãrga, siis saab kokku kolmi paari.” (H II 38, 329 < Kadrina, 1890).⁴

Respektitundest hundi ees rãgib juba õksi talle antud peitenimede vãga suur hulk. Sellele viitavad ka hundiga kohtumisel talle „au” andmise, so lahkete sõnadega ta poole põõrdumine. On andmeid, et hundile on ka ohverdatud, temalt on abi ja kaitset loodetud, nãiteks kodukãijate jt pahade vaimude eest jne. Hunt polnud esivanematele õksi kiskja-karjamurdja, vaid ka ende ja mitmekesine kultuseloom. Juba õksi sõnade „hunt” (hundi) ja „susi” sage esinemine meie keelekasutuses tunnistab ta tãhtsust esinevanemate elus.

Niisuguseks need suhted hundi, õhe suure ja ohtliku kiskja ja inimese-karjakaasvataja vahel aegade vãltel kujunesid. Hundi vastu peetud võitlus moodustab õhe tãhelepanuvããrse ja omapãrase peatõki inimese ja hundi, inimese ja looduse vahelistes suhetes, mille kajastus kultuuris aga ulatub paljude niidikestena tãnapãeva vãlja.

Historiograafia ja allikad

Uurimistõõks kasutatud kirjandus on mitmekesine, alates antiikautoritest lãbi kesk- ja uusaja tãnapãevani vãlja. Alljãrgnevas õlevaates on peatutud neist vaid kõõige olulisematel, mis andsid teemast põõhjalikuma ja mitmekõõlgsema õlevaate, võõimaldades probleemi ka õldistada. Nende kõõrval ka autoritel, kes millegagi uurimistõõd veel tãiendasid.

Interdistsiplinaarne huvi inimeste ja metsloomade vahekorra ajaloo kohta ning selle kajastuste vastu on aktualiseerunud eriti viimastel aastakõõmmetel. Silmapaistavamateks nãideteks sellealaste õldisema iseloomuga tõõde kohta on P. Dinzelbacheri poolt 2000. aastal vãljaantud kogumik inimese ja loomade vahekorrast Euroopa ajalooõs,⁵ Hans Kruuki uurimus inimeste ja kiskjate suhetest⁶ ning Aleksander Pluskowski poolt 2005 vãlja antud ja teema uusi kãsitlemisviise tõõstatav kogumik.⁷

Hundi ja inimese vahekorra mitmekõõlgseima kãsitluse poolt tõõusevad esile medievistide tõõd, kellest õks viljakamaid on viimasel aastakõõmmel olnud ing-

⁴ Kas see ongi tũhipaljas rahvalaul? Igatahes on kindlaks tehtud, et hundi kiskjalikkus stimuleerib saakloomade produktiivsuse kasvu. Kanada – USA piiril õõlemjãrves asub u. 600 km² suurune Royale saar, kuhu esimesed põõdrad ilmusid mandrilt 1912. aasta. 1929/30. aastal, kui saarel hunte veel ei olnud, leidis Adolph Murie seal ainult 6 %-l põõdralehmast 2 vasikat (3-l 53-st). 1949. aastal ilmusid saarele ka esimesed hundid. 10 aastat hiljem leidsid P.C. Shelton ja L.D. Mech seal kahe vasikaga lehma juba 38 %. 1960. aastal langes see kõõll 15 %-le, kuid juba jãrgnevatel suvedel 1961–63 tõõusis see jãlle 38 %-le. Mõõlemad uurijad on seisukohal, et huntide kiskjalikkus stimuleerib põõtrade kõõrget produktiivsust. (Mech, L.D. *The Wolf: the ecology and behavior...* N.Y. 1970, p. 277–278.)

⁵ Dinzelbacher, P. (ed.) *Mensch und Tier in der Geschichte Europas*. Stuttgart, 2000.

⁶ Kruuk, Hans. *Hunter and Hunted. Relationship between carnivores and people*. Cambridge, 2002.

⁷ *Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historical Past*. Edited by Aleksander Pluskowski. Bar International Series 1410. Oxford, 2005.

lise ajaloolane Aleksander Pluskowski. Pluskowski tööd keskenduvad Põhja-Euroopa kultuuriruumile (Britannia ja Lõuna-Skandinaavia) 8. sajandist 14. sajandi keskpaigani.

Ühes oma viimastest töödest vaatleb ta hundi jälgi nii reaalses kui ka imaginaarses maastikus (hundi peegeldust kohanimede näol), hundi, jahiulukite ning koduloomade vahekorda, inimest ja hunti nii jahtija kui ka jahitavana, hunti kui tarbekaupa, hundi kajastumist keskaegses kirjanduses, ikonograafias kui ka paganlikus ja kristlikus kosmoloogias.⁸

Üsna lai on ka varasem kirjandus, mis keskendub esijoones huntide vastu peetud võitlusele Euroopa eri maades, mis enamjaolt lõppesid huntide kui liigi hävitamise või minimaliseerimisega.⁹ Viimaste näiteks võib tuua huntide ajaloo Suurbritannias, kus arvatavalt viimane hunt hävitati 16. sajandil, nagu väidab J. E. Harting.¹⁰ Nagu on näidanud ameerika ajaloolane R. McInture jt. ameerika ajaloolased, peeti ka Ameerikas hundi vastu tema hävitamiseks suisa sõda.¹¹ Samuti on seda Saksamaal sõjaks nimetanud Rolf von Ende huntide ja koerte vahekordi käsitleva uurimuse ühes alapeatükis („Krieg mit Wölfen”).¹²

Püüdes luua oma uurimistöele laiemat Euroopa tausta, on väitekirja autor visandanud lühikokkuvõttena pildi huntide vastu peetud võitlusest suuremate Euroopa maade – Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Skandinaavia ja Venemaa materjalide põhjal.

Ajaloo-alastes töödes hundi kohta neis maades, eriti varemilmunutes, käsitletakse eeskätt meetmeid, mis pidid kaasa aitama maal kiskjaid hävitada (kutseliste küttide institutsiooni loomine, maa andmine isikutele, kelledelt vastutasuks nõuti seal huntide hävitamist, tribuudi nõudmine hundinahkades (peades) jm. Keskaja Inglismaal ja Šotimaal huntide tekitatud hädadest ja nende vähendamiseks kasutuselevõetud abinõudest on saanud käesoleva väitekirja autor tuge ka Colin Mathesoni¹³ ja Erik Zimeni¹⁴ tööd.

Prantsusmaa kohta käiv selleteemaline materjal pärineb põhiliselt Daniel Bernardi raamatu „Hunt ja inimene” saksakeelsel väljaandel.¹⁵ Selle käsitlus

⁸ Pluskowski, Aleksander. *Wolves and the wilderness in the middle ages*. Bodmin, Cornwall, 2006.

⁹ Huntide kui liigi hävinemisohtu sattumine ja muutunud suhtumine loodusesse on tinginud alates 1970. aastatest taas huvi tõusu selle haruldase loomaliigi vastu, seda nii ökoloogilisest, bioloogilisest, loomapsühholoogilisest kui ka ajaloolisest aspektist lähtudes. Seda kinnitavad spetsiaalsete rahvusvaheliste hundiuurimiskongresside (esimene selline peeti 1973 USA-s) korraldamine ja mitmete organisatsioonide (näiteks Rahvusvaheline Hundikeskus Minnesotas, USA) loomine, millede tegevus kajastub ka vastavates väljaannetes.

¹⁰ Harting, J. E. *A Short History of the Wolf in Britain*. Whitstable, 1994.

¹¹ McInture, R.. *War Against the Wolf: Americas Campaign to Exterminate the Wolf*. 1995. Viidatud A. Pluskowski (2006) järgi

¹² Ende, Rolf von. *Über Wölfe und Hunde*. Berlin, 1982, S. 72–74.

¹³ Matheson, Colin. *The grey Wolf*. // *Journal Society for the Preservation of the Fauna of the Empire*. N.S. Pt. 1, 1944.

¹⁴ Zimen, Erik. *Der Wolf: Mythos und Verhalten*. Wien, München, 1978.

¹⁵ Bernard, Daniel. *Wolf und Mensch*. Saarbrücken, 1983.

algab Karl Suurest, kulgedes läbi järgnevate sajandite, andes ülevaate valitsejate antud seadustest-määrustest huntide hävitamiseks, makstud preemiast, kasutatud jahipidamisviisidest, hundiküttide eriuksuse (*louveterie*) loomisest ja tegevusest ning muust.

Saksamaal olnu käsitlus tugineb põhiliselt nelja autori töödele. Neist Christian Gottlieb Riccius alustab juba varakeskaja germaani hõimude sõjaga huntide vastu ja lõpetab oma aja, so. XVIII sajandiga.¹⁶ Sellesse aega on autor mahanud nii vürstiriikide seadusi kui rahalisi preemiaid, rahvahulkadega peetud ajujahte ja teisi jahipidamisviise ning muud.

Teda täiendavad Karl Roth¹⁷ ja Adam Schwappach.¹⁸ Mõlemad alustavad saksa metsanduse ja jahinduse ajaloo ülevaatega Karl Suure ajast ja lõpetavad XVIII–XIX sajandiga. A. Schwappach on keskendunud rohkem selle ala seadustele, kuid toob arve ka tapetud huntidest pärast 30-aastast sõda (1618–1648). K. Roth aga räägib juba lähemalt sellest sõjajärgsest perioodist, kus peale ulukite ja koduloomade murti nii marutaudis kui ka inimesesööjate huntide poolt ka inimesi. On ju alati sõjad, revolutsioonid ja segaduste ajad ükskõik kus maal olnud soodsaks ajaks huntidele, nende paljunemisele. Oluliselt täiendab eespoolmainitute käsitlust Michael Stubbe, kes räägib hundijahi preemiade kujunemisest – algul naturaaltasuna viljavakkade näol (XVI saj algusest), hiljem juba rahalisest, tuues ka arve XVIII sajandil kütitud huntidest.¹⁹

Teave Rootsist peetud võitlusest huntidega tugineb põhiliselt Albert Nilssoni tööle²⁰, millest nähtub, et juba XIII sajandil pandi seal rõhku ajujahtidele võrku- dega. Peale selle kirjutab autor ka teistest jahipidamisviisidest ja -vahenditest, samuti seadustest, makstud preemiast ja tapetud huntide arvust.

Venemaa autoritest, kes nende ajal maal valitsenud olukorrast kirjutasid, tuleb esmalt mainida Leonid Sabanejevit²¹ ja V. Lazarevskit.²² Sabanejev toob probleemi selgitamise kõrval välja ka tegurid, mis soodustasid Venemaal huntide arvukuse kasvu just sajandi teisel poolel- metsade laastamise, inimasustuse

¹⁶ Riccius, Christian Gottlieb. Zuverlässiger Entwurf von der in Teutschland üblichen Jagtgerechtigkeit... Frankfurt am Main, 1772.

¹⁷ Roth, Karl. Geschichte des Forst- und Jagdwesens in Deutschland. Berlin, 1879.

¹⁸ Schwappach, Adam. Handbuch der Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands. 2. Bd. Berlin, 1888; Grundriss der Forst- und Jagd-Geschichte Deutschlands. Berlin, 1892; Forstpolitik, Jagd- und Fischereipolitik. Leipzig, 1894.

¹⁹ Stubbe, Michael. Wolf (*Canis lupus* L.). // Buch der Hege. Bd. 1. Haarwild / Hrsg. Hans Stubbe. Berlin, 1989, S. 383–384.

²⁰ Nilsson, Albert. Vargskall // Fataburen. Nordiska Museets och Skansens. Årsbok. Stockholm, 1940.

²¹ Сабанеев, Леонид Павлович. Звериный промысел в Уральских горах. // Беседа. Журнал Ученый, Литературный и Политический. Кн. 6. Москва, 1872. с. 62–108; Волк. // Природа 1877, кн. 2, с. 227–331; Способы истребления волков. // Природа и Охота 1878, август, с. 61–76; сентябрь, с. 77–102; Охотничий календарь. Справочная книга для ружейных и псовых охотников. Москва, 1892; Охотничьи звери. Москва, 1988.

²² Лазаревский В. М. Об истреблении волком домашнего скота и дичи и об истреблении волка. С.-Петербург, 1876.

ja teedvõrgu tekkimisega laienes ka huntide leviala, peale selle pöörab suurt tähelepanu ka huntide küttimise viisidele, oma aja arusaamade kohaselt toob esile veel marutaudi tekkimise põhjusi jms. Lazarevski teeneks on aga 1873. aastal Venemaa Euroopa-osa 45 kubermangu, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ning Poola Kuningriigi 10 kubermangu hundikahjude kokkuvõtmine, nende publitseerimine ja analüüsimine 1876. aastal ilmunud töös. Siin näitab ta veenvalt, et kubermangudes, kus oli inimasustus tihedam koos suurema hulga koduloomadega, elas ka rohkem hunte. Ja põhjakubermangudes, kus elas inimesi vähem, olid ka kahjud tunduvalt väiksemad. Peale selle hindab ta ka sama aja Venemaa Euroopa-osa huntide arvukust, kirjutab XVIII–XIX sajanditel Prantsusmaal makstud preemiatest jm. Nende kõrval tuleb nimetada ka Nikolai Turkinit²³, kes valgustas probleemi seaduste poole pealt, ja Anatoli Silantjevit²⁴, kes valitseva olukorra iseloomustamise kõrval nägi probleemi lahendamise peamise teena preemia suurendamist.

Venemaal lähiminevikus (sõjajärgsetest aastatest kuni nõukogude aja lõpuni) valitsenud olukorrast on põhjalikumaks käsitluseks Mihhail Pavlovi vastavat monograafiat²⁵, kus ta osutab lähiminevikus (alates 1970. aastatest) Nõukogude Liidu toimunud uuele huntide arvukuse suurenemise põhjustele – esmajoones toidubaasi kasvule uluksõraliste näol. Pavlov kirjutab ka sõjajärgsetel aastatel toimunud inimesesöömise juhtumitest, esitab huntide arvukuse ja tapetud huntide dünaamika 50 aasta kohta ja muud.

Eesti- ja Liivimaa vastavateemaline historiograafia algab Uppsala piiskopi Olaus Magnuse tööst „Historia de gentibus septentrionalibus... (1555), kust pärineb vanim teade huntidest kui karjamurdjatest vanal Liivimaal.²⁶ Juba siis hindas ta huntide tekitatud kahju siin suureks, mida hiljem kinnitasid paljud järgnevatel sajanditel autorid, nagu riivamisi Holsteini diplomaat Adam Olearius (1647)²⁷, Rootsi sõjaväelane Hans-Moritz Ayrmann²⁸ sama sajandi 70-ndatel aastatel ja teised. Iseenesest mõista ei saanud nad toonitamata jätta ka tolle aja kiskjate rohkust siin. Juba laiemalt valgustas siinset hundiprobleemi pastor August Wilhelm Hupel.²⁹ Seda nii eksisteeriva suure majandusliku kahju kui

²³ Туркин Николай Васильевич. Законы об охоте. Критическое исследование русских охотничьих законоположений. Москва, 1889.

²⁴ Силантьев Анатоли А. Обзор промысловых охот в России. С.-Петербург, 1898.

²⁵ Павлов Михаил Павлович. Волк. Москва, 1990.

²⁶ Magnus, Olaus. Historia om de nordiska folken: Om de vilda djuren. Adertonde boken. Östervåla, 1976, s. 91–92.

²⁷ Olearius, Adam. Offt beehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise. Schleswig, 1647.

²⁸ Schreinert, Kurt. Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666–1670... // Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B-Humaniora. B. 40. 5. Tartu, 1937, S. 17–32.

²⁹ Hupel, August Wilhelm. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. 2. Bd. Riga, 1777, S. 432–433; Ueber die Ausrottung der Wölfe // Der Nordischen Miscellaneen. 1. St. Riga, 1781, S. 229–231; Beschreibung der Russisch-Kaiserlichen Armee // Der Nordischen Miscellaneen. 5. und 6. St. Riga, 1782, S. 279–281; Oekonomisches Handbuch

huntide hävitamiseks kasutatud jahipidamisviiside seisukohalt. Kahjud karjadele XVIII sajandil ei saanud väheneda üksi juba sellepärast, et ei valitsus ega mõisad võtnud midagi ette huntide arvukuse vähendamiseks. Hupeli kaasaegne kameralist ja ajaloolane Wilhelm Christian Friebe püüdis esimesena kahjude suurust ka hinnata.³⁰ Tema arvates langes mõnes Liivimaa piirkonnas huntide saagiks keskmiselt iga 6-s lammas, kits ja siga, iga 10–12-s hobune ja sarvloom. Ka võttis ta sõna jahtide korraldamise kohta, leides, et ajujahte tuleks aastas korraldada vähemalt neli korda. Samu küsimusi mis Hupel ja Friebe, valgustas Eestimaa materjali põhjal koduõpetaja Johan Christoph Petri.³¹

Põhjalikult käsitles huntide teemat 1820-ndatel aastatel pastor Otto Wilhelm Masing. (1821–1823, 1825).³² Tema poolt esmalt talurahvalehe, siis saksa-keelsete ajalehtede veergudel avaldatud andmed 1822. aastal murtud koduloomadest viies Pärnu- ja Tartumaa kihelkonnas viisid seejärel kogu Liivimaa 9 maakonna hundikahjude kindlakstegemiseni 1822/23. aastatel, hiljem ka 6. märtsi 1825. a. patendini, millega tõhustati oluliselt huntidevastast sõda Liivimaal. Sinnani jõudmine oli ilmselt suures osas Masingu teene. Aktiivselt võttis ta sõna ka selle võitluse enda kohta, hinnates peetud jahte, talurahva suhtumist nendesse, andis nõu jahtide pidamiseks (seda täiesti asjatundlikult) ja tegi ettepanekuid huntide tõhusamaks hävitamiseks. Ka kirjutas ta oma lehes marutaudis ja inimesesööjate huntide tegudest, rääkis taudi tekkimist soodustavatest teguritest ja selle ravist. Lõpuks veel ka rahvakommetest karja kevadisel väljalaskel, rahva libahundiusust ja muust.

Hunditeemat mineviku Eestis on enamasti lühemates kirjutistes valgustanud veel mitmed XIX–XX sajandi autorid: Johan Wilhelm Ludwig von Luce³³, kes hindas Saaremaal tehtut – huntide hävitamise käiku, peetud jahte, makstud preemiaid jm; Herbold Karl Friedrich Bienenstamm³⁴, Johan Georg Kohl³⁵, kes

für Lief- und Ehtländische Guthsherren wie auch für deren Disponenten. 1. Th. Riga, 1796, S. 28.

³⁰ Friebe, Wilhelm Christian. Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 2. Bd. Gotha und St. Petersburg, 1797, S. 354, 368–370; Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 3. Bd. Hildesheim und St. Petersburg, 1798, S. 409; Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland. Zweites Bändchen, die Viehzucht in Liefland betreffend. Riga, 1803, S. 136–142.

³¹ Petri, Johann Christoph. Ehtland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehtland. 1. Th. Gotha, 1802, S. 75–77, 80–84.

³² Marahwa-Näddala-Leht 1823, 9. veebruar, lk. 46–48; 2. märts, lk. 66–67; 28. märts, lk. 102–104.

³³ Luce, Johan Wilhelm Ludwig von. Beschreibung der wohlthätigen Anstalten in der Provinz Oesel. Riga, 1815, S. 101–104; Etwas über die Vertilgung der Wölfe. // Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. 1. Bd. 1. St. Dorpat, 1825, S. 94–107; Wahrheit und Muthmassung. Beitrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau, 1827, S. 64–65.

³⁴ Bienenstamm, Herbold Karl Friedrich von. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russland, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland, Riga, 1826.

³⁵ Kohl, Johan Georg. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. 1. Th. Dresden und Leipzig, 1841, S. 359–360.

püüdis Liivimaa huntide arvu ka hinnata (vähemalt 2500 ja enamgi, mis oli selge ülehindamine); Alexander Friedrich von Hueck³⁶, Carl Friedrich von Bornhaupt³⁷, Carl Friedrich Wilhelm Russwurm³⁸, Axel von Nolcken³⁹, Oscar Engelhardt von Löwis of Menar⁴⁰ (1880, 1883), kes hindas Liivimaal peetud jahte ja tegi ettepanekuid huntide arvu kiiremaks vähendamiseks; Karl Heinrich Greve⁴¹, Martin Körber⁴² jt.

Ainsaks ajalooteaduslikuks tööks nimetatud teemal on ajaloolase ja ajakirjaniku Arnold Hasselblatti poolt ajakirjas *Baltische Monatschrift* 1882. aastal avaldatud kultuurajalooline uurimus huntidest Liivimaal.⁴³ Tuginedes peamiselt omaaegses ajakirjanduses avaldatud andmetele ja jahindusalaste erialakirjutiste seisukohtadele, püüab Hasselblatt selles hinnata huntide poolt tekitatud kahju suurust ja iseloomu ning visandab ka pildi Liivimaal huntide vastu peetud võitlusest viimase saja aasta jooksul.

Hinnates minevikus avaldatud töid huntide ja nendega seotud probleemide kohta tuleb nentida, et selle põhjal kujunev pilt on mõneti katkendlik, isegi eksitav. Terve rida ülaltoodud autorite esitatud seisukohti pole tänapäevaste teadmiste ja allikmaterjalide kriitilise interpretatsiooni valgusel aktsepteeritavad.⁴⁴

Näiteks zooloog Karl Greve monograafias Baltimaade imetajatest on hundist kirjutatud osa täis faktilisi vigu ja ebatäpsusi,⁴⁵ mida lubavad mul hinnata need teadmised, mida olen saanud Eesti Ajalooarhiivis väga ulatusliku hundi (ka jahindusajaloo) alase arhiivimaterjali läbitöötamise käigus, samuti sellealase kirjanduse lugemisest. Aga K. Greve teost on mitmed hilisemad autorid, kes meie loomastiku minevikust on kirjutanud, pidanud ikka ja jälle kasutama. Nii ka Aleksei

³⁶ Hueck, Alexander Friedrich. Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845.

³⁷ Bornhaupt, Carl Friedrich. Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Ehst- und Kurlands. Riga, 1855.

³⁸ Russwurm, Carl Friedrich Wilhelm. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö. Theil I–II. Reval, 1855.

³⁹ Nolcken, Axel. Die Jagd und der Wildstand Livlands. // Jagd-Zeitung (Wien) 1870, N 1, S. 1–17.

⁴⁰ Löwis, Oscar von. Die wildlebenden Haarthiere Livlands. // Der Zoologische Garten 1880, N 5, S. 141–142; Ergänzende Bemerkungen zur Studie „Die Wölfe in Livland“. // Baltische Monatschrift, 30. Bd., 7. Hf., Reval, 1883, S. 601–617.

⁴¹ Greve, Karl. Die Geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubthiere // Nova Acta. Bd. 63. N 1. Halle 1894, S. 105–109; Der Wolf in den Ostseeprovinzen // Neue Baltische Waidmannsblätter 1907, N 3, S. 49–51; Säugetiere Kur-Liv-Estlands. Riga, 1909; Der Wolf in den Ostseeprovinzen // Neue Baltische Waidmannsblätter 1913, N 12, S. 265–268.

⁴² Körber, Martin. Oesel einst und jetzt. 3. Bd. Arensburg, 1915.

⁴³ Hasselblatt, Arnold. Die Wölfe in Livland I–II. // Baltische Monatschrift, 29. Bd., Riga, Moscau, 1882, Hf. 8, S. 659–678; Hf. 9, S. 744–771.

⁴⁴ Vt. Bienenstammi (1826), Huecki (1845) ja Bornhaupti (1855) seisukohti huntidest nendeaegsel Saaremaal, mida olen kriitiliselt hinnanud (väitekirja 6. ptk alapeatükis 4. või raamatus „Tuli susi soovikusta“ (2005) lk-d 270–271).

⁴⁵ Greve, Karl. Säugetiere Kur- Liv- Estlands. Riga, 1909, S. 52–61.

Peterson ja Mall Proodel (Hiimäe) artikliteseerias „Jahipidamisest ning metsloomadest Eestis etnograafi ja folkloristi pilguga” kordavad hundist rääkides samu vigu, mis esinevad K. Greve raamatuski.⁴⁶

Julgen väita, et seni ei teatud Eestis siinsete huntide minevikust praktiliselt kuigi palju – vaid seda, et hunte oli minevikus (17.–19. saj) siin väga palju ja tekitatud kahjud suured. Nii räägivad Juhan Aul, Harri Ling ja Kalju Paaver 1957. aastal ilmunud käsiraamat-määrajas „Eesti NSV imetajad” hundi minevikust ainult nelja lausega.⁴⁷ Ja nende lausete sisse mahub ka suur ja oluline viga: Liivimaa 9 maakonna 1822/23. aasta kahjude hulka (30 152 mitmesugust kodulooma) laiendatakse seal ka Eesti- ja Kuramaa peale. Ilmselt ei usutud, et nii suur kahju võis olla ainult ühes kubermangus. Nimetatud teost on omakorda kasutanud jälle Juhan Lepasaar, kes kordab sama viga jne.⁴⁸ Muuseas, ka H. Ling kordab 1955. aastal oma kandidaaditöös sama viga.⁴⁹

Vigadest ja ebatäpsustest pole vaba ka ajaloolaste Juhan Kahki ja Ellen Karu poolt „Eesti talurahva ajaloo” I köites hundi ja jahiga seoses kirjutatu.⁵⁰ Rääkimata veel ajalehtedes avaldatud vigade- ja fantaasiarohketest kirjutistest.⁵¹

Vastukaaluks eelpooltoodutele on Oskar Looritsa teoses „Endis-Eesti eluolu” avaldanud „Lugemispalu metsaelust ja jahindusest”⁵², milles on huntidest ja nende ohust (ka inimestele) antud palju tõepärasem pilt, tuginedes rahvajuttudele, mis on ammutatud Jakob Hurda, Mattias Johan Eiseni, Eesti Rahvaluule Arhiivi ja teistest rahvaluule kogudest.

Folkloristide ja etnograafide töödest hundi kohta saab rääkida alates XIX sajandi keskpaigast, kui seda teemat puudutas põgusalt Johann Wolfgang Boeckler oma raamatus eestlaste ebausukommete kohta.⁵³ Järgnevatest on hundi teemaga tegelenud peamiselt Johan Mattias Eisen⁵⁴ ning Oskar Loorits.⁵⁵

⁴⁶ Peterson, Aleksei, Proodel, Mall. Jahipidamisest ning metsloomadest Eestis etnograafi ja folkloristi pilguga. // Eesti Loodus 1968, nr. 3, lk 141–144.

⁴⁷ Aul, Juhan, Harri Ling, Harri, Paaver, Kalju. Eesti NSV imetajad. Tallinn, 1957, lk. 247–248.

⁴⁸ Lepasaar, Juhan. Laaneteedel. Tallinn, 1989, lk. 72.

⁴⁹ Ling, Harri. Eesti NSV töenduslike imetajate fauna ja selle rekonstruktsiooni võimalused. Väitekiri bioloogiateaduste kandidaadi teaduskraadi taotlemiseks. Tartu, 1955, lk. 98–99.

⁵⁰ Eesti talurahva ajalugu. I köide. Tallinn, 1992, lk. 369, 379–380.

⁵¹ Näiteks 31. jaan 1928. a *Rahvalehes* ilmunud artikkel „Appi! Hundid!” või 6. mai 1939. a *Esmaspäevas* lugu „Kriimsilma kibedad maipäevad”.

⁵² Loorits, Oskar. Endis-Eesti elu-olu. II kd. Tartu, 1941, lk. 301–363.

⁵³ Boecler, Johan Wolfgang. Der Ehsten abergläubische Gebrauche, Weisen und Gewohnheiten. St. Petersburg, 1854.

⁵⁴ Eisen, Mattias Johann. Hunt // Kalevipoja päevilt. Jurjev, 1901, lk 53–68; Eesti mütooloogia. Tartu, 1919; Eestimaa nõidade põletamine. // Agu 1923, N 49, lk. 1587–1590; Karjane. // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 1. kd. Tartu, 1925, lk. 9–34; Eesti vana usk. Tartu, 1926; Saun ja vihtlemine. // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 8. kd. Tartu, 1934, lk. 28–70.

⁵⁵ Loorits, Oskar. Vanarahva pärimusi. Tartu, 1934; Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949; Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1990.

Tänastest autoritest tõuseb esile aga Mall Hiimäe (Proodel), kes koos Aleksei Petersoniga koostatud kirjutisteseerias „Jahipidamisest ning metsloomadest Eestis etnograafi ja folkloristi pilguga” annab ülevaate ka hundist rahvatraditsioonis.⁵⁶ Lisa sellele pakkus tema koostatud rahvajuttude valik jahist ja metsloomadest.⁵⁷

Uurimuse koostamisel kasutatud allikate kogum on lai ja mitmekesine. See koostub võimuorganite seadusandlikest ja korralduslikest tekstidest (osalt avaldatud, suuremas osas aga mitmesugustes arhiivifondides ladestunud), mitmesuguste ametiasutuste ja institutsioonide aruandlusliku ja registreeriva loomuga materjalidest (valdavalt arhiiviainese näol) ja folkloristide poolt talletatud rahvapärimestest.

Normatiivsetest aktidest olulisemad on kohalikud provintsiaalõiguse kogud (Balti eraõigus, mitmesugused Liivimaa maaõiguse väljaanded, metsainstruktsioonid), eriti aga Liivi- ja Eestimaa kubermanguvalitsuse patendid.

Olulisem osa töös kasutatud arhiivimaterjalidest pärineb Eesti Ajalooarhiivist, kust on kasutatud 86 fondi materjale. Rikkalikumalt sisaldasid teemakohast ainekset kesksete valitsusasutuste nagu Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindral-kuberneri (F. 291), Eestimaa kubernerite kantselei (F. 29) ja kubermanguvalitsuse (F. 30) ning vastavate Liivimaa asutuste (F. 296 ja 297) fondid. Väga andmerikkad olid ka peamiste seisuslike omavalitsusasutuste Eestimaa Rüütelkonna (F.854) ja Saaremaa Rüütelkonna (F. 957) materjalid, mis kooskõlastusid esmalt nimetatud asutuste andmestikuga, sageli aga täiendasid esimestes materjalides sisalduvaid lünki või pakkusid just esmaandmeid. Viimane käib eriti nii valitsusasutuste kui ka rüütelkondadega käsuliini ning aruandluskohustusega seostunud politseiasutuste materjalide kohta. Viimastest on rikkalikuma ainesetikuga Harju ja Viru-Järva Meeskohtu, Maa-Viru adrakohtuniku ning Tartu, Võru, Viljandi- ja Pärnu sillakohtute fondid.

Nii näiteks sisaldas F. 29 üksikasjalikke statistilisi andmeid 1874–77 Eestimaal murtud koduloomade kohta maakondade ja kihelkondade kaupa, marutaudis- ja inimesesööjate huntide tegudest 1814–1873 (rännakutest inimestele, marutaudist nakatunute ohvrite ravist jms). Hundiohvrite kohta käivaid andmeid täiendasid F. 30 ja F. 31 (Eestimaa Kubermanguvalitsuse tervishoiuosakond) teadetega 1840–59 kohta. F. 30 sisaldab huntide hävitamist käsitlevaid kubermanguvalitsuse publikaate, lubade taotlusi mürgi kasutamiseks huntide hävitamiseks, pakub täiendavat materjali Eestimaal XIX sajandi I poolel peetud jahtidest, tapetud huntidest ja makstud preemiatest (lisaks sellealasele põhimaterjalile Eestimaa Rüütelkonna fondis).

⁵⁶ Peterson, Aleksei, Proodel, Mall. Jahipidamisest ning metsloomadest Eestis etnograafi ja folkloristi pilguga. // Eesti Loodus 1968, nr. 3, lk 144–146.

⁵⁷ Proodel, Mall. Üks jahimees läks metsa. Tallinn, 1969; Hiimäe, Mall. Eesti rahvakalender. II–III kd. Tallinn, 1981–1984.

F. 291 sisaldab tähtsaimana andmeid Liivimaal 1825–59 tapetud huntidest, peetud jahtidest, koduloomade arvust Eesti- ja Liivimaal 1860. aastail jms.

Fondist 296 leiab aga andmeid 1869–75 ja 1896–98 Liivimaal murtud koduloomadest (liigiti ja maakondade kaupa), samuti Saaremaa kahjudest 1881–83. Samuti leiab sealt andmeid kariloomade arvu kohta 1870, marutaudis huntide rünnakutest 1852, 1854 ja 1877 ning kannatanute ravist, inimesesööjate huntide tegudest 1846. aasta suvel Tartumaal (lisaks F. 949), Saaremaal 1825–1851 makstud hundipreemiast (lisaks fondidel 957 ja 960) ning muudest hundi- nuhtlusega seotud probleemidest.

F. 297 sisalduvast olid olulisemad andmed huntide kütimisest 1860–1889 (so pärast seda, kui kubermanguvalitsus ajujahtide (neist ulatuslikum oli 1807. a. 15. mai ajujaht, mida kajastas 19 kihelkonna eestseisja aruanded) pidamist enam ei nõudnud, samuti Saaremaal 1881–83 murtud koduloomadest liigiti ja kihelkondade kaupa.

Sillakohtute fondidest (F. 949–952) on olulisemad andmed nii marutaudis kui ka inimesesööjate huntide rünnakutest maakonnas. Eriti rikkalik on selles osas Tartu Sillakohtu fond. Sillakohtute materjalid sisaldavad ka rohkesti andmeid murtud koduloomade kohta 1874–77 ja pärast 1860. aastat maakonnas tapetud huntidest (F. 949, 951), aruandeid peetud jahtidest ja ettepanekuid huntide tõhusamaks hävitamiseks (eriti mürgiga) (F. 951) jm.

Antud töö jaoks eriti rikkaliku materjali sisaldas Eestimaa Rüütelkonna fond, millest sai ammutatud põhiline: Eestimaal XIX sajandil tapetud huntide arv, mis kassaraamatute ja nahakviitungite abil sai viia maakondade, kihelkondade ja koguni mõisate tasemele ning tuua välja kütid, kes seda tegid (rüütelkonna kassaraamatud võimaldasid kirjutada ka kubermangu edukamatest hundiküttidest alates 1806 kuni preemiade maksmise lõpetamiseni 1903). Olulist teavet pakkusid ka rüütelkonna koosolekute ja maapäevade protokollid alates 1750. Peaaegu kogu Saaremaa hundiprobleemi kajastas Saaremaa Rüütelkonna fond, mida täiendasid veel Saaremaa Talurahva Panga komisjoni (F. 960) materjalid, aluseks Saaremaa Rüütelkonna otsus hakata hundipreemiat maksma juba alates 1796. aastast (kuni lõpetamisotsuseni 1886). Sellele rajanesid kihelkondade kaupa andmed Saaremaal tapetud huntidest ja hundiküttidest 1801–1897.

Põhiliseks allikaks huntide ohvriks langenud inimeste kohta olid kirikuasutuste materjalid alates EELK Konsistooriumist (F. 1187) ja Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ametist (F. 1197) kuni üksikute luteri usu kogudusteni välja (kokku 54 fondi). Kui iga-aastastest pastorite aruannetest leiab üldandmed kihelkonnas surnute, sh. huntide läbi hukkunute kohta, siis koguduste meetrikaraamatuist sai neist ammutatud üksikasjalikumad andmed (nimi, vanus, kuupäev jms). Koguduste meetrikaraamatud koos hingeloenditega pakkusid eluloolisi andmeid ka hundiküttide kohta. Üksikasjalikumad materjali nii üksiksündmuste kui ka hundiprobleemi kohta üldisemalt on pakkunud mitmete koguduste kroonikad (Kambja), samuti sisaldub koguduste fondides (eriti Kursi, Nõo, Palamuse, Torma) mitmesugust kiriku eestseisjate kirjavahetust ja dokumente.

Üht-teist on leida ka nende koguduste materjalidest, mida säilitatakse mitmetes teistes arhiivides (näiteks Tallinna linnakoguduste materjalid Tallinna Linnaarhiivis).

Läti Riigi Ajaloo Arhiivi viiest kasutatud fondist oli teema jaoks olulisim Liivimaa Kubermanguvalitsuse fond, mis sisaldab kirikueestseisjate aruandeid peetud jahtide (alates 1804) ja tapetud huntide kohta (alates 1825) jm.

Venemaa Riiklikust Ajalooarhiivist leidis kasutamist eeskätt Siseministeeriumi politseidepartemangu fond, millest pärineb kõik Venemaa huntidega seotu: kahjud karjale ja inimestele, jahid ja preemiad (1837–53), kutseliste küttide institutsiooni loomine, rahva suhtumine huntidesse üldiselt, kasutatud jahipidamisviisid jm.

Lai on olnud rahvaluulealaste, kultuurilooliste, etnoloogiliste ja keelealaste materjalide ring, mis pärinevad põhiliselt kolme muuseumi (Eesti Kirjandusmuuseumi, Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Ajaloomuuseumi) kogudest ning Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi korrespondentide töödest ja murdetekstidest. Nendele allikatele põhineb väitekirja viimane põhipeatükk „Hunt eesti rahvatraditsioonis”.

Rohked rahvaluulekogud (eriti J. Hurda, M.J. Eiseni, ERA ja RKM kogud) annavad mitmepalgelise folkloorse (ka reaalse) materjali hundi kohta – esmalt mitmekesise uskumuste hulga (hundi loomisest kuni libahundiuskumusteni), uskumustel põhinevad maagilised ja reaalsed võtted, vahendid kariloomade kaitseks, loitsud jm. Enamik kombestikust koondub karja kevadise väljalaske päevale (jüripäevale). Andmeid on ka hundile jahipidamise viisidest ja vahenditest, hundiküttidest ja -preemiatest, marutõvest, hundist kohanimedes, hundi „tõugudest”, nende peletamisest jm.

ERM-i kogud (KV ja EA) pakuvad küsitluslehtede põhjal saadud andmeid hundijahi kohta (peamiselt KV 80, mis põhineb 1947. a. koostatud küsimuskavale), kuid ka rahvapärismi (kariloomad, karjus, jüripäev), teavet marutaudis ja inimesesööjate huntide kohta, võitlusest huntidega jm. (KV-d 53, 68, 70, 80, 140 jt, EA-d 10, 13, 14, 25, 67 jt).

Eesti Ajaloomuuseumi põhiallikaks on nn. Iverseni kollektsioon (F. 70, D-fond), milles sisalduv Samuel Dobbermanni Eestimaa topograafiline kirjeldus annab ülevaate hundi levikust XVIII sajandi lõpul kuni mõisatasandini välja.

Eesti Keele Instituudi ja Emakeele Seltsi korrespondentide tööd ja eriti murdetekstid andsid täiendavaid andmeid jahi, küttide, kahjude, marus- ja inimesesööjate huntide, preemiate („hundi pearaha”), uskumuste ja tõrjemaagia, samuti hundiseoseliste kohanimede jms kohta.

I. EUROOPA RAHVASTE VÖITLUSEST HUNTIDE VASTU

*Inimene ja hunt jäävad leppimatuteks vaenlasteks. Pole vahendit, mida ei oleks hundi vastu kasutanud küll sakslane ja laplane, küll hispaanlane ja venelane: püssid ja piigid, võrgud ja lingud, augud ja püünisrauad.
(A. Brehm, 1864)*

Nagu nentis kuulus zooloog Alfred Brehm 1864. aastal, jäävad inimene ja hunt alati leppimatuteks vaenlasteks – oli elatud sajandeid oludes, kus hunt oli kiskjana rüüstanud inimeste karja ja hävitanud sellega nende vara, kas taudist vaevatuna või terve inimesesööja loomana rünnanud ka inimesi endid, lisaks murdnud enese toiduks neid loomi, keda ka inimene ise küttis. Sellepärast oli igati mõistetav, et inimese vaatepunktist tuli nimetatud kahju vähendamiseks hunte küttida, õigemini hävitada.

See algas Euroopas ilmselt juba esiajal ja on lähemalt jälgitav vähemalt antiikajast peale, mil näiteks väljapaistev Ateena riigimees Solon (u. 640 – u. 560 eKr) kehtestas teadaolevalt vanima hundipreemia – kuni 5 drahmi hundipea eest, mis võrdus ühe härja hinnaga.⁵⁸

Varakeskajal jätkus see võitlus huntidega Kesk- ja Lääne-Euroopas germaani hõimude asualadel.⁵⁹

Aastal 813 tekkis Frangi riigis keiser Karl Suure valitsemisajal juba institutsioon võitluseks huntide vastu, kui igasse krahvkonda pandi ametisse kutse- lised hundikütid *luparii*'d (*luparius*'ed).⁶⁰

Samal ajajärgul anti vastavate seadustega ka igale isikule õigus röövloomi (hunte, karusid, ilveseid jt.) jälitada ja tappa. Nii oli see näiteks tänase Saksamaa alal, kui seal hakati IX sajandil moodustama kuninglikke jahimetsi, kus lihtrahvale keelati hirvede, põtrade ja metskitsede küttimine, küll aga oli neil õigus ka seal röövloomi tappa.⁶¹ See õigus on eksisteerinud peale Saksamaa ka teistes Euroopa maades – Suurbritannias, Prantsusmaal, Rootsis ja mujal. Näiteks Prantsuse kuningas Charles VI seadustas selle 1395. aastal järgmiselt: „Kõigist seisustest isikutel on piiramatult õigus hunte jälitada, püüda ja tappa.”⁶²

⁵⁸ Wolf. // Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike. 5. Bd. München, 1975, S. 1387; Drahm. // Antiigileksikon. Tallinn, 1985, lk. 123; Безобразов С. В. Охота у древних греков и римлян. // Природа и Охота 1882, ноябрь, с. 5.

⁵⁹ Riccius, Chr. G. Zuverlässiger Entwurf von der in Teutschland üblichen Jagtgerechtigkeit... Frankfurt am Main, 1772, S. 185.

⁶⁰ Roth, K. Geschichte des Forst- und Jagdwesens in Deutschland. Berlin, 1879, S. 76; Jacoby, M. Wargus, vargr „Verbrecher“ Wolf. Eine sprach- und rechtsgeschichtliche Untersuchung. Uppsala, 1974, S. 46; Bernard, D. Wolf und Mensch. Saarbrücken, 1983, S. 76.

⁶¹ Schwappach, A. Forstpolitik, Jagd- und Fischereipolitik. Leipzig, 1894, S. 302.

⁶² Bernard, D. 1983, S. 67.

Igamehe õigusest sai hiljem juba kohustus elanikkonnale kiskjaid hävitada. Juba Britannias nõudis anglosakside kuningas Edgar (valitses 944–975) vasallidelt igal aastal teatud arvu hundipäid.⁶³ Seal rakendas ta muidki surve- ja ergutusabinõusid. Näiteks andis maad isikutele, kelledelt vastuseks nõudis huntide hävitamist või andis süüdimõistetutele võimaluse enda tegu heastada hundi peade esitamisega.⁶⁴

Saksamaal fikseeriti see kohustus kõigis maa-, metsa- ja jahiseadustes, sealhulgas ka saksa vanimas õigusraamatus – XIII sajandi algul koostatud „Saksi peeglis”.⁶⁵

Rootsiki nõudsid XIII sajandist pärinevad maakondade seadused igalt talupojalt 2–4 sülla pikkust hundivõrku.⁶⁶ Hiljem, kuningas Karl IX 1608. aasta maaseaduse järgi lisaks võrkudele tuli külakogukondadel metsadesse ehitada veel hundiaedu ja kaevata hundiauke.⁶⁷

Saksamaal suurenesid elanikkonna kohustused eriti pärast Kolmekümneaastast sõda (1618–1648), kui huntide arv oli oluliselt kasvanud ja kahjud suurenenud. Kehtestatud määrustega kohustati rahvast peetavatest jahtidest trahvi ähvardusel osa võtma, otsima kevadeti huntide pesi ja kutsikaid tapma, kaevama hundiauke ja tegema hundivõrke. Näiteks Taiga-Pommeris pidi iga küla kaevama ühe augu, varustama selle söödaga ja seda korras hoidma, iga 16 talupoja peale tuli teha üks korralik hundivõrk. Iga tapetud hundi eest maksti 3 taalrit.⁶⁸

Kuid polnud ju mõeldav, et ainuüksi trahvidega ähvardades oli võimalik sadu inimesi välja ajada. Seda oli vaja ka stimuleerida ja selleks hakati juba varakult ka tasu maksma. Nii on teada, et Inglismaal tehti sellega algust XII sajandi teisel poolel.⁶⁹

⁶³ Wolfs-Köpfe. // Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste... / Verlegt J. H. Zedler. 58. Bd. Leipzig und Halle, 1748, S. 1298; Edgar. // The Encyclopaedia Britannica. Vol. 8. Cambridge, 1910, p. 933; Lopez, B. H. Of wolves and men. New York, 1978, p. 147; Harting, J.E. A Short History of the Wolf in Britain. Whitstable, 1994, p. 11–14.

⁶⁴ Boitani, L. Ecological and cultural diversities in the evolution of wolf-human relationships. // Ecology and Conservation of Wolves in a Changing World. Edmonton, 1995, p. 4; Dinzlacher, P. Mittelalter. // Dinzlacher, P (ed.). Mensch und Tier in der Geschichte Europas. Stuttgart, 2000, p. 189–190.

⁶⁵ Fleming, H. Fr., v. Der vollkommene Teutsche Jäger: Darinnen die Erde, Gebürge, Kräuter... Nebst einem immerwährenden Jäger-Calendar. Leipzig, 1719, S. 248–249; Der Sachsenspiegel (Landrecht). / Übersetzung von G. Rotermund. Hermannsburg, 1895, S. 86.

⁶⁶ Nilsson, A. Vargskall. // Fataburen. Nordiska Museets och Skansens. Årsbok. Stockholm, 1940, s. 107–108.

⁶⁷ Schwedisches Land-Recht... Herrn Carl dem Neundten... Frankfurt und Leipzig 1709, S. 225–227.

⁶⁸ Stricker, W. Zur naturgeschichtlichen Statistik der in Pommern ausgerotteten Säugethiere // Der Zoologische Garten 1867, N 8, S. 306–309; Der Wolf in Pommern. // Allgemeine Forst- und Jagd-Zeitung / Hrsg. von G. Heyer. Frankfurt am Main, 1873, April, S. 143–145.

⁶⁹ Pluskowski, A. Wolves and the wilderness in the middle ages. Bodmin, Cornwall, 2006, p. 29.

Prantsusmaalt on varaseim teade 1297. aastast, kui 12 hundikutsika eest maksti 60 soles-i (solidus't).⁷⁰ Saksamaal algas tasu jagamine XVI sajandi algul ja mitte rahas, vaid viljas.⁷¹ Naturaaltasu kõrval hakati sajandi lõpul ka rahalist tasu maksuma, kuid üldiseks sai see alles järgmisel sajandil pärast Kolmekümneaastast sõda.⁷² Tuleb veel lisada, et kõikides nimetatud maades olid preemiad diferentseeritud. Näiteks 1797. aastast hakati Prantsusmaal maksuma tiine emahundi eest 60, teiste täiskasvanud loomade eest 40 ja noorte huntide (kutsikate) eest 20 ning inimest rünnanud hundi pealt 150 franki.⁷³

Ja trahvid. Saksamaal olid needki diferentseeritud. Nii Brandenburgi kuurvürstiriigis 1687. aastal ilmunud metsa- ja jahiseaduse alusel trahviti kõiki, kes jahikohuslastena jäid jahist kõrvale. Seda, kes pidi kohal olema hoburakendiga, karistati puudumisel ühe floriiniga, jalameest trahviti 8 krossiga, kui keegi aga saatis enda asemel jahti selleks kõlbmatu isiku, pidi ta maksuma 4 krossi.⁷⁴ Pommeri 1777. aasta metsaseaduse 12. ptk. § 3 alusel trahviti jahtidest kõrvalehoidjaid kahe taalri või kolmepäevase arestiga.⁷⁵ Preisimaal Koblenzis trahviti 1822. aasta 3. jaanuari publikaadi järgi ka neid isikuid (1–5 taalriga), kes ajujahil lasid peale hundi ka teisi loomi, või ajajaid, kes lahkusid jahilt enne selle lõppu.⁷⁶

Seadused, mis kohustasid trahvi ähvardusel elanikkonda osa võtma jahtidest või püüniste ehitamisest, vabastasid sellest siiski teatud isikute kategooriad. Näiteks vabastas Rootsis kuningas Karl IX 1608. aasta maaseadus preestrid, köstrid ja lesknaised.⁷⁷ Saksamaal olid vürstiriigiti vabastused erinevad. Nii olid Brandenburgi kuurvürstiriigis 1688. aastal avaldatud edikti järgi jahtidest vabastatud vaimulikud, koolide töötajad, linnapead, linnakirjutajad, kohtunikud, posti-, maksu- ja tolliametnikud, soolapristavid, paberi- ja suhkrufabrikute töölised, rasedad naised, ämmaemandad ja linnaarstid.⁷⁸

Peale igamehe õiguse ja elanikkonna kohustuse huntide hävitamisest osa võtta eksisteeris selleks veel kutseliste hundiküttide *luparii* (lupariuste) insti-

⁷⁰ Bernard, D. 1983, S. 67.

⁷¹ Stubbe, M. Wolf (canis lupus L). // Buch der Hege. Bd. 1. Haarwild. Hrsg. H. Stubbe. Berlin, 1989, S. 383.

⁷² Riccius Chr. 1772, S. 190–191.

⁷³ Лазаревский В. М. Об истреблении волком домашняго скота и дичи и об истреблении волка. С.-Петербург, 1876, с. 57; Matheson, C. The grey wolf. // Journal of the Society for the Preservation of the Fauna of the Empire. N.S. Pt. I. 1944, p. 33.

⁷⁴ Riccius, Chr.G. 1772, S. 202; Roth, K. 1879, S. 480.

⁷⁵ Gesetzgebung, die Vertilgung... // Kritische Blätter für Forst- und Jagdwissenschaft. / Hrsg. von W. Pfeil. 3. Bd., 2. Hf. Leipzig, 1826, S. 183, 186; Aus der Forstordnung für Pommern von 1777, Titulus XII: von Ausrottung der Raub-Thiere. // Wild und Hund 1968, N 22, S. 535–536.

⁷⁶ Schwappach, A. Grundriss der Forst- und Jagd-geschichte Deutschlands. Berlin, 1892, S. 19.

⁷⁷ Schwedisches Land-Recht... Herrn Carl dem Neundten... Frankfurt und Leipzig 1709, S. 226.

⁷⁸ Riccius Chr.G. 1772, S. 202; Roth, K. 1878, S. 480.

tutsioon, millele pani aluse juba Karl Suur. Hilisematel sajanditel töötasid need mehed peale Prantsusmaa ka Inglise kuningakoja juures.⁷⁹ Kuid juba aastal 1520 loodi Prantsusmaal kuningas Francois I poolt huntidevastase võitluse uus amet – hundiküttide korpus (*louveterie*) Prantsusmaa peahundiküti (ülemjäägermeistri) *Grand Louvetier de France*’i alluvuses.⁸⁰ Nende ülesandeks oli ka korraldada 3–4 korda aastas ajujahte, kuhu pidi ilmuma kogukonna igast majapidamisest mees relva ja koeraga.⁸¹ Et XVIII sajandi teisel poolele oli Prantsusmaal huntide vähenemine juba märgatav, pealegi oli *louveterie* ülalpidamine läinud riigile liialt kulukaks, kaotati see 1787. aastal koos peahundiküti ametiga.⁸² Keiser Napoleon Bonaparte taastas 1804. aastal hundiküttide institutsiooni uuesti, pannes selle etteotsa ülemjäägermeistri, *Grand veneur*’i, kuid 10 aastat hiljem lõpetas uus võim nende tegevuse taas.⁸³

Kõige selle kõrval rakendati jahtide paremaks organiseerimiseks ja läbi viimiseks, jahipidamise keregendamiseks ka organisatsioonilisi meetmeid. Näiteks Saksamaal Gotha hertsogiriigis jagas 1656. aasta *Wolfs-Ordnung* riigi jahipiirkondadeks jäägriga eesotsas. Sama tehti ka Rootsis, kus jahipiirkonna moodustas mõisa ja ta kogukonna maa-ala jahifoogti juhtimisel.⁸⁴ Sama ka Soomes, kus jahifoogti amet püsis 1891. aastani.⁸⁵ Rootsis rakendati 1808. aasta jahiseadusega ka nn. jahiplatside rajamise nõue, kuhu talupojad pidid huntide kohalemeelitamiseks vedama koduloomade korjuseid. Seejärel korraldatud ajujahid andsid häid tulemusi.⁸⁶ Lausa erakordseteks abinõudeks võib pidada alusmetsa maharaiumist, et seal huntide varjevõimalusi vähendada või isegi metsade mahapõletamist. Esimest tehti Inglismaal kuningas Edward I (1272–1307) ajal, teist Šotimaal aga 16. sajandi keskel, Mary Stuarti valitsemisajal (1542–1567).⁸⁷

Nagu ajalugu näitab, kulges see omapärane ja raske „sõda” vahelduva eduga, tõusude ja mõõnadega, kuid siiski soovitud suunas – huntide arvukuse vähenemise poole. Et inimkond pole saanud elada sõdadeta, revolutsioonideta, segaduste aegadeta, siis on see olnud „kingituseks” huntidele – heaks ajaks paljunemiseks. Nii oli see Saksamaal XVII sajandil pärast Kolmekümneaastast sõda, või XVIII sajandil seal Seitsmeaastase sõja (1756–1763) järel või XIX sajandil pärast Napoleoni sõdu, Prantsusmaal aga pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni koos sellele järgnenud segaduste ajaga, kui lisaks lõpetati veel hundipremiate

⁷⁹ Pluskowski, A. 2006, p. 105.

⁸⁰ Bernard, D. 1983, S.76.

⁸¹ Loup // Grand Dictionnaire Universel. Du XIXE siecle / Par Pierre Larousse. T. 10. Paris, s.a., p. 728; Bernard, D. 1983, S. 77.

⁸² Bernard, D. 1983, S. 77; Волк и охота за нимь... // Журнал Коннозаводства и Охоты 1862, № 3, с. 104.

⁸³ Louveterie // Larousse du XXE siecle en six volumes. Publie sous la direction de Paul Auge. T. 4. Paris, 1931, p. 535.

⁸⁴ Schwedisches Land-Recht... 1709, S. 223–224.

⁸⁵ Vuorela, T. Suomalainen kansankultuuri. Porvoo-Helsinki, 1977, s. 36–37.

⁸⁶ Nilsson, A. 1940, s. 112.

⁸⁷ Pluskowski, A. 2006, p. 29; Matheson, C. 1944, p.37.

maksmine, millega langes ka kütmine.⁸⁸ Kui Direktoorium vabariigi kolmandal aastal hakkas taas preemiaid maksuma, kajastus see kohe ka tapetud huntide arvus, mis samal 1797. aastal oli u. 6000 hunt.⁸⁹ Või sama Saksamaa näitel. Kui XVIII sajandi lõpul jäi hundisugu mõnes Saksamaa osas juba üsna haruldaseks, kui püstitati juba „hundisambaid” kohtadesse, kus tapeti selle maakoha „viimane hunt” (näiteks 1781. aastal Bornsdorfi juures Luckau ringkonnas)⁹⁰, siis Napoleoni sõdade järel tuli jälle välja anda uusi määrusi, mis kohustasid nii maakui ka linnaelanikke osalema korraldatavates jahtides.⁹¹ Kui tõsteti ka preemiat, siis tapeti seejärel 1817. aastal Preisimaa 13 ringkonnas 1080 hunt.⁹² Varsti saabus Saksamaale jälle aeg, mil lasti maakohtades sealsed „viimased” isendid.

Samal ajajärgul käis Prantsusmaal veel hoogne hundikütmine, mis jõudis lõpule alles sajandite vahetuseks. Ka Rootsis jõudis see sajanditevahetuseks nii kaugele, et hunte jäi veel elama Põhja-Rootsi loodeosa mägi-aladele.⁹³ Nii oli mõnede Euroopa rahvaste (sakslaste, prantslaste, rootslaste, soomlaste) „sõda” huntide vastu jõudnud XIX sajandi lõpuks lõpule. Inglismaal küll juba sajandeid varem – XV–XVI sajandi vahetuseks.⁹⁴

Lisaks hoogsale kütimisele koos kõikide viiside-vahendite, sh. ka mürgi, kasutamisega aitas sellele kaudselt kaasa ka metsade pindala vähenemine ning põllupinna ja asustuse kasv.

Oli lõppenud üks omapärane ajajärk inimese ja looduse, inimese ja looma vahelistes suhetes, kus teise poole hävitamises tuli kasutusele võtta kõik viisid ja vahendid. Kuigi hundid pidid taanduma selle jõu ees, suutsid nad inimestele ligipääsmatutes kohtades siiski liigina ellu jääda. Täna pole hunte küll Briti saartel, kus nad elavad edasi veel vaid kohanimeses. Skandinaaviasse on hunt aga taas liigina tagasi jõudnud ja elab seal elujõulise populatsioonina, rääkimata naabermaast Soomest.

*

Sootuks teine olukord valitses Venemaal. Ajal, kui Kesk- ja Lääne-Euroopa riikides käis organiseeritud võitlus huntide vastu, siis Venemaal seda sellisel kujul ei toimunud. Polnud seadusi ega preemiaid, mis oleksid kohustanud või

⁸⁸ Bernard, D. 1983, S. 77.

⁸⁹ Wölfe in Churpfalz. // Forst-Archiv zur Erweiterung der Forst- und Jagd-Wissenschaft... Hrsg. von W. G. v. Moser. 22. Bd. Ulm, 1799, S. 269; Лазаревский В. М. Обь истреблениу волкомъ домашняго скота и дичи и обь истреблениу волка. С.-Петербургъ, 1876, с. 57; Matheson, C. 1944, p. 33.

⁹⁰ Schwappach, A. Handbuch der Forst- und Jagdgeschichte Deutschland. 2. Bd. Berlin, 1888, S. 626–627; Фольц С. Опыт истории... // Природа и Охота 1885, июнь, с. 3–7.

⁹¹ Beschreibung eines Wolfsfanges // Forst- und Jagd-Archiv von und für Preussen. / Hrsg. von G. L. Hartig. 1. Hf. Berlin, 1816, S. 5; Gesetzgebung, ... // Kritische Blätter... 1826, S. 184, 188–189.

⁹² Verzeichniß der im Jahre 1817... // Forst- und Jagd-Archiv von und für Preussen. / Hrsg. von G.L. Hartig. 3. Hf. 1818, S. 99.

⁹³ Zimen, E. Der Wolf: Mythos und Verhalten. Wien, München, 1978, S. 284.

⁹⁴ Wolf. // British Universitises Encyclopaedia. Vol. 10. London, s.a., p. 685.

ergutanud inimesi hunte tapma. Seda märkis ära ka näiteks A. W. Hupel.⁹⁵ Vaatamata sellele, et peale kariloomade langes huntide ohvriks igal aastal ka hulgaliselt inimesi, ei võtnud valitsus õieti midagi ette. Alles 1820-ndatel aastatel hakati siin riiklikul tasemel mõtlema, mida huntide hävitamiseks teha, aga mõtetega paraku piirdutigi.⁹⁶ Kümmeaastat hiljem, 1836. aastal küsiti selleks nõu ka Balti provintsidest, kui pöörduti Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkubernerite poole, et teada saada, milliseid abinõusid ja milliste tulemustega on siin kasutatud.⁹⁷ Järgmisel, 1837. aastal anti maakonnapolitseidele käsk organiseerida kohtades, kus on tavatult palju hunte jt. kiskjaid, nende hävitamist, teatades tulemustest maakohtutele.⁹⁸ Nagu arhiiviallikad näitavad, oli Moskva, Smolenski, Mogiljovi, Bessaraabia, Novorossiiski ja mõnes teiseski kubermangus, oblastis või krais hakatud tegutsema. Korraldati suuri ajujahte ja maksti tapetud huntide eest preemiat, mis kõikus eri kohtades 50 kopika ja 3 hõberubla vahel.⁹⁹ Samal ajal võeti kokku ka siseministeeriumile kuberneridelt laekunud andmed inimohvrite kohta, millest selgus, et aastatel 1843–1845 langes Venemaal huntide ohvriks üle 370 inimese, so. keskmiselt üle 120 inimese aastas – ja need polnud veel täielikud andmed. Näiteks 1845. aastal hukkus või sai kannatada ainuüksi kümnes kubermangus vähemalt 161 inimest. Olukord oli nii tõsine, et politsei soovitas majast relvata mitte väljuda ja lapsi üldse mitte välja lasta.¹⁰⁰

Alles nende andmete kokkuvõtmise järel astuti järgmine samm – katseliseks rakendamiseks. Nimelt kinnitas keiser Nikolai I 21. mail 1846 valitsuse määruse „Huntide hävitamise abinõudest mõnedes kubermangudes”, mida tuli kohaldada 16 lääne- ja lõunakubermangus, kohtades, kus kahjud olid kõige suuremad. Selle määruse järgi tuli nendes kubermangudes korraldada aastas kahel korral (kevad ja suve lõpul) ajujahte, maksta tapetud huntide eest preemiat ning luua seal hundiküttide (*ловчие*) ametikoht.¹⁰¹ Järgmisel aastal moodustati lisaks maakonnajäägritele veel ka kubermangu ülemjäagri (*почетной ловчий*) ametikoht.¹⁰² Nagu järgnevad aastad näitasid, suudeti selle ajaga tappa tuhandeid hunte, sest makstav preemia pani mehed selles suunas tegutsema. Ometigi leiti seitse aastat hiljem, et valitsuse poolt jäägritele pandud

⁹⁵ Hupel, A. W. Beschreibung der Russisch-Kaiserlichen Armee // Der Nordischen Miscellaneen. 5. und 6. St. Riga, 1782, S. 280.

⁹⁶ Сабанеев Л. П. Охотничьи звери. Москва, 1988, с. 234.

⁹⁷ ЕАА 291-1-5566, L. 13.

⁹⁸ Туркин Н. В. Законы об охоте. Критическое исследование русских охотничьих законоположений. Москва 1889, с. 22–23.

⁹⁹ РГИА, ф. 1286, оп. 8, д. 379, л. 5; оп. 6, д. 314, л. 4; оп. 10, д. 764 (ч. I), л. 5–9; Полное собрание законов Российской империи (= ПСЗРИ), Собр. второе. т. 21. Отд. Первое. 1846, СПб, 1847, 527–528, (у. № 20044).

¹⁰⁰ ПСЗРИ. Собр. второе. т. 21. 1847, с. 525–526, 529 (у. № 20044).

¹⁰¹ РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. I), л. 5–9.

¹⁰² ПСЗРИ. Собр. второе. т. 22. 1848, с. 381, 875–877 (у. № 21152, 21745).

lootused pole täitunud,¹⁰³ peale selle leiti, et „teatud rahvaklasside peas on kahjulikud mõtted”, ajukahid annavad ka relvad rahva alamklasside kätte jne. Seepärast tulevat loobuda senisest huntide hävitamise korrast ja 19. märtsil 1853 ilmunud ukaasiga seda kinnitatigi.¹⁰⁴

Järgnenud aastakümnetel riigi majanduselus ja looduskeskkonnas toimunud muutustega (materiaalsete võimaluste vähenemisest tingitud küttimise lange-mine, metsade laastamisest põhjustatud huntide saakloomade arvukuse kahane-mine) teravdas hundiprobleemi taas. Majanduslikku kahju hinnati miljonites rublades, inimohvreid loeti igal aastal sadades.¹⁰⁵ Hinnangute juurest jõuti seal 1870-ndatel ka nende miljonite taga olevate arvudeni. Nimelt koguti kokku Venemaa Euroopa-osa 45 kubermangu, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa ning Poola Kuningriigi 10 kubermangu kaahjud 1873. aasta kohta, mis publitseeriti V. La-zarevski poolt.¹⁰⁶ Selgus, et nimetatud aastatel murdsid hundid riigi Euroopa-osa 45 kubermangus (v.a. Balti kubermangud ja Poola) 741 900 mitmesugust kodulooma väärtusega 7,5 miljonit rubla. Kubermangu keskmise kahju (ligi 16 500 kodulooma) ületasid suurelt peamiselt mustmullavööndis ja Volga basseinis asuvad kubermangud, keskmisest väiksem oli kahju aga kubermangu-des, kus inimasustus oli hõre. Seega – seal, kus oli tihedam inimasustus koos suurema hulga koduloomadega, elas ka rohkem hunte ja kahju oli suurem. Tegelikku kahju aga hinnati kaugelt suuremaks, kuni 14 miljoni rublani, sest paljude maakondade valdadest jäid andmed laekumata.¹⁰⁷

Nüüd oleks võinud arvata, et nende andmete avaldamise järel võeti maal midagi otsustavat ette. Aga ei. Moodustati ainult nn erikomisjon Lazarevski brošüüri-ga tutvumiseks ja järelduste tegemiseks. Leiti, et hunte tuleks hävitada kõikide võimalike viisidega ja parimaks peeti mürgi (strühniini) kasutamist. Huntidevastane võitlus jäeti semstvoasutuste peale. Nii elatigi endist viisi edasi. Mingil tasemel jahte siiski peeti ja mingit preemiat vähesed semstvodka maksid. Enamik seda aga ei teinud. Just preemia tõstmises ja selle ühtlustamises nähti asjatundjate (L. Sabanejev, A. Silantjev jt) poolt probleemi lahendamise peamist teed. Selleni aga ei jõutud. Puudus tahe tegutseda ühise eesmärgi nimel. Ükskõiksus valitses nii semstvodka, politseis kui ka ühiskonnas tervikuna – lepiti huntide tegudega kui paratamatusega.¹⁰⁸

¹⁰³ Tõsi – nende osaks jäi ainult 3% ajavahemikus 21. mai 1846 – 1. jaanuar 1850 tapetud huntidest. – РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. IV), л. 97, 163–165; оп. 10, д. 764 (ч. I), л. 81–201; д. 764 (ч. II), л. 6–153.

¹⁰⁴ РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. V), л. 91–93об, 96–98об, 108.

¹⁰⁵ Сабанеев Л. П. Волк. // Природа 1877, кн. 2, с.228–233; Сабанеев Л. П. 1988, с. 225; Волк. // Новый энциклопедический словарь. Т. 11. С.-Петербург, б.г., с. 418; Россия. // Энциклопедический словарь. Т. XXVIIА. С.-Петербург, 1899, с. 257.

¹⁰⁶ Лазаревский В. М. Об истреблении волком домашнего скота и дичи и об истреблении волка. С.-Петербург, 1876.

¹⁰⁷ Лазаревский В. М., 1876, с. 4, 7–8, 10 (ведомость No 1).

¹⁰⁸ Норский Г. Волчий вопрос. // Охотничья Газета 1891, № 6, 4. февраля, с. 92–94; Туркин Н. В. 1889, с. 76–77; Силантьев А. А. Обзор промысловых охот в России.

Sajandi lõpul (1896/97) koguti Venemaal veel teist korda andmeid kiskjate poolt tekitatud kahju kohta. Kuigi arvude järgi olid need mõnevõrra väiksemad kui 1873. aasta omad, siis nagu märkisid Nikolai Turkin ja K. Satunin, et saadud koduloomade kogus moodustas ainult juhusliku saagi sellele hulgale kiskjatest, kes hoiavad end inimeste lähedale. Kui me suurendaksime seda kogust 12 korda, siis seegi arv vaevalt peegeldaks murtud loomade tegelikku arvu – arvasid nad. Need kahe aastaga kaotatud koduloomad (ligi 1,7 miljonit) kirjutati siis umbes 50 tuhande hundi arvele, sest nii palju arvati neid sajandi vahetusel Venemaal olevat. Kuigi igal aastal u. 15 tuhat nendest tapeti, ei vähenenud kahjud, sest siginesid juurde järjest uued ja uued.¹⁰⁹

Esimene maailmasõda ja järgnenud kodusõda tõid 1920-ndatel aastatel kaasa uue plahvatusliku huntide arvu kasvu, millele suudeti panna piir alles 1930-ndate aastate keskpaigaks. Kuid mitte kauaks, Kümnendi lõpul, enne Teist maailmasõda täheldati Nõukogude Liidus uut huntide arvukuse kasvu ja areaali laiendamist. Sõja ajal populatsiooni kasv jätkus, selle suurust on sõja lõpuks hinnatud erinevatel andmetel 150–200 tuhande vahele. Sel ajal (1946.a.) tapeti Nõukogude Liidus ka rekordiline arv hunte – 62 600, neist 40 000 Vene NFSV-s.¹¹⁰

Sõja ajal hoogsalt paljunenud huntidele suudeti piir panna alles 1950-ndail aastail, kui relvastuses olid ka lennukid, kopterid, autod ja mootorsaamid. Loodi hundihävitusbriigaadid, laialdaselt kasutati mürki (baariumfluoratsetaati) ja maksti hävitatud isendite eest preemiat.¹¹¹ Nii suudeti 1960-ndate aastate keskpaigaks huntide arvu ja leviala kolmandiku võrra vähendada. Uus arvukuse tõus algas aga varsti, nii et 1979. aastal tapeti neid 15 800 isendit. Põhjusena nähti eelkõige inimtegevust, looduse antropogeenset muutumist (metsaraietega suurenes uluksõraliste toidubaas ja nende arv kasvas, laienes teedevõrk, kasvas looduskaitsealade võrk jm.¹¹² 1980.–1990. aastatel huntide arvu kasv jätkus ja aastaks 2000 hinnati nende arvukus Venemaal u. 50 300 ja tekitatud kahjuks 70 miljonit rubla.¹¹³

Niisugune on siis olnud hundi minevik ja temaga seotud probleemid Venemaal viimase 150–200 aasta jooksul. Nägime, et tingituna maa erinevatest looduslikest tingimustest, inimasustusest ja erinevast huntide asustustihedusest, on

С.-Петербург, 1898, с. 403; Сабанеев Л. П. 1988, с. 204; РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. III), л. 54; оп. 35, д. 128, л. 227.

¹⁰⁹ Туркин Н. В., Сатунин К. А. Звери России. Т. 1, вып. 1. Москва, 1900, с. 15.

¹¹⁰ Бибииков Д. И., Приклонский С. Г., Филимонов А. Н. Численность и особенности образа жизни по региону (СССР). // Волк... отв. ред. Д. И. Бибииков. Москва, 1985, с. 452.

¹¹¹ Плотников Д. Опасный хищник будет истреблен. // Охота и Охотничье Хозяйство 1964, № 9, с. 21–22.

¹¹² Бибииков Д. И., Приклонский С. Г., Филимонов А. Н. 1985, с. 452–460. Павлов М. П. Волк. Москва, 1990, с. 89–90.

¹¹³ Павлов М. П. Чудо и бедствие русской природы // Охота и Охотничье Хозяйство 1999, № 11, с. 8–11; Бондарев А. Я. Волк Юга-Западной Сибири и Алтая. Барнаул, 2002, с. 156.

huntidest põhjustatud probleemid olnud ka erineva teravusega. Inimese kaaslasena ja suures osas tema arvel elavana oli hunt tõeliseks maa piinaks just arenenuma põllumajanduse ja karjakasvatusega aladel mustmullavööndis ning Volga basseinis. Kahjuks ei püüdnud eriti ei valitsus ega kohalik võim oma maad ja rahvast sellest nuhtlusest päästa. Sellestki, millega 1846. aastal oli algust tehtud, loobuti hiljem. Nii jäi hundiküsimus Venemaal lahendamata. L. Sabanejevi hinnangul oligi Venemaa arengutase XIX sajandi teisel poolel just selline, mida hunt oma soo edenemiseks vajas.

XX sajandi kaks maailmasõda ja esimesele järgnenud kodusõda lõid huntidele uue soodsa paljunemisvõimaluse. Ekstreemne olukord, mis tekkis Nõukogude Liidus pärast viimast maailmasõda, nõudis ka ekstreemseid abinõusid hundi kui sotsiaal-majandusliku probleemi lahendamiseks. Viimasel poolesajal aastal on seal olnud nii paremaid kui halvemaid aegu. Kokkuvõttes võib aga öelda, et hunt on olnud ja ilmselt ka jääb Venemaa igaveseks probleemiks.

2. VANEMAD TEATED HUNTIDEST BALTIMAADES

*Unta õli kui irmus, iga lamba jaoks unt.
(Kodavere)*

Eesti alal on hunt elanud juba aastatuhandeid, olles mandrijää taandudes siia lõuna poolt sisse rännanud. Tema üksikuid luid on leitud meie vanimatest mesoliitikumi asulakohtadest – 9500 aasta vanusest Pulli asulast Sindi lähedalt ja 1000 aasta võrra nooremalt Kunda Lammasmäelt.¹¹⁴ Vähearvulise loomana oli ta siinsetele kiviaja küttidele ainult juhuslik saakloom.¹¹⁵ Hundi laiem levik võis Eestis alata alles pronksiajal, kui karjakasvatuse ja maaharimise edenedes vähenes metsade pindala ja maastik muutus mosaiiksemaks.

Nendest hallidest aegadest jõuame eelmise aastatuhandesse, XIV sajandisse, mil siinsed ürgmetsad hakkasid juba kaduma.¹¹⁶ Selle sajandi 1388. aasta 9. augustist pärinebki esimene kirjalik mäрге hundi kohta Eestis. Täpsemalt öeldes küll hundiaugust, kui praeguse Valga maakonna alal olnud Sooru (Sore) mõisa läänistamisel mainiti selle maavalduste piiride kirjeldamisel hundiauku (*fovea luporum*) („...kus Podele [Pedeli jõgi, Väikese Emajõe vasakpoolne lisajõgi] suubub Embecke [Emajõgi] ja ülespoole minnes kuni allikaterohke Lepoya’ni [tõenäoliselt praegune Laatre jõgi]... ja mööda sama veerikast kohta üles minnes august auguni ja ristist ristini kuni Leppoya parempoolse haruni, millest üle minnes, august auguni ja ristist ristini kuni hundiauguni, millest suundu otse minnes... kuni Sole’ks nimetatud ojani...”).¹¹⁷ Teist korda on hundiauku (*wulves kule*) mainitud samas 1430. aasta 12. märtsil.¹¹⁸ XVI sajandil, 1544. aasta 9. septembril leidis aja-loomärgis märkimist ka teine vana hundipüüdmise vahend – hundiaed (*Wolffes garden*) Lätimaal Pernigeli (läti k Leepupes) kõnnumaal.¹¹⁹

Samast ajastust, XVI sajandi keskpaigast pärineb ka Rootsi vaimuliku ja kultuuriloolase, Uppsala piiskopi Olaus Magnuse sulest ilmunud esimene kirjalik teade huntidest endist – neist kui karjamurdjatest Liivimaal. See esineb tema põhjarahvaste ajalooos „Historia de gentibus septentrionalibus...”, ilmunud 1555. aastal Roomas. Oma suurteose 18. raamatu 45. peatükis kirjutab ta: „Preisi- maal, Liivimaal ja Leedus langeb rahvale osaks suur kahju huntide röövihimust

¹¹⁴ Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982, lk. 32, 40.

¹¹⁵ Паавер К. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965, с. 81.

¹¹⁶ Daniel, O. Meie metsanduse ajalugu. // I Eesti metsateadlaste päev Tartus, 5.–6. jaanuaril 1923. a. Tartu, 1924, lk. 12.

¹¹⁷ Livländische Güterurkunden [= LGU] (aus den Jahren 1207 bis 1500) / Hrsg. von H. von Bruiningk und N. Busch. Bd. 1. Riga, 1908, P. 127, S. 133–134.

¹¹⁸ Ibid., P. 252, S. 247.

¹¹⁹ LGU (aus den Jahren 1501 bis 1545) / Hrsg. von H. von Bruiningk. Bd. 2. Riga, 1923, P. 1026, S. 667.

peaaegu aasta läbi, sest kariloomad igal pool metsades saavad tohtul hulgal lõhki käristatud ja ära söödud, kui nad ainult natukenegi karjast ära eksivad.”¹²⁰

Olaus Magnusest 30 aastat hiljem (1586) teatas hundist kui karjamurdjast Eestimaal ka sakslane Samuel Kiechel.¹²¹

Umbes 1610. aastal kirjutas Viljandis tegutsenud katoliku preester Dionysius Fabricius Liivimaa kroonika, kus andis ülevaate ka kohalikust loodusest ja loomastikust. Huntide rohkuse tõttu oli ka talupoegadel siin õigus kiskjaid (*feras*) jälitada ja tappa.¹²²

XVII sajandi 30. aastatel (1633/34 ja 1635) viibis kahel korral Eestimaal Holsteini diplomaat ja kirjanik Adam Olearius (Adam Öschläger). Oma teisel reisil (novembris 1635) oli ta laevahuku tõttu sunnitud peatuma Eestimaa rannikul. Siit jätkas ta teekonda Narva ja Novgorodi kaudu Moskva poole. Oma reisi- raamatus kirjeldas Olearius ka Eesti- ja Liivimaa loomastikku, eriti röövloomi, keda tema sõnul oli siin väga palju, eriti karusid ja hunte. Hundid murdsid talvel lautadesse, kraapides ava seina alt läbi, viisid ära koeri, tegid teedel sõidu ohtlikuks. Seda tõendas näide ühe marutaudis hundi rünnakust Narva lähedal vene talupoegadele.¹²³

Sama sajandi 60. aastatel viibis Tallinnas, Narvas, Tartus ja Riias sakslasest Rootsi sõjaväelane ja diplomaat Hans Moritz Ayrmann. Siit saadud muljed võttis ta kokku oma 1672. aasta paiku kirjutatud reisikirjas. Teiste ulukite kõrval märkis ka tema siinset karude ja huntide rohkust, kellega talupojad lakkamatult sõda pidasid. Eriti palju oli just hunte, keda talvel nähti kümne-kahekümne-isendilistes karjades ja kes ohustasid peale kariloomade ka inimesi.¹²⁴

Umbes samal ajal valmis rootsi päritoluga ajaloolase Thomas Hjärne (Hiärn) kroonika, kus ta mainis samuti meie metsade erakordset kiskjaterohkust.¹²⁵

1702. aastal ilmus Duisburgi õigusteaduse professori Johann Arnold von Brandi reisikiri, mis valmis 1673. aasta Moskva-reisi muljete põhjal. Sel reisil oli läbitud ka Liivimaa ning Liivimaa suurtest metsadest rääkides märkis von Brand, et röövloomade (karude, huntide jt) tõttu ei saa siin peaaegu elada ei metskits, hirs ega põder.¹²⁶

¹²⁰ Magnus, Olaus. Historia om de nordiska folken: Om de vilda djuren. Adertonde boken. Östervåla, 1976, s. 91–92.

¹²¹ Die Reisen des Samuel Kiechel. Aus drei Handschriften. Hrsg. von Dr. K. D. Haszler. Stuttgart, 1866, s. 126–127.

¹²² Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series... Stanno Ruiensi, 1795, p. 4–5.

¹²³ Olearius, A. Offt beehrte Beschreibung der Newen Orientalischen Reise... Schlesswig, 1647, S. 118.

¹²⁴ Schreinert, K. Hans Moritz Ayrmanns Reisen... // Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis... 1937, S. 18.

¹²⁵ Hjärne, Th. Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte // Monumenta Livoniae antiquae. 1. Bd. / Hrsg. von C. E. Napiersky. Riga, Dorpat und Leipzig, 1835, S. 7.

¹²⁶ Brand, J. A. v Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plescovien, Gross-Naugardten, Tveerien und Moscovien. Wesel, 1702, S. 134–135, 145–146.

Liivimaa huntiderohkuse tähendas ära ka Friedrich Christian Jetze oma raamatust valgejänese Liivimaal, kiites ühtlasi siinsete metsade linnurikkust.¹²⁷

Palju tähelepanu pühendas huntidele oma mitmetes töödes meie kultuuri suurmees, Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel. Ta kirjutas kahjudest karjadele ja ohtudest inimestele ning huntidevastasest võitlusest, nii korralduse kui ka jahipidamise seisukohalt.

Pea samavõrra teenekas oli Hupeli kaasaegne Jakob Benjamin Fischer, loodusuurija, kirjanik, Carl Linné õpilane. 1778. aastal avaldas ta Leipzgis esimese Liivimaa loodusloolise kirjelduse „Versuch einer Naturgeschichte von Livland”, pannes sellega aluse siinse ala taimestiku ja loomastiku tundmaõppimisele. Huntidest rääkides märkis ta kõigepealt seda suurt kahju, mis sünnib nende läbi koduloomadele. Kuigi karjade juures hoiti koeri, langesid ikkagi loomad, kes teistest vähegi eraldusid, huntide saagiks. Talvel käre külmaga muutusid hundid näljasena tõsiseks ohuks ka inimestele. Ehkki nende vähendamiseks kasutati erinevaid viise ja vahendeid, ei jäänud neid sugugi vähemaks.¹²⁸

XVIII sajandi kolmas autor, kes siinset hundiprobleemi põhjalikumalt vaatles, oli publitsist ja ajaloolane Wilhelm Christian Friebe. Huntide karjad olid tema hinnangul tõeliseks nuhtluseks. Koduloomade karjatamiseks oldi tihti sunnitud kasutama vaid elamute ümbrust, kaugematele rohumaadele kardeti minna.¹²⁹

August Wilhelm Hupeli, Jakob Benjamin Fischeri ja Wilhelm Christian Friebe hinnanguid huntide arvukusele XVIII sajandi Eesti- ja Liivimaal kinnitavad ka arhiivimaterjalid. Eestimaa kubermangu revident-maamõõtja Samuel Dobermann tegi selle sajandi 90. aastatel Eestimaa nelja maakonna, Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaa topograafilise kirjelduse, mille mahukad käsikirjad on säilinud nimetuse all „Topographische Nachrichten von Estland”.

Mõisate ja külade maa-alade piiride, kõlvikute iseloomu, metsade kvaliteedi ja koosseisu, soode-rabade, jõgede-järvede ja palju muu kõrval pandi kirja ka mõisa (küla) territooriumil liikuvad ulukid. Toetudes nendele andmetele, selgub, et Harjumaa 12 kihelkonna 167 mõisa (v.a pastoraadid) alal polnud hunte märgitud ainult üheksas mõisas Harju-Jaani, Jüri, Jõelähtme, Keila ja Kuusalu kihelkonnas. Hunte ei elutsenud ka Naissaarel (esines küll ilves), Pakritel, Pranglil ja väiksematel saartel.¹³⁰

Virumaa 11 kihelkonna 162 mõisa kirjelduses puudusid hundid ainult ühes, Jõhvi kihelkonna Mäetaguse mõisas. Seevastu Haljala kihelkonna Vanamõisa ja Kandle mõisa kohta oli öeldud: „Hunte on palju.”¹³¹

¹²⁷ Jetze, Fr. Chr. Physikoteleologische Betrachtung über die weissen Hasen in Liefland... Lübek, 1749, S. 46.

¹²⁸ Fischer, J. B. Versuch einer Naturgeschichte von Livland. Königsberg, 1791, S. 136–137.

¹²⁹ Friebe, W. Chr. Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 2. Bd. Gotha und St. Petersburg, 1797, S. 353–354, 368–370; Friebe, W. Chr. Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland. Zweites Bändchen, die Viehzucht in Liefland betreffend. Riga, 1803, S. 137–138.

¹³⁰ EAM, D-fond, f. 70, n. 1, s. 2, l. 10p–170; EAA, f. 30, n. 1, s. 3147, l. 72–246.

¹³¹ EAM, D-fond, f. 70, n. 1, s. 3, l. 2p–164.

Järvamaa 8 kihelkonna 107 mõisa alal ei olnud hunte kahes, Ambla kihelkonna Räsna ja Türi kihelkonna Rõa mõisas.¹³²

Läänemaa 18 kihelkonna (koos Hiiumaa ja Vormsiga) 161 mõisa alal puudusid nad vaid Ridala kihelkonna neljas mõisas. Hunte ei elutsenud ka Läänemaa saartel, v.a Hiiumaa.¹³³ Kõrvalepõikena XVIII sajandi Hiiumaa hundiolude kohta võib tuua ühe näite 1739. aasta mõisate adramaarevisjoni materjalidest. Reigi kihelkonna Lauka mõisas 18. septembril tehtud revisjoni juurde oli lisatud: „Lauka mõisa inimesed peavad übermõllavate huntide rohkusest tingitud kahjude ärahoidmiseks igast talust 2 või 3 inimest karja saatma. Nii on ka nendel päevadel, mil inimeste varandus üles kirjutati, toimunud ikka ja jälle märgatav kahju kariloomade ja varssade murdmise näol.”¹³⁴ Võib arvata, et olukord, mis valitses Põhjasõja järel ühes Hiiumaa mõisas, oli tüüpiline kogu saarele.

Samaaegne Liivimaa kubermangu topograafiline kirjeldus kahjuks nõnda üksikasjalik ei ole. Ühe või teise ulukiliigi arvukust hinnati seal üldsõnaliselt, näiteks hundi kohta kirjutati: „Neid on Liivimaal tohutul hulgal ja nad teevad elanikkonnale suurt kahju.”¹³⁵ Siiski annab üks teine allikas andmeid ka Liivimaa ühest kihelkonnast. See on Tartumaa Torma kihelkonna pastori Franz Gotthilf Friedrich Asveruse koostatud kodukihelkonna topograafiline kirjeldus aastast 1785–1786. Kihelkonna hundi-, karu- ja rebaserohkust märkides lisas ta veel huntide kohta, et „neid on näha meie õuedel sagedasti ja pikkadel sügisõhtutel ei tohi ühtegi hobust või karilooma koplisse jätta”.¹³⁶

XIX sajandil ilmunud töödest peatun esmalt publitsisti ja ajaloolase Johann Christoph Petri 1802. aastal ilmunud teosel „Estland und die Esten...”. Selle esimeses osas andis autor hundiprobleemile üsna palju ruumi, valgustades seda mitme külje pealt. Huntide küllusest rääkisid kahekümne-kolmekümne isendilised ringi hulkuvad karjad.¹³⁷ Kõige ohtlikumad olid nad jaanuaris-veebruaris, kui näljasena ei põlatud isegi puukoort, hobusesõnnikut, nahka, nõõri, kaltsu. Siis võisid nad ka inimesi rünnata, mida tavaliselt küll ei juhtunud. Tihti saatsid nad reisijaid karjadena üsna lähedalt ja kestvalt.¹³⁸

Huntidevastase võitluse esirinnas seisis nendel aegadel oma sulega ka kirja- ja keelemees, Äksi pastor Otto Wilhelm Masing. *Oma Marahwa Näddala-Lehe* veergudel kutsus ta 1820. aastate esimesel poolel rahvast vabanema ebausust ja ükskõiksusest ning ühiselt tegutsema.

¹³² EAA, f. 30, n. 1, s. 3147, l. 7–62; s. 3153, l. 4p–132.

¹³³ EAM, D-fond, f. 70, n. 1, s. 4a, l. 6–94; EAA, f. 30, n. 1, s. 3148, l. 7–233; s. 3153, l. 133p–356p.

¹³⁴ EAA, f. 3, n. 1, s. 474, l. 1010.

¹³⁵ EAA, f. 298, n. 2, s. 2, l. 9p.

¹³⁶ Hiiemets, J. Torma kihelkonna ajalugu (daatumita) // käsikiri, EKM Kultuurilooline Arhiiv, f. 169, Varia, M 247:1, l. 124.

¹³⁷ Harvadel juhtudel võivad erinevad karjad ajutiselt ühineda ja üheskoos jahti pidada.

¹³⁸ Petri, J. Chr. Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. 1. Th. Gotha, 1802, S. 76, 78–80.

Hunditeemat Eestis (arvukusest tingitud kahjust, peetud jahtidest ja hinnangutest nende, makstud preemiatest ja muust) valgustasid XIX sajandil veel mitmed teisedki, kes kirjutasid Balti provintside loodusest ja geograafiast, majandusest ja ajaloost, rahvast ja tema elust: kultuuritegelane ja kirjanik Johann Wilhelm Ludwig v Luce (1815, 1825, 1927), diplomaat ja ajaloolane Francois Gabriel de Bray (1817), geograaf ja põllumees Herbold Karl Friedrich Bienens-tamm (1826), reisikirjanik ja geograaf Johann Georg Kohl (1841), geograaf P. A. F. K. Possart (1843, 1846), anatoom ja muinasteadlane Alexander Friedrich v Hueck (1845), teoloog ja pedagoog Carl Friedrich v Bornhaupt (1855), aja-loolane ja etnograaf Carl Friedrich Wilhelm Russwurm (1855), Mooste mõisa omanik, parun Axel v Nolcken (1870), jahinduszooloog ja ornitoloog Oskar Engelhardt v Löwis of Menar (1880, 1883) ja teised ning XX sajandi algul zoo-loog Karl Heinrich Greve (1894, 1907, 1909, 1913) ja pastor ning kirjanik Martin Körber (1915).

Nendest J. W. L. v Luce hindas selles Saaremaal tehtut – huntide hävitamise käiku, peetud jahte, makstud preemiaid jm, C. Fr. W. Russwurm aga valgustas olukorda mitte üksi meie saartel, vaid kogu Lääne-Eestis. Lisaks tõi ta veel ka rahva uskumusi hundi kohta. Erinevalt teistest püüdis J. G. Kohl siinsete huntide arvu ka hinnata. Võttes aluseks Liivimaal ametlikel andmetel aasta jooksul tapetud huntide arvu (500), lisades veel n-õ eraviisiliselt tapetud ja nende tapetute taas-tootmiseks vajaliku paaride arvu, leidis ta, et huntide koguarv peaks olema vähe-malt 2500, tõenäoliselt veel tuhande võrra suurem, mis oli loomulikult üle paku-tud. Ta tõi oma arvestuse kinnituseks ka näite, kus jaanuaris, huntide jooksuajal, oli nende ulg siin sama tavaline öömuusika nagu Saksamaal linnakasside öine kisa.¹³⁹

Ka O. W. Masing oli juba paarkümmend aastat varem pakkunud huntide arvuks Eestis tuhandeid.¹⁴⁰

Tolle aja huntide arvukust, iseäranis Eestimaa kubermangus, kinnitavad nii aja-kirjandus, näiteks *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland* (1838, nr 40, 6. oktoober), kui ka arhiividokumendid ja hilisemad inimeste mälestused. XIX sajandi keskel liikus hunte isegi Tallinna külje all. Näiteks 1845. aasta novembris lasti hunti Lasnamäel.¹⁴¹ 22. veebruaril 1855 teatas aga Tallinna komandant Eestimaa tsiviilkubernerile, et Tallinna sõjaväehospidali juurde ilmusid hundid, kes liikusid kalmistu ja Ülemiste järve poole. Paluti võtta kasutusele abinõud nende hävitamiseks.¹⁴² Veel XIX sajandi lõpul eksinud Tallinna üksikuid hunte.¹⁴³ Kariloomade murdmisest Haapsalu linna lähedal kirjutas 1855. aastal

¹³⁹ Kohl, J. G. Die deutsch-russischen OstseeProvinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. 1. Th. Dresden und Leipzig, 1841, S. 359–360.

¹⁴⁰ Marahwa Näddala-Leht 1823, 21. juuli, lk. 232.

¹⁴¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3527, l. 79.

¹⁴² EAA, f. 29, n. 3, s. 612, l. 2.

¹⁴³ ERA II 18, 326/7 (2) < Jõelähtme khk – R. Põldmäe, 1929.

C. Fr. W. Russwurm,¹⁴⁴ huntide liikumisest 1860. aastatel Pärnu linnas aga ajaleht *Perno Postimees ehk Näddalileht* (1867, 8. veebruar). Hiljemgi, 1880.–1890. aastatel jõudsid huntide pahateod kohalikesse ajalehtedesse (*Postimees, Sakala, Valgus, Olevik, Virulane*). Näiteks sõnum 1888. aasta Virulasest (24. veebruar): „Rakvere ümberkaudu olla õige rohkeste hunta liikumas. Mõned nendest olla koguni nii julged, et nad ka linna uulitsatesse tungida ja sealt koeri püüdvat.” Balti metsaühingu ankeedi järgi leidunud hunte 1896. aastal veel Kursi, Laiuse, Torma-Lohusuu, Palamuse, Kodavere, Maarja-Magdaleena, Äksi, Tartu-Maarja, Rõuge, Karula, Urvaste, Kolga-Jaani, Pilstvere, Põltsamaa, Suure-Jaani, Kõpu, Paistu, Halliste, Tori, Saarde ja Vändra kihelkonnas, seega kõigis neljas Liivimaa mandri-Eesti maakonnas.¹⁴⁵ Samal ajal elutsenud soed üle kogu Eestimaa kubermangu paiksel kuni kõige läänepoolsemate nurkadeni välja. Rohkesti leidunud neid Vihterpalu, Koluvere, Aegviidu, Haljala, Simuna ümbruses.¹⁴⁶ Täiendust tulnud ka idast, Peterburi ja Novgorodi kubermangust.¹⁴⁷

Nendest hundirohketest aegadest räägivad ka rahva mälestused. Põltsamaa kihelkonna Pallusaare külas elanud vanaema meenutusi jagas 1981. aastal Hugo Reimann (sünd 1919): „Ja kui ta [s.o vanaema] väike oli, siis veebruari kuul, kui huntidel olid pulmad, mets aina kajas huntide ulgumisest. Kui videvikuks läks, ei julgend majast keegi välja minna. Koera ei tohtinud ka õue lasta. Ohus olid lambalaudad [- - -] ja tihti juhtus seda, et hundid lõhkusid lauda ja murdsid lambad. Isa oli näinud, kui tuletukkidega hunte peletati. Tehtud samuti ümber hoonete tuled maha, et öösel hundid ei tuleks lammaste kallale. Pärast isa oli saanud kolme puuda rukki eest osta tulelukuga püssi, mis külas oli ainuke. Siis oli ta ühe talvega lasknud rehetoa suitsuluugist lamba korjuselt kaheksa hunti...”¹⁴⁸

Või teine hundilugu, mille jutustas 77-aastane Mari Paaks Märjamaa vallast: „Minu noorusajal (s.o XIX sajandi viimasel veerandil) oli palju hunte. Nad olid julged, tulid elamute juurde, vahtisid vahel uksest sisse. Siis olid suitsutoad, eest üks oli suitsu pärast lahti. Kui koer ta käest tuppa sai põgeneda, jäi hunt ukse taha

¹⁴⁴ Russwurm, C. Fr. W. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehstlands und auf Runö. 1. Th., Reval, 1855, § 35, S. 27.

¹⁴⁵ Greve, K. Der Wolf in den Ostseeprovinzen. // Neue Baltische Waidmannsblätter 1907, N 3, S. 50.

¹⁴⁶ Kahtlen väga baltisaksa zooloogi Karl Greve esitatud andmete õigsuses XIX sajandi lõpu huntide seisust nii Põhja- kui Lõuna-Eestis. Samuti tavatses ajakirjandus tihti liialdada. Pean silmas 24. veebruari 1888. a Virulase sõnumit. Toetun enda kahtlustes selle aja tegelikule huntide küttimisele, õigemini juba selle lõppemisele. Seda just Põhja-Liivimaa osas, kus see sai teoks sajandi 70.-80. aastateks. Et aga sajandi 90. aastatel küti Virumaa hunte üle kahe korra enam kui Harjumaal (vastavalt 299 ja 146) ja seda just täiskasvanute osas, siis on tõenäoline, et need olid immigrandid Venemaalt. Läänemaa oli aga hundivaba praktiliselt XIX sajandi viimased 20 aastat. Väheseid hunte püüti ainult Kullamaa ja Lääne-Nigula kihelkonnas. (vt lisa tabelid 6, 7 ja 9) Seepärast ei vasta tõele K. Greve lause: „Samal ajal elutsesid soed [- - -] kuni kõige läänepoolsemate nurkadeni välja.”

¹⁴⁷ Greve, K. Säugetiere Kur-Liv-Estlands. Riga, 1909, S. 60–61; Сабанеев Л. П. 1877, с. 253.

¹⁴⁸ RKM II 359, 492/4 (6) < Põltsamaa khk – A. Väljaots, 1981.

passima.”¹⁴⁹ Kodavere kihelkonnas hinnati selle aja huntide arvukust lihtsa vormeliga: „Unta õli kui irmus, iga lamba jaoks unt.”

Tervikuna on see aeg meie rahva mällu jäänud „hundilise ajana”. Aastaid, mil hunte eriti palju ringi liikus ja nad suurt kahju tegid, on nimetatud ka hundiaastateks. Kirjanduses on sellisteks pakutud näiteks 1777. ja 1870. aastat, mil täheldati rännet Venemaalt.¹⁵⁰ Tinglikult võib meil hundiaastateks nimetada ka mitmeid teisi aastaid, õigem oleks siiski kogu seda perioodi nimetada lihtsalt hundiliseks ajaks. Siis oli meil isegi oma „hundikalender”. Peale hundiaastate olid veel hundikuud (jaanuar ja veebruar) ning hundipäevad. Nendeks olid karja murdmiseks sobivad vihmased ja udused päevad oktoobris.¹⁵¹

Ometi saabus lõpuks ka aeg, mil aastakümneid kestnud sõjas jäi peale inimene ning hundid pidid taanduma. Sellele aitas kaasa ka asustuse kasv ja huntidele sobivate pesitsuspaikade vähenemine. Rahvaarv kasvas sajandiga praktiliselt kahekordseks (0,5 miljonilt XIX sajandi algul 958,3 tuhandeni 1897. a.), metsasus Lõuna-Eestis vähenes samas ajavahemikus kaks korda (50%-lt 25%-le).¹⁵² Kuid peamine teene oli siin ikkagi valitsuse poolt nõutud jahtidel ja makstaval preemial, mis hundikütid kevadeti metsadesse hundipesi otsima viis.

Rahvasuu seletas seda ka raudteede ehitamisega (nagu Soomeski), sest hunt kartvat vedurivilet, isegi põtrade suurema signimisega, kes „peksid undid välla...”¹⁵³ Tegelikult aga kasvas oluliselt põtrade toidubaas ja vähenes vaenlaste hulk.

Taas sigines meile hunte pärast 1905/07. aasta revolutsiooni. Võimalik oli ka sisseränne.¹⁵⁴ Näiteks laskis Virumaal Sonda lähedal Koogu mõisa metsavaht lühikese ajaga viis hunti.¹⁵⁵

Esimese maailmasõja järel oli hunte rohkem Viru-, Tartu- ja Viljandimaal, samuti Harju- ja Võrumaal. Virumaal elutsesid nad sooderikkas Illuka, Tarakuse, Pagari, Vasavere, Oonurme, Tudu ja Iisaku ümbruses, Tartumaal Avinurme ja Laeva metsades, Viljandimaal Põltsamaa-lähedastes soodes ja rabades.¹⁵⁶ Nendest piirkondadest kostis ka kõige rohkem kaebusi kahjude kohta. Näiteks: „Hundid on suurt kahju tekitanud Palupõhja külas Tartumaal, kus on murtud ligi 30 lammast.” Või: „Põltsamaa lähedal olla hundid suve jooksul murdnud umbes 50 lammast.”¹⁵⁷ Kuigi ametlike andmete järgi arvati meil esimese vabariigi ajal elavat ainult 20–30

¹⁴⁹ ERM, KV 80, 31 < Märjamaa khk – E. Poom, 1948.

¹⁵⁰ Transehe, N. Veränderungen im Bestande der baltischen Tierwelt. // Baltische Hefte 1956, N 2–3–4, S. 40.

¹⁵¹ H II 39, 181 (278) < Koeru khk – H. A. Schults, 1890.

¹⁵² Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja S. Vahtre, tegevtoimetajad T. Karjahärm ja T. Rosenberg. Tartu, 2010, lk. 60, 117.

¹⁵³ ERA II 62, 487 (5) < Kullamaa khk – R. Põldmäe, 1933; ERA II 62, 87 (46) < Lääne-Nigula khk – R. Põldmäe, 1933.

¹⁵⁴ Greve, K. Der Wolf in den Ostseeprovinzen // Neue Baltische Waidmannsblätter 1913, N 12, S. 268.

¹⁵⁵ Olevik 1912, 21. juuli, lk. 435.

¹⁵⁶ Vaba Maa 1923, 28. jaanuar, lk. 6; Kaja 1932, 15. jaanuar, lk. 2.

¹⁵⁷ Päevaleht 1933, 21. oktoober, lk. 1; Päevaleht 1933, 17. september, lk. 8.

hunti, ometi lubavad küllaltki lai areaal ja tekitatud kahjud oletada märksa suuremat arvu. Iseasi muidugi, kui usaldatavad need ajalehtede sõnumid kahjude kohta on. Ametlikel andmetel suudeti 1938. aasta lõpuks küttida ainult 10 looma, sedagi peamiselt teiste jahtide käigus, sest hundijahti peeti ainult paaril korral.¹⁵⁸

Teise maailmasõja ajal ja järel kasvas huntide arv Eestis plahvatuslikult. 1954. aasta ametlikel andmetel arvati neid siin leiduvat tuhande ringis, mis oli küll ilmne liialdus. Huntide arvu vähendamiseks või täpsemalt öeldes, nende t ä i e l i k u k s hävitamiseks,¹⁵⁹ nagu siis ülesandeks seati, moodustati 5–7 mehest koosnevad hundihävitusbrigaadid, keda näiteks 1956. aastal oli 126. Nende liikmed vabastati aastas 30 päevaks töölt koos töötasu säilitamisega, nad varustati laskemoonaga ja said muidki soodustusi. Iga tapetud hundi eest, olenemata soost ja vanusest, maksis riik alates 1948. aastast 300 rbl preemiat. Kogu perekonna (kahe vanema ja vähemalt nelja kutsika) pealt veel 1000 rbl juurde. Lisaks riiklikule preemiale maksid jahindusklubid veel täiendavat preemiat, mis Tartu Jahindusklubis oli 1949. aastast 100 rbl, kaks aastat hiljem 200 rbl. 1955. aastast tõusis riiklik preemia 500le, 1961. aastast 75 rublale (uues vääringsus).¹⁶⁰ Kui 1958. aastast hakati hunte mürgitama veel baariumfluoratsetaadiga, vähenes ka nende arv ja tekitatud kahju. Kui 1950. aastatel (1951–1960) tapeti Eestis 1129 hunt (teistel andmetel 1339), siis 1960. aastatel (1961–70) aga ainult 99, mil ka aastakümne ametliku loenduse keskmine oli 10–15 hundi vahel. See oli omakorda jälle ilmne alaloendus, kui arvestada huntide levikut nendel aastatel Eestis.¹⁶¹

Uus tõus saabus jälle 1970. aastate algul, samal ajal kui Nõukogude Liiduski, ja see peegeldus kohe ka küttimises: kümne aastaga (1971–80) lasti 985 hunt. Peaaegu samaks (906 hunt) jäi küttimine ka järgmisel kümnendil (1981–90).¹⁶² Mis sündis 1970. aastate algul, kordus Eestis uuesti 20 aastat hiljem ja juba märksa suurema tõusuga. 1990. aastate keskel loendati meil hunte 500–700 vahel, enam Ida- ja Lääne-Virumaal, siis Harju-, Pärnu-, Rapla- ja Jõgevamaal. Nendel aastatel (1993–1997) kütitati neid viie aastaga ka 999 isendit (kogu kümnendil 1451), nendest üksnes 302 hunt 1995. aastal.¹⁶³ Need arvud ületasid isegi 1950. aastate keskpaiga (1953–1957) andmeid. Siis tapeti kokku 730 hunt ja ühe aasta (1955) suurima saagina 206. Selle viimase suure tõusulaine põhjuseks peetakse kõigepealt suurt sisserännet Venemaalt. Praegu aga elab Eestis ligi 250–270 hundi ringis ja

¹⁵⁸ Teino, J. Jahimajapidamisest 1918–1938 // Eesti Mets 1939, N 1, lk. 36.

¹⁵⁹ Juba J.W. Luce (1825) unistas huntidevabast Saaremaast, hiljem O.von Löwis (1883). Ka Liivimaa 29. apr.1860. a. patendis loodeti preemia tõstmisega „nende (so. huntide) lõplikku kadu“. (EAA 957-2-558, L. 1–1p, 26)

¹⁶⁰ Vainura, V. Pildikesi möödunud aegadest. Tartu Jahindusklubi 1945–1967. Tallinn, 2004, lk. 89–92.

¹⁶¹ Мятинг Л. Охота в Эстонии. Таллин, 1965, с. 36; Pähklimägi, A. Kriimsilmad // Õhtuleht 1961, 14. veebruar, lk 3. ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium. Ametlikud andmed 1980.

¹⁶² ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium. Ametlikud andmed 1990.

¹⁶³ Eesti Vabariigi Keskkonnaministeerium. Ametlikud andmed 2000.

nad pole enam aasta ringi kütitavad ulukid, vaid jahiaeg nendele on 1. novembrist 28. veebruarini.

Lõpuks tuleb ka seda lisada, et töös kasutatud paljude autorite materjali ei saa aga võrdselt hinnata. Nii tundub, et mõned nendest pole ülivõrretega kitsid olnud. Näiteks Olaus Magnuse tsitaadist sõnad „tohutul hulgal” tundub liialdusena. Või H. K. Fr. Bienenstammi (1826) järgi oli sel ajal Saaremaa juba hundivaba, mis on täiesti väär. Sama kehtib ka A. Fr. v Huecki (1845) ja C. Fr. v Bornhaupti (1855) hinnangute kohta huntidest Saaremaal (alapeatükk „Hundijahist Saaremaal” viited 583, 584, 586 lk. 127). Lisaks sellele pidi viimase autori teadmisel Eestimaa kubermangus olema hunte veel ülisuurel hulgal („in übergrosser Menge”). Tegelikult kütiti väljamakstud preemia alusel sel 1855. aastal kubermangu nelja maakonna peale „ainult” 298 hunti, kuigi veel 10 aastat varem oli see arv 527, 20 aastat varem 739 jne. Nii et ülisuurel hulgal ei saanud hunte sajandi teise poole algul siin küll enam olla.

Esitatu oli põgus ülevaade hundi minevikust tänapäevani kasutatud kirjanduse ja käsikirjaliste allikate põhjal. Seal sisalduv majanduslik kahju, oht inimestele ja huntidevastane võitlus samade autorite käsitluses esineb juba vastavates peatükkides täiendatuna paljude teiste autorite ja arhiivides ning muuseumides talle oleva materjaliga.

*

Nagu Eesti- ja Liivimaa, oli Kuramaagi XVII ja XVIII sajandil huntide ja karude poolest rikas.¹⁶⁴ Kuramaa hundirohkest räägib üks XVIII sajandi alguse käsikiri. Tekitatud kahju tõttu püüti huntide arvu vähendada küll hundi- aukude ja -aedadega, küll püüisraudade ja muude lõksudega, neid lasti korjuse juurest, tapeti pesadest leitud kutsikaid ning peeti ka võrkudega ajujahte. Viimase viisi kasutamisest annavad tunnistust 1721. aastal Dundaga pastori J. F. Bankau kirjapandud read:¹⁶⁵

*„Bären, Elend, Wölfe, Füchse Jagt man in das Netz hinein
und die bunt gepückten Lühse Manchmal auch ein wildes Schwein.”*

Nagu näha, püüti võrkudega veel ka karusid, põtru, rebaseid, ilveseid ja metssigu.

Sama, XVIII sajandi esimesest poolest on leida ka esimesi andmeid huntide kütimisest mõnes Kuramaa mõisas. Näitena saab tuua Windau (praegune Ventspils) maakonnas asunud Pope (läti k Popes) mõisa majandusraamatus toodud tasud röövlomade tapmise eest:¹⁶⁶

¹⁶⁴ Hundid rändasid Kuramaalt aeg-ajalt üle jää ka Ruhnu saarele. Ruhnu kirikuraamatu järgi olnud üks niisugune juhtum 1729. aastal. Neid tuli ette ka hilisemal ajal. (Ekmann, F. J. Beschreibung der Insel Runoe. // Das Inland 1850, N 6, 6. Februar, S. 84.)

¹⁶⁵ (Silvanus) Jagdliches aus Herzoglicher Zeit in Kurland. // Baltische Waidmannsblätter 1901, N 20, S. 374.

¹⁶⁶ Bielenstein, A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 2. Th. Petrograd 1918, S. 578–580.

1740. a 11. oktoober – küttidele, kes kaks karu lasid, anda mõisniku käsul 1 vaat kõrtsiõlut;

1740. a 23. oktoober – küttidele, kes Wehdeni juures karu lasid, anda 2 vaati kõrtsiõlut;

1741. a 12. aprill – küttidele, kes kaks hunti lasid, anda 1 vaat kõrtsiõlut;

1742. a 19. detsember – küttidele, kes kuus põtra, ühe karu ja ühe ilvese tapsid, anda 1 vaat kõrtsiõlut;

1743. a. 1. jaanuar – Meyer Oti poolt ühe hundinaha ettenäitamise eest anda 7 külimittu kaera;

1743. a. 7. jaanuar – Meyer Oti poolt ühe hundinaha ettenäitamise eest anda 1 vakk kaera;

1744. a. 2. veebruar – küttidele, kes ühe ilvese lasid, anda 1 vaat kõrtsiõlut.

Samast allikast nähtub, et XIX sajandil maksti seda tasu juba rahas, näiteks 20. septembril 1809. aastal sai talupoeg ühe hundinaha eest 8 floriini.

Kuni 1800. aastani oli samas mõisas veel kindlaks määratud, et:

- a) metsavaht, kes tapab hundi, saab preemiaks 1 riigitaalri, rebase eest $\frac{1}{2}$ riigitaalrit;
- b) ajujahil saab hundilaskja 2 floriini, hundist mööda laskja 1 floriini trahvi või kümme piitsahoopi pärast jahi lõppu. Trahvi saab endale hundi sissepiiraja;
- c) kui metsavaht laseb mõne teise looma, saab ta 20 kepihoopi ja kaotab oma koha;
- d) mõisa ajujahtidest on kohustatud osa võtma kõik peremehed, kel on püssid, ja mõisarahvas.

Nagu esitatust selgub, olid selles mõisas röövloomade jahid allutatud rangetele eeskirjadele, mis nähtavasti andsid ka tulemusi. Niisiis ajal, kui Eesti- ja Liivimaal alles arutati huntide hävitamise küsimusi ja otsiti abi selle häda vastu, Kuramaal juba tegutseti. XIX sajandi alguseks jäi röövloomi seal küll vähe- maks, kuid ometi oli neid veel nii palju, et maarahvale tuntavat kahju tekitada.

Ent XIX sajandi 40. aastateks jõuti Kuramaal siiski nii kaugele, et hundi- probleemi enam peaaegu ei olnud. K. Greve teatel olnud Kuramaal juba aastal 1829 vaid üksikuid hunte.¹⁶⁷ Kahtlane küll, kas K. Greve teade vastab tõele, kuid fakt on see, et neid meetmeid, mida sel ajal kasutati huntide vastu Liivi- ja Eestimaal, Kuramaal enam ei kasutatud.¹⁶⁸ Seda kinnitab ka Balti kindralkuberner parun K. M. v Pahleni, Kuramaa kubermanguvalitsuse ja Kuramaa rüütelkonna kirjavahetus 1837. ja 1840. aastal. Nimelt olid kindralkuberner sellekohase järelepärimise peale nii rüütelkonna kui ka Kuramaa peametsaülema (*Oberforstmeister*) seisukohad ühised: kuna Kuramaal on hunte vähe, siis pole

¹⁶⁷ Greve, K. Die Geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubthiere. // Nova Acta. Bd. 63. N 1. Halle 1894, S. 109.

¹⁶⁸ Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland 1832, N 50, 15. Dezember, S. 200; LVVA, f. 640, n. 1, s. 1696, l. 1.

siin vajadust ka nende abinõude järele (aastas kolmel korral peetavad ühisjahid ja preemia), mida kasutatakse Liivimaal.¹⁶⁹ Väikeseks jäi huntide asurkond Kuramaal samuti järgmistel kümnenditel. Seda kinnitavad nii kindralstaabi ohvitseride poolt 1860. aastate algul kogutud andmed¹⁷⁰ kui ka mitmed Kuramaa ametivõimude poolt Liivi- ja Eestimaa asutustele esitatud andmed aastatest 1884 ja 1886.¹⁷¹

*

Leedus nagu mujalgi Baltimail oli hunte palju kuni XIX sajandi esimese pooleni.¹⁷² Kahju karjakasvatusele arvestati sadade tuhandete rubladega aastas. Nende arvu püüti vähendada küll ajujahtide ja lõksudega, küll varitsusjahtide ja mürgiga, kevaditi pesapoegade otsimisega – mitmete teada-tuntud viiside ja vahenditega. Olemasolevatel andmetel ulatus tapetud huntide arv XIX sajandi keskel u 700-ni aastas. Ajaloolase Jonas Jurkštase andmetel langes sellest u $\frac{2}{3}$ Vilniuse ja $\frac{1}{3}$ Kaunase kubermangule. Vilniuse kubermangus tapeti viie aastaga (1847–1851) u 2250 hunti, Kaunases (1848–1852) üle 1300.¹⁷³ XIX sajandi teise poole alguse kahjustest, kasutatavate abinõude vähesest mõjust ja muust kirjutas 1861. aastal A. Korev.¹⁷⁴

XX sajandi alguseks suudeti Leedus hundihäda likvideerida. Enne Esimest maailmasõda elutses neid veel vaid inimtühjades kohtades. Sõja ajal paljunesid nad uuesti, aga iseseisvusaja kahe aastakümnega viidi nende arvukus jälle alla. Vahetult enne Teist maailmasõda arvestati Leedu asurkonnaks u 250 hunti. Uus sõda tõi kaasa uue tõusu ning 1948. aastal oli hunte üle 1700, neist jäi 60. aastateks alles sadakond.¹⁷⁵

¹⁶⁹ ЕАА, f. 291, n. 1, s. 5566, l. 34, 35, 39–40, 47, 47р, 49, 49р.

¹⁷⁰ Орановский А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Курляндская губерния. Санктпетербург, 1862, с. 136.

¹⁷¹ ЕАА, f. 297, n. 8, s. 692, l. 1; ЕАА, f. 854, n. 2, s. 1078, l. 129.

¹⁷² Прусайте Я. А. Динамика численности и состояние популяции волка в Литве. // Экологические основы... 1979, с. 134–135.

¹⁷³ Jurkštas, J. Kiek Lietuvoje būta vilku? // Miesu Gamta 1977, N 6, p. 31; Jurkštas, J. Vilgai ir ju medžiokle praeityje. // Miesu Gamta 1980, N 9, p. 30–31.

¹⁷⁴ Корев А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Санктпетербург, 1861, с. 282–284.

¹⁷⁵ Прусайте Я. А. 1979, с. 134–135.

3. HUNDID KAHJURITENA KARJAKASVATUSELE

*...oli ju hunte palju, peaaegu iga aasta viisid
nad talust
pulmatäie liha ja kasukatäie nahku.
(Mari Paju Pilistvere kihelkonnast, 1928)*

Eesti muinasaja asukate peamiseks elatusalaks sai karjakasvatus juba pronksi-ajal, s.o 2500–3000 aastat tagasi. Kuigi muinasaja lõpuks, XIII sajandi alguseks, katsid veel üle poole maast metsad, olid põlislaante kõrval kõikjal ka ülesharitud põllumaad, külad ja talud oma karjadega. Läti Henriku järgi moodustasidki suured koduloomade karjad kõige olulisema osa sellest saagist, mida ristirüütlid ja teised vaenlased oma sõjakäikudelt siit kaasa viisid.¹⁷⁶ Seepärast võib arvata, et hundid olid meie alal karjapidamisele teatavaks nuhtluseks juba muinasajal, kuigi meil selle kohta mingeid kirjalikke andmeid ei ole. Alles XVI sajandi keskelt saame Olaus Magnuse kaudu sellest ka esimese kirjaliku teate. Järgmised andmed pärinevad Samuel Kiechelilt 1586. aastast ja XVII sajandil Adam Oleariuselt ja Hans Moritz Ayrmannilt. Kuid probleemi kogu selle tõsiduses valgustas alles A. W. Hupel XVIII sajandi lõpul, hinnates saadud majandusliku kahju tavatult suureks – igal aastal murti tuhandeid koduloomi. „Kaua me peame seda kahju kannatama?” küsis ta, sellega nagu kutsudes rahvast üles hunte hävitama. Samas süüdistas ta ka talupoegi, kes lasid oma loomi ringi hulkuda, nii et nad sattusid kiskjate küüsi.¹⁷⁷ Sama kinnitas 1806. aastal väljaanne „Fama für Deutsch-Russland...”: „Kahju, mida hundid teevad, on kirjeldamatu. Kui võiks kubermangudest saada täpseid andmeid, oleks kogusumma hämmastav.”¹⁷⁸ Hupeli kaasaegne W. Chr. Friebe püüdis esimesena kahjusid umbkaudu ka hinnata. Tema arvates langes mõnes Liivimaa piirkonnas huntide saagiks keskmiselt iga kuues lammas, kits ja siga, iga kümnes-kaheteistkümnes hobune ja sarvloom. Eriti suured olid kahjud just rabarikastes piirkondades. Ja et neid vähendada, peaksid laste asemel karja hoidma hoopis püssidega varustatud mehed heade koertega, kirjutas Friebe.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Henriku Liivimaa kroonika. / Tõlkinud R. Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud E. Tarvel. Tallinn, 1982, lk. 173.

¹⁷⁷ Hupel, A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. 2. Bd. Riga, 1777, S. 433; Ueber die Ausrottung der Wölfe. // Der Nordischen Miscellaneen. 1. St. Riga, 1781, S. 229–231; Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guthsherren wie auch für deren Disponenten. 1. Th. Riga, 1796, S. 28.

¹⁷⁸ Wolfsjagd im Liefländischen Gouvernement. // Fama für Deutsch-Russland vom Jahr 1806 / Hrsq. von A. Truhart. 1. Bd. Riga, S. 9.

¹⁷⁹ Friebe, W. Chr. 1803, S. 136–138.

3.1. Kahjud XIX sajandi Liivi- ja Eestimaal

Alles parkümmend aastat hiljem, tänu O. W. Masingule, sai Liivimaal teoks esimene ametlik hundikahjude hindamine. Selgus, et see oli üle 30 000 kodulooma aastas.

O. W. Masing, tolleaegne Äksi koguduse pastor, pöördus detsembris 1822 Pärnus elava ametivennast kirjamehe ja keeleuurija Johann Heinrich Rosenplänteri poole, paludes tal koguda andmeid Pärnu ümbruse kihelkondadest 1822. aastal murtud koduloomade kohta. Andmeid tuligi kolme kihelkonna, Pärnu, Audru ja Tõstamaa kohta. Väandrast saatis Masingule neid kohaliku mõisaomaniku poeg W. Fr. C. v. Ditmar. Kodukihelkonnas Äksis tegid seda sealsed vallakohtud. Saadud andmed avaldas ta 1822. aasta 11 kuu kohta oma *Marahwa Näddala-Lehes* (1823, 9. veebruar, 2. ja 28. märts), samuti kohalikes saksa ajalehtedes *Dörptsche Zeitung* (1822, 24. detsember; 1823, 28. jaanuar ja 7. märts) ning *Rigaische Stadt-Blätter* (1822, 26. detsember). Selgus, et üksi Väandra kihelkonnas murdsid hundid 45 vana hobust, 39 sälgu ja varssa, 22 härga, 25 lehma, 27 mullikat, 18 vasikat, 245 lammast, 39 kitse, 92 vana siga, 17 kesikut ja 87 koera – kokku 656 kodulooma 9850 assignaatrubla¹⁸⁰ väärtuses.

Veel suuremaks osutus loomade üldarvult Äksi kihelkonna kahju: 33 vana hobust, 48 sälgu ja varssa, 21 härga, 27 lehma, 60 mullikat, 16 vasikat, 280 lammast, 82 kitse, 104 vana siga, 82 kesikut ning 39 koera kogusummas 792 kodulooma 8342 rubla väärtuses. Kuid nagu hiljem selgus, oli Äksi tegelik kahju ligi 300 rubla võrra suurem, sest kõik andmed ei laekunud ka siin õigeks ajaks. Sealsed talupojad väljendanud koguni rõõmu, et 1822. aastal polnudki kahju nii suur kui eelmistel aastatel.¹⁸¹

Seega olid viies väikeses kihelkonnas Pärnu- ja Tartumaal hundid 1822. aasta 11 kuuga mурdnud kokku 2225 kodulooma: 118 vana hobust, 141 sälgu ja varssa, 54 härga, 78 lehma, 134 mullikat, 35 vasikat, 848 lammast, 144 kitse, 283 vana siga, 196 kesikut ja 194 koera. Kahju suuruseks hinnati 27 418 rubla. Toetudes saadud andmetele, oletas O. W. Masing, et kogu Liivi- ja Eestimaa 146 kihelkonnas murravad hundid igal aastal üle miljoni assignaatrubla väärtuses koduloomi. Ühtlasi avaldas ta lootust, et sellele „avastusele” reageerib nüüd ka kubermanguvalitsus.¹⁸² Selles ta ei eksinud. Möödus kaks aastat ja Liivimaa kubermanguvalitsus andiski 6. märtsil 1825 välja patendi nr 23, millega keh-

¹⁸⁰ Venemaal 1769–1843 käibel olnud paberraha. Ka järgmised summad on assignaatides ehk bankodes, kui see pole teisiti märgitud.

¹⁸¹ Äksi kihelkonna kahju protsentuaalset suurust tööhobuste ja sarvloomade osas saab hinnata mõisate vakuraamatute abil. Selgub, et kihelkonna 11 mõisas (Elistvere, Kärevere, Saadjärve, Tabivere, Visusti, Marama, Kukulinna, Vedu, Mäe, Sootaga ja Äksi kirikumõis) oli nendel aastatel (1817–1820) 343 talumajapidaamise peale kokku 714 hobust ja 1926 veist. Nendest murti 1822. a. 11 kuu jooksul 33 hobust (4,6%) ja 48 härga ja lehma (2,5%). Kuigi, nagu hiljem selgus, hinnati tegelikku kahjut pisut suuremaks, annavad need arvud siiski kahju suurusjärgu, ehkki ühe kihelkonna tasemel. (EAA f. 567, n. 1, s-d 68, 67–70, 72–74, n. 2, s-d 32, 42, 50, n. 3, s. 202.)

¹⁸² Marahwa Näddala-Leht 1823, 28. märts, lk. 104.

testati aastas kolmel perioodil kohustuslikud jahid ja märkimisväärne preemia iga tapetud hundi eest. Sellele aga eelnes valitsuse 6. novembri 1823. aasta korraldus sillakohtutele, mis käskis koguda andmeid huntide tekitatud kahju kohta ajavahemikus 1. november 1822 – 1. november 1823 kõigist Liivimaa üheksast maakonnast.¹⁸³ Saadud andmed avaldati kokkuvõetult ka ajakirjanduses. Et see kõik niimoodi teoks sai, oli muidugi suuresti O. W. Masingu teene. Viies kihelkonnas tekitatud kahju avalikustamine, sealhulgas nende avaldamine ka Liivimaa saksa ajalehtedes ning alustatud hundisõda tõukas valitsust alustama huntide vastu uut, tõhusamat võitlust, sest sajandi alguse hoog oli juba maha käinud. Seepärast on O. W. Masingu nende aastate tegevust ja selle mõju hilisemale hundisõjale Liivimaal raske üle hinnata.

Mis siis selgus sillakohtute kogutud andmetest? Nagu tabelist 3.1 näha, olid hundid ühe aasta jooksul murdnud Liivimaal 30 152 mitut liiki kodulooma, nendest 3648 suurlooma (hobust, härga, lehma) ja 26 504 väikelooma (varssa, vasikat, lammast, kitse, siga, hane ja koera). Ohvriks langes 1841 hobust, 1243 sälgu ja varssa, 1807 härga ja lehma, 737 mullikat ja vasikat, 15 182 lammast, 726 lambatalle, 2545 kitse, 183 kitsetalle, 4200 siga, 312 kesikut ja põrsast, 673 hane ja 703 koera. Hobuse keskmiseks hinnaks arvati siis 70, varsal 15, veisel 37, vasikal 10, lambal 5, kitsel 4, seal 10, põrsal 3, hanel 1 ja koeral 5 rubla.¹⁸⁴ Nende hindade alusel oli kogukahju 359 220 assignaaturbla ehk 209 179 rubla hõbedas, millest üle poole, 195 729 rubla langes suurloomadele. Arvuliselt oli suurim kahju muidugi lammaste, rahalises vääringus aga hobuste pealt.

Tabel 3.1. Liivimaal 01.11.1822–01.11.1823 huntide murtud koduloomad¹⁸⁵

Maakond \ Loom	Hobune	Sarvloom (härg, lehm)	Sälg, varss	Mullikas, vasikas	Lammast	Lambatall	Kitse	Kitsetall	Siga	Kesik, põrsas	Hani	Koer	Kokku
Riia	134	147	62	65	563	159	283	26	133	47	12	45	1676
Vol-mari	193	206	198	107	2730	457	490	148	439	142	247	87	5444
Võnnu	90	107	157	113	2256	–	430	–	517	–	–	198	3868
Valka	176	185	187	162	2669	–	685	–	915	–	–	–	4979
Võru	96	138	32	–	1011	–	135	–	358	–	–	–	1770
Tartu	447	310	253	169	2795	110	214	–	897	–	68	17	5280
Vil-jandi	390	291	256	63	1728	–	162	9	394	56	59	74	3482
Pärnu	288	407	98	58	1349	–	146	–	527	67	287	282	3509
Saare-maa	27	16	–	–	81	–	–	–	20	–	–	–	144
Kokku	1841	1807	1243	737	15182	726	2545	183	4200	312	673	703	30152

¹⁸³ EAA, f. 951, n. 1, s. 1543, l. 1–2.

¹⁸⁴ Hinnad on O. W. Masingu järgi.

¹⁸⁵ Ostsee-Provinzen-Blatt 1825, nr 17, 28. aprill, lk 71.

Niisugune huntide iga-aastane tehtav kahju täiendas veelgi neid sotsiaal-majanduslikke vapustusi, mis aeg-ajalt maarahvast tabasid. Perioodiliselt korduvad viljaikaldused koos neid saatvate näljahädadega, kehval toidul peetavate loomade igakevadine suremine ja ja taudid, mis karju veelgi laastasid. Nii Baltimaadel aastatel 1748–1751 möllanud siberi katk olla tapnud ainuüksi Saaremaal kõik veised (u. 26 tuhat looma), 20 aastat hiljem hukkunud uue taudi läbi Eesti- ja Liivimaal üle 60 tuhande looma, 1822. aasta taudi suri Lõuna-Eestis ja Saaremaal üle 100 tuhande (105 744) hobuse, veise, lamba ja sea. Koos huntide poolt murtutega siis u. 120 tuhat looma. Mida see kõik võis talurahvale tähendada, seda võime ainult oletada. Lõpuks 1840. aastatest alanud viljaikaldused (1841, 1843, 1844) ja uus ränk loomataud 1845. aastal, mil Liivimaal suri üle 90 tuhande kodulooma, tõid kaasa järjekordse kriisi, mis väljendus juba Lõuna-Eestit ja Saaremaad aastail 1845–1848 haaranud usuvahetusliikumisena. Niisiis – kõikidele niisugustele sotsiaalsetele ja majanduslikele vapustustele lisandus veel iga-aastane hundikahju, mida – tõsi küll, võeti kui paratamatust.¹⁸⁶

Võrreldes Liivimaa Eesti- ja Läti-osa kahjusid, selgub, et peade üldarvult jäid viis Eesti maakonda Lätile isegi alla. Kuid väärtuslike suurloomade kaotus oli Eestis ligi kaks korda suurem, moodustades 2/3 murtud hobuste, härgade ja lehmade üldarvust. Omakorda oli suurim kahjukannataja nende hulgas veel Tartumaa, nii suurloomade osas peade arvult kui koos väikeloomadega ka rahalises vääringus, moodustades kahjude kogumaksumusest (359 220 rubla) viien-diku. Järgnesid Volmari ja Viljandi.

Need arvud avasid nüüd ka võimude silmad nägemaks seda tohutut kahju, mida hundid igal aastal Liivimaal tegid, arvestamata veel inimelusid. Nõnda rasket lõivu poleks tarvitsenud maksta, kui „Jürri kuul õiete hundi pessasid peaks õtsitama,” ei saanud O. W. Masing oma kommentaaris ütlemata jätta.¹⁸⁷ Kuid olgu lisatud, et needki andmed jäid tõest kaugele. Nagu Masing 1825. aasta 15. juuli *Marahwa Näddala-Lehes* Tartumaad silmas pidades kirjutas, ei saanud mitmed mõisad 1822/23. talve halbade teolude tõttu oma elanikelt täielikke andmeid. See andis talle julgust kinnitada, et kahju olnud üksi Tartumaal poole suurem. Sama võib arvata Pärnumaa kohta. Kui Audru mõisas murti 122, Polli mõisas 69, Kalli mõisas 65 lammast jne, siis pole usutav, et Pootsi ja Kergu mõisas ning Tõstamaa pastoraadis ei murtud ühtegi lammast.¹⁸⁸ Ilmselt jäid sealt andmed laekumata. Või Võru, Valka, Võnnu ja teised maakonnad, eriti aga Saaremaa, kus paljud loomaliigid olid jäänud lihtsalt üles andmata. Nagu näha, murti Saaremaal küll 27 hobust, aga mitte ühtegi koera! Nii ka teiste väikeloomadega. Ent 1804. aastal hindas Saaremaal sealne Karjalasma metsnik J. A. Kayser huntide kahjutegusid kirjeldamatult suureks.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Eesti talurahva ajalugu. I kd. Tallinn, 1992, lk. 348, 369, 614, 621; Eesti majandusajalugu I. Peatoim. H. Sepp. Tallinn, 1937, lk. 447.

¹⁸⁷ Marahwa Näddala-Leht 1823, 30. detsember, lk. 412–413.

¹⁸⁸ EAA, f. 951, n. 1, s. 1543, l. 88, 88p.

¹⁸⁹ EAA, f. 957, n. 2, s. 176, l. 57, 57p.

Niisugune oli siis Liivimaa elanikkonnale XIX sajandi esimese veerandi lõpul huntide põhjustatud majanduslik kahju, üle 30 000 kodulooma kubermangu kohta, mille maismaa pindala oli 46 377 km² ja kus elas sel ajal (1822) 593 469 inimest.¹⁹⁰ Nii aitas maarahvas oma varaga igal aastal ülal pidada loendamatu hundikarju. Sest elati ju ajas, kus huntide saakloomadest olid põdrad suhteliselt harvaesinevad ja elasid J. B. Fischeri järgi (1791) peamiselt Läti alal ja alles 1841 märkis J.G. Kohl põtrade esinemist Eesti- ja Liivimaa kõikides suuremates metsades.¹⁹¹ Veel vähem oli metskitsi, kes sel ajal levisid järkjärgult põhja suunas. J.B. Fischer mainib neid Eesti osas Räpina, Kanepi, Vändra kihelkondades, peamiselt aga ikka Läti alal. A. Huecki järgi (1845) oli metskitsi lastud ka juba Eesti- ja Liivimaa piiril.¹⁹² Metssiga puudus siis siin üldse. See-eest oli küllaldaselt jäneseid, linde ja teisi väikeulukeid.

See oli paratamatus, mille vastu inimene ei saanud ja kas ta seda õieti tahtiski. Kui uskuda O. W. Masingut, siis tundub, et mitte. Hunti võeti kui loodusjõudu, paha vaimu taolist olendit, kellega tuli hoiduda konfliktistattumast. Respekteriti tema eluõigust, õigust saagile ja „oma osale”.¹⁹³

Järgmised statistilised andmed hundikahjustest koguti Eestis alles poole sajandi pärast – seekord enam mitte kohaliku Liivimaa kubermanguvalitsuse eestvõttel, vaid Peterburist tulnud käsu alusel. Nimelt saadeti 3. oktoobril 1874 siseministeriumist kuberneridele kiri, milles sooviti andmeid huntide kahjustegudest 1874–1875, hiljem ka kahe järgmise aasta ning võimalusel eelmistegi aastate kohta alates 1869. aastast.¹⁹⁴

Kuid kogutud andmed polnud ka seekord täielikud. Ajaleht Tallinna Sõber (1885, 15. november) kirjutab, et teatamata on jäänud u 1/3 murtud loomadest.¹⁹⁵ Olgu selle kinnituseks näiteks Riia maakond, kus tabeli järgi ei murtud nelja aastaga ühtegi kodulooma (!?), ka mitte lammast ega koera. Nii jäigi Liivimaal nelja aasta (1874–1877) kahjuste loendisse „ainult” 4643 kodulooma, sealhulgas 200 suurlooma (hobust, härja ja lehma) ning 4443 väikelooma (varssa, vasikat, lammast, kitse, siga, hane, parti ja koera (tabel 3.2). Keskmiselt tuli ühe aasta kohta 1161 kodulooma (50 suur- ja 1111 väikelooma). Nende 4643 kodulooma hulgas oli 62 hobust, 263 varssa, 138 härja ja lehma, 249 vasikat, 2704 lammast, 16 kitse, 335 siga, 290 hane, 38 parti ja 548 koera.¹⁹⁶

¹⁹⁰ EAA, f. 291, n. 1, s. 3736, l. 2.

¹⁹¹ Fischer, J.B., 1791, S. 159–161; Kohl, J.G., 1841, S. 362.

¹⁹² Hueck, A.F. Darstellung der landwirtschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845, S.48.

¹⁹³ Marahwa Näddala-Leht 1823, 9. veebruar, lk. 47.

¹⁹⁴ РГИА, ф. 1286, оп. 35, д. 128, л. 65.

¹⁹⁵ See arv oli veel kindlasti suurem. Seda lubab väita üksi Saaremaa kahjuste võrdlemine 1874–1877. ja 1881–1883. aastal.

¹⁹⁶ Võrdle Äksi kihelkonna kahjustega (lk.43)! 1874–1877 moodustasid nelja aasta kahjust 1870. aastal loetud Liivimaa 9 maakonna hobuste ja veiste üldarvust (148 903 ja 371 292) ainult vastavalt 0,04% ja 0,03%, lammaste (294 516 – nii harilikke kui ka peenvillalambaid) osas 0,91%, sigade (157 359) osas 0,21 % ja kitsede (18 103) osas 0,08%. (EAA f. 296, n. 1, s. 49, l. 79p–80.)

Kui 50 aasta eest moodustasid suurloomad 12,1% murtud loomade üldarvust, siis nüüd ainult 4,3%. Kas oli hakatud väikeloomi nüüd rohkem pidama, et nende suhteline osa oli huntide saagis kasvanud? Võimalik, sest rahvastiku kasvuga oli kasvanud ka perede, majapidamiste arv ja seal tuli vähemalt lambaid ja koeri-majavalvureid ikka pidada. Kahju (loomade üldarvu järgi) oli aga poole sajandiga vähenenud 26 korda. Seda tänu hoolsale küttimele, millega oldi huntide arvu selleks ajaks oluliselt vähendatud.

Tabel 3.2. Liivimaal 1874–1877 huntide murtud koduloomad¹⁹⁷

Maakond \ Loom	Hobune	Sarvloom (härk, lehm)	Varss	Vasikas	Lammas	Kits	Siga	Hani	Part	Koer	Kokku
Riia	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Volmari	–	1	2	3	127	–	5	21	–	7	166
Võnnu	1	8	26	12	202	–	31	–	–	22	302
Valka	3	5	35	42	497	4	62	49	–	69	766
Võru	1	4	20	22	377	–	69	–	–	114	607
Tartu	13	47	73	79	690	12	108	14	9	117	1162
Viljandi	6	7	19	23	261	–	7	14	4	70	411
Pärnu	17	36	68	57	497	–	41	107	25	141	989
Saaremaa	21	30	20	11	53	–	12	85	–	8	240
Kokku	62	138	263	249	2744	16	335	290	38	548	4643

1870. aastatel olid koduloomade hinnad järgmised: hobune 50, veis 25, varss 10, vasikas 5, lammas 2½, siga 5, kits ja koer 4 rubla ning hani 80 ja part 50 kopikat (kõik hõbedas).¹⁹⁸ Nende keskmiste hindade alusel tuli nelja aasta kahju koguväärtuseks 20 867 hõberubla, aastas seega 5217 rubla, sellest ainult 1638 rubla suurloomade pealt. Kui poole sajandi eest oli kahju Liivimaa Eesti- ja Läti-osas pea võrdne ja ainult suurloomade kaotus oli Eestis märksa suurem, siis seekord pidid põhilise kahju kandma Eesti maakonnad, peamiselt Tartu ja Pärnu. Hea näide selle kohta, kus sel ajal Liivimaal hundid esmajoones elasid. Ka nüüd kandis suurimat kahju Tartumaa, nii rahaliselt (27% kogusummast) kui ka väärtuslikumate suurloomade osas – 200-st 60. Maakonnas endas oli suurim kahjukannataja Avinurme mõis (1162 koduloomast pidi üksi see mõis loovutama 321).¹⁹⁹

¹⁹⁷ EAA, f. 296, n. 5, s. 417.

¹⁹⁸ EAA, f. 1608, n. 1, s. 28, l. 53.

¹⁹⁹ Ibid.; EAA, f. 296, n. 5, s. 417, l. 23, 27, 31, 31p.; EAA, f. 949, n. 1, s. 919, l. 162–164, 201–204p.

Jäab veel lisada, et peaaegu kogu kahju pidi kandma talurahvas. Näiteks aastatel 1869–1873 Pärnu maakonnas 905 murtud koduloomast kuulus 890 talurahvale.²⁰⁰ Sellel olid ka kindlad põhjused. Esiteks oli talurahval loomi rohkem kui mõisatel. Teiseks olid talude karjad karjatamisel väikeste salkadena laiali, mõisate karjad aga tihedamalt koos, mistõttu talude loomad jäid huntidele rohkem ette. Ka hoiti talu karja hooletumalt, vähem kaitstuna. Kolmandaks ei tohtinud talupoeg huntide hirmutamiseks püssi pidada, mõisate karjade juures võis aga püssipauke kuulda küll.

Samal ajal saadi esimesed andmed hundikahjude kohta ka Eestimaa kubermangus, kuna 1822/23. aastal oli kogutud neid ainult Liivimaal. Need andmed võimaldavad ühtlasi võrrelda kahe kubermangu kahjusid ja siit järeldusi teha.

Niisiis, aastatel 1874–1877 murdsid hundid Eestimaa kubermangus 11 370²⁰¹ kodulooma, kelle hulgas 930 suurlooma (hobust, härga, lehma) ning 10 440 väikelooma (varssa, vasikat, lammast, siga, hane, parti ja koera) (tabel 3.3). See tegi keskmiselt 2842 kodulooma aasta kohta (232 suur- ja 2610 väikelooma). 11 370 kodulooma hulgas oli 396 hobust, 889 varssa, 338 lehma, 196 härga, 546 vasikat, 5542 lammast, 997 siga, 1295 hane, 49 parti ja 1122 koera.²⁰²

Liivimaaga võrreldes oli suurloomade osa kaotatud loomade üldarvust Eestimaal peaaegu kaks korda suurem (8,2%).²⁰³ Et loomade hinnad olid piirkonniti väga erinevad, on võrdluseks kasutatud samal ajal Liivimaal kehtinud hindu. Selle järgi tuli Eestimaa kubermangu kahju kogusummaks 69 158 hõberubla ehk keskmiselt 17 289 rubla aastas, millest suurloomade osa moodustas 8287 rubla.

²⁰⁰ EAA, f. 951, n. 1, s. 1576, l. 4p, 5.

²⁰¹ Ka siin ei olnud andmed täielikud, sest kõikidelt vallavalitsustelt neid ei laekunud.

²⁰² Siinsed kahjud 1869. aastal maal olnud hobuste üldarvust (68 368) andsid nelja aasta kohta 0,57%, veiste osas (177 848) 0,30 %, lammaste osas kokku (253 723) 2,18% ja sigade (46 795) osas 2,13% . Eraldi Harjumaa kohta olid need arvud veelgi suuremad: hobuste osas (16817) 1,20%, veiste osas (53790) 0,46%, lammaste osas (66813) 3,5 % ja sigade osas (14000) 4,64%. (EAA f. 41, n. 1, s. 52, l. 250p–251). Kogu maakonna arvud ületavad Liivimaa omi juba kordades.

²⁰³ EAA, f. 29, n. 2, s. 763, l. 130–157; s. 908, l. 4p–94.

Tabel 3.3. Eestimaal 1874–1877 huntide murtud koduloomad²⁰⁴

Maakond \ Loom	Hobune	Sarvloom (härg, lehm)	Varss	Vasikas	Lammas	Siga	Hani	Part	Koer	Kokku
Harju	204	249	345	199	2336	650	1095	37	375	5490
Viru	34	93	202	110	1848	79	107	–	529	3002
Järva	12	62	114	44	506	63	38	–	61	900
Lääne (sh Hiiumaa ²⁰⁵)	146	130	228	193	852	205	55	12	157	1978
Kokku	396	534	889	546	5542	997	1295	49	1122	11 370

Nagu Liivimaal, nii ka Eestimaal oli kahju maakonniti väga erinev. See sõltus esmalt andmete laekumisest, seejärel alles kiskjate arvust maakonnas ja viimase pindalast, sest koduloomade suhtelises arvus pinnaühiku kohta olulisi erinevusi ei olnud. Nõnda langes 11 370 koduloomast 5490 ainuüksi Harjumaa kanda,²⁰⁶ mis oli peaaegu pool nende üldarvust. Seal kandsid põhiosa kahjust just Lõuna-Harjumaa (Kose, Juuru, Rapla ja Hageri) 2373 ja Ida-Harjumaa kihelkonnad (Kuusalu, Jõelähtme, Harju-Jaani ja Jüri) 2100 loomaga. Viimasest kaks korda väiksem (1017) oli kahju Lääne-Harjumaal (Nissi, Keila, Harju-Madise, Risti).²⁰⁷ Omakorda Lõuna-Harjumaa piirkonnast kannatas huntide tõttu kõige rohkem Juuru kihelkond. Näiteks murti seal 1874. aastal 178 kodulooma (43 hobust ja varssa, 23 sarvlooma, 99 lammast ning 13 siga). Oluliselt väiksem polnud kahju ka Kose ja Rapla kihelkonnas. Ida-Harjumaal oli aga suurem kahjukannataja Kuusalu kihelkond (1874. aastal 147 koduloomaga).²⁰⁸

Nüüd on ühtlasi võimalus võrrelda kahe naaberkubermangu kahjusid omavahel. Juba absoluutarvudes torkab silma Eestimaa kubermangu märksa suurem kahju (2,4 korda), eriti suurloomade osas (4,6). Veelgi suureneb Eestimaa kahju, kui arvestame ka kubermangude pindala: Liivimaa – 46 377 ja Eestimaa

²⁰⁴ EAA, f. 29, n. 2, s. 763 ja 908.

²⁰⁵ Hiiumaalt on andmed ainult kahe esimese aasta, 1874–1875 kohta, kui neljas kihelkonnas murti kokku 6 hobust, 21 varssa, 20 lehma, 42 vasikat, 6 härga, 122 lammast ja 29 siga (EAA, f. 29, n. 2, s. 763, l-d 142, 156)

²⁰⁶ Kui jätta laekunud andmete täpsus kõrvale, siis määras maakonna kahju suuruse seal elav kiskjate hulk. Viimase suhteliseks näitajaks võib aga pidada kütitud huntide arvu. Selgub, et on väga tihe korrelatsioon ($r=0,94$ ($P\leq 0,05$)) murtud koduloomade ja tapetud huntide vahel. Kui 1874–1877 kaotatud koduloomadest 48,3% langes Harju-, 26,4% Viru-, 17,4% Lääne- ja ainult 7,9% Järvamaale, siis samas ajavahemikus tapetud huntidest pärines Harjumaalt 325 e 39,1%, Virumaalt 260 e 31,3%, Läänemaalt 184 e 22,1% ja Järvamaalt 62 hundi e 7,5%.

²⁰⁷ EAA, f. 29, n. 2, s. 763, l. 130–132, 144–146.

²⁰⁸ EAA, f. 29, n. 2, s. 763, l. 8p, 9, 12, 21, 23p, 105p, 106.

19 693 km² (maismaa järgi). Selgub, et Liivimaal murti aastas 1000 km² kohta 25 kodulooma ja Eestimaal 144, vahe seega 5,7-kordne. Peetud koduloomade arv pinnauhiku kohta oli aga mõlemas kubermangus peaaegu võrdne, väikese ülekaaluga küll Eestimaal, kus 1869. aastal oli 546 734 hobust, sarvloomu, lammast ja siga, 1870. aastal Liivimaal 990 273 sama liiki looma.²⁰⁹ Siin ütleavad arvud selgelt, et XIX sajandi viimase veerandi algul olid hundid maarahvale Eestimaal kubermangus veel tõsiseks nuhtluseks, sellal kui Liivimaal olid need ajad juba peaaegu möödas.

Venemaal koguti andmeid hundikahjude kohta veel XIX sajandi lõpul, aastatel 1896–1897. Sama tehti ka Liivimaal. Vastavatest aruannetest kubermanguvalitsusele selgub, et kolme aasta vältel (1896–1898) murti Liivimaa viies Eesti maakonnas (Tartu, Võru, Viljandi, Pärnu ja Saaremaa) kokku ainult 292 neljajalgset kodulooma, sealhulgas 5 hobust, 2 lehma, 1 varss, 11 vasikat ning 273 väiksemat neljajalgset, s.o lammast, siga ja koera. Sellest 94 kodulooma (3 hobust, 1 vasikas ja 90 väiksemat looma) langes Tartu maakonnale, 88 looma (1 hobune, 1 varss, 8 vasikat ja 78 väiksemat looma) Viljandi maakonnale, 48 looma Pärnu maakonnale. Ülejäänud 62 looma jäi Võru- ja Saaremaa arvele.²¹⁰ Nüüd on võrdlus kahekümne aasta eest tehtud kokkuvõttega juba üleliigne. Kolme aastaga murtud 292 kodulooma viies maakonnas räägib ise enda eest.

XX sajandi algul hundist kui koduloomade murdjast peaaegu ei kirjutatudki. Uuesti räägiti temast pärast 1905.–1907. aasta revolutsiooni. 1909. aastal saabus kahjust teateid Rakvere, Simuna ja Rapla kihelkonnast, 1910-ndal Lüganuse, 1911-ndal Viru-Nigula, 1912-ndal Jüri kihelkonnast, kus Nabala mõisas oli murtud 33 lammast. Oletati ka huntide sisserände võimalust.²¹¹

Eesti Vabariigi ajal 1918–1940 huntide tekitatud kahjust aeg-ajalt üksikute teadete alusel siiski kirjutati. Peamiselt pärinesid teated Viru-, Tartu- ja Viljandimaalt. Jälle muutus hunt probleemiks pärast Teist maailmasõda ja jäi sellena püsima kümne-viieteistkümne aasta jooksul. Riikliku kindlustuse andmetel murdsid hundid kümne aasta jooksul (1951–1960) 537 hobust, 1481 veist ja 5717 lammast. Et nende hulka kuulusid ainult kindlustusealised loomad (alates 6. elukuust), siis arvati tegelik kahju olevat kaks-kolm korda suurem.²¹²

Tõhusa küttimise tulemusena hakkas 1950.–1960. aastate vahetuse paiku huntide arvukus kahanema, mis peegeldus ka kahju vähenemises. Kui veel aastatel 1951–1954 murdsid hundid 3865 hobust, veist ja lammast, siis aastatel 1959–1962 (incl.) 1052 sama liiki looma (andmed ainult kindlustusealistest).²¹³

²⁰⁹ EAA, f. 296, n. 1, s. 49, l. 79p, 80; EAA, f. 41, n. 1, s. 52, l. 250p–251.

²¹⁰ EAA, f. 296, n. 6, s. 4284, l. 288, 292, 295, 297, 321, 335, 337, 340.

²¹¹ Greve, K. 1913, S. 268.

²¹² Ling, H. Eesti NSV töenduslike imetajate fauna ja selle rekonstruktsiooni võimalused. Väitekiri bioloogiateaduste kandidaadi teaduskraadi taotlemiseks. Tartu, 1955, lk. 96–97.

²¹³ МЯТИНГ Л. 1965, с. 36.

Viimaste aastakümnete jooksul pole hunt meie karjakasvatusele üldiselt enam probleemiks olnud, sest need mõned sajad²¹⁴ soed metsas toidupuudust ei tunne, kuna põtrade arv on 1950. aastate teise poolega võrreldes kasvanud 7,5, metskitsede arv 5,2 ja metssigade arv isegi 28 korda (1954.–2000. aasta ulukite loenduse ametlike andmete alusel).

3.2. Kahjud XIX sajandi Saaremaal

Lisaks kolmele kogu Liivimaad haaranud hundikahjude registreerimisele teostati Saaremaal 1881.–1883. aastatel veel saaresisene kahjuandmete kogumine. Juba mõnda aega oli seal räägitud uuest, enneolematust huntide arvu suurenemisest. Ja nii see teataval määral oli, sest järsult sagenenud koduloomade murdmine seda ka kinnitas.²¹⁵ 1881. aastal kogutud andmetel oligi murtud 98 hobust, 193 sarvlooma (härja, lehma) ja 264 väikelooma, kuhu arvati ainult lambad ja sead. Järgmisel aastal olid need arvud vastavalt 85, 204 ja 278, ülejärgmisel 86, 138 ja 182. Seega murti kolme aastaga kokku 269 hobust, 535 sarvlooma ja 724 väikelooma (tabel 3.4). Kui väikeloomade hulka oleks arvatud ka ülejäänud väiksemad koduloomad, oluks viimane arv palju suurem. Sellegipoolest oli kolme aastaga murtud 1528 kodulooma. See oli Saaremaa kohta tavatult suur arv, eriti kui silmas pidada 269 hobuse ning 535 härja ja lehma kaotust. Ja nagu ikka, kuulus 10-st murtud loomast 9 taludele, sest nende 1528 looma hulgas oli taludele kuulunud loomi 1359 (89%).

Tabel 3.4. Saaremaal 1881–1883 huntide murtud koduloomad²¹⁶

Loom \ Kihelkond	Hobune	Sarvloom (härj, lehm)	Väikeloom (lammas, siga)	Kokku
Karja	45	101	91	237
Kaarma	22	69	120	211
Valjala	40	95	53	188
Pöide	49	70	68	187
Kärla	33	25	93	151
Kihelkonna	41	38	69	148
Püha	22	61	47	130
Mustjala	4	65	111	180
Jaani	12	11	70	93
Anseküla	1	–	2	3
Jämaja	–	–	–	–
Muhu	–	–	–	–
Kokku	269	535	724	1528

²¹⁴ 1975.–1990. aastate keskmisena 150 ja 1991.–2000. a 380 hunti.

²¹⁵ Järsk suurenemine oli esmalt tingitud 1874.–1877. aasta väga puudulikest andmetest, sest nagu tabelist 3.2. näha, murti 51 hobuse ja veise kohta (nende noorloomi arvestamata) „ainult“ 53 lammast, 12 siga ja 8 koera..

²¹⁶ EAA, f. 297, n. 8, s. 692, l. 13–14p.

Nagu tabelist näha, oli kihelkonniti kahju suurus väga erinev. Suurim oli see Karjas ja Kaarmal. Palju väiksem ei olnud see ka Valjalas, Pöides, Mustjalas. Nendest Karja kihelkonnas tapeti neil aastail (1880–1884) ka kõige enam hunte (28), seejärel Kihelkonnas (21) ja Pöides (15).

Suhtumises huntidesse olid saarlased enda tegudes siin teistele eeskujuks. Siinne rüütelkond hakkas XVIII sajandi lõpul esimesena Eestis maksma huntide tapmise eest küllalt suurt preemiaraha, ajal, mil mandril Eestimaa rüütelkond polnud selleni veel jõudnud. Ainsana Eesti- ja Liivimaal kompenseerisid rüütelkond ja Saaremaa Talurahva Pank talurahvale osaliselt ka huntide tekitatud kahju. Sellist kahju hüvitamist talupoegadele mandril ei tuntud.

Nagu näitavad rüütelkonna ja talurahva panga kassaraamatud, alustati siin talurahvale toetuse maksmist 1825. aastal. Algul maksti küll üksnes kaotatud hobuste kui kõige tähtsamate ja vajalikumate koduloomade, hiljem ka sarvloomade eest. 27. augustil 1825 said esimese toetuse Peter Kurrisk Kõljala mõisast (Püha kihelkond), Hindrich Treu Haeska mõisast (Valjala) ja Frido Jacobsohn Laugu mõisast (Karja). Esimesed kaks meest said vastavalt 30 ja 25 rubla, kumbki ühe murtud hobuse, kolmas aga 50 rubla huntide saagiks langenud kolme hobuse eest.²¹⁷ 1826. aastal maksti toetust kahele mehele kokku kolme hobuse pealt 50 rubla.²¹⁸ 1827. aasta 13. mail sai Ado Kallas Elme mõisast (Kaarma) 25 rubla toetust kahe härja ja ühe lehma eest ning Jaak Uus Parasmetsa mõisast (Karja) 25 rubla huntide murtud kolme hobuse eest.²¹⁹ 1828. aastal anti tavalisest suurem summa (35 rubla)²²⁰ Frido Ternile (Laadjala mõis, Kaarma) tema viimase murtud hobuse eest.²²¹

Hundikahjusid maksti talurahvale samuti järgnenud aastatel, kuid kassaraamatutes iga kord enam eraldi ei märgitud, mille eest toetus anti. Need kanti läbi üldnimetuse all „õnnetusjuhtumid” või ka „elajate kahju pärast”, kuhu kuulusid ka tulekahju tõttu kaotatud vara, koduloomade kevadise suremise ja muude hädade-õnnetuste toetused. 1831. aastal said selliseid toetusi üheksa talupoega, igaüks 25 rubla.²²² Tuleb kindlasti lisada, et toetust hundikahju eest ei saanud mitte kõik talupojad. Kellele ja millistel tingimustel seda maksti, pole kahjuks teada.

Saaremaa polnud hundivaba veel XIX sajandi lõpulgi. Kuue aasta jooksul (1896–1901) murti seal üks varss (1899), kaks lehma (1897, 1899), kaks vasikat (1896, 1901) ja 78 väiksemat neljajalgset (lammast, siga, koera), peale selle hulgaliselt kodulinde (1150), milles hundi osa oli tõenäoliselt tühine.²²³

²¹⁷ EAA, f. 960, n. 1, s. 228, l. 2, 2p.

²¹⁸ EAA, f. 960, n. 1, s. 229, l. 8, 8p.

²¹⁹ EAA, f. 960, n. 1, s. 230, l. 4.

²²⁰ Toetust (à 25 rubla) said talupojad ka kevaditi hobuste suremise puhul, mis teatud aastatel (näiteks 1826, 1827, 1829, 1832, 1834, 1835) oli sage.

²²¹ EAA, f. 960, n. 1, s. 231, l. 8.

²²² EAA, f. 960, n. 1, s. 234, l. 3p, 4.

²²³ EAA, f. 296, n. 6, s. 4284, l. 303, 333p, 342, 344, 346.

3.3. Karjatamisest ja karjastest

Rohkem küll arvude keeles, aga selline see huntide põhjustatud majanduslik kahju Liivi-, Eesti- ja Saaremaa talurahvale XIX sajandil oli. Kahju, millest oli kirjutatud juba sajandeid varem, leidis lõpuks ka dokumentaalse kinnituse. Kuidas aga reaalse vahenditega püüti loomi kaitsta kiskjate eest, et seda kahju ära hoida ja karjase osast siin, sellest järgnevalt.

Pärisorjuslikus külas valitses ühiskarjatamine, kus kogu küla karja hoidis ühisel karjamaal palgaline külakarjane, harilikult mõni vanem mees, kellele anti taludest lapsi korralisteks, s.t abilisteks. Selleks määrati talude järjekord kindlaks ning iga korralise karjapäevade arv olenes loomade arvust. Peale toidu ja rõiva maksid talud külakarjasele ka naturaaltasu. Näiteks XIX sajandi algul oli see Torma kihelkonnas järgmine: ühe lüpsilehma pealt 1/3 vakka rukist, ahtra lehma ja noore lüpsmatuleva lehma pealt 1/3 vakka otra, kahe mullika eest samuti 1/3 vakka otra, ühe paari tööhärgade pealt 1/3 vakka kaera, ühe vasika eest kubu linu. Kitsede ja lammaste eest anti ühe lamba villakogus. Sead jäid iga pere enda hoida.²²⁴

XIX sajandi teisel poolel alanud talude pärieksostmine tõi kaasa talumaade piiristamise, vanade külaväljade ja ühiskarjamaade kadumise. Iga talu hakkas nüüdsest oma karja karjatama eraldi. Karjasteks, nagu varem korralistekski, olid eeskätt talusulaste, saunike ja vabadike lapsed või kasvandikud-vaeslapsed, kuid neid palgati ka väljastpoolt vaestest peredest. Hommikune varane tõusmine ja väljaminek, hilisõhtune kojutulek, väljasolek igasuguse ilmaga, kehv toit ning vahelduseta elu muutsid karjasepõlve raskeks. Peale selle oli kiskjate oht, mis suve teisel poolel veelgi suurenes. Kõigele lisaks pidi mõisakarjane seaduse järgi ka vastutama huntide tekitatud kahju eest, juhul kui ta hundi süüd tõestada ei suutnud. Samuti vastutas karjane oma lohakuse tõttu kadunud looma eest. Selle kohta ütles Vana-Liivimaa rüütliõiguse 3. raamatu 21. ptk 1. artikkel nii: „Kui röövel või hunt karjaselt röövib ja kui ta jääb kinni püüdmata ning karjane ei karju appi, et ta tunnistajaid saaks – siis peab ta ise selle kahju maksma.”²²⁵ Veidi leebem oli 1650. aasta Eestimaa rüütliõigus. Selle 5. raamatu 38. ptk 3. artikkel märkis: „Kui karjane oma karjast mõne looma kaotab, siis peab ta selle kahju maksma, aga mida hundid või röövlid võtavad ja mida ta päästa ei suuda – siis jääb ta karistamata.”²²⁶

Karjase heaks abiliseks oli tema koer, kes aitas loomi koos hoida ja valvet pidada, et karja hiilivat hunti õigel ajal märgata ning temast märku anda. Ta oli karjasele kõrv, silm, käsi ja jalg. Alutagusel oli selliseks abivalvuriks ka siga, kes anti karjasele lammaste juurde kaasa.²²⁷ Kuid ka koer ise vajab kaitset hundi eest. Selleks kandis ta juba kauges minevikus kaelas okkalist raudlülidest võru (okasvõru), mida hilisemal ajal asendas kas naelte või teravate raudhaakidega

²²⁴ EAA, f. 1265, n. 1, s. 293, l. 30.

²²⁵ EAA, f. 854, n. 1, s. 1806, l. 200p.

²²⁶ EAA, f. 854, n. 1, s. 178, l. 83p.

²²⁷ ERM, KV 80, 420 < Iisaku khk – M. Proodel, 1958.

varustatud paksemast nahast kaelarihm (kaha).²²⁸ Ka koerale kaela riputatud kell hoidis hundi mõnda aega eemal. Ent veel üht tülikat asja tuli karjas viibival koeral kaelas kanda. Nimelt nõuti ulukikaitse huvides, et koertel ripuks kaelas risti keha pikiteljega u 0,5 m pikkune ja u 3 cm jämedune puust kaigas, mis takistaks koera vabalt ringi jooksmast. Ilma kaikata karjas viibivad koerad võidi kohe maha lasta.²²⁹ Kuid nagu hästi teada, polnud tihti kasu ei karjastest ega koertest, kui hundid karja tahtsid tulla. Kui vargus ei õnnestunud, siis nad tulid ja röövisid saagi. A. W. Hupeli teatel pidasid mõisad oma karjade juures pidevalt 3–4 tugevat koera, keda talvel hoiti lautade lähedal.²³⁰

Lisaks koertele on mõnel pool karjade kaitseks kasutatud veel omapärast looma – eeslit ja – hunti ennast. Eeslit pidas oma mõisa kariloomade juures näiteks krahv A. Mellin Lätimaal. Seal kaitses üks eesel tal pikemat aega teisi loomi huntide eest, rünnates kisaga igat juurde hiilivat sutt.²³¹ Teisteski mõisates, kus eesleid peeti, hoiti neid koos kariloomadega. Kord pressinud kaks eeslit isegi ühe karja juurde tulnud hundi aia ja hoone vahele ning kutsunud kisades inimesed kohale, kes hundi tapnud. Seepärast soovitas Mellin koerte asemele karjade juurde hoopis eesleid, kuid hoiatas, et nende laialdasemal pidamisel võivad hundid eeslitega harjuda ja neid hiljem mitte enam karta.²³² Ja need hundid, keda kasutati nii Eestis kui mujal koerte asemel kariloomade kaitseks, olid kutsikaeast kodudes üles kasvatatud.

Lisaks sellele kaitsevääle kasutati huntide karjadest eemalehoidmiseks veel mitmeid neid peletavaid vahendeid: kärsteid, tirinuie, pasunaid, pille (näiteks torupilli), püsse, püssirohtu ja muud. Kärstid olid erilised kärinat tegevad riistad, mida kasutati ka klaperjahtidel. Tiri- ehk soenui kujutas endast umbes meetripikkust kuusekeppi külgekinnitatud raudpulga või traadiga, millel olevad raudrõngad raputamisel tilisesid.²³³ Karjapasun (hunditõrv, hunditõri, tõru, torv, luik, lutt) oli aga lepa- või pajukoorest tehtud sirge või veidi kõver puhkpill, kuni meeter ja enam pikk. Hea peletusvahend oli ka torupill. Nagu O. W. Masing kirjutas, olnud tal karjane, kes torupilliga kolm aastat karjas käis ning hoidis seda puhudes hundid eemal.²³⁴

²²⁸ RKM II 364, 41 (4) < Nõo khk < Kanepi khk – A. Vissel, 1951.

²²⁹ EAA, f. 3569, n. 1, s. 1062, l. 1, 1p.

²³⁰ Hupel, A. W. 1777, S. 422–423.

²³¹ Bessaraabias valitsenud uskumuse järgi maitsvat hundile eriti eesliliha. Seepärast hakkab eesel hunti haistes suurest hirmust kõvasti kisama, tundes, et hunt murrab ta esimesena. (Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. III Животный мир в воззрениях народа. С.-Петербург, 1905, с. 447.)

²³² Et kiskjad teatud aeg ei puuduta neile seni tundmatuid saakloomi, sellest tõi näite ka akadeemik A. Th. v. Middendorf Siberist, kus hundid ja karud ei julgenud kaua kallale tungida sinna toodud lehmadele ega lammastele. (Middendorff, A. Th. v. Reise in den Äussersten Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1843 und 1844. 4. Bd. Th. 2. St. Petersburg, 1875, S. 1335.); A. M[ellin], Ein zuverlässiges Mittel, die so schädlichen Wölfe von den Viehheerden abzuhalten. // Nordisches Archiv. 2. Bd. Riga und Leipzig, 1805, S. 114–116.

²³³ Manninen, I. Etnograafiline sõnastik. Tartu, 1925, lk. 23.

²³⁴ Marahwa Näddala-Leht 1823, 2. detsember, lk. 380.

Laialt kasutatud abinõu huntide karjast eemalehoidmiseks oli püssirohi, mille lõhna hunt pelgas. Peamiselt kasutati seda lammaste kaitseks, kuid ka suuremate loomade juures. Püssirohtu segati ka rasvaga, mis hõõruti lammastele kaelal villa sisse.²³⁵ Riidetüki sees pandi püssirohtu hobustelegi laka alla, lehmadele aga krappi.²³⁶ Sama otstarvet täitsid ka püssipühkimise takud.²³⁷ Lõpuks kasutati püssirohtu karjaste endigi kaitseks.²³⁸

Püssirohu kõrval oli teine hinnatud vahend kasetõrv ehk tõkat, mida kasutati kas puhtal kujul või koos püssirohuga. Tõkatiga määriti nii hobuseid, veiseid kui ka lambaid, rebaste kartusel isegi kanu ja hanesid.²³⁹ Rannäärsetel aladel, kus kütiti hülgeid, segati tõkati sisse ka hülgerasva.²⁴⁰ Kuid veel paremaks peeti tõkati ja püssirohu segu. Viimast propageeriti isegi ajakirjanduses. Näiteks tutvustas 1833. aastal keegi M. V-dt seda kui hobuste kaitsmise vahendit, mida tema ja mitmed talupojad olid juba aastaid kasutanud. Ühe toobi kasetõrva hulka segas ta 70–80 g püssirohtu ning määris sellega hobuse kaela ja tagajalgu.²⁴¹

Heaks hunte peletavaks vahendiks oli veel petrool, millega määriti peamiselt lambaid.²⁴² Pärnu-Jaagupi kihelkonnas seoti lammaste saba ja veiste sarvede ning saba külge isegi punaseid linte.²⁴³

Kõigile, nii teelisele kui karjasele kättesaadav ning kindel vahend huntide peletamiseks oli veel tuli. Nii rääkinud jutustaja ema: „Nad põlla mudu julgend karjas käia, kui ikka teind tule maha ja tules olnd alati parajad teibad otsapidi sees; kui hundid tulnd, siis nende tuliste tukkidega ajand unta taga.”²⁴⁴

Ega talvel kergem olnud. Kõhtu näriv nälg tõi hundid tare taha.²⁴⁵ Kui miski muu laudas viibivaid loomi enam ei kaitsnud, ei kõrged aiad, ei lauda seinad ega katus, tehti lauda iga nurga juurde tuli maha.²⁴⁶

Ka talvistel metsatöödel, kuhu mindi mitmeks päevaks, tuli hoolitseda hobuste öise julgeoleku eest. Alutagusel, Iisaku ja Kauksi metsades koguti raidurite majade taha selleks kõrged haohunnikud, et kaitsta nende varjus ole-

²³⁵ EKI, MT 193, 7 < Puhja khk – H. Keem, 1957.

²³⁶ ERM, KV 70, 58 < Martna khk – A. Viht, 1946.

²³⁷ E 59055 (14) < Torma khk – M. Sild, 1925.

²³⁸ RKM II 88, 195/6 (4b) > Mustjala khk. – E. Tampere, 1959.

²³⁹ ERM, KV 70, 41 < Keila khk – Ed. Kriitmäe, 1946.

²⁴⁰ RKM II 34, 206 (19) < Keila khk – Ed. Kriitmäe, 1948.

²⁴¹ M.V-dt. Aus einem Briefe. // Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland 1833, N. 36, S. 144.

²⁴² RKM II 321, 18 (36) < Püssi – H. Liivak, 1976.

²⁴³ ERM, KV 70, 474 < Pärnu-Jaagupi khk – E. Arens, 1959.

²⁴⁴ ERA II 86, 221/3 (125) < Kullamaa khk < Häädemeeste khk – J. Nurme, 1934.

²⁴⁵ Kõige väärtuslikuma kodulooma, hobuse hoidmiseks töid Liivimaa talupojad ta talvel rehetarre, oma elamise lähedale. (Strods, H. Die Einschränkung der Wolfspilge und die Viehzucht Lettlands. // Ethnologia Europaea. Vol. 4, Arnhem, 1971, S. 127.)

²⁴⁶ RKM II 359, 492/4 (6) < Põltsamaa khk – A. Väljaots, 1981.

vaid hobuseid huntide eest. Igal ööl pidas seal veel üks mees valvet, kaasas lati otsa kinnitatud terav raudora, et vajadusel sellega hunte tõrjuda.²⁴⁷

Loomade karjatamise üheks viisiks oli veel õits (eits, öüts) ehk õitsil käimine küla ühistel karja- ja -heinamaadel. Neid tööloomi – hobuseid ja härgi –, kes päeval olid rakked adra või vankri ees, oli võimalik karjatada ainult õösiti karja- ja heinamaal. Et kevaditi oli sagedasti heinapuudus, hakati tööloomadega õösiti karjamaal käima juba jüripäevast. Suve teisel poolel, pärast heinategu, said õitsilkäimise kohaks aga heinamaad. Nii kestis see mihkclipäevani.²⁴⁸ Nõnda oli see üldjoontes. Tuleb aga lisada, et paikkonniti käidi veoloomadega õitsil eri aegadel: kus lumesulamisest kevadiste põllutööde lõpuni, kus suvistepühadest jaanipäevani, kus jaagupipäevast mihklini, kus kogu suve – üldiselt ikka mihkclipäevani. Kõige sagedasem õitsilkäimise aeg oli ikka kevadiste põllutööde aeg.²⁴⁹

Paikkonniti oli õitsilkäimises erinevusi veelgi. Näiteks Kagu-Eestis oli see korraldatud niisamuti kui küla karjahoidmine: palgati mõni vanem mees õitsivahiks (vanemaks), kellele taludest saadeti abiks lapsi, korralisi. Põhja-Eestis aga, kus peamisteks tööloomadeks olid härjad, käisid õitsis harilikult tüdrukud. Mulgimaal olid hobuste juures jälle noormehed, loomadega töötajad ise, kellele saadeti taludest abiks tüdrukuid.²⁵⁰

Õhtul toodi härjad ja hobused kokkulepitud kohta ning viimased pandi seal kammitsasse. Tehti lõke ja istuti selle ümber jutte vestes, lauldes, jõu- ja osavusmänge või kaarte mängides, kuni uinuti. Tules küpsetati naereid, kaalikaid, kartuleid, silku. Valvet peeti kordamööda. Eriti pidi tule lähedal hoidma varssadega märasid, sest hundid passisid peamiselt varssu, kuid ka teisi loomi tuli koos hoida ja mitte lasta neil laiali minna. Kuigi tuli pakkus head kaitset, peletati piiluma tulnud hunte eemale veel ka pasunat puhudes, hõikudes, hurjutades („Urjuh, unti!“), tuletukke loopides – kuidas kusagil. Abiks olid ka koerad.²⁵¹ Haljala kihelkonnas püüti hobuseid kaitsta veel triivistüki ehk juudasitaga (*Assa foetida*), mis seoti kaltsus looma kaelas oleva kella külge.²⁵²

Hiljem, kui talumaad olid ostetud päriseks ja krunti aetud, jäi õitsilkäimine sellisel kujul ära.²⁵³ Komme aga elas mingil määral ikka edasi, pea XIX sajandi lõpuni, mõnel pool isegi kuni Esimese maailmasõjani. On andmeid, et Setumaal ning Loode-Eestis käidud õitsil veel isegi pärast seda sõda.²⁵⁴

²⁴⁷ ERM, KV 80, 420 < Iisaku khk – M. Proodel, 1958.

²⁴⁸ ERA II 203, 15/17 (1–15) < Torma khk – A. Haav, 1938.

²⁴⁹ Hiimäe, M. Õitsilkäijate hooled ja rõõmud. // Kultuuri mõista püüdes. Tallinn, 1998, lk 176–195.

²⁵⁰ Tampere, H. Eesti rahvalaule viisidega I. Tallinn, 1956, lk. 48; E 56647 < Rõuge khk – J. Gutves, 1925.

²⁵¹ ERA II 144, 285/91 (6) < Vastseliina khk – R. Tarro, 1937.

²⁵² ERA II 152, 353/67 (1) < Haljala khk – J. A. Reepärg, 1937.

²⁵³ ERA II 167, 11/14 (1) < Simuna khk – E. Lippus, 1937.

²⁵⁴ ERA II 144, 425/31 (1–12) < Setu – J. Mürkchain, 1937; ERA II 167, 309/10 (53) < Jüri khk – T. Võimula, 1937.

4. HUNDID OHUNA INIMESTELE. MARUTAUDIS HUNDID

*Õnn, et jumal ei andnud karule hundi
julgust ega hundile karu jõudu.
(vene vanasõna)*

Seda kahju, mida hundid koduloomadele tegid, võeti kui paratamatust, sest „õga susi ilma söömäldä saa...” Pealegi usuti, et murdes toob hunt karjale juurde sigivustki. Kuid inimeste kaotused, nii inimesesööjate saagiks langenud lapsed kui marutaudis huntide võikad teod polnud millegagi vabandatavad ega korvatavad. Viimaste ohvriks langenud inimeste keha- ja hingepiinad lõpetas kas piinarikas surm või jäi sandistatuna ellu jäänuid saatma kohutav mälestus läbielatust. Kui inimesesööjaid hunte esines Eestis veel XIX sajandi esimesel poolel ja üksnes teatud piirkondades, siis marutaudis kogu selle sajandi jooksul pea üle maa ning neid ilmub vahel tänapäevalgi.²⁵⁵ Külla tunginud hunt vallandas siin tragöödia, kus peale inimeste said nakkuse ka koerad, kassid, hobused, veised ja teised koduloomad, kes olid seejärel määratud kas kohe hukkamisele või hukatid nad haigestumise järel. Paraku jäi osa koduloomade puremise juhte teadmata, seejärel said neist omakorda viiruse edasikandjad asulates. Nii polnud sugugi vähe ka koerte põhjustatud õnnetusi, millest hiljem suri nii inimesi kui ka koduloomi. Viimaste kaotus täiendas veelgi seda koduloomade hulka, mis langes igal aastal huntide saagiks.

Nii marutaudis huntide kui inimesesööjate huntide rünnakute dokumentaalsed kroonikad, mis esinevad raamatus „Tuli susi soovikusta” (Tartu 2005, lk-d 103–137 ja lk-d 162–194) on dissertatsioonis esitatud kokkuvõetud kujul tabeli vormis (vt. lisa tabel 1 ja 2). Algandmed nende koostamiseks pärinevad Eesti ja Läti ajalooarhiivides säilitatavatest materjalidest. Olen seal uurinud kõikide eesti luteriusu koguduste pastorite iga-aastasi aruandeid ehk memoriaale ja kirjavahetust EELK ja LELK konsistooriumiga, nende koguduste meetrikaraamatuid (kirikuraamatuid), Eesti- ja Liivimaa revisjonilehtede kollektsioone, silla-, adra- ja meeskohtute materjale, Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerite, Balti kindralkubernerite, Eesti- ja Liivimaa kubermanguvalitsuste, Eesti- ja Liivimaa kubernerite kantseleide ja teiste instantside materjale XVIII–XIX sajandist, lisaks Eesti Kirjandusmuuseumi ja Eesti Rahva Muuseumi arhiive, endise Keele ja Kirjanduse Instituudi murdetekste ja korrespondentide töid ning nende sajandite kirjandust ja ajakirjandust. Neist meetrikaraamatud toovad ära kõik marutaudis huntide läbi elu kaotanud inimesed nende nime, soo, vanuse, elukoha, surma aja ja põhjuste järgi. Konsistooriumite materjalid pakuvad esmast teadet ohvritest iga-aastaste aruannete näol.

²⁵⁵ Marutaudi sureb igal aastal u 1 miljon looma ja u 50 tuhat inimest; üle 90% neist inimestest sureb Aasias, peamiselt Indias (u 35–45 tuhat juhtu aastas). – Большая Российская Энциклопедия. Т. 3. Москва, 2005, с. 445–446.

Ülejäänud fondid, samuti kirjandus ja perioodika annavad peamiselt täiendavat teavet sündmuste ja kannatanute kohta.

XVIII sajandi teise poole andmed on rohkem juhuslikud leiud, sest säilinud materjal on vägagi puudulik. Seevastu XIX sajandi kohta on see täielikum, kuigi pole kaugeltki puudusteta. Nii puuduvad Eestimaa kubermangus koguduste pastorite aastaaruanded EELK-le 1801., 1810., 1817. ja 1895. aasta kohta. Liivimaa osas on puuduvaid aruandeid märksa enamgi. Siis puudub veel teatud aastatel osa koguduste kirikuraamatuid. Ka olemasolevates aastaaruannetes on pastor vahel jätnud hundiohvrid hoopis näitamata või pole kirikuraamatus lahkunute surmapõhjusi näidanud. Seda eriti sajandi algupoolel. Nendest puudustest hoolimata on siin esitatu küllalt piisav kinnitamaks tõsiasja, et koos suure majandusliku kahjuga karjakasvatusele olid hundid möödunud sajanditel ka tõsiseks ohuks inimeste elule ja tervisele.

Nagu nähtub Lisa tabel 1 toodud andmetest, lõppesid marutaudis huntide teadaolevad ründed inimeste vastu XVIII–XIX sajandi Eestis 31. juuli 1891. a sündmusega.

Üksikuid taudis hunte esines Eestis ka hiljem, XX sajandi algul. Nii nähti ühte 1907. aastal Pilistvere kihelkonnas.²⁵⁶ Kuid puuduvad andmed, et nende läbi oleksid inimesed kannatada saanud. Need õnnetused kadusid koos hundinuhtluse lõppemisega. Jälle ilmus marutaudis hunte aga pärast Teist maailmasõda, kui sõja ajal ja järgnenud aastatel oli huntide arv plahvatuslikult kasvanud.²⁵⁷

4.1. Marutaudis hunt. Rünakute analüüs

Sündinud juhtumite põhjal võib öelda, et taudi põdev hunt on kohutav loom, kelle märatsemishoo peatab ainult kuul.²⁵⁸ Nagu sündmused näitavad, ründas ta inimesi ja loomi valikuta: kes aga teele ette jäi või kes tähelepanu endale tõmbas. Teinekord võis mõni hunt inimestest ka mööduda, ilma et oleks neile mingit viga teinud.

²⁵⁶ Greve, K. 1909, S. 59.

²⁵⁷ Näiteks juhtumid 1950. aasta juunis Põlva maakonna Veski vallas või 1953. aasta jaanuaris ja veebruaris Kiviõli lähedal ning Tudu metsapunktis, kus kahe marus hundi läbi sai raskelt kannatada mitu inimest. Veel lähiminevikuski on inimesed huntide läbi viga saanud, kuid nüüd pole hunt meil enam peamiseks metsamarutaudi levitajaks – seda teevad enamasti rebased ja kährikkoerad, kuid on esinenud ka marus ilvaseid, mäkrasid, tuhkruid, nugiseid, põtru, metskitsi ja mitmeid teisi ulukeid. Viimase kolmekümne aasta jooksul on Eestis huntidel marutaudi esinenud seitsmel korral: 1978. aasta juulis Pärnu rajooni Uulu külanõukogus; sama aasta detsembris Rakvere rajooni Viru-Jaagupi külanõukogus; 1980. aasta mais Rapla rajooni Juuru külanõukogus, kus hukkus ka inimene; 1981. aasta mais Pärnu rajooni Väandra külanõukogus; 1982. aasta novembris Võru rajooni Mõniste külanõukogus; 1985. aasta juulis Paide rajooni Õisu külanõukogus ning 1988. aasta veebruaris Harju rajooni Kõue külanõukogus (endises ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeriumis olnud ametlikud andmed). – vt. lähemalt in: Rootsi, I. „Tuli susi soovikusta...”, lk. 135–137.

²⁵⁸ Marutaud võib kulgeda ägedas, märatsevas ja vaiksuses vormis. Huntidel esineb ta pea alati märatsevas vormis.

Kui ta aga ründas, siis tegutses välkkiirelt; tagajalgadele tõustes võis ta inimesi ridamisi jalust maha paisata ning puhkenud „maadluses”, mida saatsid kisa ja appihüüded, suutis ta tekitada neile raskeid haavu, peamiselt pea ja ülakeha piirkonda. Seejuures jõudis ta vahel vigastada kümneid inimesi ja koduloomi, enne kui tema vastu suudeti midagi ette võtta. Tihti õnnestus niisugune hunt ainult ühisel jõul kirveste, viklade või kaigastega tappa. Kuid juhtus sedagi, et oma veretöö järel ta kadus, jäädes hävitamata. Et hundil vältab haigus kauem kui koeral, siis suudab ta laastamistööd teha küllalt suurel alal. Nii sündis see näiteks 2. ja 3. augustil 1857. aastal Väike-Maarja ja Viru-Jaagupi kihelkonnas, kus seitsme mõisa alal pures hunt vähemalt 12 inimest, lisaks koduloomi. Palju näiteid võiks veel täienduseks tuua XIX sajandi Venemaa marutaudis huntide tegudest, mis trükiti ära nii siseministeriumi ametlikus teatajas *Žurnal Ministerstva Vnutrennih Del* kui ka selle aja jahiajakirjanduses (*Žurnal Ohhotõ, Ohhotnitšja Gazeta* jt). Tooksin neist ainult mõned.

1847. aasta 14. aprilli hommikutunnil sõitsid Moskva kubermangu Klini kreisi Birovo küla mehed Martõn Petrov ja Ivan Vedenev hobusega metsa puid raiuma, kus neid ründas hunt. Esimesel mehel rebis ta peast vasaku silma, kulmu ja nina ning vigastas mõlemat kätt, teist meest hammustas vasakust jalast, hobust kiskus peast ja meestega kaasas olnud koera rebis tükkideks. Sealt jooksis hunt edasi Rogatina külla, kus ründas tare aknast välja vaadanud Miron Ivanovi nii kiirelt, et enne kui mees jõudis akna kinni tõmmata, oli hunt tal käe küljes. Seejärel nähti teda viis versta eemal Sokovo külas, kus ründas ühte meest külatänaval. See püüdis end teibaga kaitsta, kuid hunt oli kiirem, paiskas mehe maha ning lõhkus ära õnnetu näo ja käed. Järgmise päeva koidikul tungis sama hunt Zabolotje külla, haavates seal talunaist Tatjana Mihhailovat seljast ja õlast. Naisele kirvega appi jooksnud Illarion Jermilovi paiskas ta purustatud näoga pikali. Läbi küla joostes ründas kiskja veel Fjodor Ivanovi, lõhkudes tal parema põse ja kõrva. Alles Selevino külas õnnestus Mihhail Fjodorovil märatseja lõpuks tappa, kuid enne jõudis see talt ära rebida huuled, igemed kuue hambaga ja vasaku käe pöidla. Kuigi kannatada sai ainult kaheksa inimest, olid enamiku haavad üliirasked.²⁵⁹

Või teine juhtum Nižni-Novgorodi kubermangu Lukojanovi kreisi Kudejarovi külast. 7. detsembril 1851. aastal Jefim Ivanov sõitis oma 20-aastase poja Ivaniga metsa puid tooma, kui teel ründas neid hunt. Kirvestega püüti looma küll tagasi tõrjuda, saadi aga ikkagi tõsiseid haavu. Hobune pöörati ümber ja hakati koju tagasi sõitma, kuid hunt ei jäänud neist maha ja saatis neid külla. Siin ründas ta kõiki ettejuhtuvaid inimesi, keda sai lõpuks 36. Osa neist vigastas ta väga raskelt. Ühel 15-aastasel poisil rebis ta koljult kogu naha, parema kõrva ja neli hammast. Kiskja raev oli nii suur, et võideldes inimestega tõusis ta vahel tagajalgadele, tungis põgenenute järel majja sisse ja väljus sealt läbi aknaraamide. 15. jaanuariks

²⁵⁹ Бедствия от волков. // Журнал Министерства Внутренних Дел (= МВД) 1847, кн. 6, с. 483–484.

1852 oli nendest 10 inimest juba marru surnud, 11 veel raviti ja ülejäänute seisundit hinnati rahuldavaks.²⁶⁰

Neid juhtumeid, kus korraga sai kannatada mitukümmend inimest ja kodulooma, oli veelgi. Näiteks 1845. aasta 22. ja 23. aprillil Volõõnia kubermangu Kovali kreisi seitsmes külas ründasid kaks hunti 54 inimest, kellest sama aasta sügiseks suri 22.²⁶¹ 1854. aasta 7. novembri varahommikul vigastas hunt Peterburis 35 inimest.²⁶² 1855. aasta 3. märtsil sai Kiievi kubermangus Kiievi kreisis Haltši külas korraga kannatada 29 hobust ja 60 sarvloomat.²⁶³ 1861. aasta 27. jaanuaril pures hunt Minski kubermangus Slutski kreisis 63 inimest, kellest 41 suri.²⁶⁴ 1893. aasta 21. juulil pures hunt Kurski kubermangu Rõlski kreisi seitsmes külas viie tunni jooksul aga üle 50 inimese, nende hulgas 45 (?) last, kes vanemate põllul oleku ajal tänaval mänginud. Laste haavad olnud kohutavad, peamiselt näol ja kätel, nendest ühe lapse tapnud hunt kohapeal.²⁶⁵ Piisab nendestki näidetest marutaudis hundi tegude iseloomustamiseks.

Kogu XIX sajandi kohta õnnestus leida 70 marutaudis huntide rünnaku juhtu inimestele, mis jäävad ajavahemikku 1806–1891. Kui lisada ka kuus juhuleidu XVIII sajandist, siis võis neis juhtumites kannatada vähemalt 400 inimest, kellest suri marutõppe või haavadesse u 130 inimest, s.o iga kolmas kannatanu.²⁶⁶ Need juhtumid võimaldavad jälgida marutaudis huntide ilmumist esmalt paikonniti, maakondade järgi, siis tsükliliselt ja lõpuks ka aastaajaliselt, s.o sesoonselt.

Erinevalt inimesesööjatest huntidest, kellede tegevus oli XIX sajandi Eestis küllaltki lokaalne, kannatasid samal ajal marutaudis huntide läbi eranditult kõik selle aja Eesti üheksa maakonda. Nendest enim Tartu- ja Virumaa, vastavalt viieteistkümmne ja neljateistkümmne juhtumiga. Juba vähem oli neid Võru- (üheksa), Harju- (üheksa) ja Pärnumaal (kaheksa). Ülejäänud maakondades veelgi vähem: Lääne- ja Viljandimaal viis, Järvamaal kolm ja Saaremaal kaks. Näeme, et marutaudis huntide rünnakud kontsentreerusid ikka Põhja-, Kirde-, Ida- ja Kagu-Eesti aladele nagu inimesesööjate huntide tegevuski. Harju-, Viru-, Tartu- ja Võrumaa oma 47 juhtumiga moodustasid $\frac{2}{3}$ kõikidest puhkudest. Tartumaa kuueteistkümmnest kihelkonnast kannatasid nende huntide läbi seitse, enim Torma, Laiuse ja Võnnu, Virumaa üheteistkümmnest kaheksa, enim Jõhvi ja Vaivara, Võrumaa kaheksast viis, enim Põlva, ning Harjumaa kaheteistkümmnest seitse, enim Harju-Jaani. Kõikide Eesti maakondade 105 kihelkonnast kannatasid inimesed 44-s.

Kui need 70 inimeste ründamise juhtu jagada viisaastakutele, tuleb ilmsiks kaks tippu: esimene aastatel 1811–1815, kui toimus 16 rünnakut seitsmes maakonnas.

²⁶⁰ Бедствия от животных. // Журнал МВД 1852, кн. 2, с. 250; кн. 3, с. 395.

²⁶¹ Бедствия от волков. // Журнал МВД 1845, кн. 10, с. 154.

²⁶² Журнал МВД 1854, кн. 11, с. 36.

²⁶³ Несчастья от бешеных животных. // Журнал МВД 1855, кн. 6, с. 51.

²⁶⁴ Страшный случай. // Журнал Охоты 1861, № 8, август, с. 102–104.

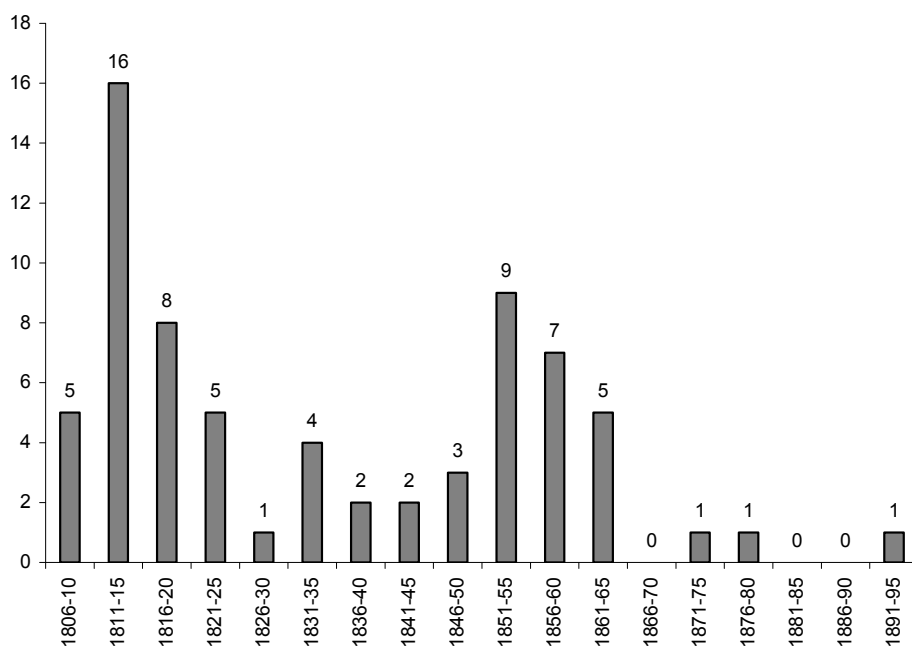
²⁶⁵ Охотничья Газета 1893, № 29, 31. июля, с. 455.

²⁶⁶ Esitatud on ligikaudsed arvud, sest kõikide juhtumite kohta pole teada täpset kannatanute ja surnute arvu.

Sellele järgnenud viisaastal (1816–1820) oli neid poole vähem – 8 viies maakonnas. Nendele järgnes kolmekümneaastane suhteliselt rahulikum aeg, kui tuli ilmsiks kokku 17 rünnakujuhtumit. Seejärel tuli teine ja madalam tipp: aastatel 1851–1855 9 rünnakut viies maakonnas ja 1856–1860 7 rünnakut kolmes maakonnas. Seega oli enam rünnakuid sajandi teisel ja kuuendal kümnendil. Teise tipu enam kui 1,5-kordne juhtumite arvu vähenemine on esmalt seletatav huntide arvu vähenemisega.

Nende tippude sisse jääval ajal oli aastaid, mil juhtus mitu rünnakut inimestele. Näiteks 1813. aastal oli neid neli, 1814. kuus, 1815. kolm, 1816. viis, 1820. kolm 1823. neli ja 1851. kolm, 1854. neli, 1859. neli.²⁶⁷

Marutaudis huntide ilmumist iseloomustab ka sesoonsus ehk hooajalisus. Selgub, et ühtseid seisukohti pole.

Joonis 1. Marutaudis huntide 70 inimeste ründamise juhtu XIX sajandi Eestis viisaastakute kaupa

Endel Aaver tõi kirjanduse andmetele tuginedes marutaudi esinemissageduses esile kaks tippu – aasta esimese ja neljanda kvartali; esimese kvartali tõusu seotatakse koerlaste, peamiselt rebaste jooksuajaga, teist tõusu aasta lõpul aga noorte

²⁶⁷ On uuritud seoseid Päikese aktiivsuse ja Maal puhkevate taudide vahel ning leitud, et Päikese kõrge aktiivsuse perioodidel suureneb mitmete taudide, nagu katku, koolera jt. esinemisjuhtude arv. Ka koerlaste ja teiste loomade marutaudi juhtumid. – Vt. : А. Л. Чижевский. Земное эхо солнечных бурь. Москва 1976, с. 228–229; Солнечная активность и жизнь. Рига 1967, с. 71–75.

rebaste juurdekasvuga.²⁶⁸ G. Rudnev aga, toetudes ilmselt Pasteuri jaamade statistikaandmetele, märkis, et inimesi hammustati rohkem suve- ja sügiskuudel.²⁶⁹ Mõnedel andmetel olevat marutaudi juhud loomadel kõigil aastaegadel ühesugused.²⁷⁰ Seevastu Tsaari-Venemaa siseministeeriumi häälekandja andmetel esines marutaudis hunte XIX sajandi Venemaal rohkem talvekuudel.²⁷¹ Sama seisukohta jagas ka Ferdinand von Nolde, rõhutades siin karmide talvede mõju.²⁷² Ega siis asjatult peetud nälga üheks marutaudi soodustavaks teguriks. Ka „Suure nõukogude entsüklopeedia” järgi esines marutaudi Nõukogude Liidus peamiselt aasta esimestel kuudel (jaanuar – mai).²⁷³ Analoogilised on Tsaari-Venemaa siseministeeriumi häälekandja andmed: aastatel 1843–1861 toodi seal ära 338 marutaudis huntide rünnakut.²⁷⁴ Need jagunesid järgmiselt: 113 juhtu ehk 33,4% toimus kevadkuudel, 100 juhtu ehk 29,6% talvekuudel, 69 juhtu ehk 20,4% suvekuudel ja 56 juhtu ehk 16,6% sügiskuudel. Ülaltooduga on kooskõlas ka autori andmed, mis lähtuvad eespool toodud sündmustest. Ajaliselt teadaolevast 54 juhtumist (1763–1891) langes 21 ehk 38,8% kevadkuudele (märts – mai), 17 ehk 31,4% talvekuudele (detsember – veebruar), 14 ehk 25,9% suvekuudele (juuni – august) ning ainult 2 ehk 3,7% sügiskuudele (september – november). Seega andsid talve- ja kevadkuud 70,2% juhtudest.²⁷⁵

²⁶⁸ Aaver, E. Metsamarutaud. Tallinn, 1970, lk. 10, 33.

²⁶⁹ Руднев Г. П. Зоонозы. Москва, 1959, с. 213, 215, 216.

²⁷⁰ Нечто о случаях укушения бешеными животными. // Журнал Охоты и Коннозаводства, Бегов и Скачек... 1871, № 25, 20. июля, с. 201–202.

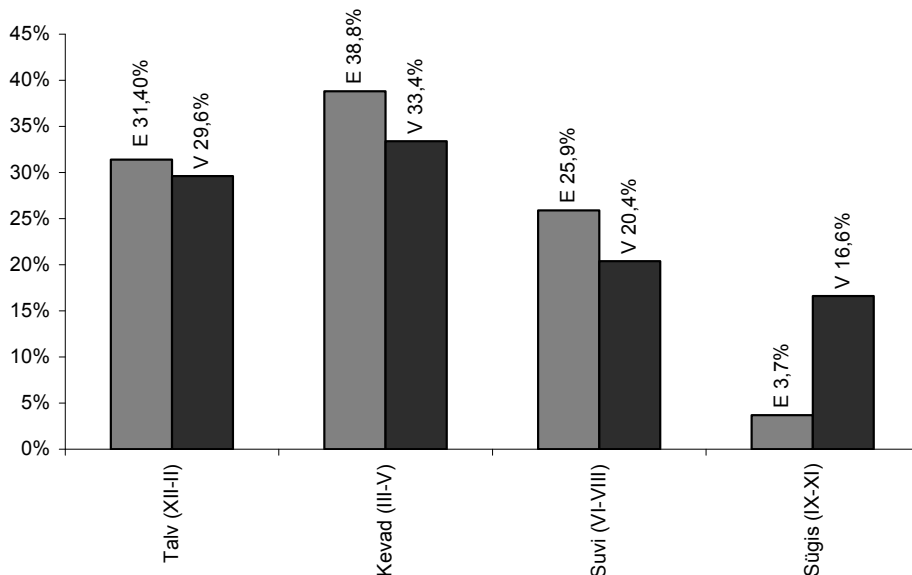
²⁷¹ Бедствия от волков. // Журнал МВД 1845, кн. 4, с. 125.

²⁷² Nolde, F. Aus der Jäger-Praxis, Berlin, 1873, S. 41.

²⁷³ Бешенство. // Большая Советская Энциклопедия (= БСЭ). Т. 3. Москва, 1970, с. 289–290.

²⁷⁴ Andmed on autori poolt ajakirja (Žurnal MVD) aastakäikudes 1843–1861 toodud teadete alusel kokku võetud. Nagu ajakirja 1851. aasta 7. raamatu lk 499 märgiti, said selle veergudele ainult marutaudis huntide kõige tähelepanuväärsemad rünnakud inimestele, seega ei peegelda arv 338 kõiki selle ajavahemiku juhtumeid.

²⁷⁵ Ka antiikajal märgati, et taudi esineb peamiselt vastu kevadet, talvel, eriti veebruaris. (Sprengel, K. Beiträge zur Geschichte der Medicin. Ersten Bandes zweites Stück. Halle, 1795, S. 4.)

Joonis 2. Marutaudis huntide esinemus aastaegade kaupa Eestis (1763–1891) ja Venemaal (1843–1861) (protsentides juhtude üldarvust)

4.2. Hunt marutaudi levitajana. Taudi tekkimisest ja seda soodustavatest teguritest mineviku arusaamades

Teatavasti oli marutaud²⁷⁶ (*rabiēs* lad k, *lyssa* kreeka k) algselt käsitiivaliste ja metsloomade-kiskjaliste haigus, kelledelt see kandus teistele ulukitele, koduloomadele ja inimestele. Just koerlaste spetsiifilise haigusena olid selle ürgseimaks levitajaks hundid, kes tõid taudi metsadest asulatesse.²⁷⁷ Hundihulluse, (-viha, -raevu) (Wolfswuth) ühe nimetuse all seda haigust minevikus ka tunti.²⁷⁸ Veel pärast Teist maailmasõda, kui huntide arv oli suur kogu Nõukogude Liidus, põhjustasid näiteks Valgevenes 1949.–1956. aastal marutaudis loomade rünnakutest inimestele 28% hundid.²⁷⁹

Tugeva kiskjana on hundi puremine eriti ohtlik, sest tema tekitatud haavad on suured ja sügavad ning asuvad tavaliselt pea piirkonnas, kesknärvisüsteemi vahetus läheduses. Seepärast on suurem marutõppe hundi hammustuste järel

²⁷⁶ Eestis tunti marutaudi veel veekartuse, veejällestuse, hulluhaiguse, hullukoeratõve, koera hullustuse, hulluviha, hullumeelsuse, mätatsemise ja hullusena (F. J. Wiedemanni ja A. Saareste järgi).

²⁷⁷ Laboratoorsete katsetega on selgunud, et hundid on marutaudi viirusele vastuvõtlikumad kui näiteks koerad ja rebased. (Грибанова Л. Я. и др. Определение чувствительности к вирусу бешенства ... // Современные методы ... Ленинград, 1979, с. 28–33.

²⁷⁸ Sprengel, K. 1795, S. 4.

²⁷⁹ Адамович В. Л., Бибииков Д. И., Роотси И. Бешеные волки. // Природа и Охота 1995, № 2–3, с. 72–74.

tunduvalt suurem kui teiste loomade puremise puhul. Kui Nõukogude Venemaal Pasteuri jaamade võrgu loomise järel suudeti kaitsesüstimisega vähendada marutaudis loomadega kokku puutunud või nende poolt haavatud inimeste suremust 9–10 korda, siis huntide puretute suremust ainult 2–3 korda.²⁸⁰ Ajal, kui marutaudi tekitav viirus oli veel tundmata, peeti haigusetekitajaks haige looma süljes leiduvat erilist mürki, mille tugevus eri loomaliikidel pidi olema erinev. Esikohal seisis hundi „mürk”, seejärel koera, rebase ja kassi oma.²⁸¹

Kunagiste arusaamade järgi oli haige looma hammustusega verre tunginud mürk ainult üheks marutaudi põhjustavaks teguriks. Peale selle arvati, et haigus võib olla ka kaasasündinud või tekkida organismis iseeneslikult. Niisugusteks arvamusteks andsid alust need juhtumid, kus haigestuti, ilma et koed oleksid olnud vigastatud. Siis veel ei teatud, et piisab ainult viiruse sattumisest limaskestale. Iseenesliku haigestumise teket pidi soodustama hulk tegureid, neist tähtsaimad olevat järgmised:

1. Nälg. Seepärast olevatki marutaudis hunte enam talvel ja kevade algul.²⁸² Haigestumist soodustavalt pidid mõjutama ka kaua seisnud ja riknenud toiduained, samuti joogivee puudus kuumal ajal.²⁸³ Muuseas, nälja osa selles jagab mõni autor ka tänapäeval. Selle kohta toob näite A. Sludski.²⁸⁴ Kui 1940. aastatel Nõukogude Liidu Euroopa-osa metsastepi- ja stepialadel kadusid hiirlased – rebaste peamine toit –, algas nende hulgas nälg, mille tagajärjel hakkasid organismi nõrgenemisest levima mitmed infektsioonid, sh marutaud.
2. Rahuldamata sugutung. Et looduses on täiskasvanud isaseid hunte emastest rohkem ja marutaudi esines rohkem isasloomadel ning peamiselt jooksuajal talvel, siis nähti selles üht olulist soodustavat tegurit marutaudi tekkeks.²⁸⁵
3. Negatiivsed psüühilised elamused. Valitsenud uskumuse järgi võis hundi ärritamine teda marutaudini viia. Näiteks kirjutati ühe maru hundi määramise kohta Lätimaal 1823. aastal: „Tuleb märkida, et see juhtus kohe pärast üldist hundijahti, mis hundi nii ärritas, et ta järgmistel päevadel suurt kahju tegi.”²⁸⁶ Sama usuti ka Venemaal. 1813. aastal kirjutas V. Levšin: „Kui põletav nälg viib hundi äärmise piirini, siis ründab ta ka inimesi ning juba raevu sattunud

²⁸⁰ Бешенство. // БСЭ. Т. 6. Москва, 1927, с. 99.

²⁸¹ О бешенстве у животных, преимущественно домашних. // Журнал МВД 1850, кн. 4, с. 116–117.

²⁸² Сабанеев Л. П. 1877, кн. 2, с. 277–278; ERA II 203, 412 (109) < Otepää khk – A. Kroon, 1938.

²⁸³ Kreuzwald, Fr. R. Koli-ramat. Kolmas jagger. Õppetus Jummalal lomadest, mis Ma peal on. Tartu, 1853, lk. 76–77; Dr. Zürn. Die Wuthkrankheit der Hunde und ihre Gefahr. Leipzig, 1876, S. 5–6.

²⁸⁴ Слудский А. А. Роль диких млекопитающих в распространении инфекционных заболеваний домашних животных... // Труды конференции. Алма-Ата 1954, с. 80.

²⁸⁵ Сабанеев Л. П. 1877, кн. 2, с. 277–278; Dr. Zürn. Die Wuthkrankheit der Hunde und ihre Gefahr. Leipzig, 1876, S. 5–6; О бешенстве у животных..., Журнал МВД 1850, кн. 4, с. 97.

²⁸⁶ Ostsee-Provinzen Blatt 1823, No. 27, 3. Juli, S. 248.

- lõpeb see enamikul juhtudel marutaudi ja surmaga.²⁸⁷ Sama juhtuvat ka emahundiga, kelle pojad tapetakse.²⁸⁸ Koerale piisavat isegi sattumisest võõra ja halva peremehe kätte, rääkimata tugevamate ärritajatest.²⁸⁹
4. Ebasobivad ilmastikutingimused. Eriti tugev külm (kuumus) võivad haigestumist soodustada. „Koer saab hulluks, kui vägga rutto pallawast saab külma,“ kirjutas Fr. R. Kreutzwald.²⁹⁰
 5. Mittesurmap mürgikogus. Kui mürgitatud sööda söömisel oli saadud mürgikogus nii väike, et see hunti ei tapnud, järgnenud huntidel marutaud.²⁹¹
 6. Ka kuul pidi olema mõju marutaudi puhangutele. Koerad pidid haigestuma kas noore või vana kuu ajal.²⁹²

4.3. Marutõve vältimise ja ravi vahenditest

Kes küll oskaks kokku arvata neid aineid, vahendeid ja võtteid, mida rahvad on aegade jooksul kasutanud selle tõve vältimiseks ja raviks. Abi on otsitud nii eluta kui elusloodusest, nii taime- kui loomariigist.

Antiikajal soovitas Rooma kirjanik Lucius Junius Moderatus Columella selleks kasutada 40 päeva vanuse koerakutsika sabatükke; teine roomlane, loodusteadlane Plinius Vanem aga vasika-, mägra-, käo- või pääsukeseliha ning soku maksa, mida tuli panna kas haavale, süüa nende loomade lihast keedetud suppi või juua selle puljongit. Pidad aitama ka veinis segatud kitse ekskremendid või ka haava väljalõikamine.²⁹³ Püües järel keha ümber hoitud hundinahk pidi samuti hoidma haigestumise eest.²⁹⁴ Juba päris asjalikke õpetusi jagas sel ajal roomlane Aulus Cornelius Celsus, rõhutades haava õigeaegse töötlemise tähtsust.²⁹⁵ Selleks tuli püüda mürki haavast välja imeda kupu panemisega, seejärel haava põletada, lasta aadrit, võtta leili. Aga kui veekartus juba peale tulnud, siis soovitas ta visata haige vette, et ta seal vastu tahtmiski vett neelaks. Keskajal oli üldiselt hinnatud võtteks aadrilaskmine. Euroopas olid kaua aega kasutusel ka kaks mardikat: harilik

²⁸⁷ Левшин В. Книга для охотников до звериной и птичей ловли, также до ружейной стрельбы и содержания певчих птиц. Ч. 2. Москва, 1813, с. 22.

²⁸⁸ Сабанеев Л. П. 1877, кн. 2, с. 277–278.

²⁸⁹ О бешенстве у животных..., Журнал МВД 1850, кн. 4, с. 94–95.

²⁹⁰ Kreutzwald, Fr. R. Koli-ramat. Kolmas jaggo. Õppetus Jumjala lomadest, mis Ma peal on. Tartu, 1853, lk. 76–77; Reuter, M. Die Tollwut des Wildes. // Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen 1916, November, H.11, S. 582–583; Сабанеев Л. П. 1877, кн. 2, с. 277–278.

²⁹¹ ERM, KV 80, 483 < Kadrina khk – J. Valdur, 1959.

²⁹² Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. IV Народное погодоведение. С.-Петербург, 1905, с. 271.

²⁹³ Die Naturgeschichte des Cajus Plinius Secundus. / Ins Deutsche übersetzt und mit Anmerkungen versehen von G. C. Wittstein. 2. Bd., 8. Buch, P. 63, Leipzig, 1881, S. 131; Op. cit., 5. Bd., 28. Buch, P. 43, Leipzig, 1882, S. 50.

²⁹⁴ Gubernatis, A. Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. 1. Th. Leipzig, 1874, S. 452.

²⁹⁵ Aulus Cornelius Celsus über die Arzneiwissenschaft, in acht Büchern / Übersetzt und erklärt von Ed. Scheller. 2. Th., 5. Buch, Braunschweig, 1846, S. 115.

maipõrnikas (*Melolontha hippocastani L.*) ja hispaaniakärbes (*Lytta vesicatoria L.*).²⁹⁶ Oma aja kuulsa Milaano arsti Sormani kataloogis olnud 338 looduslikku ainet ja vahendit, mida sel puhul kasutatud. Mõnede „imerohude“ omanikelt olid valitsusedki nende saladusi ostnud. Näiteks ühe Austria kooliõpetaja imevahend oli emajuur (*Gentiana L.*), mille ostmise järel tegi valitsus selle kasutamise kohustuslikuks. Preisi kuningas Friedrich II ostis 1777. aastal ühelt talumehelt ravimenetluse, mis seisnes haava ravimises maipõrnikate ja mee seguga.²⁹⁷ Nagu ka O. W. Masing teatas, „olla mitmed riigivalitsused kuulutand, sellele suurt hinda maksta, kes oskaks anda vahendi veejällestuse vastu“.²⁹⁸

Kõigi vahendite hulgas, mida aegade jooksul on raviks kasutatud, moodustavad suurima osa siiski taimeriigi saadused. Kirjandusest on teada taimi nagu harilik konnarohi (*Alisma plantago L.*), taraenelas (*Spiraea ulmifolia L.*), südame-emajuur (*Gentiana cruciata L.*), soo-piimalill (*Euphorbia palustris L.*), karumustikas (*Atropa belladonna L.*), harilik angervaks (*Filipendula ulmaria L.*), leeder (*Sambucus L.*), põld-varsapõlv (*Anagallis arvensis L.*), küüslauk (*Allium sativum L.*), harilik jugapuu (*Taxus baccata L.*), harilik kukesaba (*Lythrum salicaria L.*), karvane hunditubakas (*Hieracium pilosella L.*), soovõhk (*Calla palustris L.*), värvleetpõõsas (*Genista tinctoria L.*), leesputk (*Lovisticum officinale L.*), kollane lutsern (*Medicago falcata L.*), haisev kress (*Lepidium ruderale L.*), harilik nõiahammas (*Lotus corniculatus L.*), ussitatar (*Polygonum bistorta L.*) jpt.²⁹⁹

Järgnevalt meie esivanemate hulgas tuntud ja kasutatud esmaabi- ning ravi- võtetest. Esmalt maakeelse trükisõna soovitustest. P. E. Wilde ja A. W. Hupeli esimene eestikeelne ajakiri „Lühhike õppetud...“ rõhutas, et kõigepealt tuli püüda mürk kehast eemaldada.³⁰⁰ Selleks ei tohtinud mürki haavast suuga välja imeda, vaid lasta haavale vere väljajätmiseks kupp panna või ka aadrit lasta. Enne kui mürk jõudis verre minna, oli vaja seda haavas hävitada. Kõige levinum võte selleks oli haava hõõguva rauaga kohene sügav põletamine. See oli ka teise XVIII sajandil ilmunud, maarahvale mõeldud arstiteadusliku raamatu „Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat“ esmane soovitus.³⁰¹ Selle vajalikkuse kohta oli veenev argument Prantsusmaalt. Kui haav sai kohe hõõguva rauaga põletatud, siis suri 134 kannatanust marutõppe vaid 42 inimest (31%), kui seda ei tehtud, suri 66 kannatanust 56 (85%).³⁰² Sama mõjuga pidid olema ka haavas püssirohu või viina põletamine, haava pesemine äädikaga, kange leelisega, lubjavee ja tuhaga, haava

²⁹⁶ Zoekell, W. v. Anleitung zur Erkenntniss und Behandlung der gewöhnlichsten Krankheiten der Liefländischen Bauern, für Liefländische Gutsbesitzer. Riga, 1821, S. 172–173.

²⁹⁷ А. X. О бешенстве у людей и животных. // Природа и Охота 1880, январь, с. 1–22.

²⁹⁸ Marahwa Näddala-Leht 1823, 30. detsember, lk. 411.

²⁹⁹ С. Г. Новое средство против бешенства (hydrophobia). // Журнал МВД 1839, кн. 4, с. 2–3; Рабинович А. М. Лекарственные травы и рецепты древних времен. Москва, 1991, с. 141.

³⁰⁰ Wilde, P. E., Hupel, A. W. Lühhike õppetud, mis sees mõnned head rohhud täeda antakse, ... Põltsamaa, 1766, lk. 71.

³⁰¹ Arvelius, Friedrich Gustav. Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat. Tallinn, 1790, lk. 84–85.

³⁰² Статистика бешенства во Франции. // Домашнее Хозяйство 1870, № 12, с. 197–198.

hõõrumine tubakalehtedega, nuuskubaka või piirituselapi pealepanek ja muud võtted.³⁰³ XIX sajandil ilmus kannatanuile uus imevahend – keedusool, mis pidi aitama mürki ihust välja tuua. Soola kasutamist mainis juba A. W. Hupel, soovitudes haav katta soolaheeringa tükkidega,³⁰⁴ kuid keedusoola abivahendina tegi üle maa kuulsaks Lihula ja Kirbla koguduse pastor Christoph Friedrich von Mickwitz. 1811. aastal oli ta lugenud ajalehest, et inglise arst Figgs oli edukalt kasutanud keedusoola, pannes seda puretud haavale. Selle tõhususe kontrollimiseks oli doktor end tahtlikult lasknud kuus korda nakatada ja end seejärel soolaga terveks ravinud. Leitud uudise tegi C. F. v Mickwitz oma kogudustes rahvale kohe teatavaks, kuid kirjasõnas tutvustas ta seda alles 1823. aastal seoses 6. jaanuaril 1812 Karuse kihelkonna Tuudi mõisas toimunud juhtumiga, kus ta ise abiandjana pesi kannatanute haavu kange soolalahusega kuni verejooksu lakkamiseni. Seejärel asetas ta kuiva soola haavadele, sidus ning vahetas seda iga päev, kuni haav oli täielikult kinni kasvanud.³⁰⁵

Pastor Mickwitzi raviviisi levis üle Eesti. Kui näiteks 1814. aasta märtsis said mitmes Pärnu-Jaagupi ja Tori kihelkonna mõisas nii inimesed kui loomad maru-
taudis koera tõttu kannatada, siis tuli Pärnu linnaarsti korraldusel nende haavu püssirohuga põletada, seejärel kange soolalahusega pesta ning soolaga kinni katta.³⁰⁶ Soola kasutamist profülaktika- ja ravivahendina propageeris kohe ka Äksi pastor O. W. Masing, nähes selles päris imevahendit. Ta kirjutas: „Kauagi on inimesed selle vasto abbi otsind, agga tännini sedda veel mitte polle leidnud; agga Jummal tännatud! Nüid on käes, mis ni kaua iggatsedi sada.”³⁰⁷ 1823. aasta 10. juuni samast lehest loeme, kuidas Masing arstis kahte Kärkna last, keda maru-
taudis koer oli purenud. Ta hõõrus nende haavu soolaga, lasi keele alt paisunud veenidest verd välja, püüdis haavu mädanevas seisundis hoida ja ikka päevast-päeva neid soolaga ravida – nii kuni 60 päeva. Kuuekümnepäeva möödudes ta teataski, et lapsed olid veel terved.

Selleaegsete arusaamade järgi pidi haavu kaua hoidma mädanevas seisundis, et mürg kehast eemalduks. Sel eesmärgil kasutati vastavaid salve või hautati haava sooja linaseemnepudrugaga. Selle tähtsusest kirjutades märkis Fr. R. Kreutzwald oma „Kodutohtris” (1879:112–113): „Mida kauem haavad kinni kasvamata jäävad, seda julgemad võivad haavatud inimesed olla, et nemad veejällestusest priiks jäävad. [- -] Mis tululik pikk haavade mädanemine on, sellest võiksin palju

³⁰³ Sonntag, K. G. Die Polizei für Livland von der ältesten zeit bis 1820... 1. Hälfte. Riga, 1821, S. 74–75.

³⁰⁴ Hupel, A. W. Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Gutsherren wie auch für deren Disponenten. 1. Th. Riga, 1796, S. 287.

³⁰⁵ Mickwitz, Chr. Fr. Erfahrungen über die Anwendung des Kochsalzes... // Neuers Ökonomisches Repertorium... 1823, S. 176–178; О бешенстве собакъ и лисиць. // Лесной Журнал 1837, № 8, с. 293–302.

³⁰⁶ EAA, f. 296, n. 3, s. 93, l. 39–41.

³⁰⁷ Marahwa Näddala-Leht 1821, 5. oktoober, lk. 315.

rääkida, sest et hullust elajatest haavatud inimestest ligi 70 minu arstimise all on olnud, kellest ainult üks ainuke veejällestusse suri ja avalikult enese süü läbi.”³⁰⁸

Välispidiselt oli veel tuntud vahendiks haavale hispaania kärkse pulber, kuid seda kasutati ka sissevõtmiseks.³⁰⁹ Kreutzwaldi soovitusel kulus neid mehele kaheksa kuni üheksa, naisele kuus, 14-aastasele lapsele viis, noorematele vähem. Kärbestel tuli ära võtta pea, tiivad ja jalad, keha peeneks hõõruda ning suhkruka külma veega sisse võtta.³¹⁰

Seespidiselt kasutati kõige enam taimedest keedetud teed või nende kuivatatud juurtest valmistatud pulbrit. Nii joodi koeraputke (*Aethusa cynapium L.*) teed, selle taime massi pandi aga haavale.³¹¹ Hariliku konnarohu (*Alisma plantago L.*) juurest valmistatud pulbrit soovitati sisse võtta iga kümne tunni järel. Võeti sisse ka äädikat sulatatud võiga, püssirohtu, mett, veini, veiniäädikat ja muud.³¹² Kasutati veel maarohtudega segatud rästikumürki või rästiku tuhka ja nagu ikka – pidi aitama ka saun, korduv tugeva leili võtmine. Soovitav oli võimalikult vähe liikuda, et mürk kehas ei leviks.

4.4. Marutõvest inimesel

Põhiküsimuseks näib siin olevat organismi reageering marutaudis looma hammustusele, s.o vastuvõtlikkus tõvele, milles on veel küllalt ebaselget. Miks ühed inimesed haigestuvad varem, teised hiljem, kolmandad üldse mitte, kuigi kõik kannatasid sama looma läbi? Arvatakse, et ühelt poolt sõltub see hammustavast loomast, teisalt inimesest, tema organismi seisundist, ta haavamise iseloomust, s.t haavade sügavusest, suurusest, asukohast, esmaabist jpm. Kannatanu saatus sõltuvat ka viirusi sisaldava süljega kokkupuutumise määrast, mida rõivad hammustamisel tunduvalt vähendavad.³¹³ Tähtis olnud ka see, kas kannatanu oli marutaudis looma esimene või viimaseid ohvreid. Kogemustele toetudes väideti, et marutaudis koera mürk kaotavat jõu pärast seda, kui see on juba edasi antud viiele teisele loomale.³¹⁴ Tähtis oli ka antud esmaabi, haava töötlemine mürgi hävitamiseks, s.t kas haavast lasti küllaldaselt verd joosta, kas seda pesti vajalike lahustega, kõrvetati jne.

³⁰⁸ Siin pidas ta silmas 26. mail 1852 surnud Ed. Eichenbergi.

³⁰⁹ Hispaania kärbes (*Lytta vesicatoria*), peamiselt Lõuna-Euroopas levinud 12–20 mm pikkune mürgine mardikas. Kuivatatud hispaania kärkseid tarvitati meditsiinis ka välise ärritava vahendina.

³¹⁰ Kreutzwald, Fr. R. Koli-ramat. Kolmas jaggo. Õppetus Jummalal lomadest, mis Ma peal on. Tartu, 1853, lk. 76–77

³¹¹ RKM II 229, 656 (8) < Rakvere khk – L. Palu, 1967.

³¹² Hupel, A.W. 1796, S. 287; Fischer, J. B. Liefändisches Landwirthschaftsbuch, auf die Erdgegend von Lief- Est- und Curland... Riga und Leipzig, 1772, S. 537, 539; EAA, f. 1185, n. 1, s. 35, l. 66.

³¹³ Руднев Г. П. Зоонозы. Москва, 1959, с. 213, 215, 216.

³¹⁴ О бешенстве у животных..., // Журнал МВД 1850, кн. 4, с. 94–95.

Arvatakse, et inimese vastuvõtlikkus marutõvele sõltub ka organismi seisundist. Nõrga närvisüsteemiga, kergesti ärrituvad inimesed, alkohoolikud ja narkomaanid haigestuvad kergemini. Alatoitlus ja üldine nõrkus on soodustavad tegurid. Lapsed ja noorukid olevat haigusele vastuvõtlikumad kui täiskasvanud.³¹⁵ Omal ajal usuti, et haigestumine sõltuvat ka inimese soost, vanusest, isegi kehaehitusest.³¹⁶ Üldiselt oletatakse, et inimese vastuvõtlikkus marutaadi viirusele on tunduvalt väiksem kui paljudel loomaliikidel. Mida näitab statistika? Prantsusmaal hammustasid marutaadis loomad viie aasta vältel (1863–1868) 320 inimest, kellest suri marutõppe 129 (40,3%).³¹⁷ Württembergis 1867. aastal koerte hammustatud 341 inimesest suri 18 (5,3%).³¹⁸ „Suur nõukogude entsüklopeedia” annab arstiabita jäänud inimeste suremuse protsendiks 30–35, huntide puremise puhul aga 30–50%. Ravi korral väheneb suremus 4–6%ni. See sõltuvat peamiselt organismi sattunud viiruste hulgast. Seepärast olevatki esimesed hammustused ohtlikumad.³¹⁹

Huntide puretud inimeste haigestumuse ja suremuse võrdluseks üks näide. 27. jaanuaril 1861. aastal pures marus hunt Minski kubermangus 63 inimest (40 meest ja 23 naist), kellest suri 41 inimest (65%), neist 2 haavadesse. Surnutest oli 26 meest ja 15 naist.³²⁰

Eeltoodud õnnetusjuhtumite andmetel (kus pureda saanud ja surnud inimeste arv on teada), said Eestis 1763–1891 34 juhtumis pureda 207 inimest, kellest haigestus marutõppe ja suri 65 ning haavadesse veel 4 inimest. Suremuse protsent 33,3. Kummalisel viisil jäid seejuures elama just mitmed väga raskelt kannatada saanud. Näiteks 31. jaanuaril 1833. aastal vigastatud Palamuse ja Torma kihelkonna mehed Carl Abroi ja Carl Tamm või 18. mail 1851 Jõelähtmel peast ja käest vigastatud Jaan Metstack (Metsataggone) või Viru-Jaagupist Gustav Treufeld, kes 2. augustil 1857 hundiga võideldes sai 12 haava. Võib näha, et kannatanute marutõppe haigestumise ja nende suremuse protsent on suuresti kõikuv, mida võib osaliselt seletada eespool toodud teguritega.

Haiguse peite- ehk lõimetusaja suhtes toonitab kirjandus selle sõltuvust inimese eest, vigastuse kohast ja hammustavast loomast. Lastel olevat see aeg lühem, täiskasvanutel pikem, pea piirkonda hammustada saanutel lühem, jalgadesse pikem, hundi puremise korral lühem, koera puhul pikem. Enamikul juhtudel kõikuvat see 20–60 päeva vahel, kuid võivat kesta ka 7–8 kuud. Ka eespool toodud 1861. aasta Minski kubermangu juhtumi tagajärjel suri 41 inimest marutõppe ajavahemikus 20 päevast kuni 8 kuuni. Eestis aastatel 1947–1955 marutõppe surnud 24 inimesel oli

³¹⁵ Reuter, M. Die Tollwut des Wildes. // Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen 1916, November, 11. Hf., S. 582–583; Aaver, E. 1970, lk. 10, 33.

³¹⁶ С. Г. Новое средство... // Журнал МВД 1839, кн. 4, с. 1–10.

³¹⁷ Статистика бешенства во Франции. // Домашнее Хозяйство 1870, № 12, с. 197–198; Нечто о случаях укушения бешеными животными. // Журнал Охоты и Коннозаводства, Бегов и Скачек... 1871, № 25, 20. июля, с. 201–202.

³¹⁸ Dr. Zürn. 1876, S. 18.

³¹⁹ Бешенство. // БСЭ. Т. 5. Москва, 1950, с. 129–130; Teatmeteos „Entsiklopeditšeski slovar” (1891, kd V, lk 266) annab kannatanute suremuse piiriks 5 kuni 90%.

³²⁰ Страшный случай. // Журнал Охоты 1861, № 8, август, с. 102–104.

perioodi kestus 15 päevast kuni 11 kuu ja 22 päevani.³²¹ Erandjuhtudena on olnud peiteperioodi pikkuseks selle kroonika andmetel kaks päeva ja kaks aastat 20 päeva. Nii oli see näiteks Jaan Schönbergiga Soosaare mõisas 1840. aasta mais ja Karrikülla Tido Hansuga Karula mõisas 1822. aasta märtsis.

A. Savatejevi (1927) andmetel letaalselt lõppenud haigusjuhtumitest haigestus esimesel kuul 24, teisel 43, kolmandal 17 ja hiljem 16% nakatunutest. (Tsiteeritud G. P. Rudnevi (1959) kaudu).³²² Olemasoleva kroonika põhjal suri 1763–1877 marutõppe 38 juhtumis 77 inimest, kelle puremise aeg on teada. Nende tõve keskmine peiteaeg koos paaripäevase haigusperioodiga oli 41 päeva. Kui arvestada ka 3. märtsil 1822 Karula mõisas surnud Karrikülla Tido Hansu 750-päevast peiteperioodi, oleks see aeg 51 päeva. 77 marutõppe surnud inimesest haigestus esimesel kuul 29 (37,6%), teisel 36 (46,7%), kolmandal 7 (9%) ning üle kolme kuu vältas peiteperiood ainult viiel inimesel (6,5%). Seega haigestusid peaaegu pooled ohvrid teise kuu vältel, kahe esimese kuuga aga 84,3%. Mis puutub kirjanduses leiduvasse väitesse, et lastel on peiteperiood täiskasvanute omast lühem, siis siin olevad andmed seda ei kinnita. 77 marutõppe surnud inimese hulgas oli ka 16 last ja noorukit (5 poissi vanuses 12–16 aastat ning 11 tüdrukut vanuses 4–16 aastat), kellede tõve peiteaeg on teada. Ka nendel oli keskmine peiteperiood 41 päeva (piirides 17–72 päeva), nii nagu täiskasvanutelgi.

³²¹ Reuter, M. 1916, S. 584–585; Бешенство // БСЭ. Т. 5. Москва, 1950, с. 129–130; Руднев Г. П. Зоонозы. Москва, 1959, с. 213–216; Tamm, O., jt. Marutõvejuhud Eesti NSVs aastail 1947–1970 // Nõukogude Eesti Tervishoid 1971, N. 3, lk. 185–187.

³²² Руднев Г. П. Зоонозы. Москва, 1959, с. 213–216

5. INIMESESÖÖJAD HUNDID

*Kui hunti kardad, ära metsa mine.
(vene vanasõna)*

Inimese elule ja tervisele polnud ohtlikud üksi haigusest vaevatud marutaudis hundid, vaid ka terved loomad võisid vahel ohtlikuks saada. Kuigi seda juhtus harva – nagu paljud autorid (A. W. Hupel 1777, J. B. Fischer 1791, J. Chr. Petri 1802, A. Nolcken 1870, M. Vavilov 1873 jt) kinnitasid –, tuli ometi talvisel ajal liikudes, kui kõhtu näriv nälg surus huntides maha loomupärase inimesekartuse, arvestada ka võimaliku hundiohuga. Nagu kirjutas XVI sajandil Uppsala piiskop Olaus Magnus,³²³ reisisid inimesed siis talvel alati piikide ja ambudega relvastatult, et kaitsta end huntide eest, kes vahel ründasid isegi kahelt poolt korraga. Näljast ja külmast muutusid nad siis nii metsikuks, et peale loomautade tungisid koguni elamutesse. Nii Norras kui Siberis seoti teekonnale asudes ree taha pikk kõis, mis järel lohisedes teekonarustes hüples ja pöörles ning hoidis nii „tantsides” hundid eemale.³²⁴ Eesti- ja Liivimaal seoti selle kõie otsa veel kaigaski.³²⁵ Veel peletasid inimesed hunte kette kõlistades, rauaga tulekivi täksides, trumme põristades, pasunaid puhudes. Huntide rünnaku puhul on nende peale ka järsult ja valjult karjutud, kord päästnud end üks flöödimängija nii, kui oli pillist ühe terava heli kuuldavale toonud.³²⁶ Prantsuse loodusteadlane Georges Louis Leclerc de Buffon teatas, et kord päästis üks muusikant end viiulimänguga.³²⁷ Üks Poola raudteevaht aga pääsenud signaalsarve puhudes ja värvilise lambiga vehkides, mis kõitis hundikarja tähelepanu sedavõrd, et uudishimulikud loomad saatsid meest vahiputkani.³²⁸ Kuid alati ei aidanud ka need vahendid. Nii juhtus kord Tartu lähedal ühel külmal talvapäeval trummilööjaga, kes läks õhtul purjuspäi koju. Teda rünnanud hundikari jättis temast maha ainult riideräbalaid ja puhtaksnäritud konte. Suure näljaga oli ära söödud isegi trummi nahk.³²⁹

³²³ Magnus, O. 1976, s. 52.

³²⁴ Einfaches Mittel, um die Wölfe zu entfernen. // Oekonomisches Repertorium für Liefland. 6. Bd., 3. St. Riga, 1810, S. 738–739; Кривошапкин М. Ф. Енисейский округ и его жизнь. Изследования и материалы. т. 2. С.-Петербург, 1865, с. 111.

³²⁵ Olearius, A. 1647, S. 119.

³²⁶ Wolf. // Grosses vollständiges Universal-Lexicon... 58. Bd. 1748, S. 507; Wolf // Handbuch für praktische Forst- und Jagdkunde, in alphabetischer Ordnung, ausgearbeitet von einer Gesellschaft Forstmänner und Jäger. 3. Th. Leipzig, 1797, S. 517; Аксаков С. Т. Рассказы и воспоминания охотника о разных охотах. // Собрание сочинений С. Т. Аксакова. Под ред. А. Г. Горнфельда. т. VI. С.-Петербург, 1910. с. 342–346; Zoologie der alten Griechen und Römer, deutsch in Auszügen aus deren Schriften, nebst Anmerkungen von H. O. Lenz. Gotha, 1856, S. 113.

³²⁷ Buffon, G. L. de. Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere. 4. Bd. Berlin, 1776, S. 92.

³²⁸ Способ избавляться от волков. // Природа и Охота 1882, март, с. 85–86.

³²⁹ Fischer, J. B. 1791, S. 136.

Eestis kasutati huntide peletamiseks kas talvel vooris käies või suvel õitsil viibides veel soe- ehk tirinuie, mille raputamisel tekkinud rõngaste kilin aitas samuti hunte eemal hoida: „Meerapalu meestel olnud paar püssi ligi ja igal mehel soenuiad. Tiristanud nuie ja lastud püssi...,” kui Räpina laadalt pimedas tagasi tuldi ja hundid mehi piirama hakkasid. Nii kirjutab Jaan Vahtra oma jutustustekogus „Laane kurus”.³³⁰ Raudrõngastega varustati vahel isegi hobuste loogad.³³¹ Mõnel pool pandi pika piitsa otsa tinapomm, millel sees teraskisud, et äiata, kui hunt ree ees olevale hobusele kallale tikkus.³³² Tavaliselt aitas tuli, mida hundid kartsid. „Tuimeisa so pial käis talvetee – [- -]. Sis sial te pial ommukku enne valged nat tükkind re piale. Sis pidi tuld näittama [- -]. Sis lähvad edemalle. Panivad re pia piale tükki einu pelema, kui seitsivad üle so, et sis undid ei tule kallale...” Nii jagas 1961. aastal oma vanematelt lapsepõlves kuulnud 86-aastane Amalie Tomberg Laiuse valla Leedi külast.³³³ Aga üks kõige julgem oli välja sõita ikka püss rees. Ilma selleta voori ei mindud, sest teekonnal puututi huntidega sageli kokku. Vahel saatsid nad voore verstade viisi ja tikkusid ligi. Pauk ja püssirohu lõhn panid tavaliselt taltuma ka kõige julgemad hundid, kuid mitte ka alati. Nagu Jacob Benjamin Fischer märkis, võisid hundid kestva nälja korral nii raevu minna, et neid ei peletanud enam eemale ka püssipauk ega püssirohu lõhn. Siis võis ainult hobusele loota.³³⁴

Möödunud sajanditel, kui hunte ja karusid oli palju, tuli siinsetel talupoegadel ka metsapõldudel töötades alati püssi kaasas kanda. Peale selle kanti huntide ja karude tõrjeks võöl väikest kirvest ja pussi, mida käsitsatud nii osavalt, et seda visates suudetud kolmekümne ja enamagi sammu kauguselt kämbalalauist märki tabada. Nii kirjutab oma reisimuljetes XVII sajandi Eesti- ja Liivimaalt Hans Moritz Ayrmann, Rootsli sõjaväelane ja diplomaat, kes viibis siin aastatel 1666–1668.³³⁵

Mõnel pool meil kui ka mujal (Venemaal, Ukrainas) ehitati vanasti elamute ümber kõrged aiadki – ikka kaitseks huntide eest.³³⁶

Niisugune on olnud huntide oht inimestele, niisugune on olnud tegelik elu kokkupuutel huntidega. Mida räägib sellest väheuuritud probleemist tänapäeva teadus? Moskva professor L. Krušinski, kes sellega on tegelenud, märgib, et nii huntide kui ka koerte juures täheldatakse väga suurt individuaalset erinevust suhtumises inimesesse – kartlikkusest agressiivsuseni. See sõltub vähemalt kolmest tegurist: esiteks genotüübist, teiseks isendi arengu- ja kasvamis-

³³⁰ Vahtra, J. Laane kurus. Vana metsavahi jutustusi. Viljandi, 1935, lk. 70; ERA II 156, 587/96 (20) < Rõuge khk – L. Raudsepp, 1937.

³³¹ ERA II 195, 476/7 (35) < Hanila khk – R. Viidalepp, 1936.

³³² ERM, KV 80, 255 < Kolga-Jaani khk – A. Sass, 1948.

³³³ EKI, MT 264, 78/82 < Laiuse khk – A. Tamm, 1961.

³³⁴ Fischer, J. B. 1791, S. 136.

³³⁵ Schreinert K. 1937, lk 18.

³³⁶ EKI, MT 227, 52 < Karksi khk – S. Tanning, 1938; Волк. Из очерков жизни и нравов животных. // Грамотей. Народный Журнал, кн. 1, октябрь. С.-Петербург, 1866, с. 51, 53.

tingimustest ning kolmandaks inimese käitumisest kohtumisel hundi või koeraga. Enamikul huntidel on kaasasündinud inimesekartlikkus. Aias kutsika-east kasvatatud kahekümne kahest hundist ilmnes kahe aasta pärast selgelt väljendunud agressiivsus tundmatu inimese suhtes kuuel, nõrgalt märgatav agressiivsus üheksal ja see puudus üldse seitsmel hundil. Kuuest agressiivsest hundist puudus omakorda vähimigi inimesekartus ühel loomal, kes püüdis tundmatut inimest alati rünnata. Kuigi niisuguse katse tulemuse otsene ülekandmine loodusesse pole õige, võimaldas see autoril ometi väita, et umbes 30% Venemaa keskviõndi huntidest on potentsiaalselt võimelised inimest ründama, mida aga pidurdab kaasasündinud inimesekartus. Kuid hundid ei karda ka igat inimest. Enam peljatakse muidugi mehi, vähem naisi, lapsi aga üldse mitte. Olulist osa mängib siin ka inimese käitumine kohtumisel hundiga. Kui inimene näitab hirmu või isegi põgeneb, võib vallanduda seni inimesekartlikkusest pidurdatud agressiivsus.³³⁷ Hästi on väljendanud seda Nikolai Zvorõkin: „Inimese suhtes on see keeruka närvisüsteemiga loom ettevaatlik, kartlik, vahel vastupidi – julge, eristades ähvardust tõelisest ohust...”³³⁸

Esitatud seisukohtade illustreerimiseks saab tuua mõned näited tegelikkuses juhtunust. Nagu kirjutas Sergei Davidovitš Volõõnia kubermangust, kohtas tema isa kord 17-pealist hundikarja nende jooksuajal, mil nad on ohtlikumad kui muidu. Kuid pauku kuuldes jooksid nad laiali. Teisel korral aga ründasid neli hunti meest, kes ei olnud selleks mingit põhjust andnud. Mees jõudis veel ronida puu otsa, mida hundid seejärel hakanud raevukalt närima. Mees istus seal pakase käes kaks tundi, poolkülmunud ja hirmust hullunud, enne kui möödakäija ta päästis. Pärast lamas mees kuus nädalat närvivapustusega haiglas.³³⁹

Seega on mõnedel huntidel juba sünnipärane tung inimest rünnata, ja nad ei tee seda üksnes nalja pärast. Eelduse selleks loob ka olukord, kus hunte ei jälitata, mistõttu nad on kaotanud hirmu inimese ees. Peale sünnipäraselt agressiivsete loomade võivad inimesele ohtlikuks saada ka haiged, vigastatud ja vanad isendid, kes oma loomulikku saaki enam püüda ei suuda, samuti (ema)hunid, kel mure oma ablaste kutsikate toitmise ja põhjusti ja olukordi on veelgi. Siis on niisugustele loomadele kõige ohutum ja kergem saak inimlaps!

Nagu vanad kirikuraamatud ja arhiividokumendid kinnitavad, leidis selliseid väärastunud käitumisega inimesesööjaid hunte ka möödunud aegade Eestis. Mälestused nendest elavad meie rahvatraditsioonis veel tänapäevalgi.

Üksikasjalikud andmed ajavahemikus 1762–1853 Eestis inimesesööjate huntide ohvriks langenute kohta on kokkuvõtlikult toodud lisas (vt. tabel 2). Pärast viieaastase Torma poisi murdmisjuhtu 6. mail 1853. aastal pole kasutatud allikatest enam teateid inimesesööjate huntide kuritegude kohta XIX sajandi Eestist. Kuigi ka XIX sajandi hilisemast ajast pärineb rahvamälestusi Harju-

³³⁷ Крушинский Л. В. Поведение волков. // Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И. Бибилов. Москва, 1980, с. 9.

³³⁸ Зворыкин Н. А. Волк и борьба с ним. Москва-Ленинград, 1936, с. 10.

³³⁹ Д(авидо)вич С. Ф. Очерки ружейной охоты в югозападном крае. // Журнал Охоты 1876, № 2, февраль, с. 45.

Jaani, Kuusalu ja teistest kihelkondadest inimesesööjate huntide tegude kohta, ei kinnita seda enam ühegi Eesti luteri usu koguduse pastori säilinud aastaaruanne ega kirikuraamat. Siiski – üks dokumentaalselt tõestatud inimesesöömise juhtum oli veel 1873. aastal Virumaal, kui Tärivere mõisas (Iisaku khk) langes 6. septembril hundi kätte vene õigeusku kuuluv 9-aastane Timofei Mihailov Lontov. Poisist järele jäänud pea, käeluu, sõrmeotsad ja riideräbalad leiti hiljem laialipillatuna kolme versta kauguselt metsast.³⁴⁰

Pärast seda juhtumit ühtegi ohvrit enam teada pole. Ajakirjanduse andmeil jätkus inimeste kimbutamine hiljemgi. *Perno Postimees* (nr 4, lk 2) teatel rünnanud hunt 1880. aasta jaanuaris Hageri kirikukõrtsi lähedal teel kõndivat posti-poissi, *Virulase* (31. jaanuar, lk 1) järgi aga kippunud kolm hunti 1884. aastal Kabala mõisas Virumaal tütarlapsele kallale. Tüdruk jooksnud, kuni väsimuse ja hirmu tõttu minestas. Hundid kükitanud rahulikult minestanud tüdruku juures, kuni teekäijad lapse päätsid. 1886. aastal tõi *Postimees* (22. veebruar, lk 2) teate Vaivara kihelkonnast, kus öösel koju kõndivat külameest hakanud hundid algul saatma ja pärast ka külge kippuma. Hädaga võtnud mees kuhjast heinu, pannud põlema ja pildunud põlevaid lonte huntide poole. Alles paari tunni pärast tulnud mehe kisa peale lähemast külast abi.

Samasuguseid teateid ilmus ajakirjanduses XIX sajandil veel hiljemgi ja ka XX sajandi algul. *Neue Baltische Waidmannsblätter*-i teatel aastast 1908 (nr 4, lk 85) kimbutanud kaks hunti Viru-Nigula kihelkonnas metsavaht Jaan K-d. Toodud juhtumites polnud muidugi tegemist enam inimesesööjatega, vaid päris tavaliste huntidega, kes talvisel ajal julgematena kui muidu, tundsid inimese vastu rohkem huvi kui teda otseselt rünnata tahtes.

5.1. Kuidas inimesesööja hunt inimest ründab?

Selles, kuidas terve hunt ja marutaudis hunt inimesi ründavad, on olulisi erinevusi. Looduses eristavad tervet hunti marutaudis olevast järgmised käitumisviisid:

1. Püüe tassida ohver tabamiskohast varjatud kohta. Marutaudis loom seda ei tee.
2. Ohvri osaline või täielik söömine. Marutaudis hundil puudub isu, süüa on tal raske ja haiguse lõppstaadiumis võimatu.
3. Üksi või grupiga rünnak. Marutaudis hunt väldib kaaslasti.
4. Hundi tegutsemise mõtestatus. Marutaudis loom toimib arutult: ründab inimesi eri vanusest ja soost, üksikuid ja mitmekesi koos viibijaid, jalakäijaid ja sõitjaid, valimata selleks kohta ja aega – kes aga talle ette jääb või tähelepanu endale tõmbab.

³⁴⁰ EAA, f. 29, n. 2, s. 4782, l. 219, 219p.

Kuigi ka inimesesööjad tegutsesid valdavalt üksinda ja ründasid lapsi kas metsas, karjamaal, põllul, koduühes või mujal ning mis tahes ajal, kuid ohvri luuramine, tema tabamine, temaga põgenemine, tema söömine – kogu looma tegevus on siin mõtestatud ja teenib kindlat eesmärki, mis marutaudis hundil puudub.

Metsadest, võsadest, soodest, rabadest, isegi viljapõldudest tulnud inimesesööjad tungisid tihti avalikult ja jultunult üksikult või mitmekesi koos olevatele lastele kallale ning seda isegi täiskasvanute juuresolekul. Näiteks aastatel 1840–1861 Venemaal 221-st huntide kallaletungist lastele sooritati 61% üksikutele lastele, 26% lasterühmadele, 9,5% lastele täiskasvanu juuresolekul ja 3,5% lastele, kes olid mitme täiskasvanuga või lastegrupis ühe täiskasvanuga.³⁴¹ Näeme, et valdavalt eelistati rünnata üksikuid lapsi ja peljati neid olukordi, kui läheduses viibisid ka täiskasvanud. Nii oli see valdavalt. Kuid erandkorras esines ka juhtumeid, kus laps lausa kisti vanema käest ära.

Kuid lapsi tabati ka varitsuselt, passides neid põõsastes, viljapõldudes, isegi koduvärrava juures ja elamu trepilgi. Tavaliselt ründasid hundid last eestpoolt, kuid võisid seda teha ka külje pealt, harvematel juhtudel selja tagant. Seejärel püüti seisev laps pikali paisata, suuremate laste juures tõusti selleks isegi tagajalgadele. Last haarati kaelast, õlast, käest, ära tassimiseks aga sagedamini keha keskosast, rinna-kõhu piirkonnast. Nii tassiti ta hambus ära, võidi aga visata ka turjale, isegi mööda maad lohistada, kui ohver rabeles ja vastupanu osutas. Et sageli lapse röövi märgati ja asuti hunti kohe jälitama, siis õnnestus vahel kas juba tapetud või veel elus laps röövli käest ka kätte saada. Arstiabi puudumisel suri nendest osa ikkagi saadud haavadesse. Enamasti aga kadus hunt oma saagiga ja alles hiljem leiti ohvri laialipillatud jäänuseid. Eestis on leitud laste jäänuseid tabamiskohast 3–4, Soomes koguni 7 versta kauguselt.³⁴² Mõnest lapsest ei leitud mingit märki. Esines ka üksikuid juhte, et laps murti ja jäeti söömata³⁴³, samuti peideti ohver metsas sambla, okste, risu alla, kust ta hiljem leiti, harva isegi elusana. Laste gruppi rünnates valis üksik hunt tavaliselt ohvriks väikseima, noorima. Kui keegi lastest sellele appi läks, võidi rünnata appiruttajat.³⁴⁴

³⁴¹ Корытин С. А. О людоедстве волков. // Охота и Охотничье Хозяйство 1990, № 6, с. 6–7.

³⁴² Teperi, J. Sudet. Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla. Helsinki, 1977, s. 174.

³⁴³ Nii juhtus näiteks 17. augustil 1847 Võivere mõisas murtud Ello Waskiga. Kas oli selle põhjuseks kiskjale (kiskjatele) seni kogematu uue saagi lõhn või lihtsalt murdmiskirg, selle kohta võib teha ainult oletusi.

³⁴⁴ Näiteid huntide rünnakutest lastele Venemaal ja Soomes vt.: Roots, I. Tuli susi soovikusta..., lk. 195–198.

5.2. Inimesesööjate huntide rünnakute analüüs

Esitatud dokumentaalsete andmete kohaselt langes Eestis XIX sajandil ajavahemikus 1804–1853 inimesesööjate huntide ohvriks vähemalt 111 inimest, nendest 108 last, 2 meest ja 1 naine.³⁴⁵ 108 lapsest olid 59 poeglapsed vanuses 1–15 aastat (keskmine iga 7,3 a) ja 47 tütarlapsed vanuses 1–17 aastat (keskmine iga 7,2 a). Kahe lapse sugu ja vanus on teadmata.

Ohvrid jagunesid maakondade viisi järgmiselt: Tartumaal murti ajavahemikus 1804–1853 81 last ja 1 mees, Võrumaal (1820–1846) 9 last ja 1 naine, Harjumaal (1805–1847) 10 last, Virumaal (1815–1847) 6 last ja 1 mees, Pärnumaal (1815) 1 laps, Järvamaal (1834) 1 laps. Olemasolevatel andmetel ülejäänud maakondades ohvreid ei olnud.

Ligi kolmveerand (73,8%) ohvritest elas Tartumaa põhjaosas: Torma, Laiuse, Palamuse, Maarja-Magdaleena, Kodavere, Tartu-Maarja, Äksi ja Kursi kihelkonnas. Kuigi loetelus on kaheksa kihelkonda, kannatasid need väga erinevalt. Kui Kursi kihelkonnas kaotas elu ainult 1 laps (1811), Maarja-Magdalenas 2 last (1809, 1810), Tartu-Maarjas (1804, 1846) ja Laiusel (1808, 1809) kummaski 3, Palamusel 5 (1809, 1811, 1846), siis Äksist juba 9 (1810, 1811, 1813, 1835), Kodaveres 13 (1809, 1810, 1814, 1846) ja – nii uskumatu kui see on – Torma kihelkonnas sattusid aastatel 1808–1853 huntide hammaste vahele ning kaotasid elu 45 last ja 1 mees, s.o 41,4% kõikidest ohvritest. Aastate lõikes juhtus see nii: 1808. aastal murti seal 1, 1809. aastal 34, 1810. aastal 1, 1815. aastal 2 (mees ja laps), 1846. aastal 2, 1848. aastal 2, 1849. aastal 1, 1851. aastal 2 ja 1853. aastal 1 laps.

Võrumaal kannatas inimesesööjate läbi ainult kaks kihelkonda: Räpina ja Põlva. Esimeses murti 1820. ja 1823. aastal 5 last, teises 1823. ja 1846. aastal 4 last ja 1 naine.

Harjumaal murti lapsi neljas kihelkonnas: Jõelähtmes 6 (1840, 1846, 1847), Harju-Jaanis 2 (1805), Kuusalus (1827) ja Jüris (1846) kummaski 1 laps.

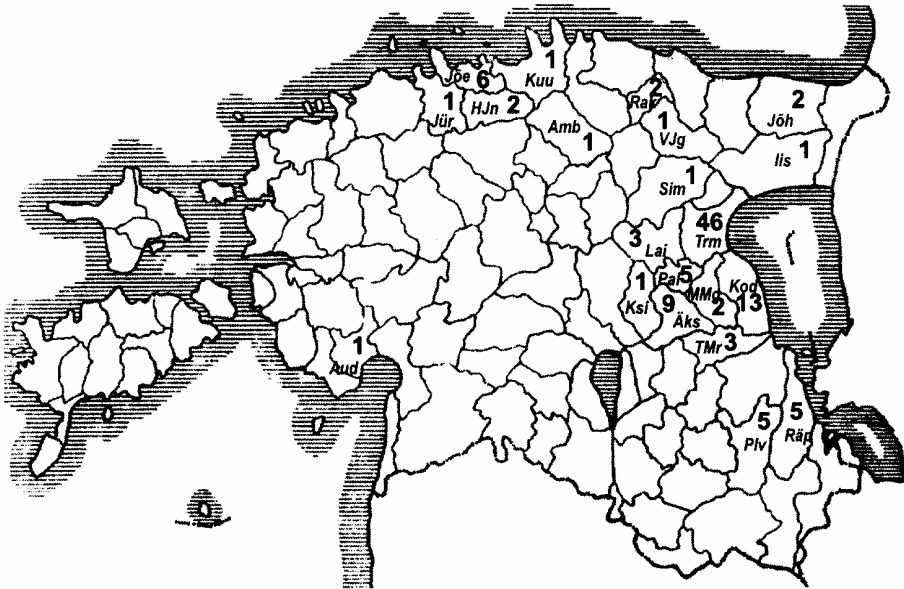
Virumaal oli ohvreid Jõhvi (1815, 1817) ja Rakvere (1834, 1845) kihelkonnas, kummaski 2, (nendest Rakveres mees ja laps), Iisakus (1817), Simunas (1847) ja Viru-Jaagupis (1847) igaühes 1 laps.

Pärnumaa juhtum leidis aset 1815. aastal Audru ja Järvamaal 1834. aastal Ambla kihelkonnas.

Siit võime näha, et XIX sajandil tegutsesid inimesesööjad hundid maa kagu-, ida-, kirde- ja põhjaosas kuni Tallinnani. Nende „pesa” ehk keskus asus aga Tartumaa Peipsi-äärsetes ja -lähedastes kihelkondades.

³⁴⁵ Tõenäoliselt võis inimohvreid rohkem olla, sest kuna tuginetud on vaid luteriusu kirikuasutuste andmetele, siin puuduvad andmed õigeusuliste kohta. 1840. aastail siirdus Liivimaal õigeusku aga u 65 000 inimest, sh. Võrumaal 7236 ehk 11 %, Tartumaal 14204 (12,4%), Viljandimaal 10404 (12,6%), Pärnumaal 18127 (27,7%) ja Saaremaal 13887 (29,8%). (Kruus, H. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930, lk.340–344.)

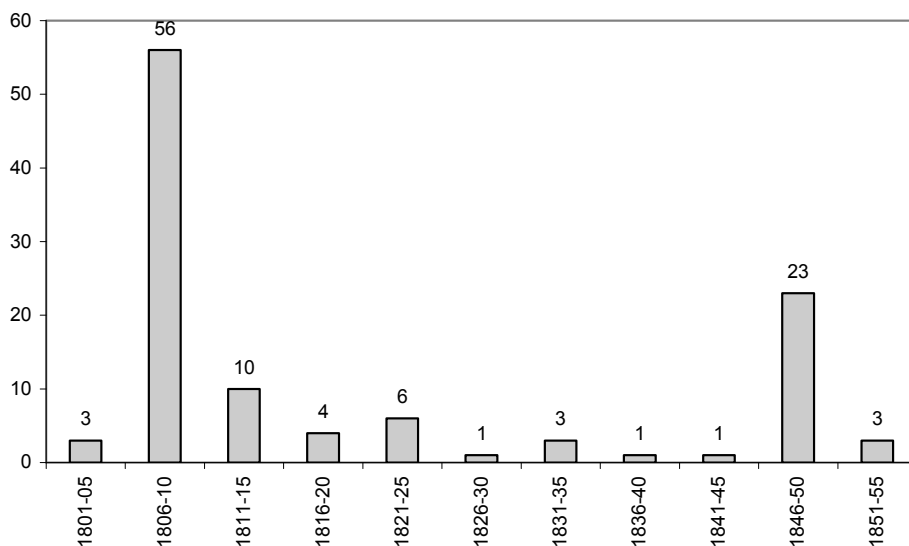
Kui jagada XIX sajandi esimene pool viisaastakuteks, jagunesid 111 ohvrit nii: 1801.–1805. a 3, 1806.–1810. a 56, (kuues kihelkonnas), 1811.–1815. a 10 (kuues kihelkonnas), 1816.–1820. a 4, 1821.–1825. a 6, 1826.–1830. a 1, 1831.–1835. a 3, 1836.–1840. a 1, 1841.–1845. a 1, 1846.–1850. a 23 (kümnes kihelkonnas) ja 1851.–1855. a 3 ohvrit.

Tartumaa (1804–1853)	– 81 last ja 1 mees
Võrumaa (1820 – 1846)	– 9 last ja 1 naine
Harjumaa (1805 –1847)	– 10 last
Virumaa (1815 –1847)	– 6 last ja 1 mees
Pärnumaa (1815)	– 1 laps
Järvamaa (1834)	– 1 laps

108 last, 2 meest ja 1 naine

Joonis 3. Eesti kontuurkaart kihelkondade piiridega, kuhu on märgitud antud kihelkonnas XIX sajandil murtud inimesed

Joonis 4. Inimesesööjate hundiohvriks langenud lapsed XIX sajandi Eestis viisaastakute kaupa

Seega oli inimesesööjate huntide tegutsemises kaks kõrgtsükli: aastatel 1806–1810 ja 1846–1850.³⁴⁶ Eredalt tõusid nende hulgast esile kolm aastat: 1809, 1810 ja 1846. 1809. aastal oli ohvreid 45, 1810. aastal 9 ja 1846. aastal 16. Noil aastail tegutsesid inimesesööjad püsival levikualal: Põhja-Tartumaal Torma-Lohusuu, Laiuse, Palamuse, Äksi, Maarja-Magdaleena ja Kodavere kihelkonnas, 1846. aastal lisandus neile veel Tartu-Maarja. Samal aastal tekkis teine lokaalne kolle Harjumaal Tallinna külje all Jõelähtme ja Jüri kihelkonnas, kus aastatel 1846–1847 murti 6 last. Nende kõrval esines eri aegadel veel mitu väiksemat inimesesööjate huntide tegutsemise ala, mis piirdusid ühe-kahe kihelkonna territooriumiga. Aastatel 1762–1767 oli selleks Kambja kihelkond, kus murti 12 inimest (11 last ja 1 naine); 1792–1793 Sangaste kihelkond (5 last); 1799–1800 Äksi kihelkond (4 last) ning 1820–1823 Rāpina ja Põlva kihelkond (8 last). Fakti, et inimesesööjaid hunte on aegade vältel esinenud just kindlates piirkondades, kinnitavad andmed ka mujalt. Nii oli neid Teise maailmasõja järgsel perioodil Venemaal rohkem Kirovi oblastis, kuid XIX sajandil ka endises Vjatka kubermangus. Indias on selle poolest tuntuks saanud Bihari osariik maa idaosas, inimesesööjatest tiigritest aga Sundarbansi ala Bengali mere ääres Ganga ja Brahmaputra jõe deltas.³⁴⁷ Miks? Kas nende piirkondade huntide hulgas oli (on) rohkem agressiivseid isendeid kui mujal? Või on see juhuslik kokkulangevus?

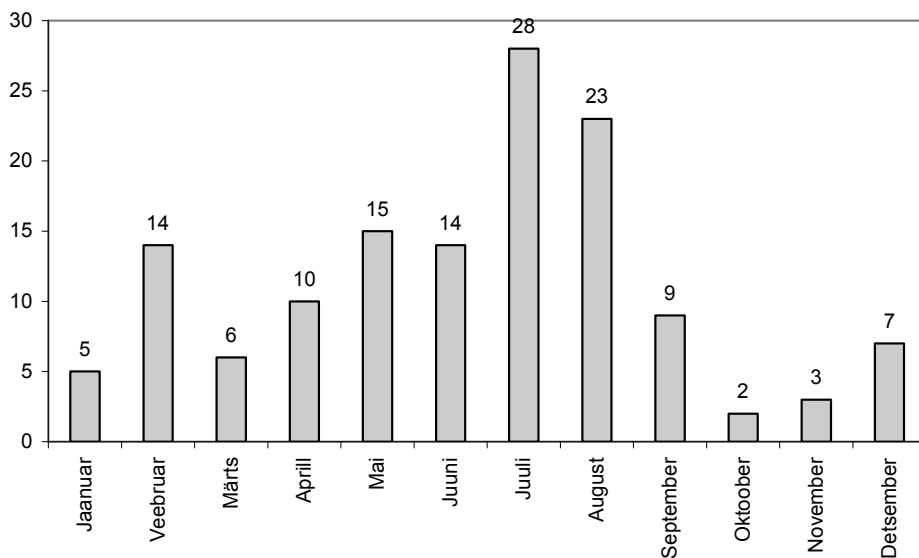
³⁴⁶ Ka marutaudi huntide ilmumises oli kaks kõrgtsükli, siinolevatest aga viis aastat hiljem, vastavalt 1811–1815 ja 1851–1855. Mõlema vahele jäi 30–35-aastane suhteliselt rahulik periood.

³⁴⁷ Павлов М. П. 1990. с. 159; Беди Р. Животный мир Индии. Москва, 1987, с. 216.

Järgnevalt inimesesööjate tegutsemisest kuude ja aastaegade lõikes, s.t sesoonsusest. Arvestades kõiki teadaolevaid, s.o 136 ohvrit XVIII ja XIX sajandist, jagunevad need nii: jaanuaris murti 5, veebruaris 14, märtsis 6, aprillis 10, mais 15, juunis 14, juulis 28, augustis 23, septembris 9, oktoobris 2, novembris 3 ja detsembris 7 ohvrit. Selgub hämmastav tõsiasi, et peamiselt murti lapsi suvel, juulis ja augustis. Need kaks kuud oma 51 ohvriga moodustavad 37,5%, koos juuniga aga 48,5% kõikidest juhtumitest. Sama tendents murda lapsi suve teisel poolel valitses sel ajal ka Venemaal. Siseministeeriumi häälekandja *Žurnal Ministerstva Vnutrennih Del* 1843.–1861. aasta mittetäielikest aastakäikudest leitud 109 juhtumist moodustasid nimetatud kaks kuud isegi 52,3%. Järsult vähenes laste surmamine Eestis sügiskuudel (september–november): 14 juhtumi ehk 10,3%-ni; selle kahe pooluse vahele jäid talve- (detsember–veebruar) ja kevadkuud (märts–mai), vastavalt 19,1 ja 22,1%.

Nähtavasti polnud see juhuslik, et just suvekuudel langes lapsi kõige enam huntide saagiks. Karjas, metsas marjul, seenil, pähklil, heinal, põllul vanemate juures, koduõues mängides ja mujal olid nad huntidele hõlpsasti kättesaadavad. Kuid karjaskäimine, mille juurest viidi ära palju lapsi, algas juba jüripäevast, kestes tavaliselt mihklipäevani, vahel ka mardipäevani, kokku 5–6 kuud. Miks oli laste surmamine siis suhteliselt harv mais ja juunis (21% üldjuhtudest, Venemaal aastatel 1843–1861 32,1%), suurenes järsult juulis-augustis³⁴⁸ ja vähenes veel järsemalt septembris ja muutus oktoobris peaaegu olematuks (Eestis nendel kahel kuul 8,0%, Venemaal 5,5%) ?

³⁴⁸ Näiteks 1846. aastal Valgevenes Mogiljovi kubermangus Bõhhovi kreisis või 1850. aastal Grodno kubermangus Slonimi kreisis vallandus nendel aastatel juulis ja augustis lausa laste surmise laine, kestes viimases 31. juulist 14. augustini pea päevast päeva, ja põhiliselt viidi lapsi ikka karjast. (Бедствия от волков. //Журнал МВД 1846, кн. 9, с. 563–564; Волки. // Журнал МВД 1850, кн. 11, с. 286–288.)

Joonis 5. Inimesesööjate huntide ohvriks langenud lapsed XVIII–XIX sajandi Eestis kuude kaupa

Inimesesööjate huntide aktiivsuse järsku kasvu juulis ja augustis pole võimalik põhjendada soodsama võimalusega tabada lapsi metsas marjult või seenilt ega viljalõikuse ajal põllul töötavate vanemate juurest. Ka nendel kuudel viidi lapsi ära koduüest, karjast ja mujalt. Kas oli see ainult juhus, et tihti ilmusid inimesesööjad röövkäikudele nimelt juulis-augustis, ja kohtadesse, kus neid aasta eelnenud kuudel polnud? Ka juhusel võis olla siin oma osa, kuid olen arvamisel, et ühe osa nendel kuudel murtud lastest röövisid poegi toitvad (ema)hunnid, eriti need, kes mingil põhjusel olid sunnitud oma näljaseid kutsikaid, kelle toiduvajadus kasvab just suve teisel poolel, toitma üksinda.³⁴⁹ Eesti inimesesööjate huntide tegude kroonikast ongi teada üks fakt 1834. aastast Jänedas mõisast, kus lapse jäänuised (luud) leiti sügisel hundipesast. Laste jäänuiseid on hundipesade lähedalt leitud ka Venemaal.³⁵⁰ Eks kasva ju suve lõpul ka karja murdmine. Septembris, eriti aga oktoobris murtud laste arvu järsku vähenemist võib osaliselt seletada huntide pesapaigalt lahkumisega ja hulkurielule üleminekulga, mil avarduisid toidu hankimise võimalused, ka 1825. aastast alanud sügiseste ajujahtidega, mil nad löödi sealt liikuma, aga eks ka laste rohkem tubasema eluviisiga.

³⁴⁹ Et samadel kuudel tegutsesid vahel ka huntide grupid, näiteks 1823. aasta Põlva kihelkonnas ja 1846. aastal Põhja-Tartumaal, siis nende jultunud käitumise järgi otsustades võis tegemist olla erakuntidest moodustunud ühise röövsalgaga. Välistatud pole ka immigrandite ilmumine või hoopis hübriidide tegutsemine.

³⁵⁰ Письма о волках. // Охота и Охотничье Хозяйство 1979, № 10, с. 28–29.

Kõik öeldu suutis ainult osaliselt põhjendada laste murdmist suve lõpul. Kuna arvan, et sellega pole veel kõik öeldud, siis tervikuna on see fenomen mulle veel mõistatus.

Kokkuvõttes jäi inimesesööjate huntide tegutsemise areaal meil küllaltki piiratuks, haarates 105 Eesti maakihelkonnast peamiselt kümnekonda maa ida- ja kaguosast. Sama ei saa aga öelda marutaudis huntide esinemise kohta. Ka iseloomustas inimesesööjate ilmumist teatud tsüklilisus, mis kestis 1–5 aastat, vaheldudes seejärel lühemate või pikemate rahuperioodidega. Sama tendentsi võis märgata ka marutaudis huntide ilmumises. Nagu marutaudi puhangutes esines sesoonsus, mille kõrgpunkt langes talve- ja kevadkuudele, nii oli see ka inimesesööjate tegutsemise aktiivsuses, mis kulmineerus suve teisel poolel.

5.3. Inimesesööjad hundid – kes nad olid?

*Зубы – волчья снасть, а без них – напасть
(vene vanasõna)*

Sellele küsimusele vastuse leidmisel on abiks nii huntide loomuse kui nende elu sotsiaalse korralduse, samuti selle keskkonna ja ajajärgu tundmine, kust võrsusid niisugused isendid. Kõigepealt – nende esiletulek vajas (ja vajab) teatud eeldusi. Esiteks arvukat populatsiooni, kus oli rohkem ka loomult agressiivseid indiviide, kes võisid inimesele kergesti ohtlikuks saada ja ka teisi karja liikmeid rünnakule kaasa tõmmata. Siis erakhunte, peamiselt vanu ja vigaseid, kuid siiski sugu jätkavaid loomi. Edasi vähest inimesepoolset jälitamist (või selle puudumist), millest vähenes või kadus huntidel hirm inimese ees, mis omakorda soodustas nende agressiivsuse kasvu. Seejärel saakloomade nappust, nende raske- mat kättesaamist. Lõpuks tulenes see isegi inimese vastavatest tavadest või sunnitud olukordadest. Nii tekkisid eeldused inimesesööjate huntide ilmumiseks.

Läbi aegade on inimese ründamisele ja söömisele tõukava põhjusena nähtud ainult kiskja nälga. Kuid see pole kogu tõde. Tegelikuses on olnud küllalt ka neid juhtumeid, kus ohvrid jäeti söömata. Näiteks murdis emahunt Venemaal Vologda kubermangu Šui asula lähistel 1874. aasta suve jooksul kümme last, kellest sõi ainult esimese, teised vedas murdmiskohast pool versta eemale, kiskus kehast mõned lihatükid ja jättis laibad maha.³⁵¹ Üldse oli aastatel 1840–1861 Venemaal 162 murtud lapsest 26% ainult hundi hambajälgedega, 24% osaliselt söödud ja 50% täielikult söödud. Murtutest ainult poolte laste söömine pole seletatav üksnes hundi kohese jälitamisega pärast lapse röövimist. Niisamuti leitakse küllalt sageli huntide tapetud, kuid söömata rebaseid ja kährikkoeri.³⁵² Kuigi ka kiskja vajab uue, senitundmatu saagi ja ta lõhnaga harjumist, viib tema niisugune teguviis

³⁵¹ Лазаревский В. М. 1876, с. 13, 38.

³⁵² Корытин С. А. О людоедстве волков. // Охота и Охотничье Хозяйство 1990, № 6, с. 6–7.

ometi mõttele, et inimesi ei rünnata ainuüksi nälja pärast. Eks kinnita seda kaudselt huntide puhul ka laste suur murdmine suvisel, mitte karmil talvisel ajal.

Seega on niisugused isendid tegutsenud ajendatuna rohkem murdmiskirest, kiskjainstinktist lähtuvalt. Seepärast tuleb vahet teha kiskjalikkuse ja inimesesöömise vahel, sest kõikidest inimesi rünnanud kiskjatest, sealhulgas huntidest, ei pea alati inimesesööjaid saama. Selleni võib neid viia mõni oluline põhjus. Olgu selleks kas vallalisel emahundil oma näljaste kutsikate toitmise vajadus või saakloomade üldine vähesus või kiskja enda füüsilised puuded tingituna ta east või vigastustest, mis ei luba enam loomulikku saaki tagajärjekalt püüda. Need põhjused võivadki määrata nende isendite edaspidise saatuse. Ja kui kord mõnel niisugusel loomal õnnestus inimese ründamine ning esimese eduka kallaletungi järel kogeti, et inimene (laps) pole mitte üksi kerge, vaid ka ohutu saak, siis võib sellele juba järgneda laste ettekatsetud luuramine ning spetsialiseerumine sellele saagile. On ju kiskjate teatud isenditel, isegi karjadel ühele saagiobjektile kesken-dumine tuntud. Et mõnede huntidega on nii juhtunudki ja neist paadunud inimesesööjad saanud, selle parimateks näideteks on need juhud, kus lapsed tassiti karjast ära ja lambad jäeti puutumata. Niisugused loomad on olnud juba janus inimliha järele.

Inimesesööjaks võivad hundid saada ka teisiti – alati pole selleks vaja inimest rünnata. Lahinguväljal langenud ja matmata jäänud sõduritega andsid inimesed ise huntidele võimaluse inimliha maitsta ning sellega nälga kustutada. Sellist juhist on hundid ikka kasutanud. Nii on nad juba aastatuhandeid saatnud sõjavägesid, et laipu õgida. Inimlaipadest kui huntide toidust kirjutasid antiikajal Aristoteles ning Rooma luuletajad Quintus Horatius, Albius Tibullus ja Publius Ovidius,³⁵³ uusajal Georges Louis de Buffon,³⁵⁴ Carl Linne³⁵⁵ ja teised. Vene jahikirjanikud V. Levšin ja Aleksandr Tšerkassov märkisid sedagi, et inimliha näljas on hundid sõjavägede järel liikudes kaapinud langenuid hauastki välja, kes olid madalamale maetud.³⁵⁶ Sama kinnitas huntide käitumise kohta Esimese ja Teise maailmasõja ajal ka E. Slubczakowski.³⁵⁷ Omal ajal kirjutati hundikarjadest, kes saatsid 1812. aasta sügisel Venemaalt taganevat Napoleoni armeed läbi Poola ja Preisimaa Reinini välja, õgides maha jäänud rikkalikku saaki. Inimlihaga harjunud hundid tõid Poolale ja Preisimaale tõelise häda. Mitme autori sõnul kannatasid nii koduloomad kui ka inimesed.³⁵⁸ Näiteks Preisimaal Poseni maakonnas Gnesenis ja

³⁵³ Wolf. // Der Kleine Pauly... 5. Bd. 1975, S. 1386.

³⁵⁴ Buffon, G. L. de. 1776, S. 72.

³⁵⁵ Linne, C. Vollständiges Natursystem... 1. Th. Von den säugenden Thieren. Nürnberg, 1773, S. 219–220.

³⁵⁶ Левшин В. 1813, с. 34; Черкасов А. А. Записки охотника восточной Сибири 1856–1863. С.-Петербург, 1884, с. 156.

³⁵⁷ Slubczakowski, E. Nimmt der Wolf den Menschen an? // Wild und Hund 1968, N 22, S. 524.

³⁵⁸ Симашко Ю. Русская фауна. Ч. 2. Млекопитающие. Санктпетербург, 1851, с. 486–487; Stricker, W. 1867, S. 309.

Wongrowices langes 1814.–1815. aastal inimesesööjate ohvriks 28 last.³⁵⁹ Sama juhtus ka Teise maailmasõja aegsel ja järgsel Venemaal Kaluuga, Kirovi, Tuula, Vladimiri ja Voroneži oblastis, samuti Karjalas ja Gruusias, kus aastatel 1943–1953 langes inimesesööjate huntide kallaletungi ohvriks hulgaliselt lapsi. 1947. aasta jooksul Kirovi oblastis ainuüksi 27 last.³⁶⁰ Tõsiasi, et pärast lahinguid ja katkupeidemiaid hakkasid hundid ründama juba ka elavaid inimesi, on märkinud mitmed autorid, nagu renessansiaja Itaalia filosoof Girolamo Cardano (G. Cardanus)³⁶¹, Thomas Pennant³⁶² ja teised. Nendest Th. Pennant tõi näite Ameerika koloniseerimise ajast, kui valgete toodud rõugetesse suri seal tuhandeid indiaanlasi.³⁶³ Hundid, kes harjusid nende laipu sööma, ei piirdunud hiljem enam üksi laipadega, vaid tungisid kallale ka haigetele ja surevatele inimesele. Või näide Indiast. Kui seal mägikülades möllas epideemia ja inimesed surid kiiremini, kui neid suudeti tuhastada, kasutati lihtsat riitust. Koolnu suhu pandi hõõguv süsi, surnukeha kanti mäekurule ja heideti alla orgu. Seal harjusid leopardid laipu süües ruttu inimliha maitsega, ja kui see toit neil otsa lõppes, hakkasid nad juba elavaid inimesi tapma.³⁶⁴

Võimalus inimlihaga harjuda tekkis siis sõdade ja katkude tõttu, kuid inimesed on lähtuvalt oma tavadest pakkunud seda võimalust kiskjatele ka veel teisel teel. Nimelt on olnud aegu ja rahvaid, kellel oli kombeks oma surnuid üldse mitte matta ja anda nad otse loomadele. Näiteks kamtšadaalid ja kalmõkid³⁶⁵ andsid oma koolnud koertele, aga Kirde-Afganistani Nuristani mägedes elavad kafiirid huntidele.³⁶⁶ Või samojeedid Siberi tundras – kui pakasega maapind kõvasti külmunud oli, tuli neil surnu jätta kas kelgule istuma või matta lumme. Need laibad läksid siis huntide ja polaarrebaste saagiks.³⁶⁷

Teades neid eeldusi, mis võimaldasid inimesesööjate huntide esiletulekut, ning selle nähtuse põhjusi ja teid, mis mõne hundi sellele viisid, annavad juba need osalise vastuse küsimusele, kes nad olid. Esmalt olid nad mittetäisväärtuslikud isendid: vanad, vigased või haiged loomad, kes tavaliselt olid karjadest välja tõrjutud

³⁵⁹ Brehm, A. Tierleben. Die Säugtiere. 3. Bd. Leipzig und Wien, 1920, S. 213.

³⁶⁰ Павлов М. П. 1990, с. 139.

³⁶¹ Cardano Girolamo. Von mancherley wunderbarlichen, natürlichen und künstlichen Sachen. Basel, 1591, S. crc.

³⁶² Pennant, Th. Thiergeschichte der Nordlichen Polarländer. 1. Th. Arctische Zoologie. I Kl. Vierfüssige Thiere. Leipzig, 1787, S. 40–41.

³⁶³ Need valged olid Hispaania ja Portugali konkistadoorid, kes XVI saj esimesel poolel viisid sinna kaasa ka nakkushaigusi. Nende toodud rõugetesse, leetritesse jt haigustesse suri siis tuhandeid indiaanlasi, sest neil puudus immuunsus nende vastu. Olid ju need haigused enne valgete tulekut Ameerikas tundmatud.

³⁶⁴ Corbett, J. Inimesesööjad. Tallinn, 1985, lk. 8–9.

³⁶⁵ Kamtšadaalid – Kamtšatka vene keelt rääkiv elanikkond, tekkinud kohalike itelmeenide ja korjakkide ning XVIII–XIX sajandil poolsaarele asustatud venelaste järeltulijate segunemisel; kalmõkid – mongoli rahvas, peamiselt Kalmõkkias Venemaal.

³⁶⁶ Харузин Н. Этнография. IV Ворования. С.-Петербург, 1905, с. 206.

³⁶⁷ Middendorff, A. Th. v. Reis Taimõrile. Tallinn, 1987, lk. 131.

või sealt ise lahkunud.³⁶⁸ Need vanad, oma aja ära elanud loomad olid kõik kulu-
nud hammastega, lisaks mõned veel mitmesuguste vigastustega, kes tavalist saaki
enam püüda ega murda ei suutnud. Näiteks vana, peaaegu hambutu hunt suutis
lehma küll lämmatada, kuid mitte enam katki rebida ta nahka.³⁶⁹ Siis olid (ja on)
niisugused soed sunnitud elatuma teiste huntide toidujäänustest, korjustest, lõpuks
leidma võimetekohase saagi, kas või kõige kaitsetuma – inimlapse. Fakti, et lapsi
ründavad just vanad ja nõrgad hundid, kinnitas juba enam kui 400 aasta eest ka
XVI sajandi suurim zooloog šveitslane Conrad Gesner.³⁷⁰

Tavaliselt olid need üksikud loomad, kes elutsesid elamute lähedal, olid kõhnad
ja polnud eriti ettevaatlikud. Muide, tõika, et inimest ründavad sagedamini just
üksikud hundid, märkis juba antiikajal Aristoteles.³⁷¹ Näiteid sellistest isenditest,
enamasti just poegi toitvatest vanadest emasloomadest, kes andsid järglasi veel
kõrges eas, on praktikast tuua piisavalt. Nii tegutses 1813. aastal Preisimaal vana,
peaaegu hambutu emahunt, kes röövis 12 last.³⁷² Aastatel 1880–1882 elas ka
Moskva kubermangu Zvenigorodi kreisis kutsikaid kasvatav vana, täiesti nüride
kihvadega emahunt, kelle ohvriks langes noil aastail mitu last, lisaks ründas ta ka
ühte vana naist.³⁷³ Või 1951.–1953. aastal Venemaal Kirovi oblasti Oritši rajoonis
tegutsenud suur, peaaegu hambutu kutsikaid toitev emahunt, kes murdis taas mitu
last ja peamiselt juulis-augustis. Kui see emahunt 1953. aasta mais oma pesa juures
tapeti, lakkas selles rajoonis ka laste murdmine.³⁷⁴ Ka 1972. aasta kevadel tapeti
Venemaal Uljanovi oblastis vana emahunt, kellel polnud suus enam ühtegi tervet
hammast. Pesast leiti 10 kutsikat.³⁷⁵

Emahuntide rünnakutest lastele ja ikka suvel, juunis-juulis, on teada ka mujalt,
mitte üksi Venemaalt. Näiteks Hispaaniast aastatel 1957–1959 ja 1974 või Poolast
1937. aastal.³⁷⁶

Mis tagajärgi ühe niisuguse kutsikaid toitva emahundi rünnakud lastele endaga
kaasa võivad tuua, selle kohta tõi 1849. aastal hea näite oma kirjas Vene
impeeriumi tollaegsele siseministrile L. Perovile Preisi alam V. Marggraf, metsa-
vaht ja jääger A. Panini mõisas Smolenski kubermangus. Mees, kes jagas seal oma

³⁶⁸ Eks kinnita seda ka loodusrahvaste uskumused. Näiteks kui tiiger või karu tapab inimese, siis usuvad orotšid ja nivhid, et see pole õige tiiger või karu, vaid hulgu, kelle tema pere-
mees on minema ajanud. (Теротеизм. // Энциклопедический словарь. Т. XXXIII. С.-Петербург, 1901, с. 37.)

³⁶⁹ Бораташвили Т. К. Синантропные волки Грузии: опыт контроля, охотничье пове-
дение // Экология, поведение и управление популяциями волка. Москва, 1989, с. 21.

³⁷⁰ Gesner, C. Thierbuch. Das ist ein kurtze Beschreybung aller vierfüssigen Thieren...
Zürich, 1563, S. 154p.

³⁷¹ Aristoteles Thierkunde. Kritisch-berichtigter text, mit Deutscher Überetzung.... / von
Dr. H. Aubert und Dr. Fr. Wimmer. 2. Bd. 8. Buch, cap. 5. P. 53. Leipzig, 1868, S. 139.

³⁷² Hartig, G. L. Lexikon für Jäger und Jagdfreunde... Berlin, 1836, S. 563.

³⁷³ А. Б. Лютая тигра... // Природа и Охота 1883, апрель, с. 99–102.

³⁷⁴ Павлов М. П. 1990, с. 146–147.

³⁷⁵ Шмит Э. О жизни волка. // Охота и Охотничье Хозяйство 1973, № 3, с. 20.

³⁷⁶ Linell, J. D. C. The fear of Wolves: a review of wolf attacks on humans. Trondheim,
2002, p. 22.

16 aasta pikkust hundijahi kogemust, tõi ühe näite ka inimesesööjate pesakonnast. Kutsikad, keda suvel toideti inimlihaga, olid järgnevat talveks kasvanud juba nii jultunuks, et söandasid ka ise inimesi rünnata.³⁷⁷ See on niioelda maitseharjumuse seisukohalt. Teisalt on teada ka seda, et madalama astme isendid päriavad vanemate või karjas dominantse isendi käitumise stereotüübi ja see antakse edasi põlvest põlve. Nii saavad „halbade“ esivanematest alguse ka „halvad“ karjad ja isendid.

Ka raamatu „Tuli susi soovikusta“ kroonika lehekülgedelt on teada paar inimesesööjat emahunti. Näiteks 1823. aastal Räpina kihelkonnas Ruusa mõisas tegutsenud emahunt, kes ründas juuli lõpul ja augusti algul nädala jooksul kolme last. Ka aastatel 1848–1853 Avinurme mõisas murtud kuus last olnud emahundi töö, nagu kohalik rahvaluulekoguja Mihkel Sild seal 1909. aastal teatas. Kui see lastemurdja pesa juures maha lasti, lakkas ümbruskonnas ka laste röövimine.³⁷⁸ Kahjuks pole teada kummagi emahundi vanus.

Analoogilisi näiteid poegi toitvatest emasloomadest võib tuua ka teiste inimesesööjatest kiskjate kohta. Nõnda kasvatasid Indias Khetris tapetud viis inimesesööjat tiigrit kõik kutsikaid.³⁷⁹ Ka Jim Corbett kirjutab ühest vigastatud ematiigrist, kes hakkas inimesi mardma poegade kasvatamise ajal, sest ei suutnud loomulikku toitu vajalikul hulgal muretseda.³⁸⁰

Loomulikult ei rünnanud lapsi mitte ainult kutsikaid toitvad üksikud vanad emahundid, vaid ründajaid oli ka isahuntide hulgas ning erandina tegutseti paariski.

Vanade ja kulunud hammastega huntide saatust jagasid ka vigased ja haiged loomad, kel oli tõsiseid raskusi igapäevase toidu hankimisega. Ka neile võis üheks nälja kustutajaks olla inimliha. Ühest vigasest hundist, kes kimbutas 1874. aasta juunis Viru-Nigula kihelkonnas Malla vallas inimesi – nii karjalapsi kui täiskasvanuid –, kirjutas *Eesti Postimees* (1874, 24. juuli, lk 172). Kui hunt hiljem tapeti, osutus ta väga lahjaks, valkjate seljakarvadega, poolpalja sabaga loomaks. Hambad olnud küll terved, kuid lõualuud vigased. Seetõttu ei suutnud ta rünnatud koduloomi tappa. Vanad ja vigased olid ka need kaks hunti (hambutu emahunt ning vana, esi- ja tagajalast vigane isahunt), kes olid aastail 1880–1882 Soomes Turu ümbruses lastemurdjad.³⁸¹

Kui eespool iseloomustatud inimesesööjad hundid olid kõik nn mittetäisväärtuslikud, karjakaaslastest hüljatud loomad, siis teise liigi inimesesööjad olid üldjuhul terved, elujõus, aga loomult agressiivsed isendid, kes ei rünnanud inimesi sugugi ainuüksi nälja pärast. Näiteks Teise maailmasõja järgsetel aastatel mitmetes Venemaa oblastites tegutsenud inimesesööjate hulgas oli ka terveid ja tugevaid hunte, sageli väga suuri loomi (kaaluga üle 60 kg).³⁸²

³⁷⁷ РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. III), л. 54, 54об.

³⁷⁸ E 47 197/99 < Torma khk – M. Sild, 1909.

³⁷⁹ Беди Р. 1987, с. 79.

³⁸⁰ Corbett, J. 1985, lk. 220.

³⁸¹ Павлов М. П. 1990, с. 153.

³⁸² Павлов М. П. 1990, с. 154.

Järgmise rühma inimesesööjaid hunte võisid moodustada nn koduhundid. Need olid loomad, kes toodi kutsikana metsast ja kasvatati kodus üles. Siin harjusid nad inimestega, lakkasid neid kartmast, kuid jäid oma loomult valdavalt kiskjaks.

Selle omapärase tava, peamiselt huntide ja karude kodus kasvatamise kombe algus ulatub Euroopas kaugete aegade taha. Juba varakeskajal esines Frangi kuninga Karl Suure seadustes säte, mille kohaselt isik, kes kasvatas hunti, karu või tigidat koera, pidi ka nende tekitatud kahju hüvitama.³⁸³ Et see tava minevikus Euroopas kaua levinud oli, näitab vastav kirjandus. Näiteks on H. W. Döbels oma raamatus pühendanud metsloomade, sealhulgas ka huntide kodus üleskasvatamisele terve 30. peatüki, andes nõu, kuidas neid pidada, millega toita jne.³⁸⁴ Koduhuntide pidamisest Skandinaavias ja Soomes ning sellega kaasnevatest ohtudest kirjutas XIX sajandil v Berg. Nagu autor märkis, räägitud talle Soomes, et Viiburi ja Peterburi vahel asuvas Mohla kihelkonnas langevat mõnel aastal niisuguste huntide ohvriks 6–8 last.³⁸⁵

Metsloomade kodus kasvatamise komme oli levinud ka Eesti- ja Liivimaal, kus kiskjate pidamise korra sätestas kohalik rüütli- ja maaõigus. Näiteks Eestimaa õiguse 5. raamatu 17. ptk 2. artikkel määras karistuse isikule, kes hoidis oma koera, hunti, karu või muud looma nii, et see sai teisele inimesele kahju teha; 38. ptk 4. artikkel keelas ära koera, hundi, karu või rebase pidamise teede ääres, kus käidi, sõideti või ratsutati.³⁸⁶ Liivimaa rüütliõiguse 173. ptk järgi tuli koera, hundi, karu või rebase omanikul tasuda kahju inimesele, kes oli tema loomade pärast kannatada saanud.³⁸⁷ Samu põhimõtteid korrati ka hilisemates määrustes ja seadustes. 26. oktoobri 1808. aasta Liivimaa kubermanguvalitsuse patent nr 3402 keelas range trahvi ähvardusel kodus ja avalikes kohtades metsloomi lahtiselt pidada, kõiki neid tuli hoida keti või rihma otsas.³⁸⁸ Seda nõuet korrati ka veel 1864. aasta Balti kubermangude eraseaduses (20. ptk artiklid 4591 ja 4592).³⁸⁹

Nagu eelnevast selgub, ei kasvatatud Eesti- ja Liivimaa mõisates üksi hunte, vaid ka karusid. Tekib küsimus – miks? Karusid seepärast, et nende peal õpetati välja koeri karujahiks, hunte aga nii Baltikumis kui mujal Euroopas peamiselt kahel eesmärgil. Esiteks, neid koertega ristates saadi hübriidide näol väga hea haistmisega jäljekoeri, keda kasutati haavatud ulukite ülesotsimisel, Venemaal lisaks ka karujahil. Teiseks kasutati kutsikaeast üleskasvatatud hunte ka karja

³⁸³ Brehm's Illustrirtes Thierleben / Für Volk und Schule bearbeitet von Fr. Schödler. 1. Bd. Die Säugethiere. Hildburghausen, 1870, S. 225.

³⁸⁴ Döbels, H. W. Neueröffnete Jäger-Practica oder der wohlgeübte und Erfahrene Jäger. 3. Th. Leipzig, 1783, S. 61.

³⁸⁵ v Berg. Die hauptsächlichsten Jagdthiere in Skandinavien und Finnland, ihre Lebensart und der Jagdbetrieb in jenen Ländern. // Supplement zur Allgemeinen Forst- und Jagd-Zeitung. 2. Bd. Frankfurt am Main, 1859. S. 34–35.

³⁸⁶ EAA, f. 854, n. 1, s. 178, l. 75p, 83p.

³⁸⁷ Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. 1. Bd. 1802, S. 222.

³⁸⁸ Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente. / Dr. K. G. Sonntag und C. F. W. Goldmann. Jg. 1806–1808, Riga.

³⁸⁹ Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. 3. Th. St.-Petersburg, 1864, S. 775.

kaitseks teiste huntide eest.³⁹⁰ Et nn. koduhundid võisid Eestis olla ka laste-
murdjad, kinnitab F. Klemmeri tütre, 5-aastase Leenu röövimine eeldatavasti
kaelarihma kandva hundi poolt 23. juulil 1840. aastal Nehatu mõisast. Ka
1846. aasta suvesündmuste ajal Põhja-Tartumaal levis rahva hulgas kuuldus, et
inimesesööjad olid kusagilt mõisast põgenenud kodustatud hundid, sest üks
nendest kandnud kaelarihma. Ametlikult sellist võimalust muidugi eitati.

Neljanda ja viimase liigi inimesesööjad olidki needsamad omal ajal jahi-
koertena hinnatud hübriidid, kes sündisid nii kodus kui vabalt looduses elavatest
huntidest. Ka hübriidide „tootmisel” on pikk ajalugu. Kui Aristoteles IV sajandil
eKr kirjutas huntide ja koerte omavahelisest segunemisest Küreenes,³⁹¹ siis juba
Plinius Vanem I sajandil pKr kui inimese suunatud tegevusest. Nimelt lasid
gallialased oma koeri huntidega paaritada.³⁹² Varakeskajal, VI–VII sajandil (u
560–636) elanud Sevilla piiskop Isidorus viitas nende esinemisele Etioopias,
märkides, et sealsetel huntidel on kaelal lakk ja nad on nii erinevates toonides, et
pole värvi, mis seal puuduks.³⁹³

Ka Ameerikas olid indiaanlaste koerad juba enne eurooplaste tulekut huntidega
niivõrd segunenud, et puhtaid koeri oli neil vähe. Nii oli ka eskimote, gröönlaste,
kamtšadaalide ja teiste põhjarahvaste juures, kus hübriide kasutati koerte-
rakendites. Hübriidide sündi esines ka Saksamaal, Rootsis, Venemaal ja mujal.³⁹⁴

Kuid hübriide ei sündinud üksi inimese tegevuse tõttu. Neid sündis ka looduses
elavate huntide kontaktidest koertega ja seda ka ajal, kui huntide arvukus oli kõrge.
Seda fenomeni aitavad mõista Põhja-Ameerika mandril Alaskas, Royale’i saarel,
USA ja Kanada rahvusparkides, Itaalias ja mujal tehtud vaatlused, mis selgitasid
mõningaid populatsiooni iseregulatsiooni mehhanisme.³⁹⁵ Selgus, et

- 1) populatsiooni mõõduks on ühe hundikarja suurus, s.t mida suurem on huntide
arv teatud alal, seda rohkem liikmeid piirsuuruseni on igas karjas;

³⁹⁰ Magnus, O. 1976, s. 54; Döbels, H. W. 1783, S. 166; ERA II 77, 383/4 (37) < Hageri
< Nissi khk – R. Põldmäe, 1934.

³⁹¹ Aristoteles Thierkunde... 2. Bd., 8. Buch, cap. 28. P. 167. S. 197.

³⁹² Die Naturgeschichte... 2. Bd., 8. Buch, P. 61, 1881, S. 130.

³⁹³ Isidori Hispalensis Episcopi. Originum sive etymologiarum. Liber XII De brutis
animalibus. // Auctores latinae linguae in unum redacti corpus. Geneve, 1585, p. 1118–1119.

³⁹⁴ Pennant, Th. Thiergeschichte der Nordlichen Polarländer. 1. Th. Arctische Zoologie. I
Kl. Vierfüßige Thiere. Leipzig, 1787, S. 40–41; v Berg. 1859. S. 34–35; Криштафович
Н. К. К вопросу о помеси волка и собаки. // Природа и Охота 1890, январь, с. 61–63;
Nachricht von einer um Moskau auf einigen Landgütern gezogenen Brut von Bastarten des
schwarzen Wolfs mit Hunden // Neue Nordische Beyträge... 1793, S. 255–258.

³⁹⁵ Mech, L. D. The Wolf: the ecology and behavior of an endangered species. New York,
1970, p. 69; Zimen, E. On the regulation of pack size in Wolves. // Zeitschrift für Tier-
psychologie. März 1976. Bd. 40, Hf. 3. Berlin und Hamburg, S. 303, 315, 321–322, 324,
334; Овсяников Н. Г. Элементы социальной организации волка: значение для контроля
над численностью. // Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И.
Бибиков. Москва, 1980, с. 40, 41.

- 2) mida suurem on kari, seda vähem on toitu tema igale liikmele ja seda suuremaks paisub karjasisene agressiivsus, võitlus positsiooni pärast hierarhias, peamiselt samast soost isendite vahel;
- 3) emastevahelised kaklused on ägedamad kui isastel;
- 4) hierarhias madalamale surutud hundid lahkuvad karjast (või sunnitakse lahkuma), eriti täiskasvanud emased, samuti noored isased ja loomult agressiivsed isendid, kes ei saa teistega läbi;
- 5) tekivad erakhundid, kel puudub kindel territoorium, kes elavad hulkurielu ega pea jahti suurulukitele; seega koosneb populatsioon territoriaalsetest karjadest või paaridest ja erakhuntidest;
- 6) populatsiooni suurenedes, kui iga kari on saavutanud juba oma piirsuuruse, hakkab kasvama erakhuntide arv;
- 7) erakhundid ja madalal hierarhiaastmel olevad hundid astuvad kergesti kontakti võõraste huntide ja koertega. Nad elatuvad teiste huntide toidujäänustest, koduloomadest, korjustest ja muust ning hoiduvad külade lähedale;
- 8) oma järglased (ka koertega hübriidid) õpetatakse samuti toituma koduloomadest ja jäätmetest.

Peamiselt neid erakhunte³⁹⁶ pidaski ühe Läti kihelkonna kirikueestseisja silmas, kui ta oma 30. detsembri 1805. aasta kirjas Liivimaa kubermanguvalitsusele tegi ettepaneku rajada iga mõisa juurde suur püünisena toimiv hundiaed, kuhu viia kõik lõpnud loomad. Eriti vajalikuks pidas ta neid aedu linnade läheduses, kus „hundid enamasti raipeaukude ligiduses viibivad”.³⁹⁷ Niisugustes kohtumispaikades sõlmiti tutvusi ka koertega. Et see nii on ikka olnud, sellest rääkis ka arst ja põllumees Johann Bernhard Fischer oma 1772. aastal ilmunud Liivimaa põllumajandusraamatus aastatel 1748–1751 Liivi- ja Kuramaal möllanud Siberi katku surnud koduloomadest kirjutades. Seal korjuste juures, mille karud ja hundid maast välja kraapisid, pidasid ühist pidu nii karud, hundid kui koerad.³⁹⁸ Nii oli see Eestis, aga ka mujal, nagu Johann Heinrich Zedleri universaalleksikon sellest kirjutas. Siis lähevad „suured koerad talvel külmaga raevu ja jooksevad innaajal metsades ringi”, seepärast juhtubki, et „imetlusväärseid musti või punaseid hunte võib näha”.³⁹⁹ Nii oli ühise söögilaua külastamine huntidele üheks võimaluseks jooksuajal koertega intiimsuhete loomiseks. Kus seda söögilauda polnud, seal tuli neil ise tulla küla alla koeri peibutama, nagu järgnevad juhtumid räägivad.

Esimene juhtum on Venemaalt Saraatovi oblasti Novouzenski rajoonist, kus 1964. aasta veebruaris meelitas indlev emahunt lambakarjuse juurest ära isase lambakoera. Koer naasis alles kahe nädala pärast. Sama aasta juulis leiti selle emahundi pesa, kus oli 10 rebasesuurust kutsikat. Nendest kolm olid punaka, kaks musta, kolm kirju, üks suitsjas-vöödilise ja ainult üks tüüpilise hundi karvaga.

³⁹⁶ Lüganuse kihelkonnas nimetati niisuguseid hunte susihuntideks.

³⁹⁷ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 99–100.

³⁹⁸ Fischer, J. B. 1772, S. 434, 508.

³⁹⁹ Wolf. // Grosses vollständiges Universal-Lexicon... 58. Bd., 1748, S. 502.

Aasta pärast veebruaris viis emahunt jälle sama isase koera ära. Selle aasta pesakond, mis koosnes kaheksast erivärvuselise kutsikast, avastati alles hilissügisel, kui nad ründasid lambakoplit. Nendest õnnestus tappa kolm, kellest kaks olid suitsjas-vöödilise, üks helepunaka karvaga. 1966. aasta veebruaris pandi koer kinni ja jäadi hunti varitsema. Kuuendal ööl ligines ta koerale nii lähedale, et saadi lasuga tappa. Emahunt osutus hambutuks.⁴⁰⁰

Ka teine juhtum on Venemaalt Voroneži oblasti Kantemirovka rajoonist. 1974. aasta talvel külastas seal indlev emahunt korduvalt üht farmi, kus keti otsas oli isane saksa lambakoer. Tulnud farmi lähedal oleva jõe kaldale, kutsus ta sealt uluga koera, tõusis vahel tagajalgadele, hüppas üles, püüdes nii koera tähelepanu kõita. Kui koer lahti lasti, kadusid nad metsa, kust koer hiljem jälle naasis. Nii juhtus mitu korda. 3. mail leiti sama küla lähedalt pesa kaheksa kutsikaga.⁴⁰¹

Kolmas juhtum pärineb sama oblasti Kamenski rajoonist, kus 1976. ja 1977. aasta talvedel eelistas lonkav emahunt ikka koeri soo jätkamiseks, kuigi huntidest seal puudust ei olnud. Nii tõi ta hübriidsed pesakonnad kahel aastal.⁴⁰² Samasuguseid juhtumeid 1960/70. aastatest toob ka N. Išadov Karakumi kõrbest.⁴⁰³ See aga on kinnituseks tõsiasjale, et hübriide võib sündida ka hundi-populatsiooni normaalse struktuuri juures.

Näib, et hübriidide „produtseerimisel” ongi initsiatiiv emahuntide käes.⁴⁰⁴ Näiteks olid Anatoli Bondarevi teatel Altai kraisis kirjeldatud kaheteistkümnes hübriidseerimise juhtumid kõikidel kordadel koertega kontakti loomises algatajad üksikud emahundid.⁴⁰⁵ Muudugi võivad ka vallalised isahundid otsida emaseid koeri, kuna aga neid peetakse isastest koertest tunduvalt vähem, siis on need ainult üksikjuhtumid. Siinsetest juhtumitest esimene ja kolmas võivad olla klassikalisteks näideteks karjadest väljatõrjutud erakhuntidest, üks nendest vana ja hambutu, teine vigane, kes jätkasid sugu ja kasvasid oma hübriidsed kutsikad üles üksinda.

Puhastverd huntidest erinevad hübriidid suuruse, jalgade ja saba pikkuse, kõrvade kuju ja asetuse, silmade ja karvkatte värvuse ja selle struktuuri, s.o välimuse, aga ka käitumise poolest. Karvkattelt võivad nad peale hallide olla veel mustad, valkjad, punakad ja kirjud. Nende käitumist iseloomustab ühisjoon – enamikul juhtudel nad peaaegu ei karda inimest, on julgemad ja julmemad kui hundid. Seepärast ründavad nad karja ka inimeste juuresolekul ja vahel inimesigi, tehes

⁴⁰⁰ Павлов М. П. 1990, с. 79.

⁴⁰¹ Рябов Л. С. Новые данные о волках и их гибридов с собаками в Воронежской области. // Бюллетень МОИП. Т. 83, вып. 3. май-июнь 1978, с. 39–40.

⁴⁰² On ilmunud juba töid, näiteks L. Rjabovi ja D. Bibikovi oma 1982. aastal ajakirjas Priroda nr 3, kus peetakse võimalikuks hübriidide sündimist ka hundipopulatsiooni normaalse struktuuri juures.

⁴⁰³ Ишадов Н. И. Численность и поведение волка в Каракумах. // Поведение млекопитающих. Вопросы териологии. Москва, 1977, с. 213–220.

⁴⁰⁴ Aga juba vanas Roomas hinnati emaseid hunte himurate loomadena. Nende ladinakeelne nimetus *Lupa* tähendab ühtlasi ka lõbutüdrukut, kes teenindas kliente majades, mida seal nimetati hundikoobasteks. (Keller, O. Thiere des classischen Alterthums in culturgeschichtlicher Beziehung. Innsbruck, 1887, S. 162.)

⁴⁰⁵ Бондарев А. Я. 2002, с. 71.

seda tavaliselt hääleta.⁴⁰⁶ Mingit valikulist mõju pole ka nende jahipidamises ulukitele. Näiteks Lõuna-Uuralites küttisid nad metskitsi ka suvel gruppides, jälitades neid pikki maid. Puhastverd hundid nii ei tee.⁴⁰⁷ Näiteid hübriidide ohtlikkusest võikski motona kokku võtta Nikolai Baturini sõnadega raamatust „Karu süda” (Tallinn, 1989, lk 157): „Tsiivilisatsiooni koeraverrega tembitud hallhunn, julmem ja jultunum igast metsikust soest...”

Hallide, valkjate, punakate ja kirjude hübriidide kõrval on mustad olnud kõige tuntumad hundid, kellest juba sajandite eest kirjutasiid mitmed autorid.⁴⁰⁸ Nende olemasolust keskaja Venemaal kirjutasiid XVI sajandi autorid – ajaloolane P. J. Novocomensis ning kosmograaf ja orientalist Sebastian Münster, kes iseloomustasiid Moskoovia, s.o Moskva suurvürstiriigi suuri musti hunte kui metsikuid loomi.⁴⁰⁹ Nendest räägib samas veel üks tundmatu autori käsikiri Vatikani raamatukogus aastast 1553⁴¹⁰, samuti Strasburgist pärit Johann David Wunderer oma reisikirjas Venemaale aastatel 1589–1590.⁴¹¹ Valgetest ja mustadest huntidest⁴¹² XVI–XVII sajandil Petšora ääres kirjutasi Nikolai Kutepov, mustadest Kirde- ja Lääne-Siberis XVIII sajandil aga W. Chr. Friebe.⁴¹³ Keegi nendest ei pidanud neid hübriidideks (või ei osanud). Alles 1840.–50. aastatest hakkasi Venemaal ilmuma töid, kus mustade huntide ilmumist seostati hübriidiseerimisega.⁴¹⁴ Näiteks N. J. Dinnik iseloomustasi Kaukaasia musti hunte kui

⁴⁰⁶ Родословная собака волчьей породы в селе Хилове. // Журнал Охоты 1876, № 2, август, с. 52; Поляков И. С. Письма и отчеты о путешествии в долину р. Оби (приложение № 2). С.-Петербург, 1877, с. 6.

⁴⁰⁷ Рябов Л. С. Волко-собачьи гибриды в Воронежской области. // Бюллетень МОИП. Отд. биологический. Т. 78, вып. 6. Ноябрь-декабрь 1973, с. 36.

⁴⁰⁸ Mitte kõik tumedad (mustad) hundid ei ole hübriidid. Kuna liigile on omane karvkatte värvi individuaalne muutlikkus, siis võivad harilike hallide huntide kõrval esineda vanas maailmas ka valge ja musta tooniga hundid. Viimaste must värvus tuleneb pigment melaniini rohkusest.

⁴⁰⁹ Münster, S. Cosmographie. Das sechste Buch. Von den Moscovitern. S.l., s.a. S. 1418; Библиотека иностранных писателей о России. Отд. первое. Т. первый. IV. Павел Ювей. Санктпетербург, 1836, с. 23.

⁴¹⁰ Adelung, Fr. Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, Bd. 1. St. Petersburg, Leipzig, 1846, S. 198.

⁴¹¹ Johann David Wunderers Reisen... // Frankfurter Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte / 2. Th. Frankfurt am Main 1812, S. 216.

⁴¹² Nii valgeid kui musti hunte nimetati Venemaal *knjazjokkideks* või *võrodkideks*, s.o ebatavalise karva või liigile mitteamase välimusega loomadeks, kellel arvati olema maagilised võimed. (Власова, М. Русские суеверия. Энциклопедический словарь. С.-Петербург, 1998, с. 39. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. Том первый. А–З. С.-Петербург-Москва, 1904, с. 761; Том второй. И–О. С.-Петербург-Москва, 1914, с. 315.)

⁴¹³ Кутепов Н. И. Великокняжеская и царская охота на Руси с X по XVI век. Т. 1. С.-Петербург, 1896, с. 27; Friebe, W. Chr. Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 3. Bd. Hildesheim und St. Petersburg, 1798, S. 409.

⁴¹⁴ Эверсман Э. Естественная история Оренбургскаго края. Ч. 2. Казан, 1850, с. 21–22; Несколько слов о волках. // Журнал Коннозаводства и Охоты 1844, № 10, октябрь, с. 941–948.

hübriide oma pika saba, kitsa kolju ja nõrkade hammastega, kes sarnasid rohkem hoovikoerte kui huntidega.⁴¹⁵ Avaldati ka artikleid ja sõnumeid, kus näidati hübriidide ohtlikkust nii koduloomadele kui ka inimestele. Näiteks sõnum Saraatovi kubermangust, kus kord jaanuaris pääsesid reisijad niisuguste huntide karja eest tänu hobuse väledusele ja päästva küla ligidusele.⁴¹⁶

Ka Euroopas olid mustad hundid laialt levinud. 1563. aastal kirjutas nende esinemisest Alpidega piirnevatel aladel, nagu Reini orus, Tiroomi krahvkonnas, Schwarzwaldis ja Churis šveitslane Conrad Gesner, iseloomustades neid kui suuri, tugevaid ja metsikuid loomi.⁴¹⁷ Nende esinemist 1589.–1590. aastal Soomes ja Lapimaal mainis Johan David Wunderer ning 1780. aastal Põhja-Euroopas veel George Louis de Buffon.⁴¹⁸ Mustadest huntidest on teateid XIX sajandil ka Ungarist.⁴¹⁹ Nendel aegadel leidis musti hunte pea kõikides Euroopa maades ja nii sagedasti, et prantsuse loodusteadlane Georges Leopold Cuvier eraldas musta hundi eri liiki *Canis lycaon*.⁴²⁰

Musti hunte tuli aeg-ajalt esile ka Baltikumis. Nende laskmisest Liivi- ja Kuramaal kirjutas 1817. aastal Johann Heinrich Baumann,⁴²¹ esinemisest Leedus, Volõõnias ja Podoolias 1830. aastal Eduard Eichwald,⁴²² ühe isendi tabamisest 1812. aastal Vilniuse kubermangus 1861. aastal A. Korev,⁴²³ mitmetest kohtamisjuhtudest Liivimaal 1867. aastal A. T. v Middendorff,⁴²⁴ lisades ühtlasi, et mida kaugemale itta, seda rohkem neid on, ja et tavalise halli ning musta hundi vahel on peale värvuse erinevusi ka käitumises.⁴²⁵ Ühe musta isase hundi laskmisest Kuramaal 1882. aastal teatas ka K. Greve.⁴²⁶ Ja viimane teadaolev musta hundi esinemine Baltikumis pärineb Leedust, kus 1949. ja 1959. aastal lasti seal üks must hunt.⁴²⁷ Kas olid nad hübriidid või mitte, pole teada, kuigi L. Sabanejev peab enda monograafias (1877) neid kõiki hübriidideks.

⁴¹⁵ Динник Н. Я. Звери Кавказа. Части I и II. Китообразные, копытные и хищные. Тифлиς, 1914, с. 411–412.

⁴¹⁶ Нападение волков. // Природа и Охота 1882, мартъ, с. 86.

⁴¹⁷ Gesner, C. 1563, S. 153.

⁴¹⁸ J. D. Wunderers Reisen... 1812, S. 219; Buffon, G. L. de. Naturgeschichte der vierfüßigen Thiere. 6. Bd. Berlin, 1780, S. 370.

⁴¹⁹ *Jagd-Zeitung* 1875, Nr 9, S. 268.

⁴²⁰ Сабанеев Л. П. 1877, с. 269.

⁴²¹ Baumann, J. H. *Jagd Anecdoten*. Riga und Dorpat, 1817, S. 6.

⁴²² Eichwald, Ed. *Naturhistorische skizze von Lithauen, Vohlhynien und Podolien in geognostisch-mineralogischer, botanischer und zoologischer Hinsicht*. Wilna, 1830, S. 237.

⁴²³ Корев А. 1861, с. 283.

⁴²⁴ Middendorff, A. Th. v. *Sibirische Reise*. Bd. 4. Uebersicht der Natur Nord- und Ost-Sibiens. Th. 2. Erste Lieferung. Die Thierwelt Sibiriens. St. Petersburg, 1867, S. 985.

⁴²⁵ Sõna „käitumine“ on selles teates tähelepanuväärne, mis lubab oletada nende hübriidset päritolu.

⁴²⁶ Greve, K. 1909, S. 55.

⁴²⁷ Прусайте Я. А. Морфологическая характеристика и распространение волков в Литве. Труды Академии Наук Литовской ССР. Серия В. 1 (24), 1961, с. 176.

Et hübriide on Eestis esinenud ka aegadel, kui hunte oli arvukalt, sellele vihjavad mõned kirjalikud allikad. Näiteks kirjutas J. B. Fischer 1772. aastal oma põllumajandusraamatus: „Suured tigidad koerad, kes inimesele ja loomadele tulevad kallale haukumata, kel on rohkem julgust, mehisust ning vähem õigust selleks kui huntidel – neid tuleks hävitada, enne kui nemad, nagu vahel juhtunud, inimesi ja loomi maha tõmbavad ning tapavad. Ühest nende haardest kõrist piisab, et ohver kukuks.”⁴²⁸ Rõhutades nende suurust, tigidust, julgust ning hääletuid rünnakuid inimestele ja koduloomadele, iseloomustas ta ilmselt hübriidseid isendeid. Sada aastat hiljem kirjutati *Perno Postimehes*, et eriti Tallinnamaale olla siginenud mingit võõrast sugu hunte, kelle nina olla märksa peenem kui meie vana hundi sool. Nad olla väga julged, kedagi kartmata ja olla juba korduvalt inimeste kallale tikkunud. Rahvas nimetavat neid libahuntideks.⁴²⁹ Seegi on vihje hübriididele.

Eelöeldu järgi võib veenduda, et hübriidid olid ja on inimesele ning loomadele ehtsatest huntidest ohtlikumad. Sellest, kuidas nad suvel karjana ründasid nii ulukeid (põhjapõtru) kui koduloomi Siberis Obi ääres Surguti lähedal, kirjutas 1877. aastal I. Poljakov.⁴³⁰ Sellest, kuidas nad kord Venemaal Saraatovi kubermangus Volski kreisis jaanuaris karjaga jälitasid reisijaid, kes pääsesid tänu hobuse kiirusele (millest oli eespool juba juttu), kirjutas ajakiri *Loodus ja Jaht*.⁴³¹ Mõlemad allikad iseloomustasid neid hunte kui suuri, tavatult julgeid ja metsikuid.

Et hübriidid oma jultunud käitumisega võisid Eestis olla ka lasteröövlid, on tõenäoline. Selle kohta on meie rahvaluulekogudes isegi üks teade Mihkel Sillalt Avinurmest 1909. aastast ilmse viitega hübriidile.⁴³²

Teema lõpetuseks lugu ajaloos kuulsaks saanud inimesesööjast hundist, kes elas Prantsusmaal⁴³³ ja keda on hiljem hakatud pidama esimese põlvkonna hübriidiks.⁴³⁴ See suur isahunt murdis Lõuna-Prantsusmaa mägisises Gevaudani piirkonnas (Lozère'i departemang) 15 kuu jooksul (juunist 1764 kuni septembrini 1765) 83 inimest (peale laste ka mõned täiskasvanud) ja vigastas 25–30 inimest (osas neist juhtumeist võis süüdi olla ka teine inimesesööja, kes tegutses samas piirkonnas). Hirmust selle looma ees julgesid inimesed käia ainult relvastatult ja gruppides, lapsi ei saadetud karja, turud jäid inimestest peaaegu tühjaks ja kirikuliste jaoks pandi pühakodade ümbrusesse välja relvastatud vahid. Hundi tabamiseks korraldati tuhandete osavõtjatega ühiseid jahte, mille käigus tapeti küll 74 hunti, mitte aga otsitut. Preemiad tema peaaegu ainsad, jõudes lõpuks tohutu

⁴²⁸ Fischer, J. B. 1772, S. 434, 508

⁴²⁹ *Perno Postimees* 1864, 26. veebruar, lk 67–68, 4. märts, lk 74–75.

⁴³⁰ Поляков И. С. , 1877, с. 6.

⁴³¹ Нападение волков. // *Природа и Охота* 1882, март, с. 86.

⁴³² E 47197 < Torma khk – M. Sild, 1909.

⁴³³ See hunt on nii kuulus, et esineb koguni kahes prantsuse entsüklopeedias. Märksõnaga „Bête du Gevaudan” // *La Grande encyclopedie*, i. a., kd 18, lk 888 ja „Gevaudan loup” // *Grand Larousse encyclopedique*, 1962, kd 5, lk 470.

⁴³⁴ Clarke, C. H. D. The Beast of Gevaudan. // *Natural History* 1971, April, p. 72, 44–51, 66–73.

varanduseni, 9400 liirini, millest 6000 pani välja kuningas Louis XV, ülejäänud piiskop ja teised varakad, kuid üks jaht ebaõnnestus teise järel. Ohvrite arv aina kasvas. 7. märtsil 1765 moodustati hundi tabamiseks isegi erikorpus 20 000 kütiga. Teda püüti ka mürgitada, kuid tulemusteta, sest ta ei tulnud kunagi oma ohvrite juurde tagasi. 20. septembril 1765. aastal ta lõpuks tabati. Loom oli 81 cm kõrge (turjalt), 171 cm pikk ja 91 cm rinnaümberruuduga. Hunt kaalus 150 naela ehk 68 kg. Temast tehti topis, mis kingiti kuningale. Miks ka mitte, sest riigikassa oli jäänud jahtide pidamisega 29 614 liiri võrra vaesemaks.⁴³⁵

Niisugused olid need inimesesööjad hundid. Nad olid kiskjana kas juba sündinud vastavate pärilike eeldustega või kujunesid inimesesööjaks elu poolt peale sunnitud põhjustel või ka inimeste loodud võimaluste ärakasutamisel. Vägivaldselt nende ellu sekkudes kaotas nii inimene distantsi, mis tema ja vaba kiskja vahel olema pidi. Selle süü eest tuli inimesel aga maksta ränka hinda.

Nii võimegi neid karjadest lahkunud erakuid või inimestest rikutud ja toodetud indiviide pidada hundisoo alamaks, mittetäisväärtuslikuks, kuid väga ohtlikuks osaks. Nende isendite käitumishälvet, kes ründasid inimesi ka ilma nälja sunnita, ei saa sugugi üldistada ülejäänud huntidele, kes talvel näljast aetuna võisid vahel tõepoolest ka inimesele ohtlikuks saada. Või nagu arvas rahvas, et „see unt, mis inimesi söi [- - -], oli teist jagu unt, arilik unt inimesi ei söö.“⁴³⁶ Täiesti üleloomulikud olevused olid need hundid ka vene rahvale, sest neid loomi ei võtvat ka tina, siit ka hirm nende ees.⁴³⁷

Et olud ja tavad on tänapäeval teised, kui olid minevikus, pole meil enam esinenud ka inimesesööjaid hunte. Selle põhjusi on mitu:

- 1) hunte on nüüd mitmeid-mitmeid kordi vähem, seega ka võimalikke inimest ründavaid ja erakhunte. Peamiselt perekonniti karjades või ka üksikisenditena elades moodustavad nad nn metsahuntide populatsiooni. Minevikus elas aga palju nn taretaguseid, inimkaaslasid ja inimese arvel elavaid ehk sünantroopseid hunte;
- 2) praegu jätkub neile kõigile metsades piisavalt toitu;
- 3) jahimehi on nüüd rohkem ja igasuguseid jahte peetakse sagedamini, seepärast kardavad hundid inimesi nüüd enam;
- 4) ka ei ela tänased hundid enam nii vanaks, et peaksid hakkama toituma inimlastest. XIX sajandil tapeti peamiselt kutsikaid ja enamik täiskasvanuid hunte elas kõrge vanuseni, koos sellega kaasnevate hädadega;
- 5) enam ei kasvatata koduhunte ega toodeta hübriide;
- 6) oluliselt on maal vähem lapsi (ja üldse elanikkonda). Need vähesed lapsed, kes maal kasvavad, ei pea käima enam karjas, korjama metsas marju või seeni, olema vanemate juures põllul. Füüsiliselt on nad paremini ja kiiremini arenenud kui mineviku lapsed.

⁴³⁵ Der Wolf von Gevaudan. // Der Jäger. Allgemeine Jagd-Zeitung für Deutschland 1840, N 141–144, S. 563–575.

⁴³⁶ ERA II 54, 150 (158) < Tartu-Maarja khk, Kavastu – R. Viidebaum, 1932.

⁴³⁷ РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. III), л. 54, 54об.

Hunt on aga kiskja, ja kui kujunevad vastavad eeldused, võib inimesesööjaid jälle ilmuda, nagu oli see Teise maailmasõja järgsetel aastatel Venemaa mitmetes oblastites.⁴³⁸

5.4. Hundiohu peegeldus inimeste mõtetes ja tegudes

Kardetud ja austatud loomana on hunt valitsenud sajanendeid meie esivanemate mõtte- ja tegedemaailma. Kõik see peegeldub ka eesti rahvatraditsioonis, kus hundile on antud eriline koht teiste metsloomade hulgas. Reaalse ohuna elab ta tänapäevalgi inimeste mälestuses. 1961. aastal rääkis oma lapsepõlvest 86-aastane Amalie Tomberg Leedi külast Laiuselt: „Kui mina vekke olin, oli unttu pallu. Neid oli ühte lugu näha ja kulda [- - -] ja pallu kurja tegivad. Visid lapsi ära ja re piiale tükisivad mestele kallale. [- - -] Minu ema riakkis, et üks ema pannud lapsed kivi-lauid piiale. Isi läks tööle ja öeld suremale, et ust lahti ei tohi teha, et unt tuleb ja vib teid metsa. Aga surem tegi uksi lahti, läks ise välja [- - -] ja jättis selle vekkese üksi päine. Unt käis ja vei vekkese ära. Sellepärast mina kua rönisin ehta sia lauda kattusselle. Metsin, et unt sinna ei sa. Pimedas tuas üksi ei taht olla...”⁴³⁹

Pole mingit kahtlust, et tolle aja talulastele oli hunt tõeline hirmutis. Hundi-ohuga manitseti lapsi sõnakuulmisele, muidu „susi tuleb ja viib su ära!“. Temaga hirmutades sunniti nutvat last vaikima: „Vaik, vaik, vaik! Hudi tulõ, hudi tulõ!“ (Vastseliina) või „Ära karju, ma annan su undale!“ (Karuse); keelitati kodunt mitte kaugele minema: „Tulõ ärr tagasi, susi tulõ!“ (Rõuge); keelati metsa- või isegi õueminekut: „Ära mine metsa, seal sõövad hundid su ära!“ (Rakvere) või „Ära mine õue, hunt on õues ja viib su metsa!“ (Järva-Madise). Lapsed olid nii ära hirmutatud, et isegi mitmekesi koos magades ei tahtnud keegi äärmine olla, sest „ääre peal magajat tuleb unt öösel nuusutama”.⁴⁴⁰ Nii oli ka Venemaal ja Ukrainas, kus hundid olid tõeliseks hirmu sümboliks, kus inimese hukkumist väljendatigi sümboolselt hundi poolt söömisenä.⁴⁴¹ Ukrainas ema, kes tahab oma poega hoida ohu eest, räägib, et ta ei läheks metsa, kus hunt võib ta ära süüa („не йди, синку, в темный лись, Ой там тебе вовк

⁴³⁸ Pool sajandit hiljem need eeldused selles regioonis tekkisidki – populatsioon oli oluliselt kasvanud. 1995/96. aastatel murti Valgevenes kolm inimest, kallaletunge inimestele toimus nendel aastatel ka Kasahstanis. (Kruuk, Hans. Hunter and Hunted. Relationship between carnivores and people. Cambridge, 2002, p. 69–70; Mech, L. David and Boitani, Luigi. Wolves. Behavior, ecology and conservations. Chicago and London, 2003, p. 303).

⁴³⁹ EKI, MT 264, 78/82 < Laiuse khk – A. Tamm, 1961.

⁴⁴⁰ ERA II 291, 46 (18) < Rapla khk – E. Poom, 1940.

⁴⁴¹ Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 1. Москва, 1865, с. 742; Костомаров, Н.И. Славянская мифология. Москва, 1995, с. 339.

изъйт”).⁴⁴² Või Venemaal mees, kes näeb hundikarja, „он от страха бледнеет и читает тихонько молитву” (krahv Aleksei Tolstoi luuletusest „Hundid”).⁴⁴³

Millest loodeti abi? Võrumaal kandsid väikesed lapsed suvel paljal kehal õlgadel ripnevat jämedast riidest lühikest hamet (rätik, särk). „Kui siis hunt lapsel särgi seljast ära rebinud, jäänud see alasti, ja nagu rahvas uskus ja teadis, polevat hunt sel puhul last ära söönud, küll aga oma pessa viinud ja seal söötud.”⁴⁴⁴

Eriline põhjus hunti karta oli muidugi karjalastel. Kuigi Saaremaalt pole teada ühtegi lastemurdmise juhtu, püüti sealgi karjahoidjaid kaitsta. 80-aastane Toomas Ints Mustjalast pajatas: „Kui minu ema väike plika olnud, käind Tuui külas lambas. Siis oli untisi palju. Isa oli hülgekütt, ja kui lapsed läind karja, siis pandud neile püssipühkimise takud kaela, et unt juure ei tule. Need aisesid püssirohu järele...”⁴⁴⁵

Ka täiskasvanu pidi arvestama hundi kui reaalse ohuga. Teel vastu juhtunud hundisse tuli aupaklikult suhtuda, ja et ta kallale ei tuleks, soovitati Lüganuse pool lausuda järgmised loitsusõnad:

*„Susi sina süsisilma,
hiirehalli haava karva,
mene sinä, sombi sooda mööda,
tambi võsa, metsa mööda,
jätä aga ristirahvas rahule,
kel on Jumal vaim juures. Amen!”*⁴⁴⁶

⁴⁴² Костомаров, Н.И. Символика животных. // Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Кн.8, Т. 21. С.-Петербург, 1905, с. 670.

⁴⁴³ Толстой А. К. Былины, баллады, притчи. // Полное собрание сочинений гр. А. К. Толстого. Т. 1. С.-Петербург, 1907, с. 221–222.

⁴⁴⁴ E 56645 < Rõuge khk – J. Gutves, 1925.

⁴⁴⁵ RKM II 88, 195/96 (4b) < Mustjala khk – E. Tampere, 1959.

⁴⁴⁶ RKM II 231, 18 (8) < Lüganuse khk – H. Liivak, 1967.

6. VÕITLUS HUNTIDE VASTU

*He за то волка бьют, что сер, а за то, что
овцу съел.
(vene vanasõna)*

Kuigi juba keskajal algas Eestis huntide arvukuse piiramine neile püügiaukude ja -aedade rajamisega ning arvatavasti ka mõnede teiste püüniste ülesseadmisega, oli nendest abinõudest selleks siiski vähe. Sest veel XVII sajandil oli hunte ja karusid siin ohtralt ja nende tekitatud kahju suur.⁴⁴⁷ Et samal ajal suurkiskjate rohkuse, salaküttimise, metsaraiete ja karmide talvede tagajärjel vähenes põtrade, eriti aga metskitsede arv ning metssiga kadus Liivimaalt hoopiski, siis koos metsade ja nimetatud sõraliste kaitsega alustas Rootsi valitsus Liivi- ja Eestimaal XVII sajandi teisel poolel, eriti selle lõpul ka huntide ja karude kavalikdamist vähendamist.⁴⁴⁸ Selleks kehtestati nii kroonu- kui eramaadel 22. märtsi 1647 ja 29. augusti 1664. aasta Rootsi jahiseaduste eeskirjad ning sealne praktika, millest osaliselt lähtusid ka hilisemad Liivi- ja Eestimaa kindralkuberneride plakatid.⁴⁴⁹ Esmalt andsid need seadused igale isikule õiguse kõiki röövlloomi ja -linde püüda ning tappa ja nende nahku vabalt kasutada. Nendest huntide ja karude küttimine oli juba kohustus. Kroonumaadel esmalt riigi jäägermeistrile ja tema alluvatele, mida tuli teha igas jahipiirkonnas inimestega, kel oli selleks teadmisi ja kogemusi. Eramaaadel lasus see kohustus maaomanikul koos oma kogukonnaga. Selleks pidi igal majapidamisel, kes lehma ja sigu pidas, olema nelja sülla pikkune hundivõrk ning ta pidi inimese ajukahile välja panema. Sõltuvalt adramaade arvust tuli kogukonnal ka hundiaedu ehitada ja neid püügiks kasutada. Iga seaduse nõude täitmata jätmisel, kas õigeaegselt tegemata jäetud võrkude ja aedade või jahist kõrvalehoidmise tõttu tuli maksta 6 marka⁴⁵⁰ trahvi ning kohustus ikkagi täita. Seadused nägid ette ka preemiate maksmise tapetud huntide ja karude eest. Olenevalt kohast, kus kiskja tapeti, maksti preemia kas linnakassast või maakohtu kassast ja see oli ühe vana karu eest 4 ja noore pealt 1 taaler, vana hundi eest 2⁴⁵¹ ning kutsika eest samuti 1 taaler.⁴⁵²

Et kogu hilisem huntidevastane võitlus oli Liivi- ja Eestimaal erinev, siis käsitlen seda mõlema kubermangu kohta eraldi.

⁴⁴⁷ Dionysii Fabricii 1795, p. 4; Olearius, A. 1647, S. 118; Schreinert K. 1937, S. 18.

⁴⁴⁸ Kelch, Chr. Liefländische Historia... Revall, 1695, S. 7–8; Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. 2. Bd., 1. Abteilung. T. 1. Landesordnungen vom Jahr 1621 bis 1680. Riga, 1821, S. 671.

⁴⁴⁹ Tuiskvere, B. Rootsiaegsest jahikorraldusest Eesti alal // Eesti Metsamees Eksiil 1953, N 12, märts, lk. 27.

⁴⁵⁰ Sel ajal võrdus 1 mark $\frac{1}{4}$ taalriga.

⁴⁵¹ Seaduse rootsikeelses originaaltekstis on vana hundi preemia 2, Eestimaa rüütelkonna tehtud saksakeelses tõlkes aga 12 taalrit. (1 6p ja 14)

⁴⁵² EAA, f. 854, n. 2, s. 2278, l. 6p, 13–14p.

6.1. Hundijahist Liivimaal

Võib arvata, et nimetatud Rootsi jahiseaduste eeskirju hakati siinsetes provintside varsti ka ellu viima.⁴⁵³ Kahjuks pole jahiseaduste rakendamise tulemuste kohta otseseid andmeid. Seepärast tuleb piirduda XVII sajandi teisel poolel Liivi- ja Eestimaal tehtu valgustamisel ainult ametlike määrustega. Liivimaal esmalt kindralkuberneride Claudius Totti 28. jaanuari 1668. aasta politseimäärustiku, siis kindralkuberneride Christer Horni 10. veebruari 1686 ja Jacob Johann Hastferi 30. aprilli 1689. aasta plakatitega. Seejärel Rootsi kuninga Karl XI 21. augusti 1691. aasta instruksiooniga Liivimaa Eesti ala majandus-asehaldur Gustav Adolf Strömfeldile, juba nimetatud J. J. Hastferi 29. oktoobri 1695. aasta instruksiooniga kreisifoogtidele ning kuninga poolt 21. märtsil 1696 kroonumõisate valitsemise alal antud nn Liivimaa majandusreglemendiga.⁴⁵⁴

Juba enne nende määruste ilmutumist olid siin jõustunud kiskjate arvukuse vähendamisel järgmised põhimõtted:

1. Igal isikul oli õigus neid aasta läbi jälitada ja tappa.
2. Esmaseks ja põhiliseks jahipidamisviisiks peeti ajujahte võrkudega; lisaks veel hundiaedade, -aukude ja teiste viiside kasutamist.
3. Jahtide vastu huvi suurendamist tuli ergutada tapetud kiskjate eest preemiade maksmise ja nende nahkade jätmisega küttidele.

Hilisemad korraldused ainult täpsustasid neid põhimõtteid, jättes millegipärast mainimata rahalise preemia. Küll aga jäi kütile ergutuseks tapetud looma nahk.

Nendest täpsustustest oli esmane hundivõrkude tegemise ja nendega jahipidamise nõude uus kordamine, mis esitati kõikidele, nii kroonu- kui eramõisatele. Selle määr oli iga adramaa kohta 8 sülda viieteistkümne silma kõrgust hundi- ja karuvõrku ning 2 küünart linast lõuendit lappide⁴⁵⁵ valmistamiseks. Selleks vajaliku materjali muretseja, võrkude valmistaja ja lõuendite kuduja oli aga talurahvas, kelle taludes võrke ja lappe ka hoiti. (10. veebruari 1686., 30. aprilli 1689. ja 29. oktoobri 1695. aasta plakatid). Need jahid peeti muidugi koos talurahvaga ja seal tapetud kiskjate nahad jäid ühisjahil looma tapnud kütile ergutuseks. (21. augusti 1691. aasta instruksioon ja 21. märtsi 1696. aasta majandusreglement)

Missugune tollaegne hundivõrk olema pidi, sellest annab teatava ettekujutuse nende valmistamise õpetus 1662. aastal Riias ilmunud Johann Herman

⁴⁵³ Toetun selles arvamuses ühele Saaremaal puudutavale 1654. aastast pärinevale arhiividokumendile, millest aga lähemalt Saaremaal tehtu juures.

⁴⁵⁴ Lieffländische Landes-Ordnungen nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen. Riga, 1707, S. 31–32, 77–78, 489–491; Sonntag, K. G. 1821, S. 75–76; Sammlung der Gesetze... 2. Bd., 1. Abteilung. T. 2. Landesordnungen vom Jahr 1680 bis 1710. Riga, 1821, S. 1236; Ehst- und Livländische Brieflade. 2. Abteilung: Schwedische Zeit. / Hrsg. von E. Pabst und Baron R. Toll. 2. Bd., Die Jahre 1651 bis 1697. Reval, 1864, P. 1002, S. 1011.

⁴⁵⁵ Lapid – ajujahil aju külgedel olevatele põõsastele, puuokstele, keppidele riputatud riidelapid, mis hoidsid ära huntide ajast väljamurdmise ja aitasid kaasa nende liikumisele võrkude suunas.

v Neidenburgi põllumajanduse käsiraamatus: „Võrk tuleb teha sulerootsu jämedusest kanepinöörist. Ta peab olema 13 silma lai ehk kõrge, silma suurusega hea vaks. Põdra- ja karuvõrgud teha kolmekordsest nöörist. Võrku nöörile peale ajades võib iga kolmas silm vaba olla, nii et 30 süllast võrgust jääb järele 20 sülda. Nii tehakse hundivõrke ja nendega püütakse ka metskitsi.”⁴⁵⁶

Nii palju Rootsi valitsuse ettevõetud abinõudest huntide vastu. Selgub, et nende arvukust taheti vähendada peamiselt ajujahtide korraldamisega talurahva kaasalöömisel. Et rahvas kohustuse kõrval tunneks ka ise huvi kiskjate tapmise vastu, nägi 29. augusti 1664. aasta jahiseadus peale naha saamise ette ka rahalise preemia, mille maksis kas bürgermeister või mõni raehärra (kui loom tapeti linna piires), maal aga maakohus.⁴⁵⁷

Kahjuks varsti kõik katkes. Tuli suurte poliitiliste ja sotsiaalsete vapustuste aeg: 1695.–1697. aasta suur näljahäda, seejärel Põhjasõda 1700–1710 (1721) koos maad rängalt laastanud katkuga. Maa jäi tühjaks ja laostus. Kuid polnud möödunud eriti palju aega rängast Põhjasõjast, kui Liivimaa kubermanguvalitsus ja rüütelkond hakkasid juba hundiküsimusega tegelema. Vahepealsete aastatega oli ju kiskjate arv jälle suurenenud ja kahjud karjale kasvanud. Seejärel tuli 1727. aasta Liivimaa maapäeva otsuse järgi (§ 20) mõisatel jälle karu- ja hundivõrke ning teisi jahipidamisvahendeid valmistama hakata.⁴⁵⁸ Et huntide arvu kasvuga oli kaasnenud nende hulgas ka marutaudi juhtude sagemine, rõhutaski 22. detsembri 1731. aasta kubermanguvalitsuse patent nr 448 erilist vajadust hunte kõikide vahenditega hävitada.⁴⁵⁹

Selliseid patente ja keskvalitsuse ukaase ilmus ka hiljem, hundiprobleemi arutati samuti maapäevadel, kuid rahvahulkadega peetavate ajujahtide ja nime-tamismääruse preemia maksmiseni Liivimaal XVIII sajandil ei jõutudki. Ka sellest, mida tehti, oli abi vähe, nagu A. W. Hupel sellest teatas.⁴⁶⁰ Ei hundi-aukude ega -aedadega, ei korjuste juures varitsemise ega põrsa vingutamise-ga, isegi mürgitatud sööda kasutamise-ga suudetud mainimisväärselt korda saata. Pealegi puudus tehtus hool ning enamik mõisaid ei tundnudki tõsist huvi huntide hävitamise vastu, sest nende karjad kannatasid tunduvalt vähem kui talurahva omad. Hupeli arvates saanuks tulu alles siis, kui peale üksikute mõi-sate, kes väheste preemia maksmisega ergutasid oma talupoegi kevaditi hundi-pesi otsima ja kutsikaid tapma, teinuksid seda kõik mõisad ja valitsuski sellele vastava määruse-ga kaasa aidanuks. Lisaks sellele olu-ks vaja hakata korraldama ka ajujakte. W. Chr. Friebe leidis, et neid jahte tuleks korraldada vähemalt neli korda aastas ja erilist rõhku panna seal hundipesade otsimisele.⁴⁶¹ Viimast oli tähtsustanud ka 26. novembril 1782 ilmunud Liivi- ja Saaremaa kroonumõisate

⁴⁵⁶ Neidenburg, J. H. Liefvländischer Landmann. Riga, 1662, S. 108–109.

⁴⁵⁷ EAA, f. 854, n. 2, s. 2278, l. 6p, 13–14p.

⁴⁵⁸ Sonntag, K. G. 1821, S. 75–76

⁴⁵⁹ Sonntag, K. G. 1821, S. 69; Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Jg. 1730–1733.

⁴⁶⁰ Hupel, A. W. 1777, S. 433.

⁴⁶¹ Friebe, W. Chr. 1803, S. 138, 140.

metsade majandamise juhend, rohkem tuntud selle looja Balthasar von Campenhauseni juhendina, mis kohustas kroonumetsnikke metsavahtide kaasabil kevaditi huntide pesi otsima ja kutsikaid tapma (§ 15).⁴⁶² Lõpuks leidiski see, millest oli juba kaua räägitud, ka ametliku tunnustuse – järjekordsel Liivimaa maapäeval 1789 otsustati, et mõisad peavad hakkama preemiaga ergutama oma talupoegi hundipesi otsima ja iga tapetud kutsika eest 30 kopikat maksma.⁴⁶³ Mingil määral preemiat maksvaid mõisaid võis nüüd tõepoolest lisanduda ja kevaditi rohkem mehi metsades liikuda, kuid hundisoo järjekindlale vähendamisele see veel alust ei pannud. Selleks oli 30-kopikane tasu liialt tühine.⁴⁶⁴

Alles uus sajand tõi muudatuse. 27. aprillil 1804 andiski Liivimaa kubermanguvalitsus välja patendi nr 3053, mis kohustas kõikide kihelkondade kirikueestseisjaid korraldama iga aasta 15. mail oma kihelkonnas ajujahte koos pesakondade otsimisega. Selleks päevaks pidi sel aastal olema 16., edaspidi aga 15. mai, juhul kui see päev ei ole pühapäev. Igal mõisal pidi adramaa kohta kuus inimest väljas olema. Mõisa, kes jahti ei pidanud, pidi trahvitama 10 rublaga üldhoolekandekolleegiumi kasuks. Et talupoegi hundipesade otsimisele ergutada, tuli neile teatavaks teha 1789. aasta maapäeva otsus 30 kopika preemia maksmise kohta iga leitud-tapetud hundikutsika eest. Peale selle maksis üldhoolekandekolleegium iga-aastast preemiat 20, 15 ja 10 rubla nende Liivimaa mõisate talupoegadele, kes kirikueestseisjate andmetel kõige enam kutsikaid olid tapnud.

Patendi sisu tuli eestseisjatel kihelkonna kõigile mõisatele teatavaks teha, kubermanguvalitsusele aga esitada igal aastal aruanne peetud jahtide, seal tapetud huntide ja jahti mittepidanud mõisate kohta.⁴⁶⁵

Selle patendiga pandi Liivimaal nüüd alus iga-aastastele suurtele klaperjahtidele, millega kaasati kümneid tuhandeid inimesi avalikku sõtta huntide vastu, keda ühtaegu nii vihati kui kardeti ja respektieriti. Võitlusse, kus kaotusi kandsid mõlemad pooled⁴⁶⁶ ja milles lõplik ülekaal jäi inimestele alles enam kui pool sajandit hiljem.

Esimesel kevadel 1804 Liivimaal peetud jahtide tulemuste kokkuvõttest (25. okt. 1804 patent nr. 3100) ilmnes, et suudeti tappa 12 vana ja 295 noort hunti, s.o kutsikat. Tulemust peeti kordaläinuks ja heaks alguseks tulevastele jahtidele. 295 tabatud kutsikast saadi 13 kätte Koonga mõisas (Mihkli khk), 12

⁴⁶² Campenhausen, B. Forst-Instruction für sämtliche publique Wald-Förster des Herzogthums Liefland und der Province-Oesel. Riga, 26. Nov. 1782, S. 21.

⁴⁶³ Sonntag, K. G. 1821, S. 77.

⁴⁶⁴ A. W. Hupeli (1777, S. 436–437, 452) järgi sai sel ajal 30 kopika eest osta linnas ühe metsise või kolm jänest, maal kaks metsist.

⁴⁶⁵ Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Jg. 1803–1805.

⁴⁶⁶ Näiteks 15. mail 1828 Mihkli kihelkonnas Pärnumaal peetud ajujahil haavas Kalli mõisa 26-aastane talupoeg Rein Erdmann noort hunti, kes põgenes. Ta asus haavatud looma jälitama. Ette tulnud Paadrema jõest üle ujudes mees selle keskele jõudes uppus. (EAA, f. 951, n. 1, s. 3920, l. 25, 26.) Teine traagiline juhtum oli 1882. aasta talvel Saaremaal, kus 23. detsembril Kõljala mõisa mees, 38-aastane Jüri Arro, tülles hundijahilt, külmus koduteel surnuks. (EAA, f. 3138, n. 1, s. 12, l. 30p, 31.)

Koltzeni (läti k Bihrinu) mõisas (Riia mk) ja 11 Kabala mõisas (Pilistvere khk). Vastavalt sellele jagati ka preemiad: 20, 15 ja 10 rubla kõigi neis mõisates jahist osavõtnute vahel. Viimase preemia (10 rbl) teenis aga üksinda Kabala mõisa kõrtsmik Kortsu David, kes leidis 11 pojaga pesa.

Nähes saadud tulu, otsustas kubermanguvalitsus ettekirjutust mittetäitnuid edaspidi rangemalt karistada. Nii tõsteti jahti mittepidanud mõisa trahvi 20 rublale, jahti pidanud, kuid sellest kaheksa päeva jooksul kirikueestseisjale mitte teatanud mõisal 10 rublale, ja eestseisja, kes mõisatest saadud teadete alusel polnud juuni keskpaigaks kubermanguvalitsusele koondandmeid esitanud, sai trahvitud samuti 10 rublaga. Sama patendiga püüti Liivimaal uuesti elustada ka võrgujahti. Esialgu ainult soovitusena mõisatele ja talupoegadele võrkude valmistamiseks ning nendega talvel jahipidamiseks, et sel teel ka vanade huntide arvu vähendada. Loodeti, et iga talupoja pere valmistab 10 sülda 5 × 5 tollise silma ning 20 silma kõrgusega hundivõrku, punutuna vähemalt kuuekordsest lõngast, ning mõis nii palju, kui palju teevad tema talupojad kokku. Endiselt lubati rahaliselt ergutada nende mõisate talupoegi, kes talvel on tulemuslikult võrgujahti pidanud. Kuigi enamikus mõisates jäid kanepi puudumisel valitsuse loodetud võrgukogused tegemata, leidis nende kõrval siiski taluperesid ja mõisaid, kus seda tehti ning ka jahte peeti. Näiteks Mõniste mõisas (Hargla khk) püüti 1804/05. aasta talvel võrkudega 15 hunt ja 11 rebast, Rantzeni (Renzenu) mõisas (Võlmaru mk) 10 hunt. Need mõisad jagasid ka esimesed preemiad. Peale Hargla tõsteti teistest Eesti kihelkondadest esile veel Maarja-Magdalenat, Torma-Lohusuud, Räpinat ja Tarvastut, Läti alalt aga peale Burtneki (Burtneeku) veel Kremoni (Krimulda) kihelkonda. Kubermangu peale püüti nii 113 hunt.⁴⁶⁷

Järgneva 1805. aasta kevadel, 15. mail oli saak juba märksa suurem: 16 vana ja 450 noort hunt. Küllap oli selles oma osa ka suurenenud trahvidel jahtide pidamata jätmise eest. Seekord jagasid kolm esimest preemiat ainult Eesti mõisad: 29 kutsikaga Ahja mõis (Võnnu khk), 19-ga Koonga mõis (Mihkli khk), (eelmisel aastal 13-ga parim) ja 18-ga Pühajärve mõis (Otepää khk). Järjekordne valitsuse patent nr 3174 (23. oktoobrist 1805), mis need andmed avaldas, tõstis peale nimetatud mõisate esile veel järgmisi kihelkondi: Otepääd (26 kutsikaga), Põltsamaad ja Pilistveret (á 25), Urvastet ja Rõngut (á 17), Torma-Lohusuud (15) ning teisi, kokku 12 kihelkonda Tartu-, Võru-, Viljandi- ja Pärnumaalt, lisaks paari kihelkonda ka Läti alalt. Samas toodi ära ka need kihelkonnad, kellel edu ei olnud. Rea Läti omade kõrval nimetati seal ka kaheksa Eesti ala kihelkonda kõigist äsja nimetatud neljast maakonnast.⁴⁶⁸ Ometi elas hunte ka nendes. Näiteks Vastseliina kihelkonnas oli sel päeval väljas 339 inimest, kuid ei leitud ühtegi hundipesa ega aetud küttide püsside ette ainustki vana hunt. Kuid seitse päeva hiljem, 22. mail läks sealne talupoeg

⁴⁶⁷ Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Jg. 1803–1805; LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 59, 59p.

⁴⁶⁸ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 25, 29, 38, 50, 54, 77.

Nodas Andre Thomas üksinda metsa ja tuli seal tagasi kuue kutsikaga, kelle eest sai mõisas 1.80 rubla preemiaks. Või analoogilised jahid Lätis Volmari (Valmiera) maakonna Pernigeli (Pernigeles) kihelkonnas, mis jäid seal sel päeval samuti tulemusteta. Aga viis päeva hiljem olid sealse Sussikase mõisa mehed Lotke Thome ja Sanlap Gustav, kes olid juba aastaid sel alal koos edukalt tegutsenud ning saanud eelmisel aastal ka kubermanguvalitsuse preemia, jälle metsas ja leidsid kuue kutsikaga pesa. Näiteid niisugustest meestest on eestseisjad toonud veelgi. Üks nendest oli ka Timpre Thomas Rõuge kihelkonnast, kes koos oma koeraga tabas emahundi 9 pojaga.⁴⁶⁹ Nagu ajalugu hiljem näitas, pani just selliste meeste tegevus, keda pakutav raha ja muudki stiimulid meelitasid kevaditi metsadesse, soodesse ja rabadesse huntide pesi otsima, aluse hundinuhtlusest jagusaamisele.

Kuidas kulgesid 15. mai 1805. aasta jahid ühe edukama kihelkonna mõisates, näiteks Pilistveres, kellel oli seal õnne, kellel mitte, sellest andis kubermanguvalitsusele ülevaate kirikueestseisja H. G. Stückel.⁴⁷⁰ Enamik mõisaid suhtunud jahtidesse kohusetundlikult ja külakubjaste järelevaatuse all „peetud jahti suure hoolega”. Nii ühendasid Kabala ja Ollepa mõis oma jõud, jahile tuli välja 205 inimest. Päeva õhtusse jõudes võidi mõisa viia üheksa väikest hundikutsikat ja metsa jäi haavatuna üks vana hunt. Kõo mõisas oli väljas 132 inimest. Leiti hundipesa viie pojaga. Ühe vana hundi lasi veriseks Punni Hans. Võisiku külast võttis jahist osa 56 inimest. Murro Hans leidis pesa kuue pojaga. Jalametsa ja Laimetsa mõis pidasid samuti ühise jahi. Siin aga tuli välja ainult 31 inimest. Koos kõndides leidsid kolm meest, Allama Hindrik, Kippaka Mihkel ja Kiltri Jaak, ühiselt pesa viie pojaga.

Teistes kihelkonna mõisates jäid peetud jahid aga tulemusteta: 104 inimest Imavere ja Võrevere mõisast, 68 inimest Põltsamaa külast, 30 inimest Eistvere mõisast, 26 inimest Arusaare mõisast, 26 inimest Adavere külast, 15 inimest Loopre mõisast ning 11 inimest Pilistvere pastoraadist – nende osaks jäi ainult rahvamatk kevadises metsas. Niisiis saadi kõigi 704 inimese peale, kes sel päeval Pilistvere kihelkonnas väljas olid, saagiks 25 hundikutsikat. Ette rutates võib märkida, et järgnevatel aastatel jäid Pilistvere kihelkonnas peaaegu saagita. 1807. aastal oli kogu kihelkonnast väljas 577 inimest, kuid „vaatamata nende inimeste püüdlustele oli asjatu pesa leida”, nagu märkis oma 28. mai aruandes eestseisja H. G. Stückel. Järgmisel, 1808. aasta kevadel oli väljas 599 inimest ja tulemus eestseisja sõnade läbi: „Need 599 inimest kiriku võõrmündri juhtimisel otsisid hoolega pesi, kuid leidsid ainult ühe pesa viie pojaga”. Ka selle leidjaks oli Eistvere mõisa 12-aastane talupoiss (aruanne 19. maist 1808).⁴⁷¹

Innustatuna kahe kevade heast saagist – 745 tapetud kutsikast –, tõstis sama 23. oktoobri 1805. aasta patent mõisate trahve veelgi. Nüüdsest tuli jahi pidamata jätmise eest maksta 25 rubla, jahist teatamise eest, mida tegelikult ei peetud,

⁴⁶⁹ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 32, 46, 73, 73p.

⁴⁷⁰ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 25, 45.

⁴⁷¹ LVVA, f. 4, n. 14, s. 732, l. 38; s. 733, l. 27.

50 rubla ja selles teist korda eksimise eest 100 rubla. Paraku see tee püütud kutsikate arvu enam ei suurendanud, see hakkas hoopis vähenema.

Niisugused olid siis tulemused esimestest maijahtide aastatest, mil jahti püüti pidada veel valdavalt kohusetundlikult ja hoolsalt. Nende korraldamine, võrreldes talviste jahtidega, oli lihtsam, vajades ainult rahva väljaajamist ja liikumapanemist ning vajalikul määral püssimehi. Hoopis ise lugu oli talviste võrgujahtidega. Nõudsid ju need olulisel hulgal võrke, nende tegemiseks aga vajati esmalt kanepit. Siit need hädad algasidki. Kuigi juba 25. oktoobri 1804. aasta patendiga püüti sellele jahiviisile Liivimaal uuesti elu anda, ei hakanud see siis ega ka järgnenud aastatel soovitult edenema. Võrkude tegemata jätmist vabandati küll kanepi kasvatamiseks sobiva maa puudumisega, küll kanepi liiga vähese kasvatamisega või saagi ikaldumisega. Kuna asi ei edenenud, pidas kubermanguvalitsus 1810. aastal vajalikuks uue patendi väljaandmist.⁴⁷² 24. märtsi patent (nr 3542) algas lausega: „Uued kurvad sündmused⁴⁷³ näitavad, et igal aastal tehtav jaht pole piisav, et seda nii kahjulikku röövloomu hävitada. Seepärast teeb kubermanguvalitsus mõisavalitsustele ja talupoegadele võrkude valmistamise ja nendega jahipidamise uuesti rangeks kohustuseks.” Nõuti, et iga talupere peab 1. detsembriks tegema 10 sülda võrku, mõis aga nii palju kui kõik tema talupojad kokku.⁴⁷⁴ Nende võrkudega pidi iga mõis vähemalt kaks korda kuus jahti pidama ja õigeaegselt nende kohta aruanded esitama. Lisas toodi ära ka võrgu tegemise ning sellega jahipidamise õpetus. Patent trükiti ka maakeeles ja see tuli õpetajatel kolmel püha-päeval kirikutes rahvale ette lugeda ning sealt mõisast mõisa edasi viia.

Kuid 1810. aastal ikaldus kanepisaak pea täielikult, sest mai lõpul tulid öökülmad, ka suvi oli jahe ja vihmane, taimed jäid väga lühikeseks ja saadi vaevalt $\frac{1}{3}$ tavalisest saagist. Ning see vähene, mis õnnestuski saada, kulus talurahval isiklikeks vajadusteks – viljakottide, köite, nõõride, hoburakmete ja muu jaoks. Seepärast paluti kubermanguvalitsust kas võrkude tegemise aega järgmisele aastale edasi lükata, võrkude kogust vähendada või endid sellest tööst üldse vabastada.⁴⁷⁵ Seda kõike arvestades vähendaski kubermanguvalitsus sama aasta sügisel 10. septembri patendiga nr 3579 varem nõutud 10 sülda viiele talumaa ühe adramaa kohta, puuduva teise poole täitmine pidi jääma järgmisele aastale. Selle patendiga võrgujahi propageerimine Liivimaal lõppeski ja hiljem samasisulisi patente enam välja ei antud. Kuid kohusetundlikumad (ja oskajamad) mõisad pidasid neid jahte

⁴⁷² Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Jg. 1809–1810.

⁴⁷³ Siin peeti silmas Torma-Lohusuu ja selle naaberkihelkondade 1809. aasta sündmusi.

⁴⁷⁴ Need nõuded olid maksvad ka Saaremaa kohta. Siin aga kohalik võim, arvestades Saaremaa väiksema metsasusega, talumaade väiksema suurusega ja asjaoluga, et kanepit saarel väga vähe kasvatati, vähendas selle koguse ühele kuni kolmele süllale, olenevalt kihelkonnast. (EAA, f. 957, n. 1, s. 55, l. 19–20.) Et nii ka jäi, seda kinnitavad rahvamälestusedki. Nii tulnud vabadikul võrku teha üks, maad ja metsa omaval perel aga kolm sülda. (ERM, KV 80, 360 < Muhu – V. Aav, 1948; KV 80, 209 < Karja khk – A. Toomesalu, 1948.)

⁴⁷⁵ LVVA, f. 4, n. 14, s. 735, l. 4, 25, 25p, 65, 65p, 72, 72p, 74, 74p, 77, 79; s. 736, l. 49, 54, 83, 90.

ikka edasi.⁴⁷⁶ Näiteks 1812. aasta talvel püüti võrkudega säilinud aruannete järgi 31 hunti ja kõik Liivimaa Läti osas. Jahte peeti mõnel pool ka Eesti mandri osas, kuid millegipärast jäid need siin tagajärjeta.⁴⁷⁷ Üldiselt oldi aga 20. aastate alguseks võrgujahist juba loobunud ja selle kasutamist ei nõudnud ka kubermanguvalitsus. Lõpuks anti hinnang võrgujahtidele ka ajakirjanduses, kus öeldi otse välja, et need polnud end õigustanud, sest talupojad ei oska võrkudega püüda ning need jahid on ka kalliks läinud.⁴⁷⁸

1811. aastal ilmus ajakirjanduses ka üks analüüsiv artikkel esimese viie aasta jahtide kohta.⁴⁷⁹ Seal nenditi, et kui esimestel aastatel saadi kätte üle 300 hundi aastas, siis edaspidi tunduvat vähem ja seepärast pole näha ka huntide arvu kahanemist. Märgitakse, et kuigi igal aastal kammib umbes 20 000 inimest kevaditi metsi läbi, saadetakse seejärel enam kui sajale kirikueestseisjale jälle teated, kus märgitakse, et „pole ühtegi hunti kätte saadud”. Kirjutaja hinnangul oleks tulu märksa suurem, kui oleks vilunud asjatundjaid, kelle juhtimisel hästi läbi viidud jahtidega juba märksa väiksema inimeste arvuga võiks paremaid tulemusi saavutada. Selleks tuleks vastavaid inimesi välja õpetada.

Ajakirjandus jagas ka nõu, kuidas jahte paremini organiseerida. Leiti, et kevadisi jahte võiks pidada kahel ajal: jüripäeval ja 15. mail, mõlemal korral kahelkolmel järjestikusel päeval. Kuna vana emahunt poegib noorest varem, siis on tema pojad 15. mail juba nii suured, et kisa kuuldes peituvad ja neid ei leita. Seepärast on 15. mai nende jaoks hilja, küll aga sobiv noore hundi poegade leidmiseks. Ajajatena ei peaks enam kasutama lapsi ning märksa suuremat trahvi tuleks maksta nendel kogukondadel, kes jahti ei pea.⁴⁸⁰ Seda hinnangut, mis ajakirjanduses maijahtidele anti, jagasid hiljem ka teised autorid. Näiteks jahinduszooloog Oskar von Löwis, kes peale isiklike muljete jagas ka oma vanemate mälestusi, nentis, et jahtide vähese edu peapõhjuseks olnud halb organiseerimine ja kokkuvõttes olnud see maarahva kalli aja raiskamine.⁴⁸¹ Samas põhjendasid jahtide organiseerijad ja nende eest vastutajad vähest edu hoopis talurahva huvi puudumise, fatalismi ja ebausuga.⁴⁸² Selle viimase kohta kirjutab Saaremaa Karjalasma metsnik J. A. Kayser 1805. aastal niiviisi: „Kahju teeb ka talupoegade ebausku, kes usuvad, et kui hunte enam pole, siis teevad vaimud neile veel enam kahju kui hundid ise. Seepärast tuleb neid ähvardada suure trahviga, et nad ajus hunte (teadlikult) läbi ei laseks.”⁴⁸³ Sama kinnitas ka O. W. Masing, sest usus, et hunti ei tohi

⁴⁷⁶ Osa mõisaid Lätis isegi aastatel 1840–1850. (Löwis, O. *Ergänzende Bemerkungen zur Studie „Die Wölfe in Livland”* // *Baltische Monatsschrift*, 30. Bd., 7. Hf., Reval, 1883, S. 606–607.)

⁴⁷⁷ LVVA, f. 4, n. 14, s. 737, l. 9, 18, 22, 37, 43, 57, 66, 70, 90, 94.

⁴⁷⁸ *Ostsee-Provinzen-Blatt* 1824, N 7, 12. Februar, S. 28.

⁴⁷⁹ *Die allgemeine Wolfsjagd in Liefland* // *Oekonomisches Repertorium für Liefland*. 7. Bd., 1. St. Riga, 1811, S. 50–61.

⁴⁸⁰ *Ostsee-Provinzen-Blatt* 1824, N 7, 12. Februar, S. 28.

⁴⁸¹ Löwis, O. *Ergänzende Bemerkungen zur Studie „Die Wölfe in Livland”* // *Baltische Monatsschrift*, 30. Bd., 7. Hf., Reval, 1883, S. 606–607.

⁴⁸² *Eine Steuer...* // *Rigaische Stadt-Blätter für das Jahr 1822*, N 48, 28. November, S. 463.

⁴⁸³ EAA, f. 957, n. 2, s. 176, l. 58–59.

taga kiusata, muidu tabavat sind õnnetus, paljud inimesed hundiajamisel „ei hunti egga temma pessa tahtnud nähha, waid temmast möda läinud, kui es olleks tedda seal olnud”.⁴⁸⁴

Küllap oli õigus mõlemal poolel, sest polnud ju ei organiseerijatel ega jahtide läbiviijatel eelnevaid vajalikke oskusi ja kogemusi, et ajud jahi käigus ei laguneks, ei teatud, et hunte (ja mitte üksi hunte) tuleb ajada vaikselt, mitte kisaga. Ega siis Luce (1825) asjata tahtnud Saksamaalt kogenud kütte siia tuua. Püüa siis see välja-aetud rahvahulk ühise eesmärgi nimel tegutsema panna, kui puudub õige tahe ja oskus. Seepärast jäi jahtide resultatiivsus tagasihoidlikuks ka järgnevatel aastatel. Kui 1820. aasta kevadel suudeti Liivimaa 99 kihelkonna peale leida ainult 85 hundikutsikat (meenutame – 15 aasta eest, 1805. aastal, oli see arv 450), siis kommenteeris O. W. Masing seda nii: „Se on imme! – nenda ei sa siis kihelkonna peale ei veel tervetki hundi poega arvata...”⁴⁸⁵

Mis oli siis juhtunud? Autori arvates võisid siin olla järgmised põhjused:

1. Viimasest kubermanguvalitsuse patendi ilmunisest 23. oktoobril 1805, mis veel suurte trahvide ähvardusel kohustas mõisaid maijahte (aga ka võrgujahte) pidama, oli möödunud juba pea 15 aastat. Selle ajaga oli mõisate huvi jahtide vastu vähenenud, sest otsesed kahjukannatajad polnud mitte nende, vaid talude karjad.
2. Kui mõis enam jahte ei organiseerinud, ei teinud seda loomulikult ka talurahvas, pealegi oli ta saanud juba ka pärisorjusest priiki ja oli isiklikult vaba.
3. Kõige tähtsam – puudus arvestatav preemia huntide tapmise eest, sest 1789. aastast lubatud 30 kopikat iga kutsika pealt ei meelitanud ei siis, veel enam nüüd hundipesi otsima.

Eks seepärast jahtidesse nii suhtutigi, nagu O. W. Masing seda kirjeldas: „Sedda on kül teada, kuidas kihhelkondades hundi pessasid õtsitakse: poisikesed ja waimotüdrukukesed lähhewad nattikest maad metsa; hurjutawad, kissendawad, ja karjuwad: agga mehhed lähhewad kõrtsi pipu põlletama.”⁴⁸⁶ Et uuesti hundi-jahtidele hoogu sisse saada, tegi ta 1823. aastal konkreetse ettepaneku – seada sisse hundipeamaks, võttes eeskujuks keskaja Inglismaa, kus iga talupoeg pidi aastas esitama ühe hundi pea. Nii suudetud hundisugu seal hävitada. O. W. Masingu arvates pidanuks maksu sisse seadma nii, et esimesel neljal aastal tuleks iga 50 meeshinge pealt aastas anda üks hundi pea, selle puudumisel aga maksta 50 rubla trahvi. Järgmisel kolmel aastal tuleks hundipea anda 75 mehe kohta, siis aga järgneva kolme aasta jooksul juba 100 meeshinge kohta. Pead tuleks viia kogukonna-kohtusse, kus lõigatakse ära kõrvad ja täidetakse vastav protokoll. Kogukonna-kohus annaks kõrvad üle kihelkonnakohtule, kust saadud kviitung kinnitaks hundimaksu tasumist.⁴⁸⁷ Masing andis ka nõu hundipesade otsimiseks, korratas

⁴⁸⁴ Marahwa Näddala-Leht 1823, 9. veebruar, lk. 48.

⁴⁸⁵ Marahwa Näddala-Leht 1821, 16. märts, lk. 85–86.

⁴⁸⁶ Ibid.

⁴⁸⁷ Otto Wilhelm Masingu kirjad. 3. kd. Tartu, 1996, lk. 253–254.

juba seda, mis eespool ajakirjanduses oli toodud, kuid lisas omalt poolt väga olulise – ajada tuleks vaikselt, mitte kisaga! Kogukonnad, kes jahti ei pea, peaksid maksma suurt rahatrahvi.⁴⁸⁸

Ta valgustas neid probleeme niihästi oma lehes kui ka Tartu (*Dörptsche Zeitung*) ning Riia saksa lehtedes (*Rigaische Stadt-Blätter, Ostsee-Provinzen-Blatt*). Nii jõudis hundiküsimus kogu oma teravuses aastail 1822–1823 kohalikesse saksa lehtedesse ja nende kaudu ka avalikkuse, sealhulgas ka „muretute ülemuste” ette, nagu ta ühes oma kirjas Pärnu pastorile J. H. Rosenplänterile 1822. aastal väljendas.⁴⁸⁹

1823. aasta 6. novembril pöörduski kubermanguvalitsus ringkirjaga sillakohtute poole, et need aitaksid leida tõhusamaid abinõusid huntide hävitamiseks, ühtlasi kohustati neid esitama ka hundikahjusid oma maakonnas ajavahemikus 1. november 1822 – 1. november 1823.⁴⁹⁰ Selles ajavahemikus, nagu teame, murdsid hundid Liivimaal ametlikel andmetel 30 152 kodulooma. Oli ilmne, et valitsus pidi nüüd midagi radikaalsemat ette võtma. Lõpuks vajutatigi õigele hoovale – et virgutada rahvast hunte tapma, hakati maksma juba arvestatavat preemiat uue patendi alusel.

Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberneri markii Filippo Paulucci patendiga (nr 23) 6. märtsist 1825 algas täiesti uus periood hundisõjas Liivimaal.⁴⁹¹ Patendis võeti esmalt kokku senitehtu. Konstateeriti, et patendid 27. aprillist ja 25. oktoobrist 1804, 23. oktoobrist 1805, 24. märtsist ning 10. septembrist 1810 polnud andnud loodetud tulemusi ei 15. mail toimunud pesade otsimisel ega võrgujahtidel vanade huntide püüdmiseks. Ka polnud kõikjal täidetud võrkude tegemise kärke aeganõudva valmistamise ja vastava materjali puudumise tõttu.

Jahipidamisviiside mitmekesistamiseks ja lisaks kevadisele hundipesade otsimisele pidas kubermanguvalitsus nüüd vajalikuks ka suvis-sügisesi ja talviseid ajujahte, talviseid korjaste mürgitamisi ning nende juures varitsemisi. Talupoegkonna ergutamiseks tõsteti makstav preemia mitmekordseks: iga tapetud täiskasvanud hundi eest viiele ja noore hundi ehk kutsika eest kahele assignaatrublale. Igas kihelkonnas pidi kohalik kirikueestseisja mõisatelt vastavalt ta adramaade arvule selle raha sisse nõudma ning huntide tapjatele välja maksma.

Iga mõisavalitsuse ja mõisa kogukonna kindlaks iga-aastaseks kohustuseks oli:

- a) 1.–8. maini otsida huntide pesi ja hävitada nende poegi;
- b) 1. augustist – 15. septembrini kas hilisõhtuti või varahommikuti matkida hundi ulgu ja pesakonnalt vastuse saamisel kindlaks teha selle asukoht, see sisse piirata ja ajujahiga ajada hundid küttide ette;
- c) 1. oktoobrist – 15. jaanuarini pidada ajujahte värske lumega, kusjuures hunte tuli eelnevalt söödaga meelitada soovitavasse kohta peatuma jääma.

⁴⁸⁸ Marahwa Näddala-Leht 1823, 29. september, lk. 308.

⁴⁸⁹ EKM, EKLA, ÕES, f. 192, M 318, l. 56–57.

⁴⁹⁰ EAA, f. 951, n. 1, s. 1543, l. 1–2.

⁴⁹¹ EAA, f. 30, n. 1, s. 6807, l. 6–7.

Selle täitmiseks nähti ette, et:

1. Iga mõis ja pastoraat pidi kõik ettekirjutatud jahid pidama vähemalt korra aastas ning kui mõne mõisa ala nendest kaheks esimeseks jahiks ei sobinud, pidi ta nendeks jahtideks liituma naabermõisaga.
2. Mõisavalitsus pidi vastutama jahtide toimumise ja seal valitseva korra eest, samuti kindlustama kõikide küttide osavõtu.
3. Mõisavalitsus pidi jahi juhtimise andma korralikule ja asjatundlikule inimesele. Kui ühel mõisal oli inimene, kes oskas hunte peibutada, aga naabermõisal polnud, siis oli see mõisavalitsus kohustatud naabermõisa nõudel ta vähemalt kord sinna jahipidamiseks loovutama.
4. Iga mõisa kogukonnavanem pidi kandma hoolt jahtide eeskirjadejärgse toimumise eest. Kõik mõisas elavad vabad isikud, kes oskasid relva käsitseda, olid kohustatud jahist osa võtma.
5. Kogukond pidi võimalikult palju inimesi jahile välja panema. Pere, kes ühtegi inimest ei saatnud, pidi iga kord maksma kogukonna kassasse 1 rubla vaskmünne.
6. Iga mõisavalitsus, kes kohustuslikke iga-aastasi jahte ei pidanud või teatas jahte pidamata nende toimumisest või esitas valeandmeid tapetud huntide arvu kohta, pidi 23. oktoobri 1805. aasta patendi järgi maksma trahvi vastavalt 25, 50 või 100 rubla Liivimaa Üldhoolekandekolleegiumi heaks. Mõisavalitsus, kes peibutusjahtidest 20. septembriks ja ajujahtidest 20. jaanuariks kirikueestseisjale ei teatanud, pidi maksma sama asutuse kasuks 25 rubla trahvi.
7. Igauks, kes nendel jahtidel hundi lasi või püüdis, pidi peale preemia saama ka ta naha. Küttidele, kel polnud püssirohtu ega tina, tuli see anda mõisa poolt tasuta.
8. Kõik raskused, mis jahtide korraldamisel esinesid, tuli teatavaks teha mõisavalitsusele, kogukonna kohtule või kogukonna vanemale.
9. Kirikueestseisja oli kohustatud teatama 25-rublase trahvi ähvardusel Liivimaa Üldhoolekandekolleegiumile iga aasta 30. septembriks ja 30. jaanuariks oma kihelkonnas korraldatud hundijahtidest, kusjuures septembri teade pidi sisaldama andmeid ka kevadisest pesade otsimisest ning noorte huntide tapmisest.

Preemia saamiseks tuli tapetud hunt ette näidata, kellelt seejärel kõrvast tükk välja lõigati. Tasu maksti pärast jahtide lõppemist, s.o pärast 8. maid, 15. septembrit ja 15. jaanuari. Sellegi patendi pidid õpetajad kirikus maakeeles rahvale ette lugema ning saatma edasi mõisast mõisa.

Nagu märgitud, algas selle patendiga uus etapp hundijahis Liivimaal. Uuen dustest oli tähtsaim juba tunduvalt suurema preemia maksmine, sest senine 30-kopikane tasu kutsika eest oli väga tühine, pealegi ei maksnud kõik mõisad sedagi. Kunagisele kahele sunduslikule jahile, viimastel aastatel ainult kevadjahile, tuli juurde veel kolmas – suvis-sügisene ajujaht.

Jälgides järgnevalt arvude keeles patendi tegelikku mõju huntide küttimisele Liivimaal, nähtub, et juba esimesel, 1825. aastal suudeti püüda 440 hundipoega,

lisaks 137 täiskasvanud hunti.⁴⁹² 577 tapetud hundist langes 470 ehk 81,4% Liivimaa Eesti osa maakondadele (383 kutsikat ja 87 vana hunti). Nendest 470 hundist tapeti Tartumaal 153, Pärnumaal 147, Viljandimaal 98, Võrumaal 70 ja Saaremaal „ainult“ 2 hunti. Need olid ametlikud andmed, mis avaldas kubermanguvalitsus.⁴⁹³ Tartumaa 153 hundist püüti neid enim Rõngu kihelkonnas (27 kutsikat), siis Tartu-Maarjas (16 kutsikat ja üks vana hunt), Nõos (vastavalt 15 ja üks). Pärnumaal aga Pärnu kihelkonnas (28 kutsikat), Pärnu-Jaagupis (23 kutsikat ja kolm vana), Väändras (19 ja üks). Viljandimaal tabati Põltsamaa kihelkonnas 24 kutsikat ja kolm vana, Pilistveres vastavalt 25 ja kaks, Võrumaal Räpina kihelkonnas 9 kutsikat ja üks vana hunt.⁴⁹⁴

1826. aastal kasvas tapetud huntide arv Liivimaal rekordilise 935-ni, neist 642 olid kutsikad. Eesti osale langes nendest 753 hunti (560 kutsikat ja 193 vana hunti). 1827. aastal oli tapetud huntide üldarv 715 (nendest Eesti osas 534). Kümnest Liivimaa kihelkonnast jäid aruanded jälle tulemata. Nii oli see ka järgnenud aastatel. Üldse suudeti esimese kümne aastaga (1825–1834) tappa 5997 hunti, nendest 3745 kutsikat ja 2252 vana hunti.⁴⁹⁵ [Vt. lisa tabel 3]

Nagu esimestel aastatel, jäid Eesti maakonnad ka hiljem huntide küttimisel Liivimaa esirinda: 5997 hundist langes Eesti osale 4310 ehk 71,8%. 4310 hundist (sealhulgas 3110 kutsikat) tapeti 1285 hunti Pärnumaal, 1184 Tartu-, 1099 Viljandi-, 684 Võru- ja ainult 58 Saaremaal. Ääremärkusena lisaksin, et väljamakstud preemiate alusel tapeti Saaremaal nimetatud ajavahemikus, v.a veel aastad 1825–1827 (incl), mille kohta andmed puuduvad, 116 hunti.⁴⁹⁶

Seega tänu rahale käivitus Liivimaal 1825. aastast süstemaatiline huntide küttimine, täpsemalt küll hävitamine. Seda märkisid kirikueestseisjad ka oma aruannetes kubermanguvalitsusele. Nii kirjutas 21. septembril 1825 K. von zur Mühlen Pilistvere kihelkonnast: „Sel rahavaesel ajal annab preemia suuremat hoogu huntide hävitamiseks. Olen selle positiivses mõjus kindel...“, või A. v Magnus 14. septembril 1825 Hargla kihelkonnast: „...siiski loodame meie tagajärjeka huntide hävitamise saavutada kindla preemia kaudu, kuna paljud inimesed siin kihelkonnas oskavad relvaga ümber käia ja ka tasu õnneliku lasu eest saavad nad oma mõisast kätte.“⁴⁹⁷

Kevadjahtidega võrreldes kulgesid suvis-sügisesed ajujahid märksa vaevalisemalt. Säilinud Eesti osa 35 kihelkonna aruannete alusel torkab teravalt silma nende ajujahtide väga vähene tulemuslikkus ja see on igati mõistetav. Vist iga jahimees kujutab ette, kui raske on sel ajal ajada hunti kütiliinile ja teda õigeaegselt

⁴⁹² Andmed pole täielikud, sest üheteistkümnest Liivimaa kihelkonnast andmeid ei tulnud, sh viiest kihelkonnast Saaremaalt. (EAA, f. 957, n. 1, s. 1519, l. 334.)

⁴⁹³ EAA, f. 291, n. 1, s. 5566, l. 15p.; Ostsee-Provinzen-Blatt 1826, N 25, 23. Juni, S. 116.

⁴⁹⁴ LVVA, f. 4, n. 14, s. 738, l. 9, 11, 17, 33, 41, 52–54; s. 741, l. 12, 23, 27, 30, 41, 42, 49, 61, 63, 66, 67.

⁴⁹⁵ EAA, f. 291, n. 1, s. 5566, l. 15p

⁴⁹⁶ EAA, f. 957, n. 1, s. 63, l. 154–155, 305; s. 64, l. 80–108; s. 65, l. 72–87 ja 275–318; s. 1745, l. 5–21; s. 1746, l. 2, 5–15, 31–36; s. 1747, l. 3–6; s. 1748, l. 5–19.

⁴⁹⁷ LVVA, f. 4, n. 14, s. 741, l. 30; s. 738, l. 62.

märgata, kui taimestik pakub talle veel suurepäraselt varjevõimalust; pealegi kui ei suudetud kindlaks määrata ka pesakonna täpsemat asukohta. Siis sai seda teha ainult peibutamise teel, millest hädad algasidki. Nagu kirikueestseisjad oma aruannetes üksmeelselt kaebasid, polnud kohapeal inimesi, kes oleksid osanud hunte peibutada. Seda kinnitas ka O. W. Masing, kelle teada olevat niisuguseid mehi Liivimaal olnud ainult kaks.⁴⁹⁸

Kuigi need jahid jäid üldiselt tulemusteta, leidis ometi mehi, kes küttisid täiskasvanud hunte ka suvekuudel. Näiteks teatas 21. septembril 1825 Torma-Lohusuu kihelkonna eestseisja C. von Bleski, et hoolimata hoolsast jahipidamisest jäid sealsed ajukahid tulemusteta. Samas aga lisas ta, et ajavahemikus maist augustini oli kihelkonnas tapetud üheksa vana hunti.⁴⁹⁹ Ette rutates võib märkida, et ka 30 aastat hiljem kulgesid need ajukahid sama edutult kui 20. aastatel.⁵⁰⁰ Olgu näitena toodud 1857. ja 1858. aasta jahid Tartumaal: Kudina mõisas (Maarja-Magdaleena khk) 13. septembril 1857 peetud ajukahist võttis osa 140 ajajat ja 11 kütti, kuid ei lastud ühtegi hunti. Aasta hiljem toimunud ajukahil osales 100 ajajat ja 10 kütti – jällegi tulemusteta. Roela mõisas (Palamuse khk) 13. septembril 1857 tulemusteta peetud ajukahist võttis osa 119 ajajat ja 26 kütti ja Kaarepere mõisa (Palamuse khk) ajukahis 83 ajajat ja 13 kütti jne.⁵⁰¹ Küllap oli siin oma osa ka selles, et võrreldes 20. aastatega oldi huntide sugu Liivimaal juba oluliselt suudetud vähendada – 1857. aastal suudeti kogu Tartumaal küttida ainult 24 hunti.⁵⁰² Nii oli suvis-sügisestest jahtidega. 1826. aasta talviste jahtide aruannetest aga selgub, et need olid sügisestest siiski edukamad. Säilinud Eesti osa 38 kihelkonna aruannete järgi püüti juba üksi seal 43 hunti, kelle leidmist ja tabamist kergendas esmalt lume olemasolu.⁵⁰³

Nagu teada, pidid raha preemiateks eraldama mõisad vastavalt nende suurusele adramaades. Kuidas selle laekumine ja väljamaksmine käis näiteks Tartumaal Rõngu kihelkonnas ajavahemikus 1826–1830, sellest järgnevalt.

Aastatel 1826–1827 laekus raha preemiakassasse kihelkonna mõisatelt järgmiselt: vastavalt 26. veebruari 1826. aasta jaotusele mõisate vahel pidi iga mõis adramaa kohta maksma 95 kopikat. Hiljem selgus, et talvel kehtestatud 95 kopikast adramaa kohta jäi väheks ning seepärast nõuti veel 40 kopikat adramaa pealt juurde. Nii laekus üheksalt mõisalt preemiakassasse kahe aastaga kokku 87 rubla 35 kopikat. Kassaraamatust selgub, et esimese väljamakse 24 rubla tegi 8. jaanuaril 1827 eestseisja parun von Bruinigk, kuid kellele, oli jäänud tal nimeliselt märkimata. Sama aasta 9. mail maksti Tamme Antsule Soontaga mõisast 13 kutsika eest 26 rubla ning samal päeval eestseisjale krahv v Manteuffelile 42 rubla möödunud

⁴⁹⁸ Marahwa Näddala-Leht 1823, 11. august, lk. 252.

⁴⁹⁹ LVVA, f. 4, n. 14, s. 738, l. 2.

⁵⁰⁰ Ebaedu püüti põhjendada ka laskemoona (püssirohu) vähesusega ja raskustega selle hankimisel. (EAA, f. 1259, n. 1, s. 204, l. 54, 54p.)

⁵⁰¹ EAA, f. 1261, n. 1, s. 388, l. 9, 11, 18, 20.

⁵⁰² Das Inland 1858, N 29, 21. Juli, S. 477.

⁵⁰³ LVVA, f. 4, n. 14, s. 738, l. 4–70; s. 741, l. 7–52.

aasta preemiate eest. Nii ületas kulu 92 rubla laekumise 4 rubla 65 kopika võrra; puudujääk saadi kirikukassast.

Aastatel 1828–1829 pidi iga mõis maksma ainult 25 kopikat adramaalt. Vastavalt sellele laekus üheksalt mõisalt 16 rubla 74 kopikat. Lisaks võeti kirikukassast 16 rubla 38 kopikat. Sellest rahast sai 10. märtsil 1829 Suure-Rõngu mõisa metsavaht Simon kuue kutsika eest 12 rubla ning 18. mail samal aastal jällegi Tamme Ants Soontaga mõisast 19 rubla. 1830. aasta osamaksuks oli adramaalt 60 kopikat. Mõisatelt laekunud 39 rubla 76 kopikale andis kirikukassa lisaks 41 rubla 12 kopikat, mis koos saldoga moodustas 83 rubla. See raha jagati hunditapjatele järgmiselt: 27. jaanuaril maksti Sosare Matsile Suure-Rõngu mõisast ja Henrikule Kirepi mõisast kummalegi 5 rubla ühe vana hundi eest. 19. veebruaril sai Kitse Hans Kirepi mõisast 5 rubla ühe vana ning Hendriko Mikko 12 rubla kuue noore hundi eest. Samasuguse tasu sai kuue noore hundi eest 3. märtsil Kuuse Hendrik. Mais maksti 44 rubla preemiat veel 22 kutsika tapmise eest, millest Ülpre Enno Suure-Rõngu mõisast ja sama mõisa metsavaht Simon said kumbki 16 rubla ning 12 rubla sai veel Soontaga mõis.⁵⁰⁴

Nii laekus mõisatelt raha preemiakassasse, kust leidis tee meeste taskusse, kes olid selle huntide püüdmisega ära teeninud. Kuid aeg läks ja 1840. aastate algul ei tahtnud osa mõisaid Liivimaal enam hundipreemiateks raha anda. Leiti, et raha peaks koos teiste maksudega tulema hoopis talupoegadelt endilt. Seega taheti talupojalt võtta mitu nahka: oli ju tema põhikannataja huntide tehtavates kahjudes, tema pidi kandma põhikoormust jahtidel ja lõpuks preemiarahagi oma taskust kinni maksma. Kuid kubermanguvalitsus lükkas selle mõisate esindajate nõudmise tagasi ja endine kord jäi kehtima.⁵⁰⁵

Võitlus huntidega jätkus: 1837. aasta 12. märtsi patendiga nr 25 tuletati veel kord meelde 1825. aasta 6. märtsi patendi sisu, et hoog ei raueks. Kuni 1841. aastani tapeti kogu Liivimaal veel pea igal aastal üle 500 hundi. Aastal 1840 oli see arv veel 502, järgmisel aastal langes juba 362-ni ning aastal 1847 esmakordselt alla 300 (246), 1853 alla 200 (169) ning 1857 alla 100 (78).

Absoluutarvudes oli Liivimaal huntide küttimine viisaastakute viisi 1825. aastast 1859. aastani järgmine: 1825–1829 – 3204 hunt, 1830–1834 – 2793 hunt, 1835–1839 – 2637 hunt, 1840–1844 – 2000 hunt, 1845–1849 – 1474 hunt, 1850–1854 – 1014 hunt ja 1855–1859 – 651 hunt (vt. lisa tabel 3). Tänu regulaarse preemia sisseseadmisele oli 1860. aasta alguseks Liivimaal 35 aastaga suudetud tappa ametlikel andmetel 13 773 hunt, nende hulgas 8321 kutsikat ja 5452 vana hunt (kutsikate osa seega 60%).⁵⁰⁶ Peab aga lisama, et tegelikult oli tapetud loomi veelgi rohkem, milles saab veenduda hiljem Saaremaa näite varal. Nagu näha, tapeti juba esimese 10 aasta jooksul üle 70% huntidest Liivimaa Eesti osas, hiljem kasvas see protsent veelgi – kuni 84%-ni aastatel 1850–1854 tapetud

⁵⁰⁴ EAA, f. 1264, n. 1, s. 153, l. 1p–7.

⁵⁰⁵ EAA, f. 296, n. 4, s. 107, l. 7–10.

⁵⁰⁶ Liivimaa Eesti osas oli hundikutsikate osa suurem (ligi 69 %), sh. Viljandi- ja Pärnumaal oli see näit vastavalt 84 % ja 78 %, Võrumaal aga ainult 45 % (lisa tabel 3. järgi).

huntidest. 35 aasta jooksul tapetud 13 773 hundist oli „eestimaalasi” 10 168 (74%), jagunedes viie maakonna vahel järgmiselt: Tartumaale 3166, Pärnumaale 2647, Viljandimaale 2354, Võrumaale 1756 ning Saaremaale 245 hunti.⁵⁰⁷

Impeeriumi uute jahipidamiseeskirjade koostamiseks saadeti 1856. aasta oktoobris siseministeeriumist küsimustik Liivimaa kubernerile. Vastused pidid sisaldama ülevaate kohalike jahiulukite liigilisest koosseisust, selle arvukuse dünaamikast, jahipidamise korraldamisest, järelevalvest ja muust, samuti huntide hävitamisest ning makstavast preemiast. Liivimaalt andsid ankeedile vastuse kaheksa sillakohut, Saaremaa Maanõunike Kolleegium, Riia Raad ja politsei-valitsus ning Liivimaa Riigivarade Valitsus.⁵⁰⁸

Pooled vastajaist pidasid suvis-sügisese ajujahte kasutuiks, enam tulu nähti kevadises pesade otsimises ja talvistes ajujahtides. Saaremaa sillakohus pidas ots-tarbekaks, et igas kihelkonnas peaks olema üks-kaks kütti, kes hoolitseksid huntide toidulaua eest, s.t viiksid neile korjuseid. See oli muide omaette probleem, sest näiteks Tartu sillakohus teatas 12. märtsil 1854 kubermanguvalitsusele, et mõisad on korjuse hankimisel teinud suuri kulutusi. Juba üksi Sangaste kihelkonnas olivat ostetud üle 30 hobuse, need tapetud ja asetatud sobivatesse kohtadesse huntide paiksemaks meelitamiseks. Kuid alatise jälitamise tõttu hundid enam kuskile paigale ei jäävat, mistõttu neid ei saavat ka piirata ega lasta. Ka talupojad oma paljude tulirelvade ja jahipidamisega olevat süüdi huntide häirimises.⁵⁰⁹ Veel leidis Saaremaa sillakohus, et ajujahtide korraldamisel nii suurte inimhulkadega peaks seal korra tagamine olema politsei, sillakohtu, kogukonna kohtute ja teiste ametimeeste hooleks. Ajajate lähenemisel kõrtsile tuleks kõrtsi uks kohtu hinnangul kinni panna, et mehed ajamist pooleli ei jäta. Kui aga kõrtsmik sellest ei hooli, tuleks teda trahvida.⁵¹⁰ Peaaegu kõik vastanud pooldasid senikehtiva preemia tõstmist vähemalt kahekordseks, samuti piirajate raske ja oskusliku töö tasustamist. Siinkohal pole üleliigne märkida, et juba 1846. aastal Liivimaa rüütelkonna poolt kubermangu jaoks koostatud uue jahiseaduse projektis, mis aga jäi keskvalitsuses kinnitamata, nähti ette 1 hõberubla 50 kopikase laskepreemia jagamist järgmiselt: piirajale (huntide päevase puhkekoha kindlaks tegijale) 1 rubla 25 kopikat, laskjale 25 kopikat; suvis-sügisisel jahil aga 1 rubla 25 kopikat peibutajale. Seni oli kogu preemia läinud õnnelikule laskjale, kellele hunt peale tuli. Paraku otsustas Liivimaa maapäev alles 1867. aastal, et talvise ajujahi preemia (nn pea- ehk kõrvaraha) ei saa enam laskja, vaid mees, kes mahalastud hundi oli sisse piiranud.⁵¹¹ Eesmärki teenivat veel mürgitatud sööda väljapanek, püük püümisraudadega, talvine ajujaht korjuse lähedalt, mida näiteks Tartu sillakohus hindas üheks kindlaimaks viisiks. Saaremaa sillakohus ning rüütelkond pidasid vajalikuks hakata uuesti isegi võrgujahte korraldama. Väart ettepanek tuli Tartu

⁵⁰⁷ EAA, f. 291, n. 1, s. 5566, l. 1–60; f. 957, n. 2, s. 558, l. 2p, 3.

⁵⁰⁸ EAA, f. 296, n. 4, s. 2060, l. 1–57, 68–73p.

⁵⁰⁹ EAA, f. 949, n. 1, s. 545, l. 197p–198p.

⁵¹⁰ EAA, f. 957, n. 2, s. 558, l. 2–3.

⁵¹¹ EAA, f. 296, n. 4, s. 2060, l. 68–73p; f. 1600, n. 1, s. 2, l. 2–12; Livländische Gouvernements Zeitung 1868, N 2, 5. Januar, S. 1.

sillakohtult – luua spetsiaalseid jahiseltse hundijahtide pidamiseks. See selts ka loodi, kuid ligi 30 aastat hiljem, 1885. aastal, ja mitte enam Liivi-, vaid Eestimaa.⁵¹²

Nagu nähtus, vähenes 1857. aastal kogu Liivimaal tapetud huntide arv juba alla 100, ka 50. aastate teise poole (1855–1859) keskmiseks oli 130 tapetud hunti. Seejärel leidis kubermanguvalitsus 1860. aasta algul, et ettekirjutatud jahtide järele pole enam vajadust. Sama aasta 29. aprillil ilmuski patent nr 68, mis suurema preemia kehtestamisega pidas võimalikuks regulaarsete hundijahtide ärajätmise. Kõrgem tasu stimuleerivat iseenesest huntide aktiivsemat hävitamist või koguni nende lõplikku kadu. Uueks preemiamääraks sai 3 hõberubla vana hundi ja 1 hõberubla hundipoja eest (endised 5 ja 2 assignaatrubla võrdusid siis hõbedas vastavalt 1 rubla 43 kopika ja 57 kopikaga). Sama patendiga vabastati kirikueestseisjad jahtide korraldamisest ning vajadusel pidid sillakohtud ise organiseerima jahte koos mõisavalitsuste ja kogukondadega. Ka kubermanguvalitsusele tuli aru anda vaid kord aastas – 25. jaanuariks eelmisel aastal tapetud huntide kohta.⁵¹³ Kuid sillakohtud nõudsid endiselt eestseisjatelt kohapealseid aruandeid tapetud huntide ja makstud preemiade kohta, mis pidid laekuma ikka mõisate sissetulekust. Tegelikult vabanesid eestseisjad ainult jahtide korraldamisest.⁵¹⁴

Kuidas huntide kütmine Liivimaal pärast 1860. aastat edasi käis, selle kohta kahjuks regulaarsed andmed puuduvad. Võimalik on esitada aastate 1863–1866 (incl) keskmine 110 hunti, aastate 1868–1871 keskmine 62 hunti ja aastate 1874–1885, s.o 12 aasta summana ametliku statistika järgi 229 tapetud hunti ehk ainult 19 isendit aastas, mis pole ilmselt tõene.⁵¹⁵ Nagu varemgi, moodustasid ka nendel aegadel valdava osa Liivimaa Eesti osas tapetud hundid. Näiteks 1868–1871 kütitud 320 hundist olid Eestist pärit 270 ehk 84%.⁵¹⁶

Kuigi ametlik statistika ei peegeldanud tõetruult huntide hävitamist kogu XIX sajandil, jääb ometi faktiks, et sajandi viimase veerandi alguseks oli hundiküsimus Liivimaal peaaegu lahendatud. Sajandi algul välja kuulutatud „sõda” huntidele oli kolmveerand sajandiga lõpule jõudnud. Veel vähesed siinsetesse metsadesse soodesse elama jäänud soed ei põhjustanud talurahvale enam varasemat häda ja viletsust, pealegi oli selle ajaga kasvanud ka huntide saakloomade arv. Ent see „sõda” taheti siiski viia täieliku võiduni.

Oskar von Löwis, kes sel teemal sõna võttis, leidis, et võit on saavutatav makstava preemia tõstmisega, peibutamiskunsti uuesti elluäratamisega ja vastava

⁵¹² EAA, f. 296, n. 4, s. 2060, l. 70p; f. 951, n. 1, s. 1559, l. 5–6, 9–12; LVVA, f. 185, n. 8, s. 58, l. 15, 16.

⁵¹³ EAA, f. 957, n. 2, s. 558, l. 1, 1p, 26.

⁵¹⁴ EAA, f. 1257, n. 1, s. 193, l. 39, 48, 48p.

⁵¹⁵ Seda sellepärast, et juba üksi Saaremaal tapeti väljamakstud preemia alusel selle aja jooksul (1874–1885) 114 ning Tartumaal samas ajavahemikus 146 hunti. (EAA, f. 1608, n. 1, s. 28, l. 49, 51; f. 957, n. 1, s. 1732–1734, 1834; f. 960, n. 1, s. 428, 432; f. 949, n. 1, s. 919.)

⁵¹⁶ EAA, f. 297, n. 8, s. 57, l. 1–43; Сборник статистических сведений по Лифляндской губернии. Рига, 1886, с. 73.

jahiselti loomisega.⁵¹⁷ Vastupidi A. Hasselblattile,⁵¹⁸ kes soovitas preemiat tõsta vana hundi pealt kümnele ja noore pealt viiele rublale, arvas Löwis, et kutsika eest tuleks maksta veel rohkem või vähemalt võrdselt vana hundiga. Ka ei peaks oskuslik piiraja kannatama, kui hundid halva ajamise või laskmise tõttu ära lähevad, ja oma tasu ikkagi kätte saama. Ka suvis-sügisel ajukahil peaks pesakonna leidnud peibutaja saama oma preemia. Selle mehe kunsti tuleks hinnata eriti kõrgelt, arvas O. v Löwis, sest tema abiga oleks võimalik likvideerida ka veel vähesed säilinud paiksed hundid. Oluline oleks ka igas maakonnas vabatahtlikel põhineva jahiselskonna moodustamine, keda juhiks üks-kaks nn hundileitnanti, maakonna hundiasjandusega tegelejat. Nii vabaneksid seni selle tööga tegelnud inimesed.

Need ettepanekud jäid paraku ainult kahe mehe mõtteavaldusteks, kes sel teemal tagantjärele veel sõna võtsid. Nii nagu ei andnud preemia tõstmine mõned aastad hiljem enam uut hoogu Eestimaal, poleks sellest kasu olnud ka Liivimaal. Tähelepanu väärinuks vahest ainult vastava jahiselti loomise idee, mis oleks ühendanud asjast huvitatud isikuid ja vabastanud sellest tööst kõik teised.

6.2. Hundijahist Eestimaal

Nagu Liivimaal, nõudis Rootsi valitsus ka Eestimaal mõisaomanikelt hundi- ja karuvõrkude tegemist ning nendega talupoegade kaasabil ajujahtide korraldamist. Seda nõudsid nii kuningas Karl XI-lt asehaldur Matthias von Portenile 28. augustil 1691. aastal antud teenistusjuhend kui ka aasta hiljem, 17. septembril 1692 välja antud Eestimaa kindralkuberneri Axel Julius de la Gardie plakat. Viimase kohaselt nõuti igalt kroonu- ja aadlimõisa valdajalt adramaa kohta 5 sülda hundi- ja karuvõrku. Kuid sellest käsust hooliti vähe. See selgub Matthias von Porteni ühest ettekandest kindralkubernerile 28. detsembril 1695, kus ta teatas, et Eestimaa aadel pole veel nende võrkude valmistamiseks küllaldasini samme astunud. Seepärast on pidevalt kuulda kiskjate tehtud kahjust, mille tagajärjel olevat isegi märgata noorkarjade vähenemist. Nüüd tuleks aadlit selleks sundida.⁵¹⁹

Viimastest Rootsi valitsuse sellesuunalistest sammudest oli möödunud üle poole sajandi, kui Eestimaa rüütelkond hakkas lõpuks hundiküsimusega tegelema, esialgu selles vaid võimalusi ja teid otsides. Nii märgitigi 1750. aasta maapäeva vastavas otsuses, et „kahju, mida koletised (*Untier*), nagu karud ja hundid maal teevad, on nii suur, et neid peaks hävitama”. Seepärast peeti vajalikuks otsida inimesi, kes aitaksid leida abi selle häda vastu. Sama soov kõlas maapäeva otsuses ka 15 aastat hiljem, mil paluti rüütelkonna hulgas jahti tundvatel isikutel leida sobivaid ja praktikasse rakendatavaid abinõusid, kuidas hävitada röövloomi, eriti

⁵¹⁷ Löwis, O. 1883, S. 609–611, 616.

⁵¹⁸ Hasselblatt, A. Die Wölfe in Livland II. // Baltische Monatsschrift, 29. Bd., 9. Hf., Riga, Moskau, 1882, S. 771.

⁵¹⁹ Liiv, O. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. GEG. Tartu, 1935, S. 60–61; Tuiskvere, B. 1953, lk. 28.

aga hunte, kes karjakasvatusele „talumatut kahju põhjustavad”. Ning kolm aastat hiljem, 1768. aasta maapäeval otsustatigi, et huntide hävitamiseks on vaja hakata uuesti hundivörke valmistama ja jüripäeviti samaaegselt kogu maal ühe jahioskusliku inimese juhtimisel koos talupoegadega ajujahte korraldama. Lisaks peeti väga vajalikuks, et iga maaomanik rahaga ergutaks oma talupoegi kevaditi hundipesi otsima ja leitud poegi tapma, sest see pidi olema parim viis huntide arvu vähendamiseks.⁵²⁰

Hundiküsimus oli nüüdsest saanud kõikide maapäevade arutlusteemaks, nii ka aastail 1771, 1774 ja 1777. 1774. aasta maapäeval pandi vastutus kevadiste ajujahtide korraldamise eest kirikueestseisjatele, 1777. aastal aga viidi varem jüripäevale määratud ajujahid üle 15. maile. Kui see päev juhtus olema pühapäev, siis tuli jahti pidada päev varem. Vastu võetud otsused esitati kubermanguvalitsusele, et need jõustuksid seadusena „maa üleüldiseks kasuks”.⁵²¹

1777. aasta Eestimaa rüütelkonna maapäeva otsus jõustuski kubermanguvalitsuse sama aasta 19. juuni publikaadiga, mis seadustas kõik eelnenud maapäevadel vastu võetud otsused, sealhulgas ka preemia maksmise. Et esitatud nõudeid ka täidetaks, selle üle pandi järelevalve politseile. Kuid nagu teatas A. W. Hupel, jäi otsus aadli (mõisate) poolt jällegi lihtsalt täitmata.⁵²² Seepärast tuli neid nõudeid korrata järgmistelgi maapäevadel. 1789. aasta otsuses märgiti, et seda „väga suurt kahju, mis arvukate huntide läbi kogu maal talupoegade loomadele sünnib, tuleb igal mõeldaval viisil takistada”. Selleks kohustati iga mõisaomanikku kohapeal rakendama vajalikke abinõusid.⁵²³ Et asjad hundirindel kuidagi ei edenenud, siis rõhutas 1790. aasta 23. augusti järjekordne publikaat nr 22 veel kord, et 15. mail peetaks kõikjal ajujahte ja mõisad igati ergutaksid talupoegi hundipesi otsima ning poegi tapma.

Kokkuvõtte XVIII sajandi Eestimaa hundiküsimusest võib teha J. Chr. Petri öelduga.⁵²⁴ Ta märkis, et kuigi suurte metsade ja soode tõttu on huntide hävitamine siin raske, on paljud mõisnikud ka ise hoolimatud, lastes igal aastal palju koduloomi ära murda. Sisuliselt sama seisukoht fikseeriti ka 24. veebruaril 1806 peetud Eestimaa rüütelkonna koosolekul, kus nenditi, et antud eeskirju pole valdavalt täidetud ja seepärast on huntide tekitatud kahjud viimastel aastatel suurenenudki.⁵²⁵

Alles seejärel astuti tõsine ja konkreetne samm hundinuhtluse vähendamiseks. Nimelt otsustati 3. märtsil 1806. aasta maapäeval, et kõikidel külakogukondadel tuleb trahvist pääsemiseks esitada kirikueestseisjale kolme aasta vältel kuni järgmise maapäevani haritava põllumaa iga kümne adramaa kohta üks hundinahk

⁵²⁰ EAA, f. 854, n. 2, s. 663, l. 36, 36p.; s. 668, l. 94p, 95; s. 669, l. 8p, 9, 12, 31, 31p, 52p–53p..

⁵²¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 672, l. 30, 31, 92; s. 678, l. 140.

⁵²² Hupel, A. W. 1781, S. 230.

⁵²³ EAA, f. 854, n. 2, s. 675, l. 240p, 241, 255.

⁵²⁴ Petri, J. Chr. 1802, S. 77.

⁵²⁵ EAA, f. 854, n. 2, s. 685, l. 42p–43p.

aastas (kas vana või noore). Pettuse ärahoidmiseks tuli esitatud nahk märgistada⁵²⁶ ja toojale tõend anda. Iga ülenormilise naha eest tuli rüütelkonna kassast maksta preemiaks 2 hõberubla. Talupoegadele jäeti ka võimalus anda ülenormilisi hundinahku järgmise aasta normi eest. Harjulaste niisuguse ettepanekuga nõustusid ka Viru-, Järva- ja Läänemaa esindajad. Virumaalt täiendati otsust veel 5 assignaatrubla suuruse rahatrahviga iga esitamata hundinaha eest. See tuli rüütelkonna kassasse nõuda mõisatelt, kes vastutasid koos kirikueestseisjatega ka jahtide korraldamise eest.⁵²⁷ Muuseas, nahanormi nõude käis välja juba 1774. aastal C. J. Ebhard enda koostatud Eesti- ja Liivimaa metsa- ja jahiseaduse kavas, kus art 17 punktide 8, 9, 10 ja 13 järgi oleks maaomanikel tulnud metsaametnikele anda aastas teatud arv hundinahku, sõltuvalt adramaade arvust. Nahkade esitamata jätmist poleks tema järgi olnud võimalik rahaga asendada. Ülenormiliste nahkade eest oleks tulnud maksta preemiat. Paraku ei kiitnud maapäev tema kava aga heaks.⁵²⁸

1806. aasta maapäeva otsuse kinnitas ka Eestimaa kubermanguvalitsus sama aasta 5. märtsi publikaadiga nr 6. Järgmise publikaadiga (nr 45 31. maist 1807) määrati kindlaks ka rüütelkonnale esitatava vastava aruandluse (tapetud huntide arvu ja määratud trahvide) tähtaeg – iga aasta jaanipäev.

Niisiis, kui Liivimaa kubermanguvalitsus 27. aprilli 1804. aasta patendiga hakkas huntide hävitamist ergutama preemiaga (kuigi tühisega) ja trahvima jahte mittepidanud mõisaid, siis Eestimaal valiti teine tee – trahvi ähvardusel pandi külakogukondadele peale nahanorm ja preemiat hakati maksuma ainult ülenormiliste hundinahkade eest. Muide, talurahva kohustus hundijahtidest osa võtta fikseeriti ka mõne mõisa vakuraamatus.

Nagu 27. aprilli 1804. aasta patendi ilmunisega algasid regulaarsed hundijahid Liivimaal, nii algasid need ka Eestimaal 5. märtsi 1806. aasta publikaadi ilmunise järel. Möödus ainult 2,5 kuud, kui rüütelkonna kassaraamatust kanti läbi esimesed premeeritud talupojad ja mõisad, kus aastanorm oli täidetud. 21. mail 1806 maksti 26 hõberubla preemiat Oidrema mõisast Mihkli kihelkonnast toodud 13 hundikutsika eest, 3. juunil said 8 hõberubla preemiat Petri Mats Piiumetsa mõisast Türi kihelkonnast ja Werito Hans Sõtke mõisast Märjamaa kihelkonnast ning 4 hõberubla Posti Rein Ao mõisast Koeru kihelkonnast. 6. juunil esitasid Saku, Saue ja Jälgimäe mõis Keila kihelkonnast ühiselt neli kutsika nahka, neist kolm normiks, ühe eest aga maksti 2 rubla preemiat.⁵²⁹ Üldse maksti kolme esimese aasta (1806–1808) jooksul ülenormiliste hundinahkade eest 480 hõberubla. Selle aja jooksul suudeti tappa umbes 1500 hunt. Kuid väike ei olnud ka mõisate trahvisumma (1700 assignaatrubla) hundinahkade puudumise pärast.⁵³⁰ Toetudes

⁵²⁶ Septembris 1808 otsustati kõik esitatud nahad hävitada. (EAA, f. 854, n. 2, s. 687, l. 100, 100p.)

⁵²⁷ EAA, f. 854, n. 2, s. 685, l. 119, 119p.

⁵²⁸ EAA, f. 854, n. 2, s. 2279, l. 14, 14p; s. 671, l. 19; Kruus, H. Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Tartu, 1926, lk. 489.

⁵²⁹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3507, kirjad nr. 43, 47, 48, 54, 60.

⁵³⁰ EAA, f. 854, n. 2, s. 688, l. 60–62.

nendele arvudele, näitab arvutus, et iga-aastane normijärgne püütavate huntide arv pidi olema ligikaudu 530. Sellest suudeti keskmiselt täita 80%, mida koos üle-normilistega hindas rüütelkonna peamees Otto v Stackelberg 3. märtsil 1809 peetud koosolekul „osaliselt soovitud tulemusi andnuks”. Enama saavutamist takistanud mitmed asjaolud, sealhulgas ka talupoegade laiskus ja juurdunud ebausku. Samas märkis ta asjaolu, et „preemiate tõttu on mõnede piirkondade talupojad saanud ergutust oma harilikust ükskõiksusest ja laiskusest lahtisaamiseks kasu saamise eesmärgil”. Edasi esines ta mõttega, et tulevikus tuleks loobuda hundi-nahkade normist ja trahvist ning selle asemel maksta senisest väiksemat preemiat (2 assignaatrubla 2 hõberubla asemel), kuid kõikide esitatud nahkade eest. Kuigi rüütelkonna väljaminekud sellega suureneksid, oleks karjade kaitsmise nimel eesmärgiks ikkagi huntide tõhusam hävitamine. Seepärast arvas peamees, et „see heategev samm kui mitte kohe, siis mitmete aastate pärast tuntav on”. Selles oli tal muidugi õigus, kuid mitmetest aastatest said mitmed aastakümned, enne kui see samm tulemusi andis. Nahanormi ja trahvi ärajätmine andis loodetule vastupidise efekti – tapetud huntide arv järgmistel aastatel hoopis vähenes.

Pettuste vältimiseks soovitasid maakondade esindajad esitatud nahkadelt kõrvad ära lõigata ja iga naha eest maksta preemiat 2 assignaatrubla koos sellekohase tõendi andmisega. Ettepanek sai üldise toetuse ja kiideti heaks ka 10. märtsil maapäeval, kus see võeti vastu ühise otsusena.⁵³¹ Kubermanguvalitsus kinnitas selle 11. juuni 1809. aasta publikaadiga nr 32, milles veel kord toonitati, et määratud päevadel peetaks kogu kubermangus ajujahte, mida maikuu algul tuli õpetajatel kirikukantslist ka rahvale kuulutada.

Nüüd tekib küsimus, miks loobuti 1809. aastal senini kehtinud ja tulemusi andnud korrast. Kas tõesti loodeti uue väikese preemia⁵³² maksmisega tapetud huntide arvu veelgi suurendada? Tundub, et otsus võeti vastu nende mõisnike surve, kelle aladel hunte ei leidunud ja kes pidid kandma ülekohtuseid trahve esitamata nahkade eest.

Nagu nimetatud, langes 1809. aastast seni kehtinud nahanormi, trahvi ning 2 hõberubla suuruse preemia kaotamisega tapetud huntide arv järsult. Kui kolmel eelnenud aastal oli see olnud umbes 500 hunti aastas, siis 1809. aastal aga välja makstud preemiasumma alusel 180, 1810. aastal 212, 1811. aastal 189 jne. Kümne aasta (1809–1819) keskmisena andis see ainult 262 hunti.⁵³³ Miks siis vähenes püütud huntide arv eelnenust poole peale? Küllap seepärast, et nii mõisatelt kui talurahvalt võeti ära nii piits kui präänik ja tühine preemia ei meelitanud enam hunte otsima ega taga ajama.

Selline kord jäi Eestimaa kubermangus maksma kuni 1824. aasta maapäevani, mil taastati kohustuslik nahanorm ja selle täitmata jätmisel 3 assignaatrubla

⁵³¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 688, l. 60–62, 95, 95p.

⁵³² Preemia langemine 2 assignaatrublale tähendas selle neljakordset langust (1 hõberubla võrdus 1810 aastal 4 assignaatrublaga).

⁵³³ EAA, f. 854, n. 2, s. 3351, l. 34, 35, 38, 57; s. 3352, l. 17, 36, 54, 72; s. 3353, l. 36, 54, 72, 89.

suurune trahv. Ühtlasi säilis senine 3-rublane preemia iga esitatud naha eest.⁵³⁴ Ka alla kümne adramaa suuruse kogukonnaga mõisad pidid normina aastas ühe naha esitama. Võib veel lisada, et 1824. aasta maapäeval läks Harjumaa esindajate ettepanek nahanorm uuesti kehtestada läbi ainult ühe enamhäälega. Harjulaste seisukoht on igati arusaadav, sest nii siis kui ka hiljem oli huntide arvukus ja tekitatud kahju seal kõige suurem. Kümne adramaa kohta nõutavast ühest hundinahast vabastati ainult Läänemaa saared, kuigi kohustus jahte pidada kehtis ka neil.⁵³⁵ Kontroll jahtide õigeaegse ja korrapärase toimumise üle jäi endiselt politseile. Peeti veel vajalikuks, et ajukahid toimuksid nii Eestimaa kui ka Liivimaa kubermangus korraga ühel kindlal päeval, mis oli iseenesest väga väärt nõue.⁵³⁶

Seoses 1820. aastail mõisamajanduses tekkinud raskustega oli majanduselu mitmekesistamiseks 1826. aastal toodud Saksamaalt Eesti- ja Liivimaale 4000 meriino lammast, kes jaotati siin mitmete mõisate vahel.⁵³⁷ See nõudis nüüd võimudelt huntide suhtes veel lisatähelepanu. Rüütelkonna ettepanekul töötaski Ida-Järvamaa ringkonna haagikohtunik G. v Maydell 1827. aasta septembris välja katseliseks rakendamiseks uued eeskirjad huntide hävitamiseks kubermangus. Pidades seniseid korraldusi ebatäiuslikeks ja et „Eestimaa rüütelkonna poolt makstavad preemiad üksinda ei ole selleks piisavad, et eesti maarahva laiskus lubaks vajalikke abinõusid rakendada, siis pean ma oma kohuseks [- - -] järgmised ettepanekud hundijahtide parandamiseks Eestimaal katseks ette panna”. Kahjuks ei järgnenud nendele sõnadele ühtegi uut ettepanekut. Kuude punkti mahutas Maydell juba varem tuntud ja välja öeldud põhimõtted – kõik ajukahid Eesti- ja Liivimaal tuleks pidada korraga samadel päevadel; jahtide jaoks antud juhiste kontrolli peaks teostama mõisa määratud isik, kõik kogukonna 15–60 aastased meesisikud peavad määratud päeval jahti tulema jne. Ei sõnagi sellest, et kõige tõhusam abinõu oleks preemia tõstmine, veelgi enam – seni makstav väike preemia olevat tema arvates küllaldane.⁵³⁸

Uued peenvillalambad said ilmselt huntidele kohe eriliseks maiuspalaks, sest ega midu oleks rüütelkond juba aasta pärast, septembris 1827, pöördunud kubermanguvalitsuse poole järgmisesisulise kirjaga: „Kuna kahju, mida hundid eriti meriino lammastele teevad, on väga suur ja nende kasvatamisele tõsiseks takistuseks, siis otsustas rüütelkond paluda valitsuselt tihedamalt publikatsioonid rahvale kantslitist ettelugemiseks ja et täpselt järgitaks hundijahtide eeskirju, eriti aga meelde tuletataks, et hundijahid toimuksid kogu kubermangus ühel ja samal päeval.”⁵³⁹ 30. detsembril 1827 ilmuski uus kubermanguvalitsuse publikaat nr 89,

⁵³⁴ 1809. aastal kehtestatud 2 assignaatrublane preemia tõusis 1818. aastal 3 rublale, jäädes sellisena kehtima kuni 1842. aastani, nii täiskasvanud hundi kui kutsika eest. (EAA, f. 854, n. 2, s. 697, l. 52, 53, 77; s. 721, l. 75p.)

⁵³⁵ EAA, f. 854, n. 2, s. 703, l. 55p–58p, 144–145.

⁵³⁶ EAA, f. 854, n. 2, s. 703, l. 144–145; f. 30, n. 1, s. 6807, l. 9.

⁵³⁷ Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland 1833, N 41, 12. October, S. 164; Kruus, H. 1926, lk. 366.

⁵³⁸ EAA, f. 854, n. 2, s. 907, l. 710–711.

⁵³⁹ EAA, f. 854, n. 2, s. 706, l. 255p.

kõigist seniilmunuist täiuslikem. Liivimaa 6. märtsi 1825. aasta patendi eeskujul seadustas seegi publikaat aastas kolmel perioodil peetavad kohustuslikud jahid samadel aegadel ja tingimustel nagu Liivimaal (1.–8. maini ja veel 15. mail, 1. augustist 15. septembrini ning 1. oktoobrist 15. jaanuarini). Erinesid vaid trahvid jahtidest mitte osavõtmise, nende pidamata jätmise või valede andmete esitamise eest; need olid väiksemad kui Liivimaal. Erinesid ka makstavad preemiad: Liivimaal täiskasvanud hundi eest 5 ja kutsika eest 2, Eestimaal mõlema eest võrdselt 3 assignaatrubla.⁵⁴⁰

Kas see publikaat tõi nüüd murrangu huntide küttimisele Eestimaal, nii nagu kaks aastat tagasi analoogiline patent Liivimaal? Ei. Murrang oli olnud juba mõned aastad varem, kuid millal ja mille mõjul, sellele ei ole võimalik kindlat vastust anda, sest rüütelkonna kassaraamatud 1820. aastate esimesest poolest puuduvad. Säilinud on need jälle alates 1825. aastast, ning neist nähtub, et juba samal aastal maksti 11 kuu jooksul preemiat 630 tapetud hundi eest, järgmisel aastal 651 eest ja see arv kasvas edaspidi veelgi. Võib ainult oletada, et selle kasvu põhjustasid 1824. aasta maapäeval uuesti kehtestatud nahanorm ja trahv. Algas selle maapäeva otsus ju sõnadega: „Kuna huntide hävitamine ei rahulda, on vaja seda rangemate reeglitega tõhustada...”⁵⁴¹

Nagu Liivimaal 1825. aastal, algas ka Eestimaal huntide küttimise uus ring ja senisest kõrgemal nõudlikkuse tasemel. Selle mõju jälgimist Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaal saab alustada aastast 1827, kust algavad säilinud nahakviitungid. Nende alusel välja makstud preemia järgi tapeti sel aastal 690, järgmisel 767 ja ülejärgmisel 661 hunti. Üldse tapeti kümne aasta jooksul (1827–1836) Eestimaa kubermangus 6742 hunti, kellest kutsikad moodustasid umbes 91%. Umbes seepärast, et kõikidelt nahakviitungitelt ei selgunud täpselt, kas oli esitatud kutsika või vana hundi nahk, sest preemia oli ju võrdne. Tapetud 6742 hundist tuli Harjumaa arvele 2519, Virumaale 1521, Järvamaale 1227 ja Läänemaale 1475 hunti. Nendesse arvudesse andsid Harjumaal suurema panuse Rapla (376), Kuusalu (336), Kose (314) ja Nissi (288), Virumaal Kadrina (308), Viru-Jaagupi (257) ja Haljala (214), Järvemaal Türi (447), Koeru (206) ja Ambla (205) ning Läänemaal Kullamaa kihelkond 365 tapetud hundiga.⁵⁴²

Ka sellele järgnenud viisaastakul (1837–1841) säilis endine tase, 3328 tapetud hunti. See annab viieteistkümne aasta keskmiseks 671 hunti. Kas seda ei olnud liialt palju nelja maakonna kohta, kus oli 19 693 km² maismaad? Veelgi enam – esines ka aastaid, kus hunte tapeti isegi üle 700. Need olid 1828. a 767, 1835. a 739, 1836. a 707, 1838. a 778 ja 1841. a 748 hundiga.⁵⁴³ Et 91% tapetud huntidest olid pesapojad, siis tuli neid aastas keskmiselt 610. Kui arvestada pesakonda keskmiselt viis poega, tulnuks igal aastal leida umbes 122 hundipesa, s.o üks pesa

⁵⁴⁰ EAA, f. 291, n. 1, s. 5566, l. 34–35.

⁵⁴¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3354, l. 11–19p, 31–38p; s. 703, l. 144.

⁵⁴² EAA, f. 854, n. 2, s. 3509–3517.

⁵⁴³ EAA, f. 854, n. 2, s. 3509–3522, 3355.

ca 161,4 km² kohta.⁵⁴⁴ Huntide asustus pidi aga olema veelgi tihedam, sest igat pesa ei suudetud ju leida, kuigi nende otsimisega tegelesid kevaditi sajad mehed. Need rekordsaagid, samuti mitmete teiste aastate suured arvud pole enam tõesed. Vastupidises ei veena ka ei oma- ega välismaises ajakirjanduses tolle aja Eestimaa hundirohkuse äramärkimine. Nii mainis *Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland* (1838, nr 40, 6. oktoober, lk 159), et Eestimaal pidi sel aastal tavatult palju hunte ja karusid olema. Pariisi ajakiri *Le Droit* avaldanud oma 1839. aasta 102. numbris kirjutise, kus nimetatud Eestimaad hundipesaks.⁵⁴⁵

Kui suur see „pesa” ikkagi oli, seda meie kahjuks ei tea. Selles oleme „tänu” võlgu nendele oma aja ebakompetentsetele ja pealiskaudsetele kirikueestseisjatele, kellele kergema ja enama raha teenimise eesmärgil sokutati vahel ette ka rebasekutsikate nahku, kes siis ei suutnud kahe eri liiki kiskja kutsikaid teineteisest eristada. On ju mõlema karvkate algul mustjaspruun, hundil ainult ilma selge roostekarva lisandita. Asjatundja teab, et erinevusi on veel nende pea suuruses ja kujus, kõrvaoste kujus ja karvkattes, samuti suu ümbruse karvkattes, kuid iga kirikueestseisjast naha vastuvõtja pidi teadma, et kõige kindlamaks tunnuseks on saba pikkus ja selle otsa värvus. Rebasekutsika saba on alati pikem, ulatudes veidi üle tagumiste jalgade pikkuse, ja selle ots on valgete karvadega, mis hundil on alati must. Seda viimast tunnust tuletati eestseisjatele aeg-ajalt ikka meelde. Eestseisjate pealiskaudsus avaldus aga selles, et võeti vastu ja anti tõendeid ka üksikute naha osade esitamise eest, kuigi oli nõutud terve naha esitamist. Lõpuks võeti selline petmine arutusele ka rüütelkonnas. Seda tehti 1841/1842. aasta vahetusel enne järjekordset maapäeva, kus kavatseti „kõrvaraha” tõsta. Arvestades sellest johtuvat petmisjuhtude suurenemist veelgi, kehtestati 1842. aastast senisest rangem kord nahkade eest kviitungite-tõendite väljaandmisel, mis jäi kehtima kuni preemia maksmise lõpetamiseni XX sajandi algul. Tõend tuli anda ainult terve naha ettenäitamise järel, millelt tuli kõrvad ära lõigata ja hävitada. Ka ei antud kutsika nahka enam toojale tagasi, vaid see hävitati. Nii loodeti välja juurida varem „küllalt sageli” esinenud pahe, nagu vastav otsus väljendas.⁵⁴⁶ Kuid need pahed kestsid edasi, vaatamata korra karmistumisele. Mõned näited.

29. mail 1857 teatas Väike-Maarja kirikueestseisja A. von Wrangel Maa-Virumaa haagikohtunikule, et temale on Koonu mõisa talupoeg Mihkel Kulbas toonud hundinaha, mille hoolikal uurimisel selgus, et „see polnudki hundi nahk, vaid ühe teise looma, arvatavasti ühe hullu koera oma...”⁵⁴⁷ Jaak Johanson Juuru mõisast pettis ära kihelkonna eestseisja parun B. von Maydelli 14. mail 1871 kahe

⁵⁴⁴ Arvestuse aluseks on Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaa (koos Hiiumaa jt meresäärtega) maismaapindala ilma Peipsi ja teiste järvedeta. (A. Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. 3. Estland. Riga, 1913.) See oleks maa jagamine 12,7×12,7 km ruutudeks, kus igas pesitseks üks hundipaar. Nende ruutude suurus kahaneb veelgi, kui viia arvestus maakonna mõne kihelkonna peale. Näiteks Harjumaal 1838. aastal Nissi või 1841. aastal Juurule. Siis väheneks ruut juba 5×5 km peale.

⁵⁴⁵ Ehtland – ein Wolfsnest. // Das Inland 1840, N 36, 4. September, S. 568.

⁵⁴⁶ EAA, f. 854, n. 2, s. 1138, l. 83; s. 1152, l. 315, 317.

⁵⁴⁷ EAA, f. 902, n. 1, s. 1135, l. 4, 4p.

rebasekutsika nahaga. Kuigi eestseisja kahtles nahkade kuulumises hundi-kutsikatele, kirjutas ta ometi mehele tõendi kahe hundipoja naha esitamise kohta, mille eest maksti ka preemia.⁵⁴⁸

Nii väljendus mõnede eestseisjate asjatundmatus, teised olid jällegi liialt kergeusklikud. Paar näidet ka selle poole pealt. 19. juunil 1845 andis Nissi kihelkonna eestseisja C. von Hueck tõendi Lehetu mõisa talupojale Kusiko Jakobile viie kutsika ja ühe vana hundi naha ettenäitamise järel. Mees oli aga esitanud kutsikate nahad ilma peata, vana hundi nahast tõi ta ainult tükikese, sest kolme nädala eest tema poolt haavatud hundi olla ta äsja surnuna leidnud. Eestseisja ei kahelnud mehe jutus ja andis talle tõendi viie noore ja ühe vana hundi naha esitamise eest.⁵⁴⁹ Kes nüüd oleks keelanud mehel vana hundi esitamata jäänud nahatükkide või kutsikate kõrvadega mõne teise eestseisja juures teist korda hõberublasid tasku panemast? Esines ju nahkade vastuvõtjaid, kes kirjutasid tõendi välja ainuüksi kõrvade esitamisel. Näiteks 25. jaanuaril 1837 sai vastava tõendi kõrtsmik Jürri Kruusberg Kapu mõisast (Koeru khk), kes näitas ette kahe noore hundi kõrvad ja sabad.⁵⁵⁰ 8. mail 1847 tuli aga kohaliku kirikueestseisja A. von Lesedowi juurde Kehtna mõisa (Rapla khk) mees Pitsi Hans, seitsme hundikutsika kõrvad kotis. Need oli ta ära lõiganud ja nahad seejärel hävitanud, s.t tegi kõik selle ise ära, mida oleks pidanud tegema nahkade vastuvõtja. Mees läks koju, taskus tõend seitsme hundikutsika tapmise eest.⁵⁵¹ Ja see kõik juhtus veel pärast 1842. aastal kehtestatud uut ja rangemat korda. Seepärast, nagu juba öeldud, ei vasta toodud arvud tegelikule tapetud huntide arvule. Kui palju rebasepoegi sokutati hundikutsikate pähe⁵⁵² või mitme naha eest võeti topeltpreemia, seda pole kunagi teatud. Autoril tuleb siin esineda aga arvudega, mis on rüütelkonna kassaraamatutest läbi kantud ja kirjas säilinud 4923 nahakviitungil. Kuid fakt on ka see, et mitte kõikide tapetud huntide eest pole alati rüütelkonna kassast preemiat saadud. Seda tunnistavad kirikueestseisjate aruanded (eeldusel, et nad esitasid tõeseid andmeid) aastatest 1839–1851, mis ei klapi täielikult samas ajavahemikus peetud rüütelkonna kassaraamatutega.⁵⁵³ Sellist lahknemist esineb hiljemgi.

1842. aastast hakkas siis kehtima uus, rangem kord nahkade vastuvõtmisel ja senisest veidi kõrgem preemia. Juba 1818. aastast kehtinud 3 assignaatrubla suurune tasu tõusis 1842. aasta maapäeva otsusega 1 hõberublale.⁵⁵⁴ Kuna preemiaraha tõus oli minimaalne, ei kajastunud see ka tapetud huntide arvus. Vastupidi –1842. aastast see hoopis langes 511-le eelmise aasta 748-lt. Selge, et

⁵⁴⁸ EAA, f. 854, n. 2, s. 3562, kviitung nr 248.

⁵⁴⁹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3526, kviitung nr 148.

⁵⁵⁰ EAA, f. 854, n. 2, s. 3564, l. 26.

⁵⁵¹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3528, kviitung nr 213.

⁵⁵² Seda tehti ka Venemaal ja mitte üksi rebasekutsikatega, vaid ka koerte sabadega, samuti hundi sabadega juba kuivatatud nahkadelt. (РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. II), л. 147–148.)

⁵⁵³ EAA, f. 30, n. 1, s. 6807, l. 31–167.

⁵⁵⁴ EAA, f. 854, n. 2, s. 721, l. 57, 57p, 75p, 435, 435p. ; 1839. aastal oli hõberubla tunnistasud Vene raha põhiühikuks, see võrdus tollal 3½ assignaatrublaga. – Eesti majandusajalugu I. 1937, lk. 454.

mõjus nahkade vastuvõtu uus kord. Siit alates ei tõusnudki tapetud huntide arv järgnenud kümne aasta jooksul enam 600-ni, vaid jäi 1842.–1851. aastate keskmissena 514 hundile. Kui Liivimaal hakkas 1840. aastate lõpul tapetud huntide arv järjest vähenema, siis Eestimaal veel mitte. Nahakviitungite järgi andsid aastad 1847–1851 keskmiselt veel 498 hunti aasta kohta.⁵⁵⁵ Kokku aga tapeti Eestimaa kubermangus XIX sajandi teisel veerandil (1827–1851), otsustades väljamakstud preemia järgi, 15 214 hunti, kellest 6385 hunti Harju-, 3266 Viru-, 3012 Lääne- ja 2551 Järvamaal. Siit ilmneb, et Harjumaal kütiti ligi 42% ja Virumaal 21% hävitatud huntidest (vt. lisa tabel 4).

Nende arvude taga oli aga sadade ja sadade meeste igakevadine metsades, soodes ja rabades hundipesade otsimine, kogemustega meestel juba rohkem sealt järjekordse loomuse toomine. Seda tingis ju siin kehtinud preemiasüsteem, mille järgi maksti võrdselt nii kutsika kui täiskasvanu eest. Praktikaks läks asi isegi nii-kaugele, et mõnel mehel oli metsas oma isiklik hundipaar (või paarid), kellelt kevaditi toodi pojad ära, jättes emahundi puutumata järgmisel kevadel uue saagi võtmiseks. Arvestades hundi bioloogilist omapära – pesapaigatruudust – polnudki selline talitusviis väga eriline probleem. Ühest nii talitanud mehest, Simuna kihelkonnas Paasvere vallas elanud „hundikuningast” pajatab ka rahvapärinus. Kord, kui mees kutsikatega metsast tuli, käinud tal emahunt järel, aga „...mees pole lasknud ka, et saab siis jälle poegi. Poegadega teeninud rohkem kui vanadega.”⁵⁵⁶ Kui aga kehtestatud preemia nägi ette kutsika eest madalamat tasu, võidi neid hoopis säilitada, lasta suureks kasvada ja püüda alles sügisel või talvel. Liivimaalt sellise talitusviisi kohta teateid pole, küll aga Venemaalt, kus mõned „kütid” sandistasid kevadel leitud kutsikad neil jalakõõlused läbi lõigates ja „korjasid” vanemate poolt üles kasvatatud pojad pesapaiga lähedalt üles alles sügisel. Nii püüti vältida poole-nisti ebausul põhinevat vanemate kättemaksu, ühtlasi teenida ka suuremat tasu. Sõltuvalt siis preemiasüsteemist küttisid (hävitasid) nii hunte üksikisikud, kelle pani liikuma raha teenimise võimalus, kui mitte öelda omakasu tagaajamine.

Hoopis teisiti käis käsu korras välja aetud sadade inimeste ühisjaht, kus osalejail puudus ühine eesmärk, tahe ja distsipliin, korraldajatel aga oskus jahte õigesti juhtida. Niisuguste lärmakate jahtidega löödi hundid nende peatuspaikadelt lihtsalt liikuma ja mitte küttide suunas, vaid kõrvale või hoopis vastassuunas ning kokkuvõttes olid need jahid suur aja raiskamine. Kui lisada veel laskemoona ja talvisteks jahtideks loomakorjuste hankimise raskused, suvis-sügisesteks jahtideks peibutajate puudus, siis polnudki nendest jahtidest midagi head loota, pealegi nii targa looma, nagu hundi küttimiseks. Eesti oleks XIX sajandil vabanenud siin sajandeid väldanud hundinuhtlusest märksa varem, kui kehtestatud preemia oleks kohe olnud märkimisväärsem ja diferentseeritud ka Eestimaa kubermangus ning juba sajandi teise poole algul organiseeritud lisaks ka spetsiaalsed hundijahiseltsid asjast huvitatud isikutest.

⁵⁵⁵ EAA, f. 854, n. 2, s. 3523–3532.

⁵⁵⁶ ERA II 13, 405/6 (23) < Simuna khk – R. Viidebaum, 1929.

Ühe hõberubla suurune preemia nii kutsika kui täiskasvanu eest kehtis Eestimaa kubermangus 1866. aastani. Kuna tapetud huntide hulgas oli vanu loomi väga vähe, siis leidis rüütelkond 1865. aasta lõpul, et täiskasvanute enamaks kütamiseks tuleks nende eest antavat preemiat tõsta 5 hõberublani, noorte eest antav jätta aga endiseks. Ent millise tunnuse järgi lugeda ühte vanaks, teist nooreks hundiks? Lepiti kokku, et 5 rubla preemiat makstakse hundi eest, kes käib ise toidu järel, 1 rubla saab aga pesast võetud kutsika eest, keda toidavad tema vanemad. Kõrgendatud preemia kinnitas ka maapäev ja see hakkas kehtima 1. jaanuarist 1866.⁵⁵⁷ Seejärel täiskasvanute püüdmine mõnevõrra ka kasvas, langes aga hiljem jälle endisele tasemele.⁵⁵⁸ 1866. aastal määratud preemia (5 ja 1 hõberubla) kestis 21 aastat. 1887. aastal tõsteti seda veelgi, sest leiti, et on vaja tappa just emahunte, kes „poegadele toidu hankimisel teevad suuremat kahju kui isahundid”. Rüütelkonna koosolekul 13. detsembril 1886 otsustati tõsta ka kutsikate eest makstavat tasu, kuid maapäeval läks läbi üksnes emahundi eest makstava preemia tõstmine seniselt 5-lt rublalt 10-le rublale. Siit kuni tapuraha maksmise lõpetamiseni 1904. aastal jäi selle suuruseks 10 hõberubla ema-, 5 hõberubla isa- ja 1 hõberubla noore hundi ehk kutsika eest.⁵⁵⁹

Nagu see oli preemia tõstmise järel 1866. aastal, nii ka seekordne preemia tõus kütitud huntide arvu enam ei suurendanud. Lõpuks oldi ka Eestimaa kubermangus hundinuhtluse likvideerimisel jõutud aega, kus hunte oli juba oluliselt vähemaks jäänud. Üldse aga tapeti sajandi viimasel veerandil (1875–1899) veel 3255 hunti, mis oli juba 4,3 korda vähem kui 50 aastat varem. Seekord jagunesid nad 1331 Harju-, 1243 Viru-, 411 Järva- ja 270 Läänemaal (vt. lisa tabel 5).⁵⁶⁰ Ka nüüd langes Harjumaa hundiküttide arvele 41% tapetud huntidest, koos Virumaa kütidega tapeti juba 79% hävitatud huntide üldarvust. Kui veel pool sajandit tagasi tapeti Viru- ja Läänemaal hunte pea võrdsel arvul, siis 1890. aastatel näib Läänemaa peaaegu hundivaba olevat. Samaaegselt torkab silma huntide arvukuse suurenemine Virumaal. Kui XIX sajandi teisel veerandil ei ületanud Virumaal tapetud huntide arv kunagi Harjumaa vastavat näitajat, siis XIX sajandi lõpul, eriti selle viimasel kümnendil tuli selliseid aastaid ette rohkesti. (vt. lisa tabelid 6 ja 7) Kas johtus see Venemaalt sissetulnud huntide arvel? Üksikasjalikumate tabeliandmete analüüsil torkavad maakondades üldisel taustal silma üksikud hundirohked kihelkonnad – Harjumaal näiteks Rapla, Kose, Kuusalu, Virumaal Kadrina, Viru-Jaagupi, Simuna, Haljala ja Jõhvi, Järvemaal Ambla ja Türi ning Läänemaal

⁵⁵⁷ EAA, f. 854, n. 2, s. 744, l. 563; s. 750, l. 47–48; s. 1129, l. 210p–211p.; Эстляндский Губернский Ведомости 1866, № 6, с. 48.

⁵⁵⁸ EAA, f. 854, n. 2, s. 3362, l. 27; s. 3364, l. 2–90.

⁵⁵⁹ EAA, f. 854, n. 2, s. 765, l. 109p–111p, 161, 165, 166; s. 1151, l. 40; Эстляндский Губернский Ведомости 1867, № 41, с. 293. – Nagu Saaremaalgi, võisid ka Hiiumaal kütid teenida hundilt enam kui mandri mehed. Vähemalt 1870. aastatel maksid kohalikud talupoegade kogukonnad ja mõisad lisaks rüütelkonna preemiale kutsika pealt 2–3 ja täiskasvanu pealt 1–2 hõberubla. (EAA, f. 29, n. 2, s. 763, l. 90–91; s. 908, l. 18–21.)

⁵⁶⁰ Lisa tabelid 6–9 on täienduseks tabelitele 4 ja 5, viies huntide kütamise maakonnas iga kihelkonna tasemele.

Kullamaa. Miks? Ilmselt oli neis kihelkondades huntidel pesitsemiseks kõige enam sobivaid alasid, sest kõik nimetatud kihelkonnad (peale Viru-Jaagupi) jäävad Eesti suurte loodusmaastike, kas Vahe-Eesti või Alutaguse alale, Kullamaa aga Vihterpalu-Piirsalu loodusmaastiku servale. Muidugi ei saa alahinnata ka nende kihelkondade küttide jahihimu.

Mõisaid aga, kus 50 aastaga püüti 100 ja enam hunti, oli Eestimaa kubermangus üldse 37, nendest 17 Harju-, 10 Viru-, 4 Järva- ja 6 Läänemaal. Harjumaal oli neid enim Jüri ja Nissi kihelkonnas (kummaski 4), siis Kuusalus (3) ja Raplas (2 mõisa). Maakonna kolm hundijahis edukamat mõisa olid Kolga (Kuusalu khk) 267, Keava (Rapla khk) 231 ja Kõnnu (Kuusalu khk) 174 tapetud hundiga. Virumaa „sajalisi” oli enim Viru-Jaagupi (3) ja Kadrina kihelkonnas (2). Ka kaks edukamat mõisa kuulusid Viru-Jaagupi kihelkonda: Põlula 214 ja Roela 186, nende järel Kärü mõis (Simuna khk) 144 püütud hundiga. Järvemaal pärinesid niisugused mõisad ainult kahest kihelkonnast: Amblast (Lehtse 207, Pruuna 166 ja Jäneda 102) ning Järva-Madiselt (Orgmetsa 109). Läänemaa 6 edukamat mõisa jagunesid viie kihelkonna vahel, nendest olid suurima saagiga Taebla (Lääne-Nigula khk) 174, Koluvere (Kullamaa khk) 171 ja Paadrema (Hanila khk) 128 tapetud hundiga. Need maakondade edukamad mõisad ületasid saagi poolest isegi mitmeid kihelkondi. Näiteks Läänemaal Taebla mõisas kütiti enam hunte kui Kirbla, Lihula, Mihkli, Martna, Karuse või Noarootsi kihelkonnas. Aga sellestki Taebla mõisa saagist aastatel 1850–1889 (174 hunti) andis üle poole (88) hundikütt Mihkel Sooverk (1804–1874) koos oma kahe poja Mardi ja Jüriga.⁵⁶¹

XX sajandil algul maksti preemiat veel ainult sajandi neljal esimesel aastal, kokku kuue täiskasvanu ja 39 kutsika eest.⁵⁶² Ajakirja *Neue Baltische Waidmannsblätter* andmetel lasti 1905. aastal Vihterpalu mõisas (Risti khk) ja 1907/1908. aasta talvel Kolga mõisas (Kuusalu khk) kummaski üks hunt.⁵⁶³ Nii jõudis Eestis lõpule sõda huntide vastu, enne kui pärast Teist maailmasõda hundid siin jälle arvestatavaks jõuks said.

6.3. Eestimaa XIX sajandi hundiküttidest

Kuna ülaltoodud hävitatud huntide arvude taga seisab sadade meeste igakevadine tegevus metsades, soodes ja rabades hundipesade otsimisel ja huntide hävitamisel, siis on siin sobilik nendest veidi ka lähemalt rääkida.

Eesti Ajalooarhiivis on Eestimaa rüütelkonna fondis säilinud 4923 hundi- naha kviitungit, mis haaravad XIX–XX sajandist kuuekümnendaastast perioodi (1827–1834, 1836–1852, 1855 ja 1869–1903, lisaks üksikud kviitungid ka aastatest 1856 ja 1868). Nende hulgas olevatele nimelistele kviitungitele on märgitud u 3640 meest, kes olid preemia saamiseks hundikutsikaid püüdnud ja

⁵⁶¹ Lähemalt nendest vt. raamatust „Tuli susi soovikusta...” (lk. 394–395)

⁵⁶² EAA, f. 854, n. 2, s. 3486, kv nr 157, 398, 404; s. 3592, kv nr 368; s. 3593, kv nr 270; s. 3594, kv nr 409, 444; n. 1, s. 605, l. 8.

⁵⁶³ Neue Baltische Waidmannsblätter 1906, N. 1, S. 14; 1908, N. 10, S. 223.

tapnud. Suur osa nendest (40,7%) pärines Harjumaalt. Ülejäänu jagunes Viru-, Järva- ja Läänemaa vahel. Nende meeste hulgas oli nii peremehi kui sulaseid ja vabadikke, igasuguseid mõisa ametimehi: kutsareid ja kõrtsmikke, möldreid ja seppi, toapoisse ja kokki, rääkimata metsavahtidest. Sekka juhtus ka soldateid ja madruseid, sakslastest metsnikke, mõisavalitsejaid ja kaupmehi ning teistegi elualade esindajaid. Hundipesi leidsid ka talupoisid.

Nende meeste hulgas oli isikuid, kes järjekindlalt igal kevadel otsisid metsades huntide pesi, kuid oli ka neid, kes leidsid pesi juhuslikult. Hulgaliselt oli nõrkeskmi hundikütte, kellele kevadine pesade otsimine polnud just igaaastane tegevus.

Stiimulid, mis mehed kevadeti metsa viisid, olid esmalt puhtmateriaalsed, alles seejärel muud. Seega eelkõige raha. „See oli siis, kui va undipearaha maksmine peale pandi (s.o hakati preemiat maksma), siis üks mees siin Soevas keis aga mööda metsi ja otsis hundipesi...”⁵⁶⁴ Või üks Simuna kihelkonnas elanud hundikütt, kes korjanud pesadest kutsikaid, jättes emahundi puutumata, et järgmisel kevadel jälle poegi saada, sest nendega teeninud rohkem.⁵⁶⁵ Ja otse vastupidine suhtumine emahundisse sajandi lõpul, kui tema eest alates 1866. aastast maksti 5, 1887. aastast 10 hõberubla. Siis ei korjatud pesast enam üksi kutsikaid, vaid püüti ka nende ema tabada. Näiteks 1890. aastal välja antud 16 nahakviitungist 10 oli antud meestele, kes koos kutsikatega tapsid ka emahundi, 1891. aastal oli selliseid kviitungeid 12st viis, 1892. aastal 15st neli, lisaks igal aastal veel üksikud tapetud emahundid.⁵⁶⁶

Mehi, kes 100 hundi tapmiseni jõudsid, oli mitmeid. Ainuüksi Eestimaa kubermangu poolikult säilinud nahakviitungite järgi otsustades jõudis selle piiri lähedale mitu meest. Nende mitmete hulgast võib mõnda meest ka tutvustada. Säilinud kviitungite järgi jõudis sellele piirile kõige lähemale Viru-Jaagupi kihelkonnas Roela mõisas elanud Mihkel Jakobi p. Jurna (1813–1887). Viiekümne aasta jooksul (1837–1887) jäi tema tegevusest asitõendiks kviitungeid 99 tapetud hundi kohta (96 kutsikat ja kolm täiskasvanut).⁵⁶⁷ Tema kui mõisa metsvahi tapetud huntide arv olevat tegelikult 187.⁵⁶⁸

Ka Jaak Mardi p. Sikkemäe (Altperre Jeak) (1808–1887), Kose kihelkonna Saarnakõrve mõisa metsavaht jõudis 36 aasta jooksul (1839–1875) koguda enda nimele 92 tapetud hunti, kelle hulgas oli ainult üks täiskasvanu.⁵⁶⁹

Siia saab paigutada veel ühe Virumaa küti – Hindrich Mihkli p. Rihilari (Herma Hindrich Rihhila) (1805–?) – Viru-Nigula kihelkonna Malla mõisa mehe. Aastate 1834–1872 vahel suutis ta säilinud kviitungite järgi püüda 88

⁵⁶⁴ ERA II 159, 733 (13) < Lääne-Nigula khk – E. Ennist, 1937.

⁵⁶⁵ ERA II 13, 405/6 (23) < Simuna khk – R. Viidebaum, 1929.

⁵⁶⁶ EAA, f. 854, n. 2, s. 3581, 3582, 3583.

⁵⁶⁷ EAA, f. 3114, n. 2, s. 15, l. 36; n. 1, s. 18, l. 227p, 228; EAA, f. 854, n. 2, s. 3519, 3522, 3526–3532, 3537, 3562, 3576, 3578; f. 902, n. 1, s. 1135, l. 24.

⁵⁶⁸ EKM, ERA, M. Veske 3, l. 659.

⁵⁶⁹ EAA, f. 1215, n. 2, s. 1, l. 87p; n. 1, s. 87, l. 283p, 284.; EAA, f. 854, n. 2, s. 3520, 3521, 3524, 3525, 3527, 3563–3566.

hundipoega.⁵⁷⁰ Enda tegudega väärivad siin äramärkimist veel kaks meest: Jakob Jakobi p. Tamberg Ambla kihelkonnast Lehtse mõisast ja Hiiumaa kuulus kütt Peet Peetri p. Jäger.

Jakob Tamberg (1837–?), sünnilt küll Harjumaa mees, tegi aga enda kütiteod Järvamaal Lehtse mõisas, kus kümne aasta jooksul (1881–1891) suutis tappa 85 hunti, kelle hulgas oli ainult üks täiskasvanu, emahunt nelja pojaga 1891. a kevadel.⁵⁷¹

Ning Peet Jäger (1822–1904) (Liiva Peet Jäger, Peet Liiva, Jäger Peet, Tempa Pärt), Pühalepa kihelkonna Suuremõisa mõisa metsavaht, kes oma teenistusajal leidis aastatel 1849–1877 metsadest 83 hundikutsikat. Ilmselt tänu teenetele hundikütina sai ta 1874. aastal ülem- või vanemmetsavahiks (*Oberbuschwächter*).⁵⁷²

Pole kahtlust, et nimetatutest neli esimest jõudsid kõik nn sajaliste hulka (P. Jägeri tulemus – 83 hunti olevat lõplik arv). Ja kui palju siin nimetamata mehi oleks võinud sinna jõuda, kui oleks nahakviitungeid rohkem säilinud ja poleks olnud nii palju nimetuid ja mõisalise kuuluvuseta tõendeid. Tänu nendele ja teistele tuhandetele meestele pandigi Eestimaal alus hundinuhtlusest jagusaamisele. Seda Eesti mõlemas osas, nii Põhja- kui Lõuna-Eestis. Kahjuks pole aga Liivimaa Eesti osa nahakviitungeid üldse olemas.

XIX sajandi 80. aastatel tehti Eestimaa kubermangus veel üks tõsine samm hundinuhtluse nõ lõplikuks likvideerimiseks. Nimelt 1885. aasta sügisel organiseerisid Tallinna advokaat Georg von Peetz (hilisem Eestimaa Jahisõprade Seltsi esimene president), parun E. Stackelberg Väänast, saadik N. Koch, V. von Baggo Sakust ja kindral C. Renwaldt Tallinnas hundijahi seltsi, mille juhatajaks sai G. von Peetz.⁵⁷³ Teades, kui palju ajujahi edu sõltub õigest ajamisest, palkas selts endale neljaks kuuks appi kaks ajajat – lukašši –, Ivani ja Dimitri Pihkva kubermangust, makstes neile kõrget palka – 55 rubla kuus. Teatavasti said Venemaal juba pea veerand sajandi eest kuulsaks Pihkva kubermangu Porhovi kreisi Ostrovi küla ja selle ümbruse jahimehed oskusega ajada rebane või hunt soovitud kohta – ette seal varitsevale kütile.

Vastloodud selts pidas oma esimese jahi 5. novembril 1885 Kosel. Esimesel jahihooajal (november 1885 – märts 1886) käidi hunte ja rebaseid otsimas veel Liigvalla mõisas (Koeru khk), Kavastu ja Vihula mõisas (Haljala khk), Põdrangu, Porkuni, Kärša ja Koonu mõisas (Väike-Maarja khk), Rummu ja Viimsi mõisas (Jõelähtme khk) ning Saku, Vääna ja Jälgimäe mõisas (Keila khk). Kahjuks kujunes talv lumevaeseks ja ebasoodsate ilmade tõttu oli seltsil

⁵⁷⁰ EAA, f. 1864, n. 2, s. VI 51, l. 46p.; EAA, f. 854, n. 2, s. 3516–3519, 3521, 3522, 3525, 3528, 3530, 3531, 3537, 3560, 3563.

⁵⁷¹ EAA, f. 1216, n. 1, s. 22, l. 51p, 52.; EAA, f. 854, n. 2, s. 3572, 3573, 3575–3577, 3579, 3580, 3582.

⁵⁷² EAA, f. 3168, n. 2, s. 3, l. 119p.; EAA, f. 854, n. 2, s. 3530, 3531, 3560–3563, 3565, 3568; RTO, Pühalepa, EELK, arh. nr. 2631, 1904. a., l. 81p, 82.

⁵⁷³ Tallinna Sõber 1885, 15. november, lk. 1.

võimalus pidada ainult 20 jahti, mille käigus jälitati ka hunte, kuid edutult. Siiski oli osa jahte tulemuslikud: lasti 13 rebast ja üks ilves. Esimesest jahihooajast kokkuvõtet tehes leiti, et huntide paiksemaks muutmiseks tuleks edaspidi rajada mõisate alale alalisi söödakohti, kuhu juba sügisel korjuseid välja viidaks.

Teisel jahihooajal 1886/1887, mil peeti 14 jahti Väike-Maarja, Jõhvi, Kuusalu, Nissi, Keila ja Jõelähtme kihelkonnas, lasti põhiliselt jällegi rebaseid, kaks ilvest ja ainult üks hunt Järve mõisa alal Jõhvis. Kolmandaks hooajaks (1887/88) oli seltsil, kuhu kuulus 9 liiget, palgatud teised ajajad Pihkvast – vennad Ivan ja Vassili Markov. Jahte (12) peeti jällegi mitmel pool Eestimaal, kus peale rebaste lasti taas üks ilves, kaks hunti Porkuni mõisas ja ka kaks põdrapulli. Selle hooaja keskel (viimane jaht 11. jaanuaril 1888) seltsi tegevuse aruanded lõpevad ning ta edaspidine tegevus on teadmata.⁵⁷⁴

6.4. Hundijahist Saaremaal

Nagu mandri-Eestis, nii ka Saaremaal võeti esimesed teadaolevad sammud hundinuhtluse vastu ette juba Rootsi ajal, XVII sajandi keskel. See selgub ühest J. W. L. von Luce erakogusse kuulunud dokumendist, kus 1654. aasta nn sügisese ja talvise mälestuskirjas või meelepeas (*Memorial*) rõhutatakse esmalt hundijahtide pidamise vajalikkust ning tehakse ametimeestele (valitsejatele) (*Ambtman*) ülesandeks selle eest hoolitseda, et talupojad teeksid hundivõrke ja neid pidevalt töökorras hoiaksid.⁵⁷⁵

Järgnenud XVIII sajandil, kui Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad alles arutasid hundiküsimust, Saaremaal juba tegutseti. Martin Körberi teatel oli maapealik v Tunzelmanni käsul juba 1747. aasta sügisel Saaremaal korraldatud elanikkonnaga ajujahte. Järgmises, 24. septembri 1748. aasta uues jahikäsus nenditi esmalt eelmise aasta jahtide kordaminekut ja nõuti nende jätkamist. Kui palju selliseid jahte veel peeti, pole teada, kuid ega need huntide arvukust küll vähendanud. Veel kümnekond aastat hiljem, 1760. aastal pidi superintendent Swahn teatama Peterburi Teaduste Akadeemiale, et „peale väheste ilveste ja rebaste on Saaremaal palju hunte, kes elanike koduloomadele suurt kahju teevad ja ei luba siia Liivimaalt sisse tulnud põtradel ja karudel paigale jääda”.⁵⁷⁶

Et need XVIII sajandi keskel alustatud ajujahid polnud siin mingid ühekordsed aktsioonid, vaid kohalike võimude läbiviidud süstemaatilised jahid huntide arvukuse vähendamiseks, leiab kinnitust ka ühes B. v Campenhauseni poolt Kuressaares 9. mail 1790. aastal välja antud publikaadis nr 324, kus kästakse iga kahe nädala järel laupäeviti, alates sama aasta 18. maist, teha kubjaste valve all elanikkonnaga ajujahte, jagades selleks talupoegadele ka püsse.⁵⁷⁷

⁵⁷⁴ EAA, f. 1608, n. 1, s. 8, l. 1–10p; s. 52, l. 5.

⁵⁷⁵ EAA, f. 1, n. 2, s. 950, l. 41p, 44p.

⁵⁷⁶ Körber, M. Oesel einst und jetzt. 3. Bd. Arensburg, 1915, S. 132–133.

⁵⁷⁷ EAM, f. 243, n. 1, s. 2, l. 93–94.

Varakult hakati Saaremaal huntide tapmise eest ka preemiat maksuma. Nimelt 3. detsembril 1795 otsustas kohalik rüütelkond alates 1796. aastast maksta iga püütud hundikutsika eest 1 rubla. See andis ka tulemusi. Kuni 1810. aasta sügiseni, mil alustati preemia maksmist ka täiskasvanud huntide eest (à 10 rubla) ja tõsteti tasu rubla võrra ka kutsika pealt, tapeti Saaremaal ajavahemikus 1801–1810 keskmiselt 32 hundikutsikat aastas.⁵⁷⁸ Huvitav on jälgida selle käiku Saaremaa rüütelkonna kassaraamatute abil. Aastatel 1801–1809 (*incl*), kui maksti preemiat ainult kutsikate eest, otsiti vaid neid (nimetatud ajavahemikus leiti neid 281). Kui 1810. aasta oktoobris otsustati preemiat maksta ka täiskasvanud huntide eest, tabati neid veel samal aastal kuus isendit. 1811. aastal oli nende arv kümme, 1812. aastal üheksa, 1813. aastal seitse, 1814. aastal isegi kaheksateist jne. Nii tapeti siin alates 1811. aastast kümne aasta jooksul 290 hunti (194 kutsikat ja 96 täiskasvanut), kus suurim saak oli 1812. aastal (43 kutsikat ja 9 vana hunti). Järgneval kümnendil (1821–1830, v.a aastad 1825, 1826, 1827, mil andmed puuduvad), oli see arv seitsme aasta kohta 124 (80 + 44).⁵⁷⁹ 1825. aastal märkis saavutatud tulemuse ära ka Luce, öeldes, et „üldiselt on preemiad teinud seda, et harva on nüüd kuulda huntide kahjustest”. Optimistina lootis ta varsti näha huntideta Saaremaad, kui mandrilt uusi koloniste juurde ei tule. Hea preemia kõrval, mis peaks olema võrdne nii kutsika kui täiskasvanu eest ja mis huntide vähenemisega peaks veel suurenema, nägi Luce hundinuhtlusest vabanemiseks ka teist teed – Saksamaalt kogenud hundiküttide toomises Saaremaale ja neile tapetud huntide eest väärilise tasu maksmises kuni eluaegse pensioni kindlustamiseni.⁵⁸⁰

Kuni 1829. aastani maksis Saaremaal preemiat ainuüksi kohalik rüütelkond. Nüüd lisandus tema kõrvale ka Saaremaa Talurahva Pank (Oeselsche Bauer-Bank Commission), rahvakeeles nimetatud ka „Saaremaa armo laekaks” ja „Tallorahwa abbi laekaks”. Kubermanguvalitsuse määramisel jäi selle panga osaks 10 assignaat- ehk bankorubla täiskasvanu ja 5 kutsika eest.⁵⁸¹ Nüüd hakkasid mehed hundipreemiat saama kahelt poolt korraga – ka rüütelkonnalt endiselt 10 rubla vana ja 2 kutsika eest. Seega võis iga huntitapja alates 1829. aastast tasku panna 20 rubla vana ja 7 rubla kutsika eest, mida 1840. aastatel hakati maksa hõbedas (kokku 5 rubla 72 kopikat täiskasvanud ja 2 rubla kutsika eest). Niisugusest preemiast võisid Liivimaa mandriosa hundikütid ainult unistada. Oli see ju vana hundi pealt neli ja kutsika pealt kolm ja pool korda rohkem kui mujal Liivimaal. Eestimaa tasumäärast ei maksa rääkidagi. Nii kestis see 1850. aastani, mil talurahvapank lõpetas vahepeal kümneks aastaks preemia maksmise. Jäi aga rüütelkonna preemia 2 rubla 86 kopikat vana ja 57 kopikat noore hundi eest. Ometi säilitas see endise küttimise taseme. Välja-

⁵⁷⁸ EAA, f. 957, n. 1, s. 52, l. 433–435; s. 54, l. 442–445; s. 1742, l. 22–23.; Luce, J. W. L. v. Beschreibung der wohlthätigen Anstalten in der Provinz Oesel. Riga, 1815, S. 103–104.

⁵⁷⁹ EAA, f. 957, n. 1, s. 1742, 1744, 1745, 55, 56, 57, 58, 62, 63.; EAA, f. 960, n. 1, s. 232.

⁵⁸⁰ Dr. v. Luce. Etwas über die Vertilgung der Wölfe // Livländische Jahrbücher der Landwirtschaft. 1. Bd. 1 St. Dorpat, 1825, S. 97, 101–102.

⁵⁸¹ EAA, f. 296, n. 4, s. 1668, l. 21–23.

makstud preemia alusel tapeti järgnenud kümnendil (1831–1840) veel 180 hunti (123 kutsikat ja 57 täiskasvanut). Nii oli ka vanade huntide kütamise tase juba kolm aastakümnet püsinud kõrge ja seda tänu just diferentseeritud preemiale. Kui 1840. aastast hakkas rüütelkond maksma preemiat ka kütitud rebaste, ilveste ja kulliliste eest ning päris suurte määradega, langes kohe ka huntide kütamine, sest preemia saamise võimalused nüüd tunduvalt avardusid. Endised hundikütid hakkasid nüüd põhiliselt väiksemaid röövloomi püüdma. Alates 1843. aastast, mil preemiat maksti jälle ainult huntide eest, hoogustus nende kütamine uuesti, olles 1840. aastate keskmisena 12–13 hunti aastas.⁵⁸² Samas tempos jätkus see ka järgmisel kümnendil – 128. 1860. aastatel see arv isegi kasvas – 154 hundini kümne aastaga, kellest 103 olid pesapojad. Seepärast on sügavalt väärad mõningate XIX sajandi autorite seisukohad hundist Saaremaal (ja ka teistel saartel). Näiteks H. v Bienenstamm, märkides tolle aja hundi-rohkust Liivimaal, lisas, et Saaremaal ja teistel saartel on hunt juba täielikult hävitatud.⁵⁸³ Kuid aastatel 1821–1824 tapeti Saaremaal 85 hunti, kellest 58 olid pesapojad, s.o keskmiselt 21 hunti aastas. Ka A. Hueck teadis kinnitada, et „Saare- ja Hiiumaal pole hunte üldse”.⁵⁸⁴ Kuid 1844. aastal maksti Saaremaal preemiat 13, 1845. a kuue, 1846. a. kümne hundi eest.⁵⁸⁵ Ka ametlike andmete järgi kütiti 1844. aastal seal 10 hunti. Täielikult hävitatuks pidas Saaremaal hunti ka C. Bornhaupt.⁵⁸⁶ Kuid samal 1855. aastal püüti seal 17 hunti ja kõik need olid pesapojad, mitte mingid talvised migrandid mandrilt.⁵⁸⁷

Tõtt selle aja kohta kirjutas aga C. Russwurm.⁵⁸⁸ Andes oma teoses „Eibofolke...” ülevaate meie lääneranniku ja saarte loomastikust, märkis ta siin isegi huntide arvu suurenemist viimasel ajal. Neid polevat ainult Ruhnus, Pakritel ja Osmussaarel, see-eest Vormsil tapetavat hunte veel igal aastal. Nii ka oli, kuigi Vormsi osas ta veidi liialdas. Seda seisukohta kinnitavad ka arhiividokumendid.⁵⁸⁹

Liivimaa kubermanguvalitsuse patendiga nr 68 29. aprillist 1860 kaotati kohustuslikud ajukahid ka Saaremaal. Huntide kütamine sillakohtu juhtimisel käis aga endise hooga edasi. See isegi veel hoogustus, sest senisele rüütelkonna preemiale lisandus jälle talurahvapanga makstav tasu. Niisugune kõrgendatud preemia jäi kehtima 1877. aastani, mil see 1876. aasta maapäeva otsuse alusel

⁵⁸² EAA, f. 957, n. 1, s. 1750, l. 6–51; s. 1751, l. 5, 13.

⁵⁸³ Bienenstamm, H. K. Fr. v. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russland, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland, Riga, 1826, S. 183.

⁵⁸⁴ Hueck, A. Fr. Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845, S. 47.

⁵⁸⁵ EAA, f. 957, n. 1, s. 1751, 1752.; f. 960, n. 1, s. 402, 403.

⁵⁸⁶ Bornhaupt, C. Fr. Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Ehst- und Kurlands, Riga, 1855, S. 22.

⁵⁸⁷ EAA, f. 957, n. 1, s. 1755, l. 6–10.

⁵⁸⁸ Russwurm, C. Fr. W. 2. Th. 1855, § 227, S. 22.

⁵⁸⁹ EAA, f. 854, n. 2, s. 3525, 3529, 3559.; f. 960, n. 1, s. 69, l. 20, 20p.

hakkas nüüd olema nii vana kui noore hundi eest 3 hõberubla. Sellisena püsis see 1885. aastani.⁵⁹⁰

Preemia tõusust tingitud küttimeise hoogustumine, mis 1860. aastatel algas, hakkas 1870. aastate keskel langema. Mis selle põhjuseks võis olla, on raske öelda. Kui ainult arvudest lähtuda, siis võiks oletada huntide arvu vähenemist, sest kevaditi pesi peaaegu enam ei leitudki – viie aastaga (1876–1880) kokku ainult 23 kutsikat. Samas oli ju preemia kutsikate pealt rubla võrra tõusnud. Ja siis tulid 1880. aastad, mis tõid saarele uue huntide häda – suurenesid oluliselt koduloomade murdmise juhud ja hakati kevaditi ka rohkem pesi leidma. Näiteks aastatel 1881–1885 leiti juba 69 kutsikat. Kujunenud olukord jõudis ka ajakirjandusse. Nii märkis 21. augusti 1881. a *Perno Postimees*, et „hunnid senna [Saaremaale] mõne aja eest hulgana elama pesitanud ja suurel määral kahju tegevat. Tänavuse sui jooksul olevat ühesainsas külas 45 lammast maha murtud”.

Ilmselt oli olukord tõesti tõsiselt läinud, sest detsembris 1883 tuli Kuresaares kokku aadlikonvent spetsiaalselt hundiküsimust arutama. Seal otsustatigi eraldada huntide hävitamiseks järgnevas viieks aastaks 2000 rubla, millest pool pidi laekuma mõisatelt, pool talupoegadelt.⁵⁹¹ Teise olulisema sammuna võeti ette pöördumine Pihkva kubermangu hundiküttide, lukaššide poole, kes olid Venemaal sel ajal ses asjas juba kuulsad. Kaks meest Peipsi tagant jõudsidki 1884. aastal pärale. Nende abi ja preemia tõstmisega loodeti huntidest lahti saada. Seepärast pandi mehed siin ka kõrge palga peale: esimesel aastal maksti neile 200, järgmisel 127 rubla hõbedas.⁵⁹² Kuigi nende meeste jahikunst oli väljaspool kahtlust, ei suutnud nad midagi erilist korda saata, sest polnud lihtsalt võimelised nii lühikese ajaga nii suurel alal midagi olulist tegema. Sõltus ju nende jahiedu suurel määral ka ilmastikust.

Samal ajal, vastavalt maapäeva otsusele, tõsteti 1885. aastast ka preemiat – 25 assignaatrublani täiskasvanud hundi pealt, et stimuleerida ka nende küttimeist. Seda maksid rüütelkond ja talurahvapank koos.⁵⁹³

Kuigi rüütelkonna kassaraamatud näitavad, et ühise ja korrapärase preemia maksmine lõppes Saaremaal 1886. aastal, mil tapeti üks vana hunt ja 18 kutsikat, ei olnud hundid Saaremaalt hoopiski veel kadunud. M. Körberi andmetel lasti ka 1888. aastal üks vana hunt.⁵⁹⁴ Preemiaraha eraldati 90. aastatekski, küll ainult 100 rubla aasta kohta.⁵⁹⁵ Samal ajal organiseeris sillakohus endiselt ka talviseid võrgujahte, nagu üks nende kiri 1886. aasta 4. veebruarist kinnitab. See pärineb Kaarma kiriku arhiivist (SM, 7660:10) ja selle tekst on järgmine: „Teadaandmine. Silla Kohtu poolt saab selle läbbi teada antud, et sel 14. mal Künla kuu päeval hundi jaht peetud saab. Püüsed sawad Loona ja Piila moisa

⁵⁹⁰ EAA, f. 957, n. 2, s. 558, l. 6, 26, 28, 28p.

⁵⁹¹ EAA, f. 957, n. 2, s. 558, l. 38, 42.

⁵⁹² EAA, f. 297, n. 8, s. 692, l. 12–12p.; f. 957, n. 1, s. 686, l. 55, 59, 59p; s. 1834, l. 4.; n. 2, s. 558, l. 43, 59, 60p..

⁵⁹³ EAA, f. 957, n. 1, s. 686, l. 50.

⁵⁹⁴ Körber, M. 1915, S. 138.

⁵⁹⁵ EAA, f. 957, n. 2, s. 558, l. 64–65.

wahhel ülles pantud. Jänneseid ei tohhi mitte lasta. Wastapannijad peawad peäle selle 5 rbl trahvi maksta. Ühhe hundi ees on 5 rbl ja rebbase ees 1 rbl Ajajate heaks maksta. Kohtu Herra Buxhōwden.”

Et rüütelkond 1886. aastal omapoolse preemia maksmise lõpetas, jäi talurahvapanga oma ikka ja nagu selle kassaraamatud näitavad, maksti seda preemiat veel 1890. aastatelgi: 1894. aastal kahe kutsika ja 1897. aastal ühe vana hundi eest.⁵⁹⁶

Rohkem ametlikke andmeid huntide tabamisest XIX sajandist pole. Viimased loomad liikunud seal veel Leisi ümbruse metsades.⁵⁹⁷

Lisas toodud tabel 10 annab viisaastakute kaupa 85 aasta jooksul (1801–1885) Saaremaal tapetud hundid. Selles ajavahemikus suudeti kaheteistkümne kihelkonna peale püüda 1463 kutsikat ja täiskasvanud hunti. Et makstav preemia oli diferentseeritud, s.t vana hunt oli kõrgemalt tasustatud, siis ei ole noorte osa eriti suur. 1463 hundist oli noori 1128 ehk 77%.

Et paljudel huntidel (330 isendil) polnud võimalik „kodu” kindlaks määrata, siis pole ka kihelkondade arvud lõplikud. Ometi torkab silma mitme kihelkonna (Karja, Kihelkonna, ka Kaarma, Püha, Kärla) suurem saak, eriti Karjas ja Kihelkonnas. Ilmselt oli seal huntidel pesitsemiseks rohkem ruumi. Hundid elasid siis Saaremaa igas kihelkonnas, võibolla peale Sõrve poolsaare, aga kindlasti peale Muhu, kus alalisi hunte polnud. Siin tehti neile vahel ühisjahte kevaditi, jää lagunemise järel, kui talvega oli mõni hunt saarel asupaiga leidnud. Säilinud aruannete järgi kaotas Muhu saarel oma naha ainult viis hunti: aastatel 1813, 1817, 1836, 1837 ja 1858.⁵⁹⁸ Suurim oli huntide arvukus ja küttimine muidugi sajandi algul, kui pakutav preemia kutsus kevaditi mehi metsadesse nende pesi otsima. Edaspidi tabatute hulk kõikus, mis oli seotud preemia määra kõikumisega, 1840. aastatel ka premeeritavate liikide arvu suurenemisega ning 1880. aastatel arvukuse mõnetise kasvuga. Kõrvutades ajavahemikus 1826–1855 kubermanguvalitsusele esitatud ametlikke andmeid väljamakstud preemia alusel tapetud huntidega, selgub, et esimesed ei peegeldanud kaugeltki tegelikkust. Nende järgi tuli kolmekümne aasta kohta 243 tapetud hunti, teisel juhul aga 393, niisiis üle 1/3 võrra rohkem. Ilmselt jätsid mõisad või ka eestseisjad aruanded esitamata.

Enam hunte tapnud kihelkondade kõrval saab esile tuua ka paremaid mõisu. Karja kihelkonnas 243 kütitud hundist tuli 63 Leisi ja 45 Parasmetsa mõisa meestele. Kihelkonnas 231 hundist suutsid 95 püüda aga Tagamõisa mehed. Juba üle kahe korra oli neid vähem (46) Lümända mõisa meestel. Kaarma kihelkonnas 116 tapetud hundist tuli võrdselt 30 looma nii Elme kui Randvere mõisa meeste arvele. Püha kihelkonnas olid paremateks Sandla ja Kaali mõis vastavalt 27 ja 26 hundiga 107 tapetust ning Kärla kihelkonnas Kärla ja Käesla mõis. Esimeses püüti kihelkonna 106 hundist 28, teises 26. Pöidest saab esile tõsta ainult Maasi mõisa, kus kihelkonna saagist (94) olid 48 selle mõisa meeste arvel.

⁵⁹⁶ EAA, f. 960, n. 1, s. 433, l. 31, 32; s. 436, l. 26–28.

⁵⁹⁷ ERM, KV 140, 2 < Leisi – A. Seppel, 1964.

⁵⁹⁸ EAA, f. 957, n. 1, s. 1541, l. 112.; s. 1744, 1749, 1756, 1541.; f. 960, n. 1, s. 238.

7. HUNDIJAHI VIISID JA VAHENDID

*Püüab hunt – ja püütakse ka hunti.
(vene kõnekäänd)*

Inimene on hunte jälitanud ja püüdnud aastatuhandeid. Küll on ta teinud seda suuskade, põdrarakendite, hobuste ja koortekarjaga, tänapäeval veel mootorsaaside, autode, isegi kopterite ja lennukitega. Neid nn avatud jõuga ajamisi on täiendanud hunte võrkudesse või varitsevate küttide laskekaugusele peletavad ajujahid. Hunte on ligi meelitatud nii põrsa vingutamise ja jänese hädakisa või ta enda hääle (ulu) imiteerimisega. Söödaga ahvatledes varitseti hunte korjuse juures, seati sinna üles vinnastatud püsse või peideti maha püünisraud. Sööt peibutas hunte veel auku, aeda, kast- ja lööklõksudesse, unna otsa. Ka nende radadele seati üles hästi varjatud silmuseid, püünisraudu ja iselaskjaid. Hunte otsiti jälgede järgi üles ka nende puhkepaikades ja lasti magamise pealt. Lõpuks neid veel mürgitati, otsiti üles pesapaigadki ja tapeti leitud kutsikad. Juba neid viise kokku tuleb üle kahekümne (koos teisenditega), millest enamik on ka Eestis kasutusel olnud.

Nii laiahaardelise hävitustöö tulemusena oleks iga teine loomaliik maakeralt ammugi kadunud, ent hunt elab siin edasi. Seda tänu enda vitaalsusele, füüsilistele ja vaimsetele võimetele, kiirele kohanemisele muutuvate elutingimustega. Pideva jälitamise tagajärjel kujunevad neil välja uued kohastumised, täiustub mõistus ja muutub käitumine. Näiteks öösel stepis nende jälitamisel autodega prožektorivalgusel püüdis osa hunte algul varjuda, surudes end vastu maad (ja lasti maha). Hiljem, pärast teatud kohanemisaega selliseid loomi peaaegu enam ei olnud. Avastamisel jooksis kari laiade küngaste vahele või soolakuutele, kus neid enam jälitada ei saanud. Kui aga hundil tuli jälitava auto eest põgeneda, siis muudeti jooksul tihti järsult liikumissuunda, „ujuti kapoti alla”, joostes otse auto ees vasakul poolel, sest oldi kogetud, et sealt lasku ei tule.⁵⁹⁹ Tundras või metsatundras kopterite või lennukitega jälitamisel käitusid hundid jälle vastupidi – algul püüti põgeneda ja jäädi laskude alla, varsti aga õpiti end varjumisega päästma – kaevuti lumme, pageti tihedasse põõsastikku, jäärukutesse, metsatundras peituti isegi puude taha. Seejuures õpiti lennuki mootori mürina järgi eristama ohtlikke ja ohutuid lennukeid ning reageeriti ainult seda tüüpi lennukitele, kust neid varem oli tulistatud. Samamoodi õpiti eristama mootorsaani mürinat, millega neid oli jälitatud, traktori või mootorsae mürinast.⁶⁰⁰

⁵⁹⁹ Биби́ков Д. И. Волк: и хищник, и жертва. // Природа 1996, № 10, с 37–46; Филимонов А. Н. Поведение казахстанского волка в различных ситуациях. // Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И. Биби́ков. Москва, 1980, с. 70–73.

⁶⁰⁰ Макри́дин В. П. Волк меняет поведение. // Охота и Охотничье Хозяйство 1983, № 3, с. 14.; Кормили́цин А. На волков с вертолета. // Охота и Охотничье Хозяйство 1982, № 2, с. 6–7.

Nii õpib hunt kõigest ja üsna ruttu, et elu hoida. Kaitsereaktsioon ühele või teisele jahiviisile võib kujuneda juba ühekordse kogemuse järel ja edaspidi seda hunti samal moel püüda on juba väga raske. Tarvitseb tal kord näiteks lipuliinist läbi murda, ei pea see teda enam, ja vahel viib ta nii välja ka kaaslased. Kord Venemaal Tšeljabinski oblastis peetud jahil piirati 8-liikmeline kari lipuringi. Pärast poolteisetunnist jahti, kui nendest kaks looma oli juba lastud, kõlas äkki hundiulg – keset päeva, nii tavatul ajal. Hiljem selgus, et vana isahunt oli leidnud lipuliinis „augu”, pääsenud sealst välja, jooksnud mõnisada meetrit eemale ja seal seisatanult kutsus uluga teisi endale järgnema; ja need järgnesid kutsele.⁶⁰¹ Nikolai Zvorõkin tõi näite ühe teise isahundi omapärasest käitumisest ajujahi ajal. Nii kui see loom ajajate hääli kuulis, jooksis ta neile vastu, sest sealst pauku karta polnud. Nii piirati teda kahel korral ja mõlemal korral ta pääses.⁶⁰²

Hunt ei õpi üksi enda kogemustest, vaid ka kaaslaste omist. Nähes ühe hukkumist, muutuvad ka teised sellest ettevaatlikumaks. Elades kõrvuti inimesega, on hunt õppinud eristama ka tõelist ohtu näilisest. Näiteks on teada juhtumeid, kus hundikari rahulikult lamas metsas ainult mõnisada meetrit kohast, kus langetati puid, mürisesid traktorid ja kostsid meeste hüüded. Ja kui ruttu samas hundid, kuuldes suuskade sahinat, tõusid ja kadusid, sest kohale ilmunud kütid püüdsid neid lippudesse piirata.⁶⁰³ Enamgi. Kogenud hunt olevat võimeline ohtu tunnetama lausa meelteväliseltki. Seda kinnitab juhtum Venemaalt Kalinini oblastist.⁶⁰⁴ Seal veeti ühe väikese küla koolilapsi talviti teise, suuremasse külla, kus asus kool. Tee sinna viis mööda ühest raipeaugust, mida tihti külastas üks üksik hunt. Voori tulekul eemaldus ta alati teest 30–40 m kaugusele ja lasi lapsed mööda. Vanemad, kartes laste pärast, nõudsid, et see hunt tuleb maha lasta. Kutsuti kohale jahimehed. Need otsustasid asja lahendada väga lihtsalt: üks nendest riietati selle naise riietesse, kes lapsi kooli vedas, ja saadeti tema seekord lapsi vedama. Ja tulemus? Ree lähenemisel raipeaugule eemaldus hunt teest ruttu 200 m kaugusele. Analüüsides seda juhtumit, leiti, et loom luges ära kütli mõtted, tema ja laste hingeseisundi, nende emotsiooni, kuigi väliselt oli kõik igapäevane. Põhimõtteliselt sama oli juba varem kinnitanud ka N. Zvorõkin.⁶⁰⁵

Sugugi vähemad pole ka hundi füüsilised võimed – jõud, vastupidavus ja kiirus.

Hämmastav on ka hundi elujõud, seda veel haavatunagi. Seekordne näide siiski XIX sajandist V. Lazarevskilt.⁶⁰⁶ Kord raudu jäänuna näris hunt pääsemiseks endal läbi parema esijala, kolmel jalal elades hüppas ta hiljem põrsaga

⁶⁰¹ Матвеев А. Волки. Справочник охотника и натуралиста. Урал, 2001, с. 51, 171–172.

⁶⁰² Зворыкин Н. А. Избранные произведения. Москва, 1955, с. 171.

⁶⁰³ Герасимов Ю. А. Охотничьи самолеты и самолетный промысел. Справочник. Москва, 1990, с. 130.

⁶⁰⁴ Павлов М. П. 1990, с. 74–75.

⁶⁰⁵ Зворыкин Н. А. Волк. // Охота и Охотничьи Собаки 1996, № 6 (9), с. 18.

⁶⁰⁶ Лазаревский В. М. 1876, с. 12.

peibutusjahil „tondi” kallale ja sai kuuli, mis jooksis kõhu alaosast läbi ja väljus vasemast jalast; hunt tabati lõpuks laskekohast enam kui 20 versta kaugusel. Või teine sarnane lugu Siberist, mida ei tahaks uskudagi, kui see ei pärineks tuntud vene jahindusbioloogilt Sergei Kutšerenkolt. Seal sattus kord hunt ülesseatud karu raudadesse. Rebis need kinnitusest lahti ja läks, jättes raske rauaga lumme sügava jälje. Rauad ülesseadnud mees jälitas hunti kaks päeva, läbides üle 40 km. Sel teel oli hunt ületanud isegi järske mäenõlvu, püüdnud kinni metskitse, selle söönud ja edasi läinud. Hunt jäanudki mehel kätte saamata.⁶⁰⁷

Ka nälginuna ei kaota hunt palju oma jõust. Jamali tundrast on teada juhtum, kus haavatud hunt lamas söömata ja kohta vahetamata maas 17 päeva. See oli seejärel, kui ta ainsana 9-liikmelisest karjast 13. veebruaril 1958 pääses haavatuna peitu. Alles 3. märtsil märgati teda lennukilt uuesti ja tulistati. Püsti karanuna jooksis ta nagu terve loom. Pärast tema tapmist leiti tema juurest külmunud vere jälgi ja täielikult paranenud haav, oli ainult tugevalt kõhnunud.⁶⁰⁸

Hunt nagu teisedki loomad, oskab enda hävitamisele vastu seista ühe populatsioonisisese, isereguleeriva mehhanismi abil.⁶⁰⁹ Kõige lihtsamal teel sünnib see kutsikate arvu suurenemisega pesakonnas. Kui stabiilsetes populatsioonides on iga-aastane juurdekasv noorte näol, kes on jõudnud 9–10 elukuuni, 13–20% piires ja enamgi, kuni 30-ni, siis tugeva jahisurve all olevates karjades võib neid noori olla 35–55, isegi üle 70%.⁶¹⁰ Peale selle suureneb pesakonnas ka emaste kutsikate kui järglaste andjate osa.⁶¹¹

Kui aga huntide arv kasvab ülemäära suureks, toimib vastupidine protsess – pesakonnas suureneb isaste kutsikate arv.⁶¹² L. David Mech'i järgi kuni 66% (normaalse u 52–53% asemel).⁶¹³ Kujukalt kinnitab seda ka jahipraktika. Minevikus, huntide suure arvukuse korral lasti-püüti isasloomi mitmeid kordi enam kui emasloomi. Näiteks Valgevenes Vitebski kubermangus tapeti 1870. aastatel

⁶⁰⁷ Кучеренко С. П. Хищные звери леса. Москва, 1988, с. 40.

⁶⁰⁸ Макридин В. П. Волк на Ямальском севере. // Зоологический Журнал 1962, т. 41, вып. 9, с. 1416.

⁶⁰⁹ Näiteks põder vastab hundi kiskjalikkusele suurema viljakusega – suureneb kahe vasikaga emasloomade arv. Kui aga jätkub piisavalt toitu, eriti talvel. (Калецкая М. Л. Волк и его роль как хищника в Дарвинском заповеднике. // Труды Дарвинского Государственного Заповедника. Выпуск XI. Вологда, 1973, с. 52–53. Караваева В. Волк-исчезающее животное США. // Охота и Охотничье Хозяйство 1974, № 1, с. 42–44.)

⁶¹⁰ Панов Е. Н. Поведение животных и этологическая структура популяций. Москва, 1983, с. 258, 259, 261.; Mech, L. D. 1970, p. 59, 63.

⁶¹¹ Чувашов Г. И. Воздействие авиаотстрела на популяцию волка Гыданского полуострова. // Экология, поведение и управление популяциями волка. Сборник научных трудов. Москва, 1989, с. 178.

⁶¹² Selle pidurdamisel on tähtis osa täita karja juhtpaaril, teaduskeelel alfapaaril, just emahundil, kes takistab karjas teiste emaste sigimist. See on üks oluline mehhanism karja stabiilsuse säilitamiseks.

⁶¹³ Mech, L. D. Disproportionate sex ratios of wolf pups. // The Journal of Wildlife Management 1975, Vol. 39, N 4, p. 737–740.

isasloomi viis ja enam korda rohkem kui emasloomi.⁶¹⁴ Või Eestis 1950. aastatel, kus väljamakstud preemia alusel 19. märtsist 1951 kuni 5. septembrini 1952 tapeti sada täiskasvanud hunti, kellest ainult 13 olnud emasloomad.⁶¹⁵

Nii reguleerib hunt enda asurkonna suurust sõltuvalt inimese survest, kuid ka saakloomade arvust. Kui väheneb ta saakloomade arv, jääb väiksemaks ka pesakonna suurus ja pesakondade arv, suureneb kutsikate suremus. Ja veel. Kui näiteks hukkub üks karja vanematest, asub tema kohale uus liige. Nii säilib karjas järglaskond ja tema territoorium. Saab asurkonna sooline struktuur oluliselt rikutud, võidakse sugu jätkata koertega. Siit on mõistetav, miks nii täiusliku kiskja küttimine, kellel on võrdselt hästi arenenud nii füüsilised kui vaimsed võimed, pole sugugi kerge.

Hundi erksus, ettevaatlikkus ja varjatus, leidlikkus ja kavalus, tähelepanu ja õppimisvõime, võime seostada sündmusi – teevad temast igale kütile väärilise vastase. Või nagu kirjutas kunagi hea huntitundja N. Zvorõkin, et hundi oskus end varjata, harva sattuda inimese silma alla, siis jälle ootamatu ilmumine, äkiline otsustavus ja kiire rünnak, teevad temast nagu mingi tabamatu oreooliga looma.⁶¹⁶

Et hunti edukalt küttida, tuleb esmalt teda hästi tunda – tema loomust, harjumusi, eluviisi ja muidugi ka tema elukeskkonda. See nõuab kütilt nii teadmisi kui kogemusi, oskust, püsivust, kannatlikkust jt vajalikke omadusi. Kuigi jaht on raske, on see huvitav, vahel isegi teravaid elamusi pakkunud ja ohtlik. Saagina on hunt ise väheväärtuslik, sest ta nahk on hinnaline ainult talvel. Teda jälitama ja püüdma sundis minevikus esmalt nii piits kui präänik, s.o rahva õlule pandud kohustus ja makstav preemia, alles seejärel vajadus kaitsta oma karja ja iseendid. Et hunt on suvel märksa ettevaatlikum, arem ja varjatam kui talvel, siis on sedavõrd raskem ka tema suvine küttimine. Minevikus kasutatud jahipidamisviisidest jäid väljapoole talve ainult kevadised ajujahid koos pesakondade otsimisega ja suvis-sügisised ajujahid. Kõiki ülejäänuid kasutati valdavalt talvel, mõnda nendest, näiteks püüki raudade või silmustega, nii suvel kui ka talvel. Talvise jahi tegi kergemaks esmalt lumi, mis võimaldas jälgida huntide liikumist, seejärel ka muutused nende käitumises ja eluviisis. Nad liikusid siis rohkem teedel ja nälja sunnil nende loomulik „argus asendus ettevaatliku julgusega, vahel isegi jultumusega”, nagu väljendas N. Zvorõkin. See tõi nad inimasulate lähedale, püüniste juurde, pörsaga jahil „tonti” haarama jne. Ka oli talvel jahipidamiseks rohkem aega.

Kõik hundijahi pidamise viisid võib jagada kaheks: a) aktiivseteks, mis toimuvad küti otsesel osavõtul, ja b) passiivseteks – küti vahetu osavõtuta, ilma tema füüsilise juuresolekuta, kus püügivahendi mehhanismi paneb tegevusse hunt ise.

⁶¹⁴ РГИА, ф. 1286, оп. 35, д. 128, л. 235.

⁶¹⁵ See arv tundub täiesti uskumatu, aga nii arhiiviallikas näitab. – ERA, f. R-1987, n. 1, s. 16, l. 1–18.

⁶¹⁶ Зворыкин Н. А. 1936, с. 14.

Aktiivsed viisid nõudsid tihti väga suurt osavõtjate arvu (suured ajujahid), kuid neid võis pidada ka üksinda, otsides kevaditi hundipesakondi või varit-sedes neid talvel korjuse juures. Tavaliselt peeti jahti püssiga ja vahel ka koeraga (koertega).

Passiivsete püügiviiside-vahenditena kasutati mitmesuguseid püüniseid: a) neid, mis püüdsid hundi elusana (püünisaugud, -aiad, -rauad, jalasilmused ja kastlõksud), ja b) mis ta surmasid (raskusega lööklõksud, kaelasilmused, mürgitatud söödad, iselaskjad ja piinariistana ehk ka unnad). Loomalõksust saigi inimese esimene masin, robot, mis töötas tema äraolekul tema heaks. Silmapaistev saksa etnograaf Julius Ernst Lips (1895–1950) pidas esimese loomalõksu leiutamist inimkonna kultuuriajaloos isegi suurema tähtsusega sündmuseks kui ratta leiutamist.⁶¹⁷

Peaaegu kõikide, nii aktiivsete kui passiivsete viiside juures oli suur tähtsus söödal-peibutisel, mis näljased hundid püünistesse pettis või laskude alla tõi.

Aktiivsetest jahipidamise viisidest on Eestis kasutusel olnud: 1) ajujahid: a) kevadine koos pesakondade otsimisega, b) suvis-sügisene, c) talvine lappide või lippudega, d) võrkudega jaht ja e) jaht nn pihkva meetodil; 2) hiilimisjaht; 3) peibutusjahid: a) põrsa vingutamise ja b) jänese hädakisa või hundi ulu imiteerimisega; 4) varitsusjahid: a) korjuse juures ja b) sööda vedamisega; 5) pesakondade otsimine.

Passiivsetest viisidest aga: 1) püük hundiaukudega; 2) püük hundiaedadega; 3) püük kast- ja lööklõksudega; 4) püük püünisraudadega; 5) püük hundiundade ehk -õngedega; 6) püük silmustega; 7) püük mürgitatud söödaga; 8) püük vinnastatud püssiga (iselaskjaga).

Järgnevalt enimkasutatud jahipidamise viisidest lähemalt: nende ajaloost, levikust, jahiks kasutatavast inventarist ja vahenditest, jahi ehk püügi ettevalmistamisest ja läbiviimisest, selle tulemuslikkusest, hinnangutest, mälestustest ja muust.

7.1. Aktiivsed jahipidamisviisid

7.1.1. Ajujahid

Ajujahti huntidele peeti Euroopas juba antiikajal, mil neid püüti nii võrkudega kui ka jälitati hobuste ja koertega.⁶¹⁸ Millal jõudsid ajujahid Eestisse ja kas Saksamaalt või Rootsist, polegi täpselt teada. Vene autorite järgi levisid ajujahid Saksamaalt Poolasse ja Baltikumi ning siit edasi Venemaale.⁶¹⁹ Meil kasutada olevate allikate järgi pärineb see küttimisviis meil Rootsist. XVII sajandi teisel poolel hakkas Rootsi valitsus Eesti- ja Liivimaa mõisatelt ja talurahvalt

⁶¹⁷ Lips, J. E. Asjade algusest. Tallinn, 1968, lk. 89.

⁶¹⁸ M. Aurelii Olympii Nemesiani 1775, p. 284; Xenophon's von Athen. Werke. 12. Bd. Von der Jagd. /Übersetzt von A.H.Christian. Stuttgart, 1831, S. 1524–1526.

⁶¹⁹ Сабанеев Л. П. Способы истребления волков. // Природа и Охота 1878 август, с. 67; Облага. // Энциклопедический словарь. т. XXIA. С.-Петербург, 1897, с. 508.

nõudma hundivõrkude tegemist ning nendega jahipidamist, hakates ühtlasi huntide tapmist vastava tasuga ergutama.

Nagu nimetus isegi ütleb, on ajujaht üks jahipidamise viise, millega kaasneb jahitava looma teatud suunas ajamine. Et teda siis kergemini tabada, hirmutatakse ta kas üksi ajajate või ajajate ja koerte abil kas püünisesse (näiteks võrku), sügavasse lumme, jääle või varitsevate küttide ette. Selleks ei pea ajajad tingimata ajus liikuma (liikuva ajuna), vaid nad võivad lärmiga looma küttide suunas hirmutada ka paigal seistes (seisva ajuna). Lihtsamat ajujahti võib pidada ka kahe küti osavõtul: üks nendest ajab hundi tema magamiskohast sissetuleku jälgi mööda tagasi seal varitseva küti ette. Tavalised ajujahid huntidele toimuvad aga suure(ma) osavõtjate arvuga, mis minevikus küündisid vahel sadadesse, isegi tuhandettesse. See oli juba inimeste avalik sõda huntide vastu! Käsu korras aeti jahile külad, vallad ja koguni kihelkonnad. Igast perest pidi kohal olema 1–2, vahel kuni 4 inimest. Jahtidest eemalejäämist karistati. Peale huntide tabamise oli nende jahtide eesmärgiks ka hundid antud kohast kaugemale hirmutada. Sisuliselt just seda enamjaolt tehtigi, sest tulemuslikkus oli tavaliselt väga väike. Rääkimata talurahva oskuse ja tahte puudusest, isegi ebausust, puudusid seal tihti ka hundijahti tundvad juhid, distsipliin ja jahi õige korraldamine. Samane pilt valitses nendel jahtidel ka teistes maades (Venemaal, Soomes jm). Nagu on kirjutanud Jouko Teperi, ei hävitatud ka Soomes nende jahtidega mitte hunte, vaid inimpäevi, mida aastaga kaotati tuhandeid.⁶²⁰ Niisugune on üldine hinnang suure rahvahulgaga peetud ajujahtidele, mis järgnevalt tutvustamist leiavad.

Võrkudega ajujaht (hundiau, -ao, -hagu, -au ajamine). Nii võrke kui mitmesuguseid teisi püüniseid (lõkse, silmuseid, püünisauke jt) on inimesed loomade püügiks kasutanud juba aastatuhandeid. Sama vanad on ajujahid ja sinna kaugesse aegade hämarusse kaob ka võrkudega püügi algus. Nagu selle jahiviisi rahvapärane nimetus („hundi au ajamine”) ütleb, oli võrkudega jaht üks ajujahi viise, kus ajajad hirmutasid hundid võrkude juurde, kes seal tapeti piigi- ehk odameeste poolt. Seega olid siin jahipidamise vahenditeks esmalt hundivõrgud (hundi püüs, hundi püünis, võrkpüünis) ja hundiodad ehk -piigid.

Nagu Liivimaa kubermanguvalitsus nõudis, pidi huntide püüdmiseks ette nähtud võrk olema punutud vähemalt kuuekordsest kanepilõngast, mis kokku keeratuna pidi saama hanesule rootsu jämeduseks. Võrk pidi olema 5 5-tollise silmaga, 20 silma kõrge ehk lai ja 26–30 sülda pikk. Niisugune võrk tuli ajada pöidlajämedusele, kaheksateistkümnest kanepiniidist kokkukeeratud köiele, mis mõlemast võrgu otsast (all ja ülal) pidi veel 2 sülda võrgust välja ulatuma, et seda saaks kinnitada.⁶²¹ (Vt võrku raamatust „Tuli susi soovikusta” lk 297.) Tehtud võrgud olevat nendele nõuetele enam-vähem ka vastanud (u pliiatsijämedusest kanepinööri, silmaga 5–6 tolli, kõrgusega (laiusega) 7–8 jalga). Võrgu ülaäär oli aetud peaaegu sõrmejämedusele köiele, alaaäär aga mitte. Nii

⁶²⁰ Teperi, J 1977, s. 50, 54.

⁶²¹ Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Jg. 1809–1810.

mässis hunt end võrku.⁶²² Venemaal punuti hundivõrgud suuremate silmadega, kuni 4 verssokit, põhimõttel, et sinna mahuksid hundi pea ja kael kuni õlgadeni. Niisuguse võrgu kõrgus pidi olema samuti 20 silma, ülesriputatuna pidi see olema 3–4 arssinat kõrge, millest hunt enam üle ei hüpanud.⁶²³

Eesti Rahva Muuseumis säilitatavad hundiodad (hundiora, -ork) pärinevad põhiliselt Saare- ja Muhumaalt, kuid neid on ka Tõstamaa, Pärnu, Saarde, Puhja, Kodavere ja Räpina kihelkonnast ning odaotsa puust tupp Põltsamaalt.⁶²⁴

Koos kuuse- või kasepuust varrega oli oda pikkus 2–2,5 m, millest kuni viiendik oli rauast tera (pikkusega keskmiselt 25–30 cm ja laiuslega 2–4 cm.) koos putkega, kuhu käis vars sisse. Niisuguseid hundiodasid ei kasutatud mitte üksi jahil, vaid vahel ka metsas liikudes või õitsil viibides lihtsa kaitseriistana huntide vastu. Omal ajal olnud Saaremaal üldise kombena pea igas peres hundi-oda, ka seal, kus jahimehi polnud.⁶²⁵

Võrgu- ja üldse ajujahtide vajalikeks vahenditeks olid inimhääle võimendajana veel käristid (rāpatid), laksud ja teised lärmi tegevad riistad.

Sobiv aeg võrkudega ajujahtide pidamiseks saabus hilissügisel, kestis kogu talve ja võis jätkuda veel kevadelgi, nagu meie saartel seda tehti. Oli hunte liikumas nähtud või olid nad kusagil kahju teinud, oli leitud nende värskeid jälgi või olid nad öösel käinud väljapandud söödal – kohe seejärel tuli nende päevane peatuspaik kindlaks teha. Pärast seda jahilised kokku ajada, võrgud kohale tuua, püügivalmis seada, jahilistel kohale asuda ja jahiga alustada. Kõik see pidi sündima enne keskpäeva, mil hundid, kui neil näiteks öösel õnnestus korralik kõhutäis süüa, veel rahulikult magasid. Esmalt valiti võrkude ülespanekuks sobiv koht. See pidi asuma huntide magamiskohast tuulealusel küljel metsaservas. Saartel seati võrgud üles ka kiviaedade taha metsa äärde, et need ei paistaks eemalt huntidele silma. Seal jätkati 40–60 m pikkused võrgud üksteise otsa kuni mitmesaja, vähemalt 500 meetri pikkuseni, kinnitati võrgu ülemine äär väikese kaldega aju suunas kuni 7–8 m vahedega püstiseisvatele okstega teivastele kõrgusel, kus võrgu alumine äär jäi u 30 cm laiuselt maapinnale lebama. Et võrgu ette aetud hundid ei saaks selle alt läbi pugeda, tuli selle alumine äär pulkadega tihedalt vastu maapinda kinnitada või talvel lumme tampida. Sellisena üles seatud võrguliin moodustas väikese poolkaare, nõguspinnaga aju suunas.

Oli võrk üles pandud, peitusid selle lähedale ajupoolsesse külge oda- ehk piigimehed, kelle ülesanne oli sinna jooksnud hundid võrku ajada ja tappa. Seejärel asusid võrgu otstest aju mõlemale küljele üksteisest 10–40–50-sammuste vahedega nn vaikijad.⁶²⁶ Vahed sõltusid ka metsa tihedusest. Neid

⁶²² ERM, KV 80, 209 < Karja khk – A. Toomessalu, 1948.; ERM, KV 80, 335 < Muhu – V. Rihvk, 1948.

⁶²³ Сабанеев Л. П. Охотничий календарь. Справочная книга для ружейных и псовых охотников. Москва, 1892, с. 352–353.

⁶²⁴ Vt. raamatust lk 298–301.

⁶²⁵ ERM, KV 80, 191 < Karja khk – A. Toomessalu, 1948.

⁶²⁶ Talvel võidi sel otstarbel kasutada osaliselt ka lippe, lappe ja muid peletavaid vahendeid.

mehi nimetati ka ainameesteks, nn seisuinaks, kelle ametiks oli takistada hunte ajast külgedele välja murdmast. Nende vahel mõlemas küljes asusid võrkude lähedal veel püssimehed (kohutismehed), kes pidid võrkude juurest tagasi jooksvaid või külgedele välja murdvaid hunte tabama. Viimastena asusid huntide asukohast pealetuule poolkaares lähtejoonele 10–20-sammuste vahe- dega ajajad (nimetatud ka käimaainaks, loomarahvaks), varustatud käristite, laksude, pottide, pannide, kuid ka odade, harkide ja muude terariistadega. Kuna jahi õnnestumine sõltus suuresti õigest ajamisest ja et need jahti mittetundvad inimesed kuidagi oma ülesandega toime tuleksid, olid ajajate viirgude juhti- miseks, et seal ei tekiks „auke”, määratud nn kümnikud ratsahobustel. Kui ini- mesi jätkus ja aju ala ei olnud väga suur, siis paiknesid sealt edasi, kus küljel viimased vaikijad (seisuainalised) seisis, ka esimesed ajajad, moodustades nii- viisi ühtse suletud ringi.

Kui kõik ettevalmistused, mis tuli teostada täielikus vaikuses, olid lõpetatud, alustasid ajajad püssipaugu või mõne muu signaali järel lärmiga liikumist võrkude suunas. Hundid tõusid, kuulatasid ja hakkasid liginevast lärmist eemal- duma. Jõudnud võrkude lähedale, otsisid nad algul võimalust nendest ümber minna. Pääsu leidmata ja otse võrkude ette aetuna viskusid nad viimases hädas hüppega võrgu vastu ning püüdsid seda koonuga maast üles tõsta. Kuid nõrgalt teivastele kinnitatud võrk langes alla ja rabeldes mässisid hundid end võrku, kus piigimehed nad tapsid. Umbes niisugune võis üks õnnestunud hundijaht meie saartel muiste olla.

Kui Liivimaa Eesti mandriosas õigetest võrgujahtidest asja ei saanudki, v.a üksikutes kihelkondades XIX sajandi algul, siis Eesti saartel peeti neid jahte veel sel ajalgi, kui valitsus neid enam ammu ei nõudnud. Nii toimusid jahid Saaremaal veel XIX sajandi 80. aastatel.

Traditsiooniliseks kujunesid saartel just kevadised, jää lagunemise järgsed jahid. Väiksematel saartel, näiteks Muhus, kus alalisi hunte polnud, püüti nende jahtidega vabaneda talvel sinna üle jää tulnud huntidest. Alles seejärel võis karja välja lasta. 1950. aastal pajatas nendest jahtidest 78-aastane Marie Võtti Kihel- konnast nii: „Undiau aeti iga kevade jüribe omiku. Igal talul oli oma undipüüse jägu, see pandi teise otsa ning sedasi viidi üks ots Teesu põhjast merese, teine ots läks üles, metsa. [- - -] Püüse ees olid mehed odadega [- - -]. Siis akkasid ajajad tagant Undva poolt tulema... [- - -] Ühekorra jäänd kolm tükki ühe au sisse, üks pääsend aavadega minema. [- - -] Kui unt käde oli saadud, siis Taga- mõisas nüliti äe. Mihed aeti puhas Tagamõise kõrtsi, iga kolme mihe pääle anti kortel viina, see mees, kis oli undi läbi löönd, sai üksi terve koltri, nahk jäi mõisa.” Nii peeti hundi peiesid.⁶²⁷

Isegi väikesel Vormsil tuli kevaditi saarerahval neid ajusid ajada.⁶²⁸ Siin pandi võrgud üles kirikumõisa lähedale, rannapoolne külg kaeti suurte lõketega

⁶²⁷ RKM II 35, 43/5 (50) < Kihelkonna khk – P. Võtti, 1950.

⁶²⁸ Ajavahemikus 1827–1848 tapeti siin 37 hunt, kellest 21 olid tõenäoliselt pesapojad. (EAA, f. 854, n. 2, s. 3509–3529.)

ning saare mõlemast otsast alustati aju kisa, püsside paugutamise ja sarvede puhumise saatel.⁶²⁹ Viimane teadaolev võsaviillem kaotas seal nii oma naha 1868. aasta aprillis Suuremõisas peetud jahil.⁶³⁰

Kuidas nüüd hinnata võrgujahte nende tulemuslikkuse seisukohalt?

Kuigi Leonid Sabanejev pidas huntide püüki võrkudega üheks parimaks viisiks nende hävitamisel,⁶³¹ siis Eestis see viis küll erilisi tulemusi ei andnud. Seda mitte viisist endast tingituna, vaid suures osas vigadest jahtide organiseerimisel ja läbiviimisel. Selleks oli esmalt meeletult pikkade, mitmeid kilomeetreid haaranud ajude ajamine, mida tehti veel suure lärmiga. Vahel kestsid need kaks ööd-päeva järjest. Elanikkond, kes käsu korras välja aeti, oli selleks õpetamata. Needki juhised, mis korraldajad andsid, jäid tähelepanuta. Mõni mees tuli juba hommikul vintis peaga kohale. Jäi mõni kõrts aju sisse, astuti tingimata sealt läbi jne.

J. W. L. v Luce hinnangul suudeti harva mõni hunt võrku ajada ja tappa.⁶³² Heaks näiteks ühest niisugusest jahist, kus sadade inimeste kahe päeva kulu ja vaeva tasus ainult üks tapetud hunt, on Karja kihelkonna vana jahimehe, 86-aastase Hendrik Tuulingu meenutus 1948. aastast. „Kolm kihelkonda oli väljas: Karja, Jaani ja Mustjala. Puumaa⁶³³ perest oli kolm, vabanikelt üks inimene väljas. Kõik odadega, mõnel laks ka. Äikla soos olid võrgud maas. Aju hakkas suure kisa ja lärmiga Pangalt, ajajate vahe 10 sülda. Iga kümne mehe kohta oli üks hundikümnik. Öösel vähe peatuti, iga kümne mehe kohta tehti tuli maha. Teisel päeval jõuti võrkude juurde. Mõisnikud olid seal püssidega vastas. Saadi aga kätte ainult üks hunt.”⁶³⁴

Suvis-sügisene ajajaht. Suvis-sügisese ajujahte huntidele hakati Liivimaal korraldama 1825. aastal, Eestimaal kolm aastat hiljem. Vastavalt Liivimaa kubermanguvalitsuse patendile 6. märtsist 1825 anti selleks ajavahemik 1. augustist 15. septembrini, mil hundi ulu matkimisega tuli pesakonnalt vastuse saamisel määrata nende pesapaiga asukoht ja järgneva ajujahiga ajada hundid küttide püsside ette. Selle aja algul elab hundipere veel suhteliselt paikset elu pesakonna territooriumil, kust antakse uluga enda olemasolust märku. Nimelt suve teisest poolest, juuli lõpust – augustist hakkavad hundid eha ja koidu ajal pesapaiga ümbruses uluma, vastates samas ka peibutajale. Sellele suvis-sügisene ajujaht tuginebki.

Et jahil tulemusi oleks, nõuab ta hoolsat ettevalmistust, muidu kujuneb sellest ainult huntide peletamine ühest kohast teise (nagu need jahid meil minevikus praktiliselt olidki). Esmalt tuleb teada, kus on hundid varem pesitsenud, kust (missugusest metsaosast) on õhtuti nende ulgu kuulda, seejärel, kust on

⁶²⁹ Russwurm, C. Fr. 2. Th. 1855, § 227, S. 22–23.

⁶³⁰ EAA, f. 854, n. 2, s. 3559, kv. nr. 347

⁶³¹ Сабанеев Л. П. 1988, с. 208.

⁶³² Luce, J. W. L. v. Beschreibung der wohlthätigen Anstalten in der Provinz Oesel. Riga, 1815, S. 102.

⁶³³ Puumaa – maad ja metsa omav talu.

⁶³⁴ ERM, KV 80, 209/10 < Karja khk – A. Toomessalu, 1948.

märgatud üksikuid hunte õhtul tulemas, mis suunas on neid varastel hommikutundidel nähtud minemas, kus on koduloomi murtud jm. Varustatuna nende andmetega, asutakse pesapaika täpsemalt kindlaks tegema juba peibutamise teel. Selleks läheb peibutaja abilisega mõnel tuulevaiksel õhtul huntide eeldatava elupaiga piirkonda. Jätab seal kaaslaste võimalusel mõnele künkale arvata pesa asukoha lähedale kuuldele, ise aga eemaldub 90 võrra mööda leppelist ringi, jäädes kusagil legendiku või raiesmiku serval paigale. Nii kohtadele minek kui seal viibimine peab sündima muidugi täielikus vaikuses, et hunte enneaegu mitte häirida. Oleks hea, kui hundid esimesena häält teeksid. Kui seda ei juhtu, oodatakse pimeduse saabumiseni, mil hundipaar on kutsikate juurest juba jahile lahkunud, ja peibutatakse siis pesakonda. Emahundi hääle meisterlikule matkimisele vastavad kutsikad meelsasti. Seejärel tähistatakse lõigatud oksaga vastuse tulemise suund ära, ja abilise juurde tagasi jõudes saab juba kahe suuna (kahe mõttelise sirge) ristumiskohaga pesapaiga ära määrata.

Kui õhtune peibutamine mingil põhjusel ei õnnestunud, võib seda järgmisel hommikul koidu ajal korrata. See aga pole enam nii kindel kui õhtune, mis reeglina on huntide päevase asupaiga, s.o pesa asukoha näitaja. Nii on see vähemalt augusti esimesel poolel. Hiljem, septembris, hulgub pesakond juba laiemalt ringi ja vahetab päevaseid puhkepaiku. Tihti on siis kindlam just hommikune peibutamine, sest vastus tuleb kohast, kuhu kari (pesakond) pärast öist jahiretke on peatuma jäänud. Olenemata sellest, kas peibutati õhtul või hommikul, tuleb hommikul pärast päikesetõusu teha veel ring ümber selle ala, kasutades teid, radu, looduslikke piire, et kastelt jälgi leida. Vajadusel võib hiljem seda ringi veel vähendada, et pesa asukoht täpsemalt kindlaks teha. Seejärel määratakse nii läbiaetava ala suurus kui suund, kuhu hundid ohu korral lähevad. Viimasest sõltub oluliselt jahi kordaminek. Selleks tuleb teada, et hundid eelistavad pageda mööda metsa tihedamaid, enam varjatud osi pidi. Peale suuna tuleb leida selles veel kohad, rajad (nimetatud ka treppideks, vekslikohtadeks), mida mööda hundid püüavad ajast põgeneda. Nendeks on kõrge rohurindega põõsastikud, tihedama alusmetsaga kohad – kuid mitte ka tihnikud, mis takistavad liikumist. Kui hommikukastelt leiti saagijahilt naasnud vanahuntide jäljeread, mis muuseas on sirged, siis ongi need ühed vekslikohad, kuhu kütid paigutada. Teine oluline tegur vekslikoha kõrval on veel tuule suund. Võimalusel peaks kütiliin sellest jääma allatuule või siis küljetuule poole. On nii küttide asukohad ja arv (vähemalt 10–15) kindlaks määratud, asuvad nad jahiks oma kohtadele. Vastasküljele ja aju külgedele aga ajajad. Millal ühed või teised oma kohtadele asuvad, sõltub tuule suunast. Kui vekslikohtade suhtes saab ajada pärituult, kus kütid asuvad tuulealusel küljel, lähevad nad kohale enne ajajaid (samuti küljetuule korral), kui aga kütid peavad asetuma tuulepealsele küljele, asuvad enne neid kohale ajajad, seejärel kohe ka kütid.

Ajajate arv sõltub jahiala, ringi suurusest ja metsa iseloomust. Neid peab olema vähemalt 50–100, isegi 200 inimest.⁶³⁵ Nad jagunevad kisajateks ja vaikijateks. Kisajad asuvad poolkaares, kus külgmised ajajad on veidi ettepoole nihutatud, u 20–50-sammuste vahedega üksteisest, ja liiguvad aju juhi (juhtide) juhatusel hõigete saatel kiirustamata küttide suunas, hirmutades hunte nende poole. Vaikijad asuvad aga aju külgedel. Nende ülesanne on vaikselt kohal seista ja hunte külgedelt mitte läbi lasta, takistades seda vajadusel mõne liigutuse, kõhatuse või ka lihtsalt end hundile nähtavaks tegemisega. Vaikijate hulk ja seisukaugus üksteisest oleneb, nagu kisajatelgi, metsa tihedusest ja alusmetsa iseloomust. Kui ajajaid (vaikijaid) vajalikul arvul ei piisa, võib kasutada ka peletavaid lippe või lappe, kuid alles hilissügisel, kui lehed on langenud. Üldiselt asetuvad kütiliinile lähemal olevad vaikijad ka tihedamalt, et hundid kütte haistes või pauke kuuldes ei murraks ajust läbi, seevastu kütiliinist kaugemal asetsevad vaikijad paiknevad hajusamalt. Aju edasi liikudes ühinevad vaikijad nendeni jõudnud kisajatega, niiviisi aju pidevalt tihendades. Seepärast peab kisajate vahe aju keskel ka tihedam olema, arvestades ärte pidevat täienemist vaikijatega.

Ajajate vähesusel võib nendele täienduseks kasutada ka hagijaid, kes hunte ajavad. Vajalikud on nad just augustis peetavatel jahtidel, kui kutsikad kütiliinile veel ei tule, vaid peituvad. Ilma koerteta siis neid ei leitagi.⁶³⁶

Milliseid tulemusi need jahid andsid? Paraku ei osatud meil neid jahte selliselt läbi viia, nagu eespool kirjeldatud. Sellest ka nende väga vähene, praktiliselt olematu resultatiivsus. See selgub Liivimaa kirikueestseisjate ja sillakohtute aruannetest kubermanguvalitsusele ajavahemikus 1825–1857. Peamiseks põhjuseks peeti oskamatuset hunte peibutada, nende inimeste puudust, kes sel viisil oleksid osanud kindlaks määrata huntide päevase asukoha, kust aju teha.⁶³⁷ Kuna pesapaiku ei suudetud õigesti välja peilida, siis, nagu arvata, aeti neid ajusid rohkem umbes. Teadagi olid need tühjad.

Teiseks – kubermanguvalitsuste selleks valitud ajavahemik (1. augustist kuni 15. septembrini) oli liialt varajane. Augustis on ju viljalõikus, vihmase suve korral võib kesta isegi veel heinategu. Hundikutsikatel puudub siis veel iseisvus. Nad ei põgene ajajate eest, vaid peituvad. Neid jahte oleks tulnud alustada kolm-neli nädalat hiljem.

Kolmandaks – distsipliini, korra puudus, isegi ühise eesmärgi ja selle nimel tegutsemise puudus; peamiselt ikka samad vead, mis iseloomustasid ka teisi ajujahte.

⁶³⁵ Nii peeti seda jahti XIX sajandil. Tänapäeval, kus neid jahte ka veel peetakse, on läbi-aetav ala suhteliselt väike, ümbermõõdus 2,5–3 km ja ajajaid mitte üle 10–15, eeldusel, et eelnenud peibutamise on pesapaiga asukoht kindlaks tehtud.

⁶³⁶ Сабанеев Л. П. 1892, с. 256–264.; Зворыкин Н. А. Охота на волков. Москва, 1931, с. 21–28.; Настольная книга охотника-спортсмена. т. II. Москва, 1956, с. 129–130.

⁶³⁷ LVVA, f. 4, n. 14, s. 738, l. 2, 11, 45, 62, 64; s. 741, l. 27, 27p, 29, 29p, 30, 38, 39 jt.; EAA, f. 296, n. 4, s. 2060, l. 8p, 26p, 30p, 70, 70p.; EAA, f. 951, n. 1, s. 1559, l. 9–12.

Talvine ajujaht. Samaaegselt suvis-sügiseste ajujahtide korraldamise nõudega hakati 1825. aastal Liivimaal pidama aasta kolmanda ajujahina (peale kevadise ja eelnimetatu) ka talviseid jahte. Need tuli läbi viia 1. oktoobrist 15. jaanuarini värskel lumega välja pandud sööda juurest. Samad nõuded kehtestas 1827. aastal ka Eestimaa kubermanguvalitsus.

Sel perioodil elavad hundid juba hulkurielu, rännates oma territooriumil ringi saaki otsides. Kui neil õnnestub tabada mõni suurem saakloom, keda kari korraga ei jõua ära süüa, või on neile välja pandud mõni suurema kodulooma (hobuse, veise) korjus, jäädakse selle lähedusse mõneks ajaks pidama. Seda aega ongi vaja kasutada huntide piiramiseks ja jahi korraldamiseks. Värsketel jälgedel leidmisel võib nad sisse kreisida ka ükskõik kus kohas nende ringil ja kohe jahi korraldada, kuid see nõuab pidevat huntide liikumise jälgimist ja kiiret tegutsemist, sest näljased loomad ei peatu kaua ühes paigas. Seevastu täis-söönutena ei lähe nad murtud saagi või sööda juurest tavaliselt kaugele ja magavad seal rahulikumalt kui muidu.⁶³⁸ See aga kergendab tunduvalt jahi-pidamist ja hoiab talvise lühikese päeva niigi nappi valget aega kokku. Seetõttu on suuremal loomakorjusel talvise jahis söödana oluline tähtsus. Omal ajal, kui luuret ja piiramist tehti kas jalgsi või hobustega ning jahi ettevalmistamine võttis märksa rohkem aega kui tänapäeval, oli sööt väga vajalik.

Valitud koha sissesõtmist tuleb alustada juba sügisel, enne lume tulekut, kui algavad sügisesed külmad. Selleks kohaks sobib hästi metsaserva lagedam ala, eemal põõsastest, kus huntidel on ümbrusest hea ülevaade, mis võimaldab neil ohutust tunda. On hea, kui selles kohas kasvavad ka mõned suured puud, kuhu rongad, varesed, harakad saavad istuda – korjust külastades ja kisades annavad nii huntidele söödast märku ja ka julgust selle kallale asuda. Külast peaks korjuse asukoht olema vähemalt 1–1,5 km, teedest 200–300 m eemal. Väga hea, kui sealt paari kilomeetri kaugusel oleks veel tihedam metsaala, kuhu hundid saaksid söönult magama minna. Väljapandud sööta on vaja täiendada, kui eelmine on ära kasutatud. Hundid, kes on harjunud ühest kohast süüa leidma, tulevad sinna ikka ja jälle tagasi. Sobivaimaks söödaks on hobuse või veise korjus, millest jätkub karjale rohkem kui üheks korra, eriti kui see on külmunud. Selle kohaleviimisel ei maksa oma jälgi maha jätta. Parem on toit reelt otse maha lükata. Väljapandud korjuse külastamist tuleb aga kontrollida igal hommikul ja teha seda eemalt hobusega või ka suuskadel, liikudes siis alati ühte marsruuti pidi, soovitatavalt mööda teed või rada. Tuleb veel lisada, et selleks jahiks mõeldud korjuse juures ei tohi pidada varitsusjahti, panna maha raudu või sööta mürgitada. Need peletaksid hundid korjusest eemale.

On nii ühel hommikul leitud huntide söödal käimine, võetakse sealt minevad värsked jäljed, mille esialgne suund näitab täpselt nende päevase puhkepaiga suunda, ja neid järgides tehakse kindlaks huntide magamiskoht. See eeldab

⁶³⁸ Nii on üldjuhul. Kuid pideva häirimise korral võidakse minna sealt kaugele ja esimesest söögikorrast järele jäänud saagi juurde enam mitte tagasi pöörduda (juhul, kui see pole juba tükkidena laiali tassitud ja ära peidetud).

piirajalt oskust eristada värsket jälge vanast, sügavama lume korral isegi õiget liikumissuunda, tähelepanelikkust värskest jäljest kinnipidamisel otsimisteel, huntide harjumuste tundmist magamiskoha valikul (sõltuvalt ilmast) ja palju muud. Oma ringi tegemisel huntide oletatava või leitud puhkepaiga ümber peab ta määrama seal ka jahiks ajamise suuna, arvestades tuult, samuti küttide asukohad. Kütid asugu enam varjatud kohtades, vekslikohtade (ringi sisenevate ja väljuvate jälgede) lähedal. Kui aga need jäävad tuulepealsele küljele, lähevad kütid nendest külje- või vastassuunda.

Erinevalt sügisest ajast läheb talvel vaja märksa vähem ajajaid, sest vaiki- jaid külgedel asendavad siis peletavad vahendid (kuued, särgid, lapid jm). Need riputatakse pöösastele, puuokstele, keppidele, seotakse nõõri külge puude vahele. Värvilt võiksid need olla erksad ja asetusest silmatorkavad. Aju ei pea siin tingimata olema liikuv. See võib olla ka seisev (näiteks sügava lume korral), kus ajajad (väiksema aju puhul 8–12) kisavad paigal seistes või ka vajadusel alustavad sealt teatud aja järel liikumist.⁶³⁹

Oli eelnev luure korralikult tehtud, küttidel õiged laskekohad valitud, lippe- lappe piisavalt üles pandud ja ajajad ilma „aukudeta” ajanud, siis oli nendel jahtidel vahel ka tulemusi. Nii räägivad kirikueestseisjate aruanded XIX sajandi- dist. Igatahes kujunesid need jahid sügisestest edukamateks. Probleeme vajalike korjaste (hobuste, veiste) hankimisega muidugi tekkis ja mõisad nendele raha kulutasid, kuid see oli paratamatu. Kordaläinud jahid muidugi ei katnud kaugeltki tehtud kulutusi, kuid käsud olid täidetud. Tapetud huntide võrra oli kevadel osa populatsiooni taastootjaid ja karjamurdjaid taas vähem – ning see maksis ka midagi.

7.1.2. Peibutusjahid

Peibutusjahtidest oli levinum ja tulemusrikkam jaht nn. põrsa vingutamise- ga.⁶⁴⁰ Nagu nendest paljudest rahvapärastest nimetustest näha, püüti metsateedel sõites kaasa võetud põrsa vingutamise- ga hunte laskekaugusele ahvatleda. Samad nimetused viitavad ka sellele, et see jahipidamisviis pidi olema populaarne ja tuntud üle Eesti. Otsesed teated paljudest kihelkondadest seda ka kinnitavad.

L. Sabanejevi järgi sai see jaht alguse Poolas ja Leedus, kust levis Ukrainasse ja Venemaale.⁶⁴¹ Millal ja kust jõudis ta Eestisse, pole teada. Küll on aga teada, et „hundi sõitu” tehti meil isegi kuni XIX sajandi 60.–70. aastateni, mil seda kasutati veel Võru- ja Valgamaal.⁶⁴²

⁶³⁹ Сабанеев Л. П. 1892. с. 449–451.

⁶⁴⁰ Põrsa karjutamine, põrsa vingutamisel ehk vingutuselt tapmine, hundi lingutamine, hundi sõitmine, hundi sõitma, hundi sõit, unti seittama, undi ajo, unti narrima, unti narritama, susi linutama, kütid-linotajad (Rõuge)

⁶⁴¹ Сабанеев Л. П. Способы истребления волков. // Природа и Охота 1878, сентябрь, с. 97.

⁶⁴² ERM, EA 13, 561 < Hargla khk – E. Laid, 1926.

Selleks jahiks läks vaja esmalt vanemat ja vagusat, pauku mittekartvat hobust ree ees, kotti pandud kuni poole aasta vanust seapõrsast (või koera), 20–25 m pikkust peenemat kõit või nõõri koos selle otsas lohiseva peibutise ehk tondiga ning 2–3 kütti püssidega. Ka polnud vahel liigsed rekke kaasa võetud pulkadest korv, sõnnikuhark või muu „relv“, nagu mälestustest näha. Tähtsamad nendest olid muidugi põrsas ja „tont“, mis meelitasid hundid laskekaugusele. Selleks sobivat põrsast ei tohtinud vingutada just sageli, sest siis läks ta varsti häälest ära, vaid pidi tegema häält, mida vaikselt ööl oli kuulda versta peale, kui teda selleks sunniti kas kõrvast näpistades või jalgade vahel pigistades.⁶⁴³ Kõie otsas lohisevale peibutisele-tondile anti piklik kaju, mis meenutas põrsast. See pidi huntidele jätma mulje, et kõie otsas tõepoolest lohiseb vinguv põrsas, keda haarata. Selleks sobis seasõnniku ja põhuga täidetud kasukakäis, püksisäär, väiksem kott või muu.⁶⁴⁴ Huntides tugevama haaramisrefleksi esilekutsumiseks soovitati tont teha veel hüplevana. Näiteks Nõos tehti viie-kuue jalaga pulkadest pukk, mässiti sellele õled ümber ja õmmeldi vana kott peale; jalad jäeti välja, ja sõidu ajal ebatasasel teel hüples tont ilusasti.⁶⁴⁵ Viru-Jaagupis pandi tont kokku neljast 12–13 tolli pikkusest pulgast, mille vahele pandi sealauda põhku ja seoti kõik nõõriga kokku.⁶⁴⁶ Nõõri otsas lohistati isegi toorest lihatükki, veidi kõrvetatud kassikorjust või ka seasõnnikus hoitud puuhalgu.⁶⁴⁷ Jahipidamine ise käis nii. Talvisel ajal, vahel juba detsembris, pandi ühel kuuvalgel, külmal ja vaikselt ööl hobune ree ette. Pisteti kotis olev põrsas seal tekkide alla, võeti püssid kaasa ja istuti kolme-nelja mehega rekke. Kütid istusid seljaga sõidu suunda, jalad vastu tugesid, et hobuse järsul tõmbel reest mitte välja kukkuda. Nii sõideti kõrvalistele metsateedele hunte peibutama, kohtadesse, kus neid oli liikvel märgatud. Seejuures eelistati rohkem sõita metsaservi ja seal legendikke pidi, sest nagu kogemused näitasid, haarasid hundid seal tonti julgemini. Ka pidi kuu paistma küttidele selja tagant – nii oli parem ja kindlam lasta.⁶⁴⁸

Olenevalt meeste arvust olid nende vahel jagatud ülesanded. Kui sõideti välja kahekesi, oli üks kutsar ja põrsa pigistaja, teine kütt. Vahel võis kütt ka põrsast vingutada. Kolme ja enama mehe korral olid kõik peale kutsari kütid, sest mida rohkem pauke lasta sai, seda kindlam. Peab ju silmas pidama, et siis peeti jahti eestlaetavate räni- ja pistongpüssidega, millest esimene oli niisuguseks jahiks eriti sobimatu. Seejuures tuli huntidele jätta mulje rahulikult teed sõitvatest inimestest, kes pole neile ohtlikud. Püssid pidid huntide silmade eest

⁶⁴³ Сабанеев Л. П. 1892, с. 9–10.

⁶⁴⁴ ERM, KV 80, 530/31 < Kodavere khk – J. Luka, 1959.

⁶⁴⁵ EKI, MT 181, 1 < Nõo khk – H. Keem, 1957.

⁶⁴⁶ ERM, EA 25, 48/9 < Viru-Jaagupi khk – M. Sepp, 1935/36.

⁶⁴⁷ ERA II 180, 499 (4) < Karula khk – A. Vallner, 1938.; RKM II 59, 321/3 (–) < Räpina khk – S. Karopuu, 1956.; ERM, Varia 125, 987/8 < Lügänuuse khk – M. Tapner, 1940.

⁶⁴⁸ Ползунов Г. На волков с поросенком. // Природа и Охота 1888, декабрь, с. 73.

muidugi varjatud olema. Et end vähem märgatavaks teha, sätiti vahel kuuseoksad reele püsti enda varjamiseks.⁶⁴⁹

Oldi oma teel jõutud metsa vahele, alustati peibutamist. Esmalt visati tont ree taha lohisema, kutsar-vingutaja võttis põrsalt teki, päästis tema pea kotist välja ja näpistas teda kõrvast või pigistas jalgade vahel. Oli põrsas häält teinud, mattis ta selle jälle teki alla. Kahe-kolme minuti pärast näpistamist korraldi.⁶⁵⁰ Liiga sageli põrsast pigistada ka ei võinud. Kuid kohtades, kus hunte oli tõenäolisem kohata, sunniti põrsast siiski sagedamini kisama ja hobusel lasti sõrki joosta. Kui hobune muutus rahutuks, olid hundid põrsa kisast peibutatuna liginenud. Siis pigistati põrsast veel korra. Oluline oli, et hobune sörgiks edasi. Kui hobusel lasti siis sammu käia, hundid tondile ei viskunud, vaid jooksid eemal kõrval. Üldiselt ei viskunud nad peibutisele ka kohe, kui liginenud olid, vaid jälgisid seda eemalt ja hiilisid lähemale. Seejuures ei tarvitsenud kütid neid veel näha. Kuid mida rohkem hunte, mida näljased ja kogenematamad nad olid, seda julgemini viskusid nad peibutisele. Haaramisrefleksi tugevamaks esilekutsumiseks võidi tonti veel nõorist ligemale tõmmata, nagu tahaks „põrsas” nende eest ära joosta. Kui hundid olid jõudnud lasu kaugusele, müksas üks kütidest kutsarit, kes peatas hobuse, ja varasema kokkuleppe järgi, kuhu keegi laseb, anti kogupauk.⁶⁵¹

Kuigi sellist jahti võis harrastada talv läbi, oli selleks edukam aeg ikkagi talve teine pool, mil lumi on sügavam ja hundid hoitud rohkem teede lähedale. Ka toidu hankimine muutus sel ajal üha raskemaks ning pidevalt kõhtu näpistav nälg tegi ka ara ja ettevaatliku hundi julgeks ja ettevaatamatuks.⁶⁵² See aeg langes kokku ka huntide jooksuajaga veebruaris, mille järgi see talvekuu on saanudki veel ühe rahvapärase nimetuse – soesõidukuu (Urvaste).⁶⁵³

Kui edukas see jahipidamisviis üldse oli, ka talve teisel poolel? Eri autorite hinnangud on siin täiesti erinevad. Käsitletud autoritest hindas J. Chr. Petri seda siin tavaliseks ja kasulikuks,⁶⁵⁴ parun A. Nolcken aga edutuks: „Olen sageli pidanud seda jahti, tapmata ühtegi hunti,” tunnistas ta.⁶⁵⁵ Iisaku metskonna metsavahi jahimees Abel Selliovi hinnangul aga olevat „kaunis iast saadud unteid lasta”, sest seda jahti peetud üsna sageli.⁶⁵⁶ Ka Pärnumaal olnud vahel juhtumeid, kui ööga lasti 2–3 hunti.⁶⁵⁷ Samuti vene autoritest I. Samarov Kiievist pidas seda 1849. aastal üheks kindlamaks viisiks huntide hävitamisel,⁶⁵⁸

⁶⁴⁹ ERA II 62, 623/4 (51) < Kullamaa khk – R. Põldmäe, 1933.

⁶⁵⁰ ERM, EA 14, 469/71 < Pärnu-Jaagupi ja Vändra khk – A. Tilk, 1927.

⁶⁵¹ Воропай И. Охота на волков. // Природа и Охота 1904, январь, с. 163–164.

⁶⁵² Д(авидо)вич С. Ф. 1876, с. 44.

⁶⁵³ Saareste, A. Eesti keele mõisteline sõnaraamat II. Stockholm, 1959, lk. 166.

⁶⁵⁴ Petri, J. Chr. 1802, S. 81.

⁶⁵⁵ Nolcken, A. Die Jagd und der Wildstand Livlands // Jagd-Zeitung (Wien) 1870, N 1, S. 5.

⁶⁵⁶ RKM II 210, 91/5 (2) < Iisaku khk – M. Proodel, 1958.

⁶⁵⁷ ERM, EA 14, 469/71 < Pärnu-Jaagupi ja Vändra khk – A. Tilk, 1927.

⁶⁵⁸ РГИА, ф. 1286, оп. 10, д. 764 (ч. I), л. 191–192.

Siberi küti ja kirjaniku Aleksander Tšerkassovi järgi olla seal lastud vahel ööga 3–4 hunti.⁶⁵⁹ Seevastu L. Sabanejev märkis, et heal juhul võis lasta ühe, kõige õnnelikumal juhul kaks, tavaliselt tuldi aga tagasi tühjade kätega. „Jahti põrsaga [- - -] võib nimetada meeldivaks jalutuskäiguks, isegi jalutuskäiguks muusikaga.”⁶⁶⁰ Et see jaht võis vahel olla ka ohtlik, selles olid kõik üksmeelel.

See tulemuslikkuselt küllalt juhuslik jahiviis, kuid huvitav ja vahel isegi rikas tugevatest muljetest, on jätnud rahva mällu mõndagi mäletamisväärset. 1908. aastal rääkis Rakvere kihelkonna vana jahimees Jaan Adamson sellest nii: „Küünlakuul püüti hunte põrsaga reelt. Reele pandi pulkadest korv, mille sees kütid. Sõniku hark oli kaasas kaitseriistaks, kui tulelukuga püss lahti ei läinud. Siis enam nalja ei olnud...”⁶⁶¹ Et need ettevaatusabinõud polnud üleliigsed, kinnitavad ka teised mälestuste jagajad. J. Kuusmik Lüganuse kihelkonnast: „Enne kui neid [s.o hunte] palju oli, siis seivad põrsa välla käest ja opose ka iest maha temmasivvad, katso et sad eloga vällä.”⁶⁶² Eks neid kordi oli ikka, kus püss lahti ei läinud, ja endi päästmiseks tuli siis põrsas ohverdada.⁶⁶³

Ja nende tõsiste olukordade kirjeldusi on lugeda just vene XIX sajandi jahiajakirjandusest. Sel suurel maal juhtus neid siin-seal ikka, kuigi pole välistatud ka mõne loo tegelikust võrtsikam kirjeldus. Et aga mõni lähimineviku autor, näiteks M. Zaitsev,⁶⁶⁴ ei usu üldse, et sel jahil hundid tonti haarama tulid ja lasu kaugusele lähenesid (ka hundirikastes kohtades), rääkimata veel mõnikord mõne ohtliku olukorra tekkimisest, siis arvan, et meie pole täna enam kompetentsed seda tõetruult hindama, mida vahel sel jahil näiteks 150 aasta eest võis juhtuda, kui valitses tänasest erinev ökoloogiline situatsioon. Seepärast on õigem ikka usaldada selle aja autoreid, eriti selles, mis puudutab selle jahiviisi mõningast ohtlikkust.

Nagu rebastki, saab ka hunti laskekaugusele peibutada veel jänese hädakisa imiteerimisega. Ühe vana Saaremaa küti jutu järgi olevat mõlemat võimalik mõne sülla kaugusele meelitada.⁶⁶⁵ Muidugi teatavate tingimuste (hea varjumise, väga soodsa tuule ja oskusliku imiteerimise) korral. Sellest peibutusjahist on teateid ka Iisaku kihelkonnast.

Nii täiskasvanud hunte kui kutsikaid saab ligi kutsuda veel nende ulu imiteerimisega.

⁶⁵⁹ Черкасов А. А. 1884, с. 179.

⁶⁶⁰ Сабанеев Л. П. 1988, с. 170.

⁶⁶¹ ЕКМ, ЕКЛА, f. 157, М 12:56, л. 1. < Rakvere khk – J. Adamson, 1908.

⁶⁶² ES, МТ 218, 69 < Lüganuse khk – R. Laanes, 1937.

⁶⁶³ ERM, KV 140, 19 < Leisi – A. Seppel, 1964.

⁶⁶⁴ Зайцев М. Т. Зверовая спортивная охота // Охотничьи просторы. Альманах. Кн. 6, Москва, 1956, с. 374.

⁶⁶⁵ ERM, EA 14, 845 < Karja khk – G. Ränk, 1930.

7.1.3. Varitsusjahid

Sama tuntud ja levinud nagu peibutusjaht põrsa vingutamisega, oli ka huntide varitsemine korjuse juures. Sellest kirjutasid möödunud sajandite autorid (A. W. Hupel, J. B. Fischer, J. Chr. Petri jt), sellest räägivad ka rahvapärимused. Sest mehi, kel jätkus kannatlikkust istuda pikkadel talveöödel tundide viisi liikumatult ühel kohal, vahel veel pakasega, ja oodata pikisilmi söödale tulevaid hunte, leidus igal pool. Enamasti lõppesid need öised passimised tulutult ja varitsuskohast tuldi tühjalt tagasi. „Kuigi talvel korjuse juures varitsemine on väga vaevarikas, [- -], peavad meie kannatlikud kütid ometi sageli seda jahti, vaatamata sellele, et edu siin on väga kaheldav.” Nii iseloomustas seda jahiviisi 1870. aastal parun Axel Nolcken.⁶⁶⁶

Nii nagu talviseks ajukahiks, oli ka siin vaja suurt loomakorjust (hobust või veist), keda hundid ühe-kahe ööga poleks jõudnud ära süüa. Selleks tuli korjus veidi maasse kaevata ja veel veega üle valada – nii pidas ta sügavalt külmununa kauem vastu. Kust aga neid suuri loomi alati võtta, oli juba ise probleem. See-pärast lepiti sekka ka väiksemate loomadega (vasikas, siga, lammas), keda tuli isegi maa külge kinnitada, et hundid neid ära viia ei saaks. Hädakorral kõlbasid koguni tapetud huntide korjusedki.⁶⁶⁷ Oluline oli ka koht, kuhu korjus maha pandi. Selleks eelistati külast kaugemal asuvaid metsaservi, legendikke vähe-käidavate teede lähedal.⁶⁶⁸ Koha sissesöötmiseks viidi sinna väiksem korjus juba sügisel ning aeg-ajalt lisati uusi. Kui püsiv lumikate oli juba maas, ilmad külmad, viidi reega kohale õige korjus, mis lükati hargiga reelt maha, et toojatest jälgi ei jääks. Täpselt samuti nagu talviste ajujahtide puhul.

Kui aga sügisel jäi koht sisse söötmata ja korjus viidi kohale kohe püügiks, soovitati teha sinna juurde lõhnatee. Selleks seoti ree taha nõõri otsa lohisema tükk küpsetatud liha, looma sisikonda või muud söödavat ja sõideti ümberkaudsetes kohtades ringi. Mõnel pool kasutati veel niisugust võtet: sügisel kaevatud auk maeti looma korjus, auk aeti kinni ja toodi seal toru välja, et mädanaeva liha lehk leviks ümbruskonda. Sinna lähedale viidi ka korjus.⁶⁶⁹ Samas pidi lasu kaugusel, 20–30 sammu eemal asetsema ka varitsusauk, -onn, -lava, küün. Varitsemisaukki kaevati valmis sügisel, võimalusel põõsaste varju. Juhtus seal olema mingi looduslik nõlv, mille lähedale oli korjust võimalik maha panna, kaevati auk selle sisse. Pealt kaeti see hagude, risu, prahi, sambla, rohuga – mida kohapeal leidus. Selle ava pidi olema küllalt suur, võimaldades saada ülevaadet ümbritsevast alast ja teha liigutusi püssiga ka kõrvale. Kuna tuul on

⁶⁶⁶ Nolcken, A. 1870, S. 4, 5.

⁶⁶⁷ ERM, EA 10, 709/11 < Simuna khk – K. Laja, 1925.; H II 40, 831 (14) < Ambla khk – M. Neumann, 1893.

⁶⁶⁸ Oli ka autoreid (Венцеславский А. Псовая охота вообще. Санктпетербург, 1847, с. 67–70.), kes leidsid, et korjus on õigem maha panna just elamute lähedale, kuhu hundid julgemini tulid. (Nähtavasti need loomad, kes olid seal juba harjunud söödavat leidma – I. R.)

⁶⁶⁹ ERM, KV 80, 417 < Iisaku khk – M. Proodel, 1958.; ERM, EA 67, 277/78 < Saarde khk – G. Kaljuvee, 1959.

muutlik ja varitsemise ajal ei puhu just alati korjuselt küti poole, siis võidi oma lõhna varjamiseks onni põhja puistata värsket hobusesõnnikut. Seepärast oli väga hea varitsuskoht ka loomalaut.⁶⁷⁰

Muidugi oli hea minna varitsusele kuuvalgel ööl. Kuid tegelikult pole kuuvalged ööd varitsusjahiks sobivad: hundid tulevad siis söödale ettevaatlikult, vahel ei tule nad sel ajal üldse. Palju sobivamad on sajused, tuisused või käreda külmaga ööd, nn hundiööd, mil neil saagi leidmine on raskem, eriti talve teisel poolel, kui lumi sügavam, ja ka taludest paljud koerad juba ära söödud. Ka on sellised ööd huntidele ohutuse mõttes igati sobivamad. Kütile on laskmiseks aga vaja vähestki valgust ja kõige rohkem annab seda kuu. Kuid hunt targa ja küllaltki ettevaatliku loomana (eriti vanem isend) asjata ei riski. Olgu äsja välja viidud sööt kui tahes ahvatlev, ei asu ta selle kallale enne, kuni korjuse juures pole hakanud käima teised loomad (linnud, rebased, koerad). Muidugi pole kõik isendid nii ettevaatlikud. Ja ei oota ära teiste loomade korjusekäike. Kuid sööda leidmise järel kohe selle kallale ka ei asuta. Enne tehakse ikkagi sinna üks-kaks luurekäiku ja püütakse veenduda ohutuses. On hundid lõpuks korjusel käima hakanud, minnakse neid ühel sobival ööl varitsema. Eelnevalt on kütt korralikult puhastanud oma püssi ja käinud saunas. Välja minnakse ikka kahekesi, kas reega sõites, suuskadel või ka jalgsi, ja väga ettevaatlikult. Reega sõites asub kütt sealt otse auku, suuskadel või jalgsi minnes liigub kütt ees, talle järgnev saatja astub esimese jalajälgedesse. Küti lahkumisel liigub saatja endises suunas edasi, minnes seejärel kaarega tagasi. Kui saatjat pole, on kütil ainsaks võimaluseks algul august mööduda ja tulla siis oma jälgi mööda tagasi. Et niisugune ettevaatusabinõu sugugi üleliigne pole, kinnitavad ka Ilumetsa metskonna elupõlise metsamehe Jaan Kivitari suulised mälestused autorile oma vanaisast, kes saunast tihti hunte varitsenud. Kui ta läinud sinna üksinda, jäänud hundid söödale tulemata. Võttis ta minekul poja kaasa, kes isa sauna asumise järel naasis kaarega tuppa, tulnud ka hundid. Loomulikult ei saa seda näidet veel reegliks pidada. Huntide tulek või mittetulek sõltub ka muust.

Kuid ikkagi võidi nii järjest istuda mitu ööd ja tulutult ning kui kord jäi üks öö vahele, siis nad tulid. Nõnda võiks öelda, et sute käigud söödale on äraarvatavad, sest neil on kombeks teha söömises vahel 1–5-päevaseid vaheaegu, ilma et sööt oleks täielikult ära söödud. Siis on nad tavaliselt oma ringil, s.o reeglipärasel territooriumi teiste paikade külastamisel eesmärgiga leida sealt kas uut saaki, kontrollida sinna jäänud sööta või muud. Nagu praktika näitab, jõuavad nad sealt lähtekohta jälle tagasi 4–5, vahel ka 7–8 ja enama päeva pärast. Niipalju on nende käigud ikka prognoositavad.⁶⁷¹

⁶⁷⁰ Kohtades, kuhu talveks sõnnik põllule hunnikusse veeti, olla seal olevates pesades hunte lastud ka 10 m kaugusel oleva korjuse juurest, sest sõnniku lõhn neutraliseeris inimese lõhna täielikult. (Венцеславский А. Псовая охота вообще. Санктпетербург, 1847, с. 67–70.); Сабанеев Л. П. 1892, с. 350–352.

⁶⁷¹ Зворыкин Н. А. 1936, с. 51.; Корьгин С. А. Повадки диких зверей. Москва, 1986, с. 21–27.; Осипов П. Увидишь след волка – тропи его // Охота и Охотничье Хозяйство 1989, № 3, с. 6–10.

Selline see söödalkäimine huntidel on. Eks sellest ka selle jahiviisi vähene edu. Nagu V. Moninil Venemaal, kes 1890. aastal kirjutas: „Hunte ja rebaseid lasen ka korjuselt. Rebaseid on mul sealt õnnestunud lasta lugematul hulgal, kuid hunte kahekümne aasta jooksul ainult neli, sest hunt on korjusele tulekul väga ettevaatlik, tülles sinna ainult kas halva ilmaga või pilkases pimeduses.”⁶⁷²

7.1.4. Pesakondade otsimine

Huntide arvukuse piiramise üheks tõhusamaks viisiks on läbi aegade olnud nende juurdekasvu vähendamine pesapoegade otsimise ja tapmise teel. Põhiliselt sel viisil suudeti ka Eestis XIX sajandil likvideerida siin sajandeid väldanud hundinuhtlus. Selleks makstav preemia tõi kevaditi sajad mehed koti, labida, kirve, vahel ka koeraga metsadesse, soodesse ja rabadesse hundipesi otsima. Kust neid leida, seda mehed juba teadsid tänu huntide pesapaigatruudusele. Nii sai sellest tegevusest neile ka sissetulekuallikas ja paljudele vähese maaga või maata meestele pea elukutsegi. Kuigi eelmise põhipeatüki ühes alapeatükis on neid nimetatud Eestimaa hundiküttideks, on see siiski küllaltki tinglik. Jahipidamiseks, mis kätkeb endas uluki jälitamist, varitsemist, laskekaugusele peibutamist või püümisega püüdmist, seda pidada ei saa. Sisuliselt on see ju huntide hävitamine ja seda kõige alatamal viisil – abitute ja kaitsetute kutsikate tapmisega.

Järgnevalt „jahist” endast. Millest algab hundipesa otsimine, milliseid nõudeid esitab emahunt pesapaigale ja mis kohad ta selleks valib, kuidas pesa otsida ning mida seejuures silmas pidada, pesa läheduse tunnused, millega tuleb pesa leidmisel arvestada, huntide käitumine (murdmisviis) enne ja pärast pesa rüüstamist ning muu sellega seonduv.

Nagu suvis-sügisene ajajahtki, nõuab ka pesakondade otsimine eelnevat luuretööd teada saamiseks, kust varem on hundipesi leitud, kust paigust on juuli-augustikuus hilisõhtuti ja varahommikuti olnud kuulda huntide ulgu, kus on esinenud koduloomade murdmist (eriti suve teisel poolel), kus on hilisõhtuti ja varahommikuti nähtud hunte liikumas (ja mis suunas) ning kus on neid kohatud kevadise viimase lume ajal, s.t kuhu on pesitsev paar end hakanud hoidma. Sest mida lähemale tuleb emahundil sünnitusaeg, seda sagedamini külastatakse eelmise aasta pesapaika.⁶⁷³

Teades-tundes huntide eluviisi ja harjumusi, annavad juba need andmed meile ligikaudse pesapaiga asukoha. Teades sellele veel lisaks, et hunt esitab oma pesa asukohale teatavad kindlad nõuded, nagu: a) see peab olema üksildane koht, kus inimesi ei käi (või käib harva); b) peab asuma veekogu lähedal (eelis- tatult voolava vee); c) juurdepääs pessa peab olema varjatud ja d) selle läheduses ei tohi olla teisi huntide pesi.

⁶⁷² Монин В. В. Охота по зверью в Воронежском и Бобровском уездах. // Природа и Охота 1890, июнь, с. 44.

⁶⁷³ Гуляев И. А. Волк, розыск и истребление его выводков. Киров, 1951, с. 5, 6, 9.

Nendest nõuetest lähtuvalt valibki emahunt pesapaigaks vetelähedased kohad,⁶⁷⁴ kus on raskesti läbitavad tihedad võsad, tihnikud, kus kasvab kuuski, kus on tuulemurrud, mättalised soostunud lepikud, soos kase- või paju võsad, rabas kõrgemad künkad ja saarekesed, ümbritsetud põõsaste, kõrkjate või rohuga. Seal sünnitab ta pojad vooderdatud lohku või ka vanasse mägra- või rebaseurgu, mille ta suuremaks kaabib. Nende paikade kõrval võib esineda ka ebatüüpilisi pesakohti päris elamute lähedal, käidavate teede ääres, raudteetammide all ja mujal, mida kinnitab vanasõnagi: „Ega hundipesa säääl ole, kus arvatakse.” (Saarde)⁶⁷⁵

Et pesaks sobivaid kohti polegi nii palju, siis eelistavad hundid pesitseda aastast aastasse ühes ja samas kohas (paikkonnas), millest peetakse visalt kinni. Muidu nii targal ja täiuslikul kiskjal kaks puudust ongi: kirm uluda ja pesapaigatruudus. Ka pärast pesa kahe- või kolmekordset rüüstamist ei hülga emahunt oma territooriumi, vaid otsib selle läheduses uue pesakoha. Kui pesapere naine hukkub (tapetakse), hõivab mõne aja pärast selle koha uus emane. Paar näidet. Räägib V. Monin: „Hunt on oma pesapaigale väga truu. Võib seal jahti pidada, lasta pesakonnast mõne maha, kuid ellujäänud on pesakohas teisel kolmandal päeval jälle kohal. Kui tappa kogu pesakond poegi, jättes vanemad alles, siis toovad nad järgmisel aastal uued pojad jälle samasse kohta. Mul on õnnestunud ühest kohast viis aastat järjest võtta pojad. Viiendal aastal tuli aga võtta nii pojad kui nende ema...”⁶⁷⁶

Või teine näide ühest 1955. aastal sündinud emahundist, kes poegis esmakordselt kaks aastat hiljem, tuues ilmale viis poega. Järgneva kaheksa aasta vältel võeti talt pojad igal aastal ära (neid sündis arvuliselt nii: 7, 9, 10, 11, 12, 12, 10 ja 8), kuid ta tegi visalt ühte ja samasse metsaossa umbes kilomeetrise raadiusega jälle uue pesa.⁶⁷⁷

Toetudes eelnenud luure tööle ja teadmistele huntidest, asutakse oletataval alal pesa otsima. Selleks sobiva aja võib tinglikult jagada kaheks: kevadiseks, mis haarab kutsikate elu esimesed 5–6 nädalat ja lõpeb maiga, ning suviseks, kutsikate järgnevaks 5–6 elunädalaks. Kevadisel perioodil elavad pojad veel pesas ja varjuvad seal, suvel aga peituvad ohu puhul väljapoole pesa. Nii kevadel kui suve esimesel poolel elab pesitsev paar pesapaigal suhteliselt varjatult ja regulaarselt veel ei ulu.

Kevadine, maikuune pesa otsimine on raskem, sest tunnuseid, mis viitavad pesapaiga lähedusele, on vähem. Sellal toituvad pojad emapiimast, mistõttu viibib emahunt põhilise aja nende juures ja pesast kaugele ei lähe. Toidab teda

⁶⁷⁴ Песаеги pooled (48,9%) Venemaal Voroneži oblastis leitud pesadest asusid veekogust 20–150 m kaugusel, 37,8% juhtudel olid nad sellest 200–500 m eemal ja ainult 13,3% pesadest olid veest 700–1500 m kaugusel. (Рябов Л. С. Волки черноземья. Воронеж, 1993, с. 96.)

⁶⁷⁵ Соколов А. А. Волк. Москва, 1951, с. 21–23.; Козлов В. Волк. // Охота и Охотничье Хозяйство 1964, № 9, с. 20.

⁶⁷⁶ Монин В. В. 1890, с. 35.

⁶⁷⁷ Шмит Э. 1973, с. 20.

sel ajal aga isahunt, tuues talle saagi pesa lähedale, kuhu lühikese uluga kutsub partnerit seda vastu võtma.⁶⁷⁸ Kuid oma väljaheitel jätab emahunt laialipillatuna pesa lähemasse ümbrusse. Juba värskete ekskrementide leidmine näitab pesa lähedust. Peale selle võib seal leiduda toidujäätmeidki (konte, karvu, sulgi), põdsastel hundi karvu (toimub kevadine karvavahetus), tallatud rohtu, kaugemal veel ümaraid lohukesti – isahundi päevaseid puhkekohti. Tema jäljerada pesa juurde tuleb otsida hommikuse kaste ajal. Selleks tuleb teha eeldatavale alale ring peale, otsides värsked jälgi kasteselt rohult või vihmajärgselt teelt, porilt, liivalt, künnilt. Mis suunas loom on liikunud, seda näitavad mahatallatud rohukõrred, mis pole veel jõudnud püsti tõusta.

Kuid juba juunist, mil kutsikad lähevad üle täielikult lihatoidule, muutub pesa otsimine kergemaks, sest oluliselt kasvab nende tunnuste arv, mis lubavad pesa leida. Algul poolseedunud, hiljem toore liha tarvitamine tingib regulaarse vajaduse vee järele. Lähima veekogu juures joomas käies tallatakse aja jooksul sisse rajad, mis juba alates juulist on märgatavad, eriti just veekogu lähedal. Selle kallastelt leitud jälgede järgi leitakse ka rajad ja nende järgi peakski hakkama pesa otsima. Kuid pesa suunas edasi liikudes muutub rada juba vähem märgatavaks ja pikkamisi kaobki, sest pesa lähedal ei peeta sellest enam kinni. Ka ristub ta seal teiste radadega. Pesa juurde jääb siis vedelama ka toidujäänuseid, mille peal sumisevad kärbsed ja sääsed, võib tunda roiskuva liha lõhna ja „koerahaisu”.⁶⁷⁹ Läheduses peatuvad rongad, varesed, harakad. Pesa lähedalt võib peale vanade huntide magamisasemete leida ka kutsikate lõhutud mättaid, näritud puutükke ja muud. Hiljem, suve teisel poolel (alates juuli lõpust) annavad hundid juba ise enda olemasolust uluga märku ja siis saab ka peibutamiseга pesapaiga kindlaks teha, nagu sellest on suvis-sügisese ajujahi puhul kirjutatud. Suvisel perioodil võib pesa otsimisel suureks abiks olla ka rihma otsas olev koer, kes otsib peitunud kutsikad välja, sest juba pooleteisekuused pojad peituvad ohu korral väljapoole pesa selle lähemasse ümbrusse.⁶⁸⁰

Seega nõuab hundipesa otsimine teadmisi, kogemusi ja püsivust, kuid neid on leitud ka tänu juhusele. Kui on olnud õnne ja pesa leitud, siis tuleb sealt kutsikad välja võtta ja ära tuua kohe. Tunni-kahe pärast neid seal enam ei pruugi olla, rääkimata järgmisest päevast. Vanemad on nad sealt viinud mõnesse varupessa, mida ühel paaril võib olla kuni 4–5 ja asuda põhipesast 2–3 ja enama km kaugusel.⁶⁸¹ On teada ka juhtum, kus maikuus pesapaiga lähedal sisse piiratud hundipaar ei tassinud oma veel pimedaid poegi varupessa, vaid peitis nad ühe-

⁶⁷⁸ Крохмаль Г. Поиск волчьего логова. // Охота и Охотничье Хозяйство 1978, № 4, с. 20–21.

⁶⁷⁹ On leitud ka pesi, mille ümbruses peaaegu mingeid toidujäänuseid ei ole. (Шмит Э. 1973, с. 20.)

⁶⁸⁰ Гуляев И. А. 1951, с. 5, 6, 9.

⁶⁸¹ Корытин С. А. 1986, с. 116–117.; Суворов А. На волков на логове // Охота и Охотничье Хозяйство 1993, № 8, с. 14–15.

kahe kaupa selle ümbrusse eri kohtadesse laiali. Veel kolmandal päeval leiti nendest üks kutsikas.⁶⁸²

Pärast kutsikate leidmist õnnestub harva ka emahunt lasta. Selleks tuleb jääda teda pesa või raja juurde varitsema, sidudes eelnevalt kutsikad seal kinni. Poegade häälightsuste peale võib ema nende juurde hiilides ligineda laskekaugusele. Ka võib kütt mõnele pojale haiget tehes tema vingutamisega ema lähedale meelitada.⁶⁸³

Nüüd võib tekkida küsimus – kas emahunt ei püüagi oma poegi rüüstajate eest kaitsta? Tavaliselt see nii on. Vanemad oma poegi ei kaitse ja põgenevad. Kuid on tulnud ette ka kordi, kus see nii pole olnud. Nagu N. Dmitrijev-Mamonov teatas, olnud ta kord stseeni tunnistajaks, kus emahunt oma poegi kaitstes asus võitlusse hagiakarjaga ja tungis kallale ka inimestele, kes koertele appi tõttasid.⁶⁸⁴

Poleemiline on olnud küsimus, kas pärast pesakonna tapmist karjadele tehtavad kahjud vähenevad või ei ja kas pesitsev paar üldse oma pesa lähedalt murrab. Küsimuse teisele poolele annab vastuse üldlevinud seisukoht, mis on sõnastatud ka tuntud vanasõnas: „Ega hunt pesa ümbert murra.” Selle kinnituseks on toodud ka vastavaid fakte. Räägib juba eespool tsiteeritud V. Monin: „Kohas, millest räägin, pesitses hunt kuus aastat järjest ja kunagi pesa ümbrusest kedagi ei puutunud. Oli juhtumeid, kui karjased unustasid vahel mõned lambad sinna kõrvale ööseks välja ja hommikul leiti nad puutumata.”⁶⁸⁵ Ja A. Lonatševski: „On täheldatud isegi juhtumeid, kus pesitsev hundipaar hirmutas eemale karja, kes liikus pesakonna naabruses. Siit nad ei murra.”⁶⁸⁶

Vastukaaluks on toodud ka teistpidiseid fakte. Näiteks murti juunis 1938 Venemaal Kalinini oblasti Anaškino külas hobune ainult 500 m kaugusel pesast. Seejärel tõi emahunt kutsikad mitu päeva järjest hobuse juurde sööma.⁶⁸⁷ Seega pole selles kindlat reeglit. Kui pesitsev paar hoidub veel oma pesa lähemast ümbrusest (1–2 km raadiuses) koduloomi murdmast, siis ei pea sellest kinni pesakonna eelmise aasta noored hundid, kes elavad vanemate naabruses. Seda reeglit võib rikkuda ka pesitsev paar ise, nagu oli eelmine näide. L. Sabanejevi arvates sõltub see pesa asukoha kaitstusest ja varjatusest.⁶⁸⁸ Kui pesa asub hundi pilgust nähtuna väga kindlas ja inimesele raskesti ligipääsetavas kohas, siis võivad hundid karja murda ka lähimast külast ning seda ka suve algul. Seega sõltub murdmisjuhtude kaugus pesa asukoha suuremast või vähemast ohutusest. Juba suve teisel poolel, mil noorte huntide söögiisu kasvab päevast päeva, tuleb

⁶⁸² Карпов П. Волчья хитрость // Охота и Охотничье Хозяйство 1966, № 2, с. 45.

⁶⁸³ ERM, KV 80, 78 < Noarootsi khk – A. Viht, 1948.

⁶⁸⁴ Дмитриев-Мамонов Н. А. По поводу брошюры г-на Лазаревского. // Журнал Охоты 1876, № 2, август, с. 43–52.

⁶⁸⁵ Монин В. В. 1890, с. 35.

⁶⁸⁶ Лоначевский А. На правильной облаве... // Природа и Охота 1896, январь, с. 106.

⁶⁸⁷ Соколов А. А. 1951, с. 15.

⁶⁸⁸ Сабанеев Л. П. 1877, с. 310.

vanematel murda lisaks juba suuremaid loomi ja siis võidakse seda teha ka pesa lähedal.

Küsimuse esimesele poolele on vastus aga ühene – kahjud karjale pesakonna tapmise järel suurenevad. Sest nüüd pole pesitsenud paaril enam vajadust mingiks ettevaatlikkuseks. Röövkäike tehakse koos eelmise aasta noortega ja seda märksa suuremal alal. See tõsiasi on nii eesti kui vene rahva hulgas leidnud tõlgenduse kui huntide kättemaks neile tehtud ülekohtu eest. Makstakse kätte isegi nende pojad tapnud isikule. Ja muidugi leiti kättemaksu kinnituseks ka hulga fakte. Ajakirja *Priroda i Ohhota* 1890. aasta septembrinumbris (lk 108) kirjutas V. Nikolajev loo Astrahani kubermangust, kus kord tulnud hundid suure lambakarja juurde ja hakanud seal meeletult murdma. Karjapoisid ei suutnud lammaste päästmiseks midagi teha ja põgenesid. Kui abi mõne tunni pärast kohale jõudis ja hundid ära ajas, selgus, et oli murtud ligi 200 lammast. Seejärel ilmnes tõsiasi, et eelmisel päeval olid lapsed leidnud hundipesa ja seal pojad tapnud. Nii arvati, et see oli nüüd huntide kättemaks.⁶⁸⁹

Sama meelt oli ka meie ajakirjandus. Näiteks tõi *Olevik* 1884. aasta 30. juuli numbris loo Hanila kihelkonnast, kus hundid murdsid ühe saunamehe ainukese hobuse. Rahvas arvas, et kättemaksuks samal kevadel 12-liikmelise pesakonna tapmise eest.

7.2. Passiivsed jahipidamisviisid

7.2.1. Püük hundiaukudega

Auguga – vanima ja lihtsaima püügiviisiga – on inimene aastatuhandete vältel püüdnud mitmesuguseid loomi, alates jänestest ning lõpetades elevantidega. Juba ürgaja inimene kaevas mammutite ja karvaste ninasarvikute püüdmiseks auke nende käiguradadele. Need olid tee- ehk rajaaugud, kus kasutati loomade harjumust käia mööda püsiradu. Kuid loomi meelitati aukude juurde ka söödaga. Need olid aga peibutusaugud, millega ei püütud mitte ainult kiskjaid. Lumehange tehtud aukudega, mille katte peale oli pandud peotäis ristikheinu, püüti näiteks jäneseid.

Hunte sai auku meelitada muidugi söödaga, eelistatult elussöödaga. Nii on neid püütud läbi aegade igal pool, ka Eestis. Nagu eespool juba märgitud, ongi vanim kirjalik mäрге hundist Eestis seotud just hundiauguga. See pärineb aastast 1388.

Seega on hundiauke ka meil kasutatud juba sajandeid ja nende osatähtsus pole vähenenud hilisemal ajalgi, kui kasutati juba tulirelvi ning peeti suuri ajujahte. On teada, et hundiauke kasutati Eestis veel XIX sajandi viimasel veerandil, võimalik, et üksikutes kohtades ka XX sajandil.⁶⁹⁰ Sest lähiminevikuni oli

⁶⁸⁹ Taolisi lugusid kirjutatakse ka rebasest. Näiteks üks ajakirjast *Lesnoi Žurnal* (1837, nr 1, lk 124–125), kus küla lähedal pesitsenud rebane ei puutunud seal ühtegi lindu seni, kuni ta pesa ei rüüstatud. Ta poegade tapmise järel aga murdis rebane juba järgmisel ööl pere 14 kalkunit.

⁶⁹⁰ Transehe, N. 1956, S. 40.

veel mitmel pool säilinud sisselangenud seintega auke, mida kohalik rahvas pidas kunagisteks hundiaukudeks. Selliseid auke leidis Harjumaal Väemla, Suurekõrve ja Hara külas, Virumaal Kuremäel, Tartumaal Meerapalus, Viljandimaal Loodis, Valgamaal Harglas ja mujal. Eriti palju oli omal ajal hundiauke Võrumaal. Seda kinnitavad sealt mitmed käsikirjalised teated.⁶⁹¹ 1956. aastal rääkis 84-aastane K. Zupsmann Võõpsust nendest nii: „Sääntse soehavva olliva Mägiotsa mõtsah, Saarõküläh, Mielva mõtsah, Silminitsah, Miekse, Kahkva ja Veriora mõtsa sieh. Pallõ ja suure haudõ oll Määrästõ Saarõh. Mito suurt hauda oll Mustah Saarõh, ka Põdramäel. Mägiotsa Susisaar oll noid haudõ täis, niisama Mielva Hundimäe mõts...”⁶⁹² 1982. aasta suvel näitas tollane Räpina metsamajandi Ilumetsa metskonna Palu vahtkonna metsavaht Jaan Kivitar seal 62. kvartalil autorile kunagist hundiauku, mis olnud kasutusel veel XIX sajandi lõpul. (J. K. isa mälestuste järgi). Üldse olnud sealkandis mitu hundiauku. Teine lähim auk asunud sellest umbes 400–500 m edelas, Mustjärve ääres.

Veel enam kui säilinud hundiaukude asemed ise, näitavad nende kunagist laia levikut üle Eesti levinud hundiaugunimelised koha-, talu- ja isikunimed. Näiteks mõned nendest:

- a) Kohanimed: Huntaugu (Hundiaugu) mägi (Harju-Madise, Vändra, Halliste, Kuusalu, Simuna kihelkonnas), Huntaugu mets (Saarde), Hundilauda mägi (augu tähenduses) (Hanila), Huntauke (Kodavere), mis on seal pikk ja kitsas vallseljak, mida mööda hundid eelistasid liikuda ja kuhu oli neile kaevatud augud. Või Hundimägi, koht Abja lähedal Kaarli v Sammate k, kus asus kunagi hundiauk.⁶⁹³ Siis Soehaudo mägi, Soehavva nulgass, Soekambre (Räpina) ja teised.
- b) Hundiaugud andsid omal ajal nime ka nende lähedal asunud taludele ja seal elanud inimestele. Näiteks XIX sajandi Eestimaa hingede revisjonidest on leida järgmisi talu- ja isikunimesid: Undiaugo (Untaugu) talud olid Padise-Kloostri ja Vasalemma mõisas (mõlemad Harju-Madise khk), Harku, Keila ja Saue mõisas (kõik Keila khk), Maardu mõisas (Jõelähtme), Kiiu mõisas (Kuusalu), Valtu mõisas (Rapla), Mõisamaa mõisas (Märjamaa), Vatla mõisas (Karuse), Roosna mõisas (Ambla), Undiaugo kõrts ja talu Russalu mõisas (Nissi) ja teised.⁶⁹⁴

⁶⁹¹ E 56648 < Rõuge khk – J. Gutves, 1925; ERM, EA 13, 577/9 < Hargla khk – E. Laid, 1926; ERA II 180, 497 (3) < Karula khk – A. Vallner, 1938; ES, MT 317, 147/8 < Räpina khk – S. Kaarheit, 1953.

⁶⁹² RKM II 59, 321/3 < Räpina khk – S. Karopuu, 1956.

⁶⁹³ ERM, KV 80, 527 < Kodavere khk – J. Luka, 1959; RKM II 109, 163/9 < Abja – M. Laarmann, 1959.

⁶⁹⁴ EAA, f. 1864, n. 2, s. VIII 183, l. 129p; s. IX 64, l. 29p; s. IX 68, l. 112p.; s. X100, l. 284p.

- c) Nendes taludes elasid isikud nagu Undiaugo Tõnno⁶⁹⁵ (Padise-Kloostri mõis), Untiaugo Tõnnis (Keila mõis), Undiaugo Willem ja Mart (Russalu mõis), Undiaugo Diedrich (Roosna mõis), Undiaugo Michel (Vatla mõis).

Järgnevalt hundiaukudest endist, kuhu, millal ja kuidas need rajati, Eestis levinud aukude eri kujudest, aukude püügiks ettevalmistamisest, püügist, selle resultatiivsusest ja hinnangutest sellele.

Tulevase püügiaugu rajamisel oli oluline tähtsus selle asupaigal. Sõltus ju sellest augu püüdmise edukus. Teatavasti käivad hundid saagi otsimisel oma jahialal omi radu pidi. Talvisel ajal liiguvad nad marsruudil, mis algab ühest soost, rabast, metsast, läbib külad ja ringi põhimõttel lõpeb jälle seal, kust algaski – soos, rabas, metsas, vädades 4–5 päevast kuni 7–8 päevani, isegi kahe nädalani. Muidugi on sellelt trassilt ka kõrvalekaldeid. Näiteks kohad, kust on õnnestunud kord saaki saada, meelitavad jälle. Ka laguneb kari siis teatud ajaks ja otsib saaki kas üksikult või väikeste gruppidena, et hiljem jälle ühineda ning koos edasi küttida.

Seepärast on vajalik teada-tunda huntide käiguteid, et nende lähedale kaevata auke, ehitada aedu, seada üles ka teisi püüniseid ja lõkse. Sellest, kuhu neid kunagi rajati Kodavere kihelkonnas, vestsid 1959. aastal 80-aastased Kustav Kose ja Villem Jürgenson nii: „Koht aukude jaoks oli vaja valida asjatundlikult. Nii Uheki nõmmest algav oositaoline kitsas liivaküngas ulatub kuni endise Ennuri taluni. Künka veergudel kasvavad männid. Ainult seda piklikku kitsast küngast mööda võisid hundid varjatult pääseda kaugele lagedale – küla taludeni. Siia kaevatigi augud.”⁶⁹⁶ Üldiselt valitigi aukude jaoks hundiradade lähedal olevad kõrgemad kohad: seljandikud, jõekalda kõrgemad osad ja teised niisugused. Kuid auke ei kaevatud ainuüksi metsadesse. Neid tehti ka laudaseinte äärde poolringina, isegi otse lauta – ja need püüdsid paremini kui looduses olevad.

Nagu kirjeldas Olaus Magnus, olid lautadesse kaevatud hundiaugud keskajal Põhjamaades küllalt levinud.⁶⁹⁷ Mõni mees riskis neid teha oma lauta ka meil. Nagu rääkis 1957. aastal 90-aastane Juhan Räisa Elva lähedalt Tamsa külast, ehitanud ühe niisuguse augu oma lambalauta tema vanaisa äi Ennu Samuel, kes oli ise ka hundikütt. Mees kaevas selleks augu kohe laudaukse taha ja piiras selle aiaga – augu ette (väljapoole) tegi ta madalama, selle taha (sissepoole, mille taga olid lambad) kõrgema aia. Ööseks jättis ta laudaukse praokile. Sissetunginud hunt hüppas üle eesmise madala aia ja kukkus otse auku. Mõnel ööl langenud neid niiviisi 3–4 tükki sisse. Hommikul pandud siis hundile ohjad hargi abil silmusena kaela ja tõmmatud august välja. Nii püütud neid talvel, mil hundid hoolega loomalautu piirasid.⁶⁹⁸

⁶⁹⁵ IX hingede revisjoni ajal 1850. aastal kandis ta juba perekonnanime Wolfberg. (EAA, f. 1864, n. 2, s. IX 68, l. 112p.)

⁶⁹⁶ ERM, KV 80, 527 < Kodavere khk – J. Luka, 1959.

⁶⁹⁷ Magnus, O. 1976, s. 52.

⁶⁹⁸ EKI, MT 184, 76/83 < Nõo khk – H. Keem, 1957.

Veel enne, kui auku sügisel metsa kaevama hakati, oli soovitatav koht eelnevalt sisse sööta. Tavaliselt kaevati hundiauk ümmargusena (Soomes ka ruudukujulisena), läbimõõdus pealt 2–2,5 m ja sügavusega kuni 2,5 m. Pinnase sissevajumise vältimiseks toestati seinad laudade või lattidega. Väljakaevatud muld viidi august kaugemale, et ümbruse tavapärasest väljanägemist mitte rikkuda. Külмага võidi augu seinad veel veega üle valada, et need oleksid hästi libedad. Kuigi augu põhja löödud teritatud kadaka- või kuusepuust vaiu või tikke (ka raudorasid) kasutati rohkem põdraaukudes, pandi neid vahel ka hundiaugu põhja. Need ei tapnud küll looma, kuid sundisid teda rahulikult oma saatust ootama.⁶⁹⁹

Eestis levinud hundiaugud olid kas püstloodis seintega (silinderjad), alt laienevad või alt kitsenevad. Tavalisemad olid kaks esimest. Kuid ka viimasest tüübist, koonusekujulisest august tipuga all on kaks teadet Võrumaalt ja üks Virumaalt.⁷⁰⁰ (Vt neid auke raamatust „Tuli susi... lk 337).

Harilikult pandi augu keskele tugev post (läbimõõdus 12–15 cm), mis ulatus kas maapinnani või sellest 0,4–1 m kõrgemale. Posti otsa kinnitatud alusele (läbimõõduga 0,7–1,2 m) pandi puur peibutisega (augitiseaga, haugutisega), milleks oli kas part, hani, kukk, kana, lamba- või kitsetall, põrsas, koer, vahel ka korjus, looma sisikond ja muud. Eelistatud oli muidugi elussööt, tihtilugu part (just isalind), kes ei kartnud külma ja prääksus valjusti. Kui aga kasutati täiskasvanud lammast või kitse, siis toestati nende puur kahe postiga. Selliseid hundiauke tehti Saaremaal.⁷⁰¹

Ent sööt ei pidanud tingimata asetsema augu kohal või peal. See võis asuda ka augu põhjas. Seda tüüpi hundiaugud olid levinud mõlemal pool Soome lahte. Eestist on sellisest august teade Torma kihelkonnast. Seal ehitati alt laiema augu põhja posti ümber väike püstkoda, millesse pandi seapõrsas.⁷⁰² Et sööda sellisel kasutamisel tavalisel viisil auku katta ei saanud, sest päevaks võeti sööt (põrsas) sealt ära, siis olid niisugused augud varustatud augu suust veidi väiksema, maapinna kõrgusel asuva maskeeritud liikuva ketta, kaanega, mida kandis otsast teritatud teivas, post. Kaanele astunud hunt vajutas oma raskusega selle alla ning libises auku. Seejärel võttis kaas jälle endise horisontaalasendi, sulgedes augu suu. Sööt (lihatükk) võis vahel asetseda ka augu kaane peal.⁷⁰³ (Vt. raamatust lk 338)

Kuid auke oli ka postita. Siis asetses sööt (lihatükk, lamba pea, surnud kana ja muu) kas augu kohal rippuvana ristjalgade vahel teiba küljes, augu servast

⁶⁹⁹ RKM II 398, 39/44 < Iisaku khk – O. Kruusa, 1986.

⁷⁰⁰ ERM, EA 13, 577/9 < Hargla khk – E. Laid, 1926; ERM, KV 80, 411/2 < Iisaku khk – M. Proodel, 1958.

⁷⁰¹ ERM, KV 80, 199/01 < Karja khk – A. Toomessalu, 1948.

⁷⁰² EKI, MT 20, 22 < Torma khk – K. Kuuse, 1947.

⁷⁰³ Petri, J. Chr. 1802, S. 83.

kaldu löödud teiba otsas või ka lihtsalt augu kattermaterjali peale panduna.⁷⁰⁴ Viimase meetodi kasutamise puuduseks oli, et rongad ja varesed võisid sööta nokkides auku kukkuda.

Mõnele augule ehitati ümber veel väike 1–1,2 m kõrgune koorimata lattidest aiake, millel oli kolm eesmärki: a) usuti, et hunt võtab sööta-peibutist julgemini, kui peab selleks üle aia hüppama, b) tal puudub võimalus auku ja sööta lähemalt uurida ja c) see moodus kaitseb teisi loomi, sealhulgas ka koduloomi auku kukkumast. (Vt raamatust lk 339)

Augu püügivalmis seadmiseks tuli see pealt katta, maskeerida, mis oli oskust ja hoolt nõudev töö. Esmalt pandi üle augu ulatuvatele peentele lattidele mõned pikemad oksad, näiteks kuuseoksad, siis vitsu, raagusid, õlgi, lõpuks sammalt, kuivanud puulehti, metsaalust risu, sekka isegi lambasõnnikut ja muud. Kogu vajaminev materjal, eriti sammal, tuli tuua kaugemalt, et hunt ei märkaks muutusi harjumuspärasest keskkonnast. Talvel kaeti auk veel täiendavalt lumega. Kuigi põhimõtteliselt võib hunte aukudega püüda kogu aasta, algas see ikka sügisel, mil karjad jäid lauta, ja kestis kogu talve. Suveks kaeti auk tavaliselt kinni. Püügikorda seatud auke tuli käia vaatamas iga päev, et peibutis-elussööt igal hommikul ära tuua ja õhtul jälle tagasi viia. Saaremaal nimetati seda undi aul (aual) käimiseks. Mõisas oli see koertepoisi kohustuseks. Talvel sõideti sinna reega või suuskadel, et mitte jätta oma jalajälgi. Lumeta perioodil võis inimjälje lõhna kaotamiseks augu lähedale jõudes tõmmata jalanõudele peale lambasõnnikuga täidetud kotikesed. Hundiaugud vajasisid ka hooldamist. Eriti talvel tuli jälgida, et lumi sisse ei tuiskaks ja sööta kinni ei kataks.

Milliseid tulemusi augud huntide püüdmisel andsid, seega – milline hinnang neile anda? Kuigi mõnikord võidi august korruga leida rohkem kui üks hunt, kukkus neid sinna siiski juhuslikult ja seda tänu hundi ettevaatlikkusele. Seda kinnitasid nii A. W. Hupel⁷⁰⁵ kui A. Nolcken.⁷⁰⁶ Seepärast pole kuigi veenvad mõned rahvasuust üles kirjutatud hinnangud, nagu: „Aukudega tapeti Väandras palju hunte ära” või „August oli peaaegu iga päev hunt sees, kord isegi neli hundi korruga” või „Talvel suurte tuiskudega olla õige tihti susi havvan olnud”.⁷⁰⁷

Muidugi juhtus ehk sedagi, et silmusega sai korruga august välja tõmmata kaks ja enam hundi. J. Chr. Petri järgi leitud näiteks 1792. aasta veebruaris Põltsamaa lähedalt kord august kolm hundi.⁷⁰⁸ Lätis olevat kord ühes august

⁷⁰⁴ ERA II 269, 357/8 (7) < Häädemeeste khk – M. Mäesalu, 1940; ERM, KV 80, 411/2 < Iisaku khk – M. Proodel, 1958; ERM, EA 14, 445/7 < Pärnu-Jaagupi ja Väandra khk – A. Tilk, 1927.

⁷⁰⁵ Hupel, A. W. 1777, S. 433.

⁷⁰⁶ Nolcken, A. 1870, S. 4.

⁷⁰⁷ H II 66, 471 (77) < Väandra khk – E. Tetsmann, 1898; E 56649 < Rõuge khk – J. Gutves, 1925.

⁷⁰⁸ Petri, J. Chr. 1802, S. 83.

olnud ka viis hunti.⁷⁰⁹ J. Teperi aga märkis, et Soomes Uudenmaa lääni Pernaja kihelkonnas saadi 1861. aastal kord ühest august kuus hunti.⁷¹⁰

Kuid auku ei kukkunud ainult hundid. Vahel leiti sealt ka rebaseid ja koerigi. Rebaseid leiti peamiselt siis, kui posti otsas oli part või hani. Sellesse seltskonda sattus vahel isegi inimesi, kes olid teelt eksinud. Niisugustest juhtumitest on kirjutanud mõned autorid, nagu C. Gesner, C. Linne jt.⁷¹¹ Ka eesti rahvapärimestes on neid tekste. Mis aga seejuures huvitav, on see, et auku sattunud hunt muutub äärmiselt araks. Ta võib seal istuda ööpäevi, julgemata puutuda isegi seal olevat peibutist (näiteks põrsast), rääkimata inimesest, kui hunt peaks seal olles inimesest kaaslase leidma.

7.2.2. Püük hundiaedadega

Hundiaiad olid aukude kõrval teine tähtsam huntide eluspüügi viis. Nagu aukugi, meelitati hunt elussöödaga ka aeda, kust tal enam väljapääsu ei olnud.

Esimesed kirjalikud teated hundiaedade kasutamisest Liivimaal ulatuvad sajandite taha – orduaega. Nendest vanim pärineb aastast 1544, mil seda (*Wolffes garden*) mainiti Lätis Pernigeli kõnnumaal.⁷¹² Ehkki meil oli levinud neli tüüpi hundiaedu, ei saavutanud need ikkagi nii laia levikut kui augud. Seda kinnitavad ka arhiividokumendid. Näiteks saatis 1851. aasta aprillis Liivimaa Riigivarade Valitsus kroonumetskondadele välja hundiaedade tegemise juhendi, soovitades neid kohtadel üles seada. Et aiad püügiviisina olevat end välismaal õigustanud, „siis peaksid need ka Liivimaal s e n i s e s t e n a m (autori sõrendus) kasutusele tulema”.⁷¹³

Küllap nende vähese leviku tõttu ei pidanud hundiaedu mainimisväärseks huntide teiste püügiviiside kõrval ei A. W. Hupel, J. B. Fischer, J. Chr. Petri ega teised XVIII–XIX sajandi autorid. Ka eesti rahvamälestustes räägitakse nendest vähe, kuigi huntide aiaga püügist on meil kõnekäänuks saanud lause „Hädas nagu hunt aianurgas”, kus väljapääsmatusse olukorda sattunud inimest võrreldakse aeda kinni jäänud hundiga. (Sama väljendit on mõnikord kasutatud ka võrgujahtide puhul.) Kui hundiaugud olid kohanimedena laialt levinud, siis on hundiaed teadaolevalt andnud nime ainult ühele paigale. Põlvemaal Mooste

⁷⁰⁹ Strods, H. 1971, S. 128.

⁷¹⁰ Teperi, J. 1977, s. 57.

Need arvud ei ole usutavad. Ei saa ju kogu kari (või osa nendest) korraga auku kukkuda. Sest talvel liiguvad hundid hanereas ja kui esimene nendest auku kukub, jõuab tagakõndija seda juba vältida. Kui tõesti juhtus, et leiti korraga august kaks või enam hunti, siis sai see juhtuda ainult eri aegadel õõ jooksul, sest ka talvel kütib üks kari tihti gruppina. Kui nii oli, siis küllap kukkusid sinna ikka rohkem noored ja kogenematud isendid, sest vana ja elutarka looma pole ühegi lõksuga kerge püüda. Ukrainlastel on selle kohta sobiv vanasõnagi:

„Вовкъ старий не лізе до ями.”

⁷¹¹ Gesner, C. 1563, S. 153; Linne, C. 1773, S. 220.

⁷¹² Livländische Güterurkunden [LGU] Bd. 2. 1923, P. 1026, S. 667.

⁷¹³ LVVA, f. 185, n. 7, S. 27, l. 1.

vallas asus kunagi ühel soosaarel aed (soe laut), mille järgi hakati seda kohta nimetama Soesaareks.⁷¹⁴

Aiad, nagu teisedki püünised, rajati huntide käiguteede lähedale metsalagendikele, metsaservadele, kuid ka päris loomalautade juurde ja korjuste väljaveo kohtade lähedale. Pärast hundiaia ehitamiseks vajamineva materjali varumist märgiti aed kõigepealt sobivasse kohta maha. Selleks löödi vai maasse, seoti u 1,5 m pikkune nõör selle külge ja tõmmati nõöri teises otsas oleva teritatud kepiga ring, mille läbimõõduks sai nii 3 meetrit. Järgnevalt tõmmati 45–50 cm võrra pikema nõoriga selle ümber veel teine ring. Seejärel kaevati ringid 0,4–0,7 m sügavusteks kanaliteks, kuhu asetati püsti 2,5–3 m pikkused ja 8–10 cm läbimõõduga koorimata latid 6–8 cm vahedega ning tambiti pinnasega kinni. Kuid mitte kogu ringi ulatuses. Soovitavalt valitsevate tuulte vastassuunda, s.o ida–kirde suunas, jäeti mõlemasse ringi lattide vahele avad uste jaoks. Ültal ühendati latid omavahel pajuvitste abil. Aia tugevdamiseks võidi latid siduda ka nende keskkohalt.⁷¹⁵

Nagu öeldud, oli Eestis levinud neli tüüpi hundiaedu. Nendest levinuim oli kahe kontsentrilise ringiga aed, mille mahamärkimine teostati eespool kirjeldatud viisil. Selle 2,5–3,5 m läbimõõduga sisemisse ringi pandi peibutiseks elussööt (peibutisloom), kelleks sobisid lammas, kits, siga, koer, isegi kukk puuris. Kaitseks tuule, tuisu või sadude eest ehitati neile sinna varjualune või kaeti kogu keskmine ring pealt katusega (lattidele pandud kuuseokstega).⁷¹⁶ Sisemisest ringist 45–50 cm laiuse vahekäigu-koridori võrra oli suurem aia välimine ring. Mõlemal ringil oli uks. Välimise ringi ukseava oli umbes sama lai kui vahekäik – 45–50 cm (või veidi laiem, kuni 60 cm). Selle ette käiv lattidest uks kinnitati pajuvitstest võrudega tugilati külge veidi sissepoole kaldu; uks oli 120–140 cm kõrge ja küllalt lai (60–70 cm), et ta lahti vajudes vastu sisemist ringi kinni ei jääks. Nii avanes uks ainult sissepoole ja oli oma kallakil asendi tõttu pidevalt avatud. Et uks vabalt liiguks, ei võinud selle alumine serv maapinda puudutada. Selle ukse vastas asus peibutuslooma jaoks sisemises ringis teine uks, mis oli püügi ajal kindlalt suletud. Nagu märgitud, soovitati ukсед paigutada valitsevate tuulte vastassuunda, et kui hunt kuuleb või haistab saaki, siis allatuult aiale lähenedes oleks sisenemiseks uks kohe ees avatud.⁷¹⁷ Kahe ringi vahele jääv vahekäik-koridor pidi olema parajalt lai (kuni 50 cm), et hunt saaks seal vabalt ühes suunas liikuda, kuid mitte ümber pöörata. (Vt raamatust lk 343)

Aia juurde tulnud hunt leiab eest avatud ukse, siseneb vahekäiku ja liigub ringselt mööda koridori, otsides seal sissepääsu teise aeda. Jõudnud avatud ukse taha, lükkab ta selle koonuga korraks kinni, sulgedes nii väljapääsu, kuid liigub jälle ringis edasi, jäädeski niiviisi seal ringi kõndima. Kohe tekib küsimus: „Kas

⁷¹⁴ RKM II 250, 134 (13) < Põlva khk – G. Juurikson, 1967.

⁷¹⁵ Sonninis Methode, die Wölfe auf eine einfache Art zu fangen // Oekonomisches Repertorium für Liefland. 2. Bd., 2. St. Riga, 1808, S. 612–616.

⁷¹⁶ LVVA, f. 185, n. 7, s. 27, l. 2–3.

⁷¹⁷ Семенов Г. О различных способах... // Лесной Журнал 1841, № 8, с. 270–271.

hunt ei taipa aiast tagurpidi välja astuda?” On ju olnud juhtumeid, kui silmusesse sattunud mõni kogenud loom ei kaotanud pead ega teinud saatuslikku hüpet edasi, vaid tuli tagurpidi astudes silmusest välja. Ka mõnes teises olukorras on hunt vajadusel osanud tagurpidi liikuda. Näiteks kirjeldas sellist juhtumit F. Konev, kes seda kunagi jälgis järsul Uurali jõe kaldal, kui hunt viis saagina kaasa võetud lammast.⁷¹⁸ Kas ka aeda sattununa ei taibanud mõni loom nii käituda, pole teada, kuid üldjuhul jäid nad aeda, sest eesolev avatud koridor ja lootus ikkagi saagi juurde pääseda meelitas neid ilmselt edasi astuma.

Selle aiaga samalaadne on ka järgmine aiatüüp – kolme ringiga aed, millest on üks teade Pärnumaalt.⁷¹⁹ Siin oli sisemine väikseim ring tühi, teises ringis (esimese ja teise ringi vahekäigus) oli peibutisloom ning suurimas, välises vahekäigus liikus hunt. Kui eelmise aiatüübi puhul sai peibutisloom oma 3-meetrise läbimõõduga ringis suhteliselt vabalt liikuda, mis lubas tal end hoida hundist eemal, siis siin lahutas neid ainult tugev lattaed. Selle aiatüübi eeliseks peeti asjaolu, et peibutisloom pidi samuti oma käigus liikuma, jättes niiviisi hundile põgeneva looma mulje, mis innustas kõiki hunte (kui neid oli rohkem) aeda tungima.

Kolmas ja neljas tüüp erinesid täiesti traditsioonilistest hundiaedadest.

Nendest esimest, seega kolmandat tüüpi, millest üks asus kunagi Tartumaal Alatskivi lähedal Pidakõrve metsas, kirjeldas 1932. aastal 64-aastane Kaarel Jürjenson Kavastu vallast nii: „Aia keskosas asus väike ümmargune aed, kus oli siga sees. Seal hakkas teokarbi sarnaselt keerduvana minema lattidest käik, mis oma alguses oli väga kitsas ja edasi väljapoole minnes hakkas aeglaselt, kuid pidevalt laiemaks minema. Nii käis see mitu korda ümber aiakese.”⁷²⁰ (Vt raamatust lk 345) Täpselt samasugust aeda kirjeldab Venemaalt ka A. Silantjev, mistõttu kerkib küsimus, kummalt poolt Peipsit niisuguse aia ehitamise idee pärineb.⁷²¹

Selline aed ehitati tavalise aiana, kus maa sees olevatele postidele kinnitati latid aga horisontaalselt, ladvaotstega aia keskosa poole. Lattide külge jäetud oksatüükad käigu sisemistes seintes ei takistanud hundi edasilikumist, küll aga tegid peaaegu võimatuks tagasituleku. Sellist spiraalselt keerduvat aeda, mis koosnes kahest tarast, mille vahel pidevalt ahenev käik lõppes kitsa sopiga, kuhu hunt käigus liikudes lõpuks jõudis, kirjeldas 1938. aastal ka 72-aastane Peeter Tõrvand Karksi kihelkonnast.⁷²²

Neljandat tüüpi aed oli ristiküliku- või ruudukujuline, ühekordne käiguta tara, tehtud samuti 2,5–3 m pikkustest lattidest. Aia keskel oleva posti või rinnakõrguselt maha saetud puu otsa pandi sööt-peibutis (korvis kukk, korjus või muu). Aiavärv avanes ainult sissepoole ja oli ehitatud nii, et sissepääsemiseks

⁷¹⁸ Конев Ф. И. Охота за волками в Оренбургской губернии. // Газета Лесоводства и Охоты 1859, № 3, 17. января, с. 32–33.

⁷¹⁹ E 48118/9 (2) < Pärnu khk – A. Karu, 1912.

⁷²⁰ ERA II 54, 484/5 (518) < Tartu-Maarja khk – R. Viidebaum, 1932.

⁷²¹ Силантьев А. Обзор промысловых охот. ...1898, с. 200.

⁷²² EKI, MT 216, 71/5 < Karksi khk – P. Ariste, 1938.

pidi hunt väravale peale suruma. 72-aastase Gustav Juuriksoni teatel asus üks selline hundiaed (soe laut) kunagi Põlva kihelkonna Mooste valla Suuremetsa küla lähedal soos, Soesaarel, kus vahel olnud kuni kolm hunti korraga sees.⁷²³

Suvel või sügisel valmishitatud hundiaed jäeti algul ukseta, et hundid soovi korral saaksid seal sees käia ja väljuda, leida aia lähedalt ning ka selle käigust lihatükke, mis kõik on koha sissesöötmine. Kui aias kasutati söödana korjust, soovitati see kohale lohistada, tehes niiviisi aia juurde ka lõhnatee. Külmade saabumisel, veel enne lume tulekut pandi aiale uks ette ja alustati püüki. Talvel sai püüda ainult õhukese lume korral, sest sügavas lumes uks enam ei liigu. Nagu kogemused on näidanud, on hundid uue aia suhtes algul väga ettevaatlikud, mistõttu esimesel aastal satub neid sinna väga vähe või peaaegu üldse mitte. Seda kinnitab eespool kasutatud arhiividokument aastast 1851, kus kohtadelt saabunud vastustest selgus, et esimesel talvel jäid aiad kõikjal tühjaks. Mida vanemaks aed saab, seda edukamalt võib ta püüdma hakata. Nagu teistegi lõksude juures, polnud inimesel soovitatav ka aia juures jalgsi käia, vaid sõita sinna hobusega, et endast mitte lõhna jätta. Aia juures paratamatult tehtud jälgedele võis riputada pärast sõnnikut. Peibutisloom (või korjus) soovitati aeda viia tuulise ilmaga, lähenedes aiale allatuult, et lõhn tuulega rutem kaoks. Aeda sattunud hunt ei tohtinud aga seal tappa, et püünist mitte verrega määrada, vaid katsuti ta silmusega või mõnel muul moel aiast kätte saada.⁷²⁴

Nagu augudki, polnud ka aiad huntide püüdmisel Eestis kuigi tõhusad. Vaevalt saab küll üldistada Laiksaare kroonumetskonna 1852. aastal antud hinnangut, kuid siiski... „Sel teel (s.o aedadega) pole ühtegi hunti kätte saadud. Nii on püütud ka varem, kuid siinsetes metsades pole ükski [hunt] mitte kunagi sisse läinud...”⁷²⁵ Eks sõltunud aia püügi efektiivsus ju mitmest asjaolust, millest sugugi tähtsusetu polnud oskus nendega püüda. Ja kus seda osati, võidi hunte aedadega püüda küll. Näiteks Soomes Helsingi lähedal Pitäjänmäe külas püütud XIX sajandil ühe aiaga mõnel aastal 15 hunti ja 32 rebast. Espoo lähedal olnud 1860. aasta jõuluajal aias korraga 5 hunti (?!), ühest aiast Pori lähedalt saadud kümne aasta jooksul 37 hunti jne.⁷²⁶ Kas nüüd usaldada J. Teperi andmeid või mitte, kuid ka vene jahiajakiri *Ohhotnitši Vestnik* (1907, nr. 1, lk. 4) märkis, et varem, kui hunte oli palju, kogunes neid vahel aeda 3 ja isegi 4.

Niisiis, võib arvata, et oli aedu, mis püüdsid ja tegid seda edukalt. Ehk oli selliseid aedu ka Eestis, kuid nende kohta pole andmeid. Seepärast ei saa täielikult üldistada ka Laiksaare kroonumetskonna hinnangut kõigi hundiaedade kohta Eestis.

⁷²³ RKM II 250, 134 (13) < Põlva khk – G. Juurikson, 1967.

⁷²⁴ Черкасов А. А. 1884, с. 166.

⁷²⁵ Ilmselt sellepärast ei pidanud ka teised Liivimaa kroonumetskonnad (Kivijärve, Võru, Viljandi, Kuressaare, Võlla) aedade ehitamist vajalikuks, mida neile eelmisel aastal Liivimaa Riigivarade Valitsus soovitas. (LVVA, f. 185, n. 7, s. 27, l. 7, 13, 15, 19, 21, 23.)

⁷²⁶ Teperi, J. 1977, s. 57–58.

7.2.3. Püük kast- ja lööklõksudega

Et kast- ja lööklõksude kasutamine huntide püügil jääb valdavalt aega enne püümisraudade laialdasemat levikut, siis on mõistetav, miks on Eestis nendest kirjalikke andmeid väga vähe. Ometi neid mõne lõksu kohta on. Siiski pidid need püügivahendid kaugemas minevikus meil rohkem tuntud olema, sest soomlaste ja teiste soome-ugri rahvaste mitmete samalaadsete lõksude iga ulatub ju kaugesse minevikku. Võimalik, et nende lõksude kunagisele kasutamisele viitavad meil isegi mõned kohanimed, nagu Hundilauda kuusik (Ambla khk), Hundikambre mägi (Kose khk) või Hundilauda mägi (Martna ja Lääne-Nigula kihelkond). Seal asunud „hundilaudad” nende püüdmiseks.⁷²⁷ Nagu nendest esime kohanimi viitab, ehitati laudad-lõksud metsa, tuulte eest varjatud kohtadesse, mille suhtes olid lööklõksud eriti tundlikud. Sest juba keskmise tugevusega tuul võis panna ülesseatud laua või palgi alla kukkuma. Kaitseks sadude eest tehti lõksule lattidest või okstest katus või pandi ta lumekaitseks tihedama võraga puu alla. Hästi sobisid selleks just vanad kuused. Küllap siit nimigi Hundilauda kuusik. Need lõksud ehitati metsa juba suvel, kasutades selleks koorimata või seismisest tuhmunud puitu, et lõksud sulaksid paremini ümbritsevasse keskkonda. Materjali lõike- ja tahumiskohad määrati mudaga, et need ei valendaks.

Nagu hundiaugud ja -aiadki, seati ka püügilõksud üles nende käiguteede lähedale, huntide käidavatesse kohtadesse. Nende lõksude töötamise printsiip seisnes järgmises. Ühest küljest või otsast vajalikule kõrgusele üles tõstetud ja vinnastatud languks, kaas, katus, laud või palk vabanes vinnakust (vinnastusseadisest), kui loom haaras selle külge kinnitatud sööta või puutus vinnaku vastu. Allalangenud seade sulges looma kas vastavasse puuri (kasti) või surmas ta oma raskusega. Lõksu, mis püüdis looma elusalt, sulgedes ta allalangenud ukse taha, nimetati kastlõksuks, sellist aga, kus loom jäi pealekukkunud kaane või palgi alla, nimetati lööklõksuks. Et viimastele veel raskust lisada, koormati need palkide, kivide, mätaste või muu raskusega. Nii kast- kui lööklõksud olid erineva suuruse, kuju ja vinnastusseadisega, sõltuvalt püütavate loomade liigist (hiirtest-rottidest karudeni). Neid kasutati nii loomade käiguteedel (rajalõksud), näiteks uruavade või aiamulkude ees, kui ka söödaga varustatuna peibutuslõksudena (sööt puuris, lõksus).

Järgnevalt kolmest lõksust, mida võib liigitada kastlõksude alla.

1. Hundilaut. Jämedatest lattidest ehitati küllaldase suurusega ristkülikukujuline kas katuseeta ja kõrgemate seintega või madalam katusega lõks, mille otstes oli üks või kaks ust (viimased olid levinumad). Laudas olev sööt (liha) oli vinnastusseadisega kaudu ühenduses ülestõstetud langusega

⁷²⁷ Siin võis sõna „laut” olla ka hundiaia tähenduses; ERA II 159, 441 (34) < Martna khk – E. Ennist, 1937.

(-ustega), mis sööda haaramisel kukkus (kukkusid) alla, sulgedes nii hundi lauta.⁷²⁸

2. Hundilõudas (lauss). Peenematest palkidest ehitati u 1,2–1,3 m kõrgune kolmnurkne suurem „kast”, millel oli samast materjalist kaas. Vinnastamiseks tõsteti lisaraskusega varustatud kaane üks nurk üles ja toestati nõrgalt kahest osast koosneva tugipuuga, kust alumise küljest läks nõör puuri külge, kus asus peibutusloom. Selle kättesaamiseks pidi hunt kasti hüppama. Seal puuri liigutades tõmbas ta tugipuu kaane alt ära ja jäi kasti kinni. (Vt mõlemaid lõkse raamatust lk 349)

Sellist lõksu kirjeldas 1925. aastal vana metsavaht, 83-aastane Mihkel Vartsen Simuna kihelkonna Paasvere vallast, kes oli niisuguse lõksu 1855. aasta paiku metsast mahajäetuna leidnud.⁷²⁹ Sellist lõksu tunti ka Võrumaal, kus seda kutsuti hundikastiks.⁷³⁰

3. Avinurmes tunti hundilõudase nime all hoopis teistsuguse ehitusega püünist, mida kasutati Soomes Elorita (Rita) nime all.⁷³¹ Sellega püüti nii hunte, rebaseid kui ilveseid, isegi karusid.⁷³² (Vt raamatust lk 350) Sel eest avatud „kastil” oli kolm umbes kahe meetri kõrgust seina (rebasele madalam). Seintest pikem vinnastatud kaas toetus ühe servaga tagaseinale, teisega vinna abil puude okstel asetsevale ristpuule. Vinna esiots oli nõöri abil ühendatud kaane põiklatiga, selle tagumisest otsast laskus aga läbi kaane alla pikem nõör, mille otsas oleva kepikese üks ots pandi vinnastamiseks külgeinte vahel asetseva ristpuu taha, teine aga kepi salku, mille üks ots toetus tagaseina palkide vahele ja teine söödaga kasti põrandale. Sööta haarates vabastas hunt kepikese salgust ja kaas kukkus alla, sulgedes hundi puuri.

Lööklõksudest on andmeid kahe lõksu kohta (nimetatud ka lang- ja muljumislõksuks).

4. Hundilauss (laust, lõust, lõusk, ka hundinäkas). See lõks oli üks lihtsamaid, koosnedes kahe eri kõrgusega teibapaari vahele pandud kahest palgist (alumisest ja ülemisest) ning nende vahel asuvast vinnakust, millele toetus ühe otsaga ülemine, vinnastamiseks üles tõstetud palk. Vinnaku keele otsast läks nõör madalama teibapaari külge. Langevale palgile suurema lõögijõu andmiseks koormati see lisaraskusega ühel või mõlemal pool teibapaari. Selliselt üles seatud lõks asetati mõne aiaaugu ette, mille taga oli sööt. Selle juurde pääsemiseks pidi hunt palkide vahelt läbi minema, sest üle hüppamiseks oli aed liialt kõrge. Nõöri puudutades vabastas loom vinnakust tema kohal oleva palgi, mis langes talle peale. (Vt raamatust lk 351)

⁷²⁸ EKM, EKLA, f. 157, M 12:57, l. 5p < Rõuge khk – D. Neumann, 1908; ERM, EA 13, 59 < Iisaku khk – Ed. Kääparin, 1926.

⁷²⁹ ERM, EA 10, 705 < Simuna khk – K. Laja, 1925.

⁷³⁰ ERM, EA 13, 595 < Hargla khk – E. Laid, 1926.

⁷³¹ Schvindt, Th. Suomalainen kansatietullinen kuvasto I. Metsänkäynti ja kalastus. Helsinki, 1905, s. 11 (N. 75a, b).

⁷³² E 47206 (4) < Torma khk – M. Sild, 1909; Wichmann, Y. Rita // Suomen museo XIX 1912. Helsinki, 1912, s. 43–46.

5. Ühest omapärasest lõksust Saaremaal andis 1886. aastal teateid kohalik pastorist kodu-uuriija M. Körber. Ta kirjutas: „Vanasti oli üks laudadest hundilõks olnud kaks sülga (!?) pikk ja sama lai, rotilõksu kujuline. Pealmise poole sisse löödud 5–6 tolli pikkused pulgad (äkke taoliselt). See lõks viidud metsa juba suvel, tutvumiseks. Talvel seati lõks püügiks. Kui hunt liha, mis lõksu all oli, ära läks võtma, lõks kohe ta peale kukkus. Siin teravad pulgad rikuvad naha ära.”⁷³³ Nagu näha, kirjutas M. Körber sellest lõksust ainult kuulduste põhjal, ise seda tundmata. Kuigi ta nimetas seda „rotilõksu kujuliseks”, kujutas see tõenäolisemalt endast üht lõõklõksu varianti, kus ülemise laua (kaane) üks serv oli alumise suhtes üles tõstetud, toetudes oma raskusega vinnakule, mille küljes oli sööt. Umbes niisugune võis see lõks välja näha, nagu järgneval joonisel kujutatud. (Vt raamatust lk 353)

Sellise ehituse ja töötamise põhimõttega olid need lõksud, millest meil veel mingeid andmeid on. Nagu eelnevate passiivsete püügiviiside puhul, vajasisid ka nende lõksude ülespaneku kohad varasemat sissesöötmist ja huntidel lõksu hõlpsamaks leidmiseks soovivatult ka lõhnatee tegemist nende juurde. Sissesöötmist tuli alustada sügisel varakult, et esimeste külmade ja lume saabudes alustada püüki, mis kestis kevadeni. Lõksude vinnastamisel ja kontrollimisel, mida tuli teha vähemalt ülepäeviti, oli vaja igati vältida nende juures inimlõhna. Vinnastada tuli kinnastatud kätega ja liikuda suuskadel. Lõksude vinnakuid, ka lõkse endid, niisamuti teisi püügi- vahendeid (raudu, silmuseid, unde) soovitati enne kasutamist määrada, näiteks vees leotatud värskel lambasõnnikuga, isegi hundi enda ekskrementidega.

Kuidas niisugused lõksud püüdsid, milline hinnang neile anda? Et ei kirjandusest ega käsikirjalistest materjalidest ole selle kohta midagi leida, siis võib teha ainult oletusi. Arvan, et nende lõksude efektiivsus hundiaugu ja -aiaga võrreldes polnud mitte suurem, pigem veel väiksem. Esiteks pole lihatükk hundile sugugi nii ahvatlev, kui seda on elussööt. Teiseks on kõik kastlõksud suhteliselt väikesed ja suletud püünised, mille suhtes on hundid eriti ettevaatlikud. Ainult tugev nälg või noorusest tingitud kogenematus võis vahel mõne hundi viia sinna sööta haarama. Ja nagu kõikide püüniste puhul, eeldas nende kasutamine esmalt püütava looma elu, ta loomuse ja harjumuste head tundmist, samuti küti oskusi ja kogemusi nende riistade püügikorda seadmisel.⁷³⁴

7.2.4. Püük mürgitatud söödaga

Huntide arvukuse reguleerimisel on pesapoegade hukkamise kõrval olnud ka nende mürgitamine üks tõhusamaid viise. Antiikajal kasutati selleks käokinga

⁷³³ Saarlane 1886, 20. jaanuar, lk. 1.

⁷³⁴ Püügist püünisraudade, hundiundade, silmustega ja vinnastatud püssiga vt. raamatust „Tuli susi soovikusta...” lk. 353–364.

(*Aconitum*) mürki – alkaloid akonitiini, mida kõige rikkalikumalt on sinises käokingas (*A. napellus*). Nii selle kui kollase käokinga (*A. lasiostomum*) peenestatud juuremugulatega tapeti hunte ja teisi kahjulikke kiskjaid Edela-Aasias, Balkanil, germaanlaste aladel ning mujal.⁷³⁵ Käokingade üks liike (*A. lycoctonum*) kannab isegi hundijuure nimetust.⁷³⁶

Uuemal ajal sai akonitiini asendajaks teine tugev mürk – strühniin, alkaloid, mida leidub Aasia ja Põhja-Austraalia niisketes troopikametsades kasvava 12–15 m kõrguse strühniinipuu (*Strychnos nux-vomica*) seemnetes, nimetatud ka varesesilmadeks. Selle puu vili on mari ja temas on 2–8 väga kõva seemet.⁷³⁷

Väiksema loomakorjuse (koera, sea, lamba, vasika) kohta võeti 100–200 g tooreid „varesesilmi”, mis peenestati või pulbristati ja puistati lihastesse tehtud sügavatesse sisselõigetesse, millelt oli nahk osaliselt nülitud. Nülgimisega alustati looma tagaosast ja võimalusel tehti seda sukana, nahka kõhu alt lahti lõikamata. Ka võidi mürk puistata terava puupulgaga lihastesse torgatud aukudesse, mis valati seejärel rasva täis või pigistati lihtsalt kinni. Pärast seda tõmmati nahk oma kohale tagasi ja õmmeldi kokku. Seda kõike tuli teha ettevaatlikult, kinnastatud kätega.⁷³⁸ Nii toimiti korjuse lihtsamal teel mürgitamisel. Kuid „varesesilmi” kasutati ka pillidena. Nende tegemise üheks võimaluseks oli peenestatud seemnete vormimine mageda või või meega kuulikesteks, mis pandi rasvast puhastatud soolikasse ja asetati kuivama. Kuivanud soolikas ümbritses kuulikesi tihedalt nagu kile. Seejärel soolikas tükeldati ja pillid pandi liha sisselõigetesse nagu peenestatud seemnedki.⁷³⁹ Pillide kasutamise eelis oli selles, et need neelas kiskja tervelt alla. Nii ei saanud ta tunda mürgi kibedat maitset, mis oleks juhtunud siis, kui lahtine seemnepulber oleks hakanud niiskuse mõjul lahustuma. Niisuguse lihatüki oleks hunt kohe välja sülitanud.⁷⁴⁰

Strühniinipuu peenestatud seemneid kulus ühe korjuse mürgitamiseks suhteliselt palju. Hiljem hakati kasutama juba strühniini soolasid, mis on puhtast strühniinist tugevamad ja lahustuvad ning imenduvad kiiremini. Peamiselt oli selleks ta lämmastikhappe sool – *strychninum nitricum*, suurekristalliline valge pulber, mille surmavaks doosiks arvestati hundile 0,25 g (teistel andmetel ka kuni 0,4–0,5 g).⁷⁴¹

Taimsete mürkide kõrval on olnud kasutusel ka mineraalsed mürgid, nagu arseen, elavhõbekloriid, kaaliumtsüaniid ja baariumfluoratsetaat. Viimast kasu-

⁷³⁵ Xenophon's von Athen. 1831, S. 1525; Nielsen, H. Mürktaimed. Eristamine – toime – ajalugu. Tallinn, 1990, lk. 8, 71–72, 153.

⁷³⁶ Pawlowsky, J. Deutsch – Russisches Wörterbuch. Riga, Leipzig, 1911, S. 1454.

⁷³⁷ Стрихнос. // Лесная энциклопедия. т. 2. Москва, 1985, с. 422.

⁷³⁸ Hartig, G. L. Lexikon für Jäger... 1836, S. 520; Об истреблении волков целибухою. // Лесной Журнал 1842, № 6, с. 384–389.

⁷³⁹ Friebe, W. Chr. 1803, S. 140–141.

⁷⁴⁰ Ларин С. А. Способы истребления волков. // Волки и их истребление. Сборник статей / Ред.-сост. Ю. И. Миленушкин. Москва, 1950, с. 61–62.

⁷⁴¹ Vergiftung des Raubwildes mit Strychninum nitricum // Neue Baltische Waidmannsblätter 1908, N 21, S. 491; Мантейфель П. А., Ларин С. А. Волк и его истребление. Москва, 1949, с. 24–26.

tati Eestis veel pärast Teist maailmasõda 0,2–0,3 g doosides pillidena koeralihasse, mida koerad ise ei söö. Võrreldes strühniiniga on baariumfluoratsetaat palju efektiivsem. Ta lahustub hästi vees, on lõhnata ja maitseta. Näiteks 1956/57. aasta talvel Leningradi oblastis üheaegselt nii strühniini kui baariumfluoratsetaadiga püüdes tapeti esimese kasutamisel 18, teisega aga 177 hunti.⁷⁴² Et enne neid aegu oli strühniin ikkagi põhiline mürk, millega hunte tapeti, siis selle kasutamisest lähemalt.

Inimlõhna neutraliseerimiseks soovitati hoida mürgitatud korjust enne välja viimist vähemalt ööpäev või rohkem soojas hobusesõnnikus või piserdada see üle hobuse-, lehma- või lambakusega. Et korjust kätega mitte puudutada, tõsteti see sõnnikuharkidega reele ja veeti eemale elamutest, kohta, kus hundid liikusid. Nagu teistegi püügiviiside puhul, võis ka siin koha enne sisse sööta ja pärast korjuse väljapanekut selle juurde veel lõhnatee teha. Korjuse külastamist tuli kontrollida võimalusel igal hommikul ja teha seda eemalt, korjusele ligi minemata. Jahihooaja lõpul, kevadel tuli see aga kaevata sügavale maa sisse. Kui vahel pandi korjus välja ka suvel, siis kaeti see kergelt mullaga või kaevati putukate eest osaliselt maa sisse.⁷⁴³ See oli aga mõeldav ainult kuival ajal, sest, nagu juba märgitud, niiskete ilmadega strühniin lahustub, andes nii lihale väga kibeda maitse. Seepärast oli parim aeg mürgi kasutamiseks ikkagi talvel pakasega, mil toidust oli ka suurem nappus.⁷⁴⁴

Strühniinipuu seemnete tappev mõju polnud alati ühesugune – kord heitis loom hinge kohapeal, teinekord läks aga kolm ja enam versta eemale, lõppedes seal ja jäädes kütile tavaliselt leidmata, eriti kui ilm oli muutunud.⁷⁴⁵ Paljudel juhtudel nii sündiski. Selle kinnituseks võib tuua Pilistvere kihelkonna kiriku eestseisja K. v zur Mühleni aruande 1825. aasta talviste jahtide kohta. Ta kirjutas: „Mürgitamist olen pea igal talvel siin kasutanud⁷⁴⁶ ja kuigi hundid mürgi on söönud, pole kätte saanud ühtegi hunti. Arvatavasti on nad mujal lõpnud.”⁷⁴⁷

Kui parun A. Nolcken seda püügiviisi hinnates tähendas, et mürgitamine õnnestus harva,⁷⁴⁸ siis samas J. Chr. Petri märkis, et mürgiga (arseeniga) tapetakse Eestis palju hunte.⁷⁴⁹ Ka Liivimaa Läti-osast on selle kohta häid näiteid. 1805. aasta kevadises jahiaruandes teatas näiteks Võnnu maakonna Piebalga kihelkonna eestseisja L. K. Girgenson, et nende pastoraadi sepp on mürgiga tapnud igal aastal mitu hunti, eelmisel talvel isegi terve karja. Mürgi edukast

⁷⁴² Кондратьев И. Истребление волков химическими препаратами // Охота и Охотничье Хозяйство 1957, № 11, с. 11

⁷⁴³ Gesetzgebung, die Vertilgung... // Kristische Blätter 1826, S. 187–188.

⁷⁴⁴ Норский Г. Наши охотничьи дела // Охотничья Газета 1891, № 7, 11 февраля, с. 108.

⁷⁴⁵ Львов Л. А. Очерки главных способов охоты за хищными зверями. // Журнал Охоты 1877, № 6, июнь, с. 37–38.

⁷⁴⁶ See oli mõisa jäägrite ja metsavahtide kohustus.

⁷⁴⁷ LVVA, f. 4, n. 14, s. 741, l. 30.

⁷⁴⁸ Nolcken, A. 1870, S. 5.

⁷⁴⁹ Petri, J. Chr. 1802, S. 82.

kasutamisest teatas samal ajal ka sama maakonna Lasdona kihelkonna eestseisja V. Brescius, kus sealne talupoeg Suinze Jacob oli 1804/1805. aastal talvel tapnud strühniiniga viis hunti.⁷⁵⁰ Mõningaid näiteid mürgi edukast kasutamisest on tuua ka Liivimaa Eesti poolelt. Samal 1804/1805. aasta talvel tapnud Ingli Abram Kaiavere mõisast (Maarja-Magdaleena khk) isegi kaheksa hunti jne.⁷⁵¹ Kuramaalgi likvideeriti hundinuhtlus XIX sajandi esimesel poolel just tänu strühniinile.⁷⁵² Küllap sõltus see paljuski mürgi oskuslikust kasutamisest. Hea näite saab tuua veel Venemaalt Šuja asulast (30 versta Ivanovo linnast), kus kohalik apteeker F. Valevski mürgitas strühniinipillidega viieteistkümne aasta jooksul (1861–1875) 184 hunti ja 142 rebast. Kõik see sündis Šuja asula ümber kümne versta raadiuses. Näiteks ühe 1870. aasta talveõõ järel leiti seal mürgitatud koera lähedalt kuus surnud hunti. Nagu F. Valevski kogemused näitasid, ei jõudnud enamik mürgipille söönud hunte korjusest kaugemale kui 50–200 m. Samas tuli arvestada ka seda, et ilma muutumisel, saju korral, jäi iga kolmas mürki söönud hunt kadunuks.⁷⁵³

Paraku ei tapnud mürk üksi hunte. Selle läbi hukkus ka hulk teisi loomi. Nii on Siberis arvestatud iga tapetud hundi kohta 3–4 elu kaotanud rebast, lisaks teisi loomi ja linde. Näiteks Tšukotkal on neid registreeritud 11 liiki, ning seda peamiselt talve lõpul ja kevadel.⁷⁵⁴

Lõpuks jääb veel lühidalt rääkida kasust, mida saadi ühest tapetud hundist, ehkki eesti vanasõna kinnitab, et Hundist ei saa muud kui nahka.

Kuigi teda on iseloomustatud kõige halvemalt ja lõpetatud sõnadega, nagu „ning vähekasulik pärast surma” (vene XIX sajandi jahikirjanik Aleksander Tšerkassov) või „hunt on kahjulik elusana ja kasutu surnuna” (prantsuse XVIII sajandi loodusteadlane Georges Louis de Buffon), saadi ometi temast ka mõnda kasu. Jättes siin kõrvale rahvausul põhinevad uskumused hundi mitmete orgaanite ja saaduste ravitoimest, leidis esmalt kasutamist hundi väärtuslik karusnahk, just talvine oma pika ja sooja karvaga. Nii Eestis kui mujal kasutati hundi karusnahka mitmete riietus- ja tarbeesemete valmistamiseks. Sellest tehti kindaid, mütse, saapaid, kraesid, kasukaid, muhve, jahikotte (just pesapoegade nahast), saani- ja reetekke (katteid), mida küll mõned hobused olid kartnud.⁷⁵⁵ XVI sajandil, nagu teatas austerlasest riigimees ja ajaloolane Siegmund Herberstein, keda peeti tol ajal parimaks vene olude tundjaks Läänes, olnud hundinahad Moskva suurvürstiriigis kõrgelt hinnatud, ajast, „mil igaüks hundi-

⁷⁵⁰ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 17. 17p, 79.

⁷⁵¹ LVVA, f. 4, n. 14, s. 731, l. 63, 63p.

⁷⁵² Об истреблении волков целибухою. // Лесной Журнал 1842, № 6, с. 384–389.

⁷⁵³ Лазаревский В. М. 1876, с. 47, 49.

⁷⁵⁴ Железнов Н. К. Экология, способы и эффективность истребления волка на Чукотке // Экология, поведение и управление популяциями волка, Сборник научных трудов, Москва, 1989, с. 61–70.

⁷⁵⁵ Buffon, G. L. de 1776, S. 82, 94; Löwis, O. v. Die wildlebenden Haarthiere Livlands // Der Zoologische Garten 1880, N 5, S. 141–142; AES, KT 59, 5 < Rõuge khk – L. Sildvee, 1943.

nahast riietust kandma hakkas”. Seevastu olnud ilvesenahad hoopis vähem hinnatud.⁷⁵⁶ J. D. Wundereri teatel kandnud sama sajandi lõpul (1589/90) tsaari sõjavägigi hundi- või karunahast riietust.⁷⁵⁷ Olaus Magnuse teatel tehtud keskajal hundinahast ka nooletuppi.⁷⁵⁸ Siis veel usuti sedagi, et noorest mehehakatiseist, kes kandis hundinahast jalatseid, pidi kasvama mehine sõdur.⁷⁵⁹ Peale selle tehti hundi kroomnahast muiste pärgamenti ja trumminahku, sooli vastava töötlemise järel aga kasutati muusikariistade keeltena.⁷⁶⁰ C. v. Linne järgi olevat hundinahk ka hea kirpude peletaja, millest kirbud hoiduvat eemale.⁷⁶¹ Samuti on rahvaid, näiteks kalmõkid Kaspia steppides, evengid Ida-Siberis, laplased ja teised, kes on söönud (või söövad?) ka hundi liha ning arvatavasti mitte üksnes ebausujendil.⁷⁶²

⁷⁵⁶ Herberstein, S. *Moskovia*, Weimar, 1975, S. 93; Herberstein, Siegmund. // *Der Grosse Brockhaus*, 8. Bd. Leipzig, 1931, S. 404.

⁷⁵⁷ Johann David Wunderers *Reisen...* 1812, S. 211.

⁷⁵⁸ Magnus, O. 1976, s. 63.

⁷⁵⁹ Волк. // *Большая энциклопедия*. т. 5. С.-Петербург, 1903, с. 398.

⁷⁶⁰ Волк. // *Энци. словарь*. Т. VII. 1892, с. 44.

⁷⁶¹ Linne, C. 1773, S. 222.

⁷⁶² Волк. // *Большая энциклопедия*. Т. 5. С.-Петербург, 1903, с. 398.

8. HUNT EESTI RAHVATRADITSIOONIS

*Urjoh hunti, tohoh tonti,
inimese hirmutaja,
karjalapse kargutaja,
siapõrsa pulmaline,
kitsetalle tantsitaja!
(Kursi)*

Inimese vanimad uskumused on seoses loomadega. Haavatud või püünisesse püütud loomade kujutiste maalimisega koopaseintele püüdis kiviaja kütt neid loomi ka tegelikult mõjutada, uskudes, et nii kujutatud loom saab ka tõeliselt haavatud või püünisesse püütud.

Nii on inimene püüdnud maagilisel teel loomi mõjutada endale vajalikus suunas aastatuhandeid, kasutades selleks mitmesuguseid võtteid. Oli see siis jahihõnne taotlev maagia nagu kiviaja koopamaalingutel või tõrjemaagia meil kiskjate vastu – põhimõttelist vahet selles ei olnud. Traditsioon püüdis põlvest põlve nii suulise pärimusena kui vastavate toimingute sooritamise kaudu. Aegade vältel ka muutusi läbi teinuna, kus kadusid ühed ja tulid teised, siiski oma mõtet ja sihti säilitades on nad jõudnud tänapäeva välja. Nüüdseks juba ainult kirjasõnas arhiivitekstidena, mis on tallel peamiselt Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluule arhiivis Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni, Eesti Rahvaluule Arhiivi ja mitmete teiste rahvaluulekogude näol.

Kõige muu kõrval on nendes leida ka küllalt palju jahipidamise ja ulukitega seotud uskumusi ja nendest lähtuvate toimingute kirjeldusi. Kuigi eestlaste sellealase vaimuvara kogumine ja kirjapanek algas põhiliselt alles XIX sajandi viimasel veerandil, võimaldavad need kogud tänu rahvapärimate püsivusele meil pilku heita ka sajandite taha.

Jahiulukite osas on pärimuslikku ainet kõige enam muidugi hundist ja igati mõistetavalt. Et oleme juba 2500–3000 aastat olnud karjakasvatajad, on hunt karjakahjurina olnud siin kaugelt suurema tähtsusega kui teised metsloomad. Kõik see peegeldub meie folklooris, kus hundile on antud eriline koht. Kui palju selles on algupärast, kohapeal tekkinut, kui palju laene teistelt rahvastelt, eeskätt slaavlastelt ja germaanlastelt, pole kerge öelda. Osa uskumusi on lausa rahvusvahelised, tuntud paljudel rahvastel. Näiteks uskumus hundi ja inimese vastastikkuste pilkude mõju kohta või et suure looma murdmiseks peab hunt end mulla või savi söömisega esmalt raskemaks tegema, oli tuntud juba antiikrahvastel.⁷⁶³

Kinnitus sellele, et kultuurid on arenenud rahvaste läbikäimises, üksteist rikastades. Oma mõju hundi positsioonile eesti rahvaus on avaldanud ristiuskki, kuid mitte väga olulisel määral. Olgu selleks nimetatud muistendit hundi loomisest vanakurja poolt, legendi Pühast Jürist kui huntide karjast, libahundi kujutelma ja muud. Ka kristluse-eelne kultuuripilt tundub olevat küllalt ehe.

⁷⁶³ Die Naturgeschichte... 2. Bd., 8. Buch, P. 34, 1881, S. 106.

Selle näiteks võiks ehk mingil määral olla käesoleva käsitluse peatükk „Hunt kultusloomana”. Toetun selles väites Põhja-Euraasia metsavööndi kultuuri-areali rahvaste analoogsetele või sellele lähedastele uskumustele ja tavadele.

Üldhinnangus on hunt eesti rahvatraditsioonis rikkalikult ja mitmekülgsest esindatud. Ta esineb vanasõnades, kõnekäändudes, mõistatustes, rahvalauludes, loitsudes, muinasjuttudes, muistendites, pajatustes ja uskumustes. Loomamuinasjuttudes on hunt rebase, karu ja jänese kõrval üks peategelasi, kes paraku laseb end kavalal rebasele petta, jäädes ikka kahjusajaks pooleks. Muistendites on hunt vastuoluline, ent valdavalt positiivne tegelane, kes kaitseb inimest pahatahtlike üleloomulike olendite, nagu kodukäijate, tontide ja vanakurja eest. Kõige reaalsuselähedasem on hunt pajatustes, kus kajastuvad ka otsesed kogemused ja vaatlused.⁷⁶⁴

Selle põhipeatüki mitme alapeatüki kandva osa moodustavad just mitmesugused uskumused ja nendel põhinevad toimingud, nagu karjalaskepäeva taiad ja loitsud, mida jagus küll laudauksele, küll karjaväravale, karjateele ja karjamaalegi. Nendega püüti kaitsta loomi haiguste, vigastuste, kiskjate ja teiste ohtude eest, niiviisi karjaõnne taotledes. Ka dikteerisid need uskumused kindlad käitumisreeglid karjasele, et hundid karja ei tuleks, teatud tööde, toimingute tegemise vajalikkuse (soovitavuse) või keelu (mittesovitavuse) mitmel rahvakalendri tähtpäeval, eriti jüripäeval. Hundi kohta käivatest uskumustest rajanes osa reaalelul: hunt murrab esmalt selle looma, kes karjast eraldunud, murdmiseks on sobivad just vihmased, udused ilmad, varased hommikutunnid või õhtune videviku-aeg. Teine osa nendest uskumustest on jälle kas vaba fantaasia vili või täielikult absurdsed, näiteks karja murdmas käinud hundi jälge kolme peotäie soola raputamine, et ta enam tagasi ei tuleks, ja paljud teised selletaolised.

Kuid hunt polnud esivanematele üksi kiskja, vaid ka ende- ja kultusloom. Ta ulu, külla või õue tuleku, teel kohtamise, isegi unes nägemise järgi osati palju arvata. Hunt oli neile samuti loodusjõuks, keda tuli respektierida, tunnustada ta õigust saagile, „oma osale”. Pealegi pidi ta murdmine tõstma loomade sigivust. Ka inimene ise lootis hundilt abi saada, olgu selle näiteks ta kehaosade, organite kasutamine rahvameditsiinis.

Et hundist kõnelev pärimuste hulk on suur ja mitmekesine, vahel vasturääkivgi, siis on alljärgnevas antud temast ülevaade põhiliselt enamlevinud, laiemalt tuntud uskumuste ja kommete vahendusel. Ka on toodud paralleele teiste soome-ugri rahvaste, slaavlaste ning teistegi rahvaste pärimustest, kus palju ühist on märgata just kevadise karja väljalaskmise tavades.

⁷⁶⁴ Peterson, A., Proodel, M. Jahipidamisest ning metsloomadest etnograafi ja folkloristi pilguga (2). // Eesti Loodus 1968, N 3, lk 144.

8.1. Muistend hundi loomisest ja kiskjaks saamisest

*Hunt on loodud murdjaks.
(eesti vanasõna)*

Kuigi üks rahvajutt peab hundi loojaks ka jumalat, kes lõi ta joodikust, siis meil üldtuntud muistendi järgi on selleks ikkagi vanapagan.⁷⁶⁵ Nähes, et jumal on loonud palju häid loomi, otsustas vanapagan luua seejärel ka nende loomade murdja. Selleks hakkas ta savist hunti tegema. Ta võttis talle luuavarre selgrooks, kännu peaks, söed silmadeks, nahkkindad kõrvadeks, raudnaelad hammasteks ja küünteks, saapatalla keeleks, rattarummu kaelaks, kuuseoksad küljekontideks, peerupilpad ristluuks, lepakaikad jalgadeks, kasukatüki nahaks, takukoonla sabaks ja kivi südameks. Nii valminud elukale andis ta nimeks hunt ehk susi. Kuid sel puudus veel peamine – hing. Selle saamiseks läks vanapagan jumalalt nõu küsima, kes soovitas tal lausuda järgmised sõnad: „Hunt, tõuse üles ja murra vanapagan!” Seda öelda kartes lausus aga vanapagan: „Hunt, tõuse üles ja murra jumal!” Kuid loodud hunt ei liigutanudki. Viimaks lausus vanapagan nagu õpetatud, kuid üsna tasasel häälel. Silmapilk oli hundil elu sees, ta kargas maast üles ja vanatühja kallale. Hädavaevu pääses see hundi käest põgenema.⁷⁶⁶ Et aga looma peapoolne osa sai tugevamast materjalist kui sabapoolne, olevat ta sealt ka tugevam. Setumaal öeldi selle kohta nii: „Soel om edeots tamminõ, tagaots savinõ.”⁷⁶⁷

Loodud hunt pidi jumala tahte järgi saama süüa inimese käest. Koera eest karjas käies sai ta tasuks igast perest leivapätsikese (soekukli). Nii elas hunt kaua aega – käis loomadega karjas ja sai selle eest oma soekukli. Kord aga ei raatsinud keegi ihne perenaine hundile pätsikest anda, vaid viskas talle ette ahjus kuumaks aetud kivi. Seda haarates põletas hunt oma suu mustaks. Nüüd jooksis ta oma õnnetust jumalale kaebama: „Ma enam ei või minna süüa otsima, sest mu suu kõrvetatakse ära. Nüüd pean ma nälga surema.” Seepeale ütles jumal: „Kui inimesed olid nii ihned, et ei raatsinud sulle süüa anda, siis nuhtluseks neile võid sa nende loomi sööma hakata.” Sellest ajast hakkasidki hundid loomi murdma.⁷⁶⁸

Kuid loomi nende töö juures murda oli hundil siiski keelatud. Käis härg või hobune adra või vankri ees, siis ei tohtinud hunt teda puutada. Kord läks talumees, härg vankri ees, läbi metsa. Metsast välja karanud hunt hüppas härja kallale. Karistuseks selle teo eest pani jumal hundi nüüd härja kõrvale koormat vedama ja tõstis nad kõik koos taeva, teistele huntidele hoiatuseks.⁷⁶⁹ Hunt aga ei tahtnud

⁷⁶⁵ E 13787 (2) < Võnnu khk – J. Rootslane, 1894.

⁷⁶⁶ Eisen, M. J. Eesti vana usk. Tartu, 1926, lk. 219; H I 3, 183/6 (1) < Halliste khk – J. Ilves, 1891.

⁷⁶⁷ Tõepoolest – hundi kaelalihaste suuruselt ja tugevusest ning kaela suhtelisest lühidusest, samuti ta veidi tahapoole laugja lülisamba vähesest painduvusest tuleneb see, et näiteks hunt ei saa oma haavu külgedel ja seljal lakkuda.

⁷⁶⁸ H II 3, 562/3 < Vastseliina khk – H. Prants, 1888.

⁷⁶⁹ Eisen, M. J. Hunt // Kalevipoja päevilt. Jurjev, 1901, lk. 64–65.

vankrit vedada ja kiskus kõrvale, vedades nii kaasa ka härja. Nii näemegi teda põhjataevas Suure Vankri tähtkujus seitsme heleda tähe (Peremees, Härg, Vehmer ja neli ratast) kõrval ühe nõrga tähena.⁷⁷⁰

Vahel karmidel talvedel, kui huntidel enam midagi süüa ei olnud, hakkasid nad, koonud taeva poole, koos uluma – siis visati neile taevast kõhutäiteks pakse pilvetükke maha. Seda ei tohtinud inimsilm näha. Ometi juhtus keegi uudishimulik mees seda nägema ja see sai talle saatuslikuks. Üks palata jäänud hunt murdis ta – ja nüüdsest hakkasid hundid ka inimesi sööma.⁷⁷¹

Suvel aga pidid nad endid ise toitma. Et nad siis karjale vähem kurja teeksid, selle üle pidi valvama nende valitseja Püha Jüri.⁷⁷² Hundid olid tema kaitsealused ja ka söiduloomad. Jüripäeval, mil kari välja lasti, pani ta oma koortele päitsed pähe ja suitsed suhu, millest nad vabastas mihklipäeval, kui kari jälle lauta jäi. Siis said hundid jälle täie voli murda.⁷⁷³

Niisugune ta siis on, see vanapagana loodud hunt, kes meie rahvapärimuses on kiskjaks saanud inimese enda süü tõttu. Ära ole ihne, ela ise ja lase ka teistel elada, pole vaja end segada huntide ellu, siis ei puutu nemad ka sind – kõike seda nagu tahaksid need jutud meile öelda.

8.2. Hunt kiskjana

*Kus lammas, sääl hundi hammas.
(eesti vanasõna)*

Muistendi järgi sai siis hundist inimese ihnsuse tõttu jumala loaga koduloomade murdja. Et hunt olla ühe soolikaga, olevat ta ka ablas ja täitmatu⁷⁷⁴ – „seepärast ei pea tema kõht ilmiski täis saama. Kui ta sööb, siis jooksvat kõik ilma seedimata tagast välja”. Nii põhjendas vanarahvas hundi aplust Torma kihelkonnas.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ Suur Vanker // Eesti nõukogude entsüklopeedia 7., Tallinn, 1975, lk. 345.

⁷⁷¹ H II 3, 562/3 < Vastseliina khk – H. Prants, 1888.

⁷⁷² Kujutelm huntide karjast ehk peremehest Pühast Jürist on Ida-Euroopa rahvaste pärimustes laialt levinud. Eestis kaitset Püha Jüri karja kiskjate eest, hoolitses, et loomad metsas kaduma ei läheks ja neid mõni muu õnnetus ei tabaks. Lausumiste ja palvetega on pöördutud metshaldjate, eriti aga Püha Jüri poole, et ta hunte karjast eemal hoiaks ja loomad oma hoole alla võtaks. Slaavi rahvastele oli ta ka huntide toitja. Eks ütle seda nende vanasõnagi: „У волка то в зубах, что Егорий дал.” (Paulson, I. Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid. Stockholm, 1966, lk. 75–76. Ермолов, А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. I Всенародный месящеслов. С.-Петербург, 1901, с. 228.)

⁷⁷³ H II 3, 562/3 < Vastseliina khk – H. Prants, 1888.

⁷⁷⁴ See pole sugugi nii. Hundi elu on kas pidusöök või nälgimine. Kui ta kõht täis, võib kohatud saakloom jääda ründamata. Või nagu venelane ütleb: „Söönud hunt on taltsam täitmatust inimesest.”

⁷⁷⁵ E 47206 (2) < Torma khk – M. Sild, 1909.

Kuna hunt apla loomana täitmatu olla, siis peab ta suu kinni olema – teeks ta ju muidu väga palju kurja.⁷⁷⁶ Seepärast pidid tal hambad vahel lukus olema. Nii ta mõnikord karja jooksnudki. „Kui karjas olin, siis nägin: jooksis pääga vastu lambid, aga külge es hakka. Müksas ühte ja teist looma, aga kätte ei saand ühtegi.”⁷⁷⁷ Hundi niisuguse käitumise kohta arvas valgevenelane, et sel ajal tal Püha Jüri seljas istuvat, kui karja juurde jookseb ja kedagi ei puutu.⁷⁷⁸

Kuid hundi hambad võisid lukku jääda ka ebaõnnestunud murdmiskatse järel. „Kui ta läind lammast haarama ja pole saand lammast kohe plaksti kätte, siis lõuad läind kinni otsekui krampesse. Siis kiskund lammast käpaga – undil suu kinni.”⁷⁷⁹ Kas tal karja tulles lõuad kinni või lahti olid, seda pannud karjased hoolega tähele. „Ollid nad kinni, sis läks ta kahju tegemata karjast ära.”⁷⁸⁰ Sama räägiti Valgeveneski.⁷⁸¹

Veelgi enam – suletud lõugadega karja tulnud hunt inimese pilgu alla sattununa polevatki sel päeval saanud enam lõugu lahti teha.⁷⁸² Samuti jäänud hundil lõuad kogu päevaks kinni, kui ta enne päikesetõusu neid lahti ei teinud. Seepärast öeldud ka laisa inimese kohta: „Aigutagi omi enne päeva, muidu jääb suu päeva läbi kinni.”⁷⁸³

Kuid hunt võis joosta karja ka avatud lõugadega, ilma et oleks seejuures ühtegi looma murdnud. Siis arvati tal kas Püha Jüri või vanapagan ise seljas istuvat.⁷⁸⁴ Ka kodukäijat jälitav hunt võis pärani suuga lambakarjast läbi joosta, lambaid tähele panemata.⁷⁸⁵

Nagu tegelikkusest teada, polegi hundil saagi tabamine ja murdmine nii lihtne, eriti siis, kui on tegemist suure looma, näiteks hobusega. Rahva uskumuse järgi tuli hundil siis tast jagu saamiseks end savi söömisega raskemaks teha. „Kord pole hobust, kes jõe kaldal söönud, maha saanud, olnud kerge – läind söönd veel saue, siis kargand hobuse kurko kinni ja murd maha.”⁷⁸⁶ Seejärel tuli tal aga end ohvri verest puhtaks lakkuda, „muidu murravad tõised hundid ta ära.”⁷⁸⁷

Soodne oli hundil karja tulla vihmase või uduse ilmaga, hommikul vara või õhtuvidevikus. Ilma kohta olla hunt ise öelnud nii: „Vihm on mo veli, udu mo ono, kaste mo kaalalõikaja”, see tähendab, et uduga ei näinud karjane ega koer hundi

⁷⁷⁶ H III 25, 351 (2) < Viljandi khk – H. Nigul, 1895.

⁷⁷⁷ ERA II 295, 402 (17) < Tartu-Maarja khk – S. Solon, 1941; ERA II 179, 605 (67) < Kursi khk – M. Viidalepp, 1938.

⁷⁷⁸ Никифоровский Н. Я. Простонародныя приметы и поверья, суеверные обряды и обычай, легендарныя сказанія о лицах и местах. Собран в Витебской Белоруссии. Витебск, 1897, с. 179, 185.

⁷⁷⁹ ERA II 34, 46 (18) < Tarvastu khk – O. Loorits, 1931.

⁷⁸⁰ H IV 3, 471 / 2 (49) < Suure-Jaani khk – P. Johanson, 1889.

⁷⁸¹ Никифоровский Н. Я.. 1897, с. 179, 185.

⁷⁸² H III 29, 159 (23) < Tallinn < Viljandi – J. Riiet, 1897.

⁷⁸³ ERA II 185, 178 (39) < Häädemeeste khk – M. Mäesalu, 1938.

⁷⁸⁴ H I 2, 572 (2) < Rõuge khk – J. Orav, 1888.

⁷⁸⁵ H I 4, 401 (3a) < Saaremaa – E. Kallas, 1874.

⁷⁸⁶ H I 4, 402 (6) < Saaremaa – E. Kallas, 1874.

⁷⁸⁷ E 16983 (100) < Halliste khk – J. P. Söggel, 1895.

karjatulekut, vihmaga ei tahtnud ka koer põõsa alt välja tulla, kuid kastele jäid maha jäljed, mis võisid ta pesa või magamiskoha reeta.⁷⁸⁸ Eks ütle vanasõnagi, et ilusa ilmaga on susi julguseta (Rõuge). Siit on tulnud meie kõnepruuki isegi „hundipäevad”. Koeru kihelkonnas iseloomustati selliselt oktoobrikuu vihmaseid ja uduseid päevi.⁷⁸⁹

Usuti, et kui hundil esimene murdmise katse õnnestub, siis õnnestuvad ka järgmised. Kui see korda ei lähe, „siis ei saa temal tervel suvel mitte õnneks minema sellest karjast loomi murda”.⁷⁹⁰ Seepärast tuli igati püüda hundi kevadine esmakordne karja tulek nurja ajada, sest „kui hunt esimesel päeval karja juurest lamba ära viib, siis saada see halba tähendama. Siis viivat ta sellel suvel ikka veel mõne looma karjast ära...”⁷⁹¹ Samuti usuti, et kui hunt vanal kuul looma murrab, siis ta jätab teised loomad puutumata, kui aga teeb seda noorel kuul, siis mitte.⁷⁹² Ilmselt toetuti siin analoogiaprintsiibile, kus vanal kuul kõik kahaneb, noorel aga kasvab.

Kuid igat looma hunt ei murra. Nii usuti, et looma, keda on kord juba hundi käest päästetud, ta enam ei puutuvat.⁷⁹³ Ka looma, kes karjast ära jooksnud või kogemata metsa unustatud, polevat hunt murdnud, küll aga sinna meelega või hooletuse läbi jäetud looma.⁷⁹⁴ Ning lõpuks jätvat hunt söömata ka selle ohvri, mis vastu põhjatuult langevat.⁷⁹⁵ Sellel uskumusel tundub ka reaalne tagapõhi olevat.

Nii arvati ja usuti hundist kui kiskjast mitmes Eestimaa kandis. Täitmatuna siia ilma sündinuna lahkub ta siit kord samasugusena. Nagu rahvasuu räägib, küsinud kord hundipoeg surevalt vanemalt: „Kas sul midagi mõnele massa ka om?” – „Ei ole, pojakene, kellelegi massa, saada om küll veel väega pallu!”⁷⁹⁶ Või nagu ütleb venelane: „Хозяину унесенного волком жаль, а волку того, что осталось.”⁷⁹⁷

⁷⁸⁸ ERM 149, 3 < Rõuge khk – J. Gutves, 1924.

⁷⁸⁹ H II 39, 181 (278) < Koeru khk – H. A. Schults, 1890.

⁷⁹⁰ ERA II 15, 195 (207) < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1929.

⁷⁹¹ ERA II 134, 84 (10) < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1936.

⁷⁹² H II 40, 881 (25) < Kose khk – J. Härg, 1891.

⁷⁹³ H II 29, 162 (37) < Tallinn < Viljandi – J. Riiet, 1897.

⁷⁹⁴ Tegelikust elust on teada fakte küll, nii meilt kui mujalt (Бологов В. П. Поведение волков при нападении на домашних животных и профилактика ущерба животноводству // Поведение волка. Сборник научных трудов. Москва, 1980, с. 150.), kus hundid pole karjast eraldunud lehma, mullikaid, vasikaid puutunud, kuigi need on elanud nädalate viisi juba metsistunutena metsas, kus ka hundid liiguvad.; H II 51, 22 (5) < Tartu – V. Pärtelpoeg, 1894.

⁷⁹⁵ ERA II 9, 112 (7) < Emmaste khk – M. Meiusi, 1928.

⁷⁹⁶ H III 21, 576 (5) < Otepää khk – J. Kukrus, 1894.

⁷⁹⁷ Ермолов, А... III Животный мир в воззрениях народа. 1905, с. 253.

8.3. Hunt ja kariloomad

*Häda ajab härja kaevu, nälg hundi karja.
(eesti vanasõna)*

Kuigi karjalaskepäev on meie rahvakalendris 1. aprillil, lasti meie kliimavöötmes kari tegelikult välja siiski märksa hiljem ja aegade jooksul kujunes selleks traditsiooniliselt jüripäev, 23. aprill. Selle päevaga algasid ka kevadised põllutööd, toimusid taluteenijate ja rentnike kohavahetused, algas uus majandusaasta.

Hilisemal ajal, alates XIX sajandi teisest poolest ei peetud sellest enam nii rangelt kinni. Karja väljalaske tingisid ka kevade fenoloogiline areng ja talvised toiduvabad. Nii lasti sead ja lambad välja juba küllalt varakult. Lammastele piisas lambakasukasuurusest paljast maalapist, sest „lambal on käärid ninas, saab rohu kätte”. Veised lasti välja aga tunduvalt hiljem, siis kui rohtu oli juba küllaldaselt, mil „kergem on juba vikatiga niita kui lehmalt süüa” – nii lausuti selle kohta Püha kihelkonnas Saaremaal.⁷⁹⁸ Viimastena said välja rohu peale hobused. Üldiselt hoiti mõisate karju lautades kauem, kuni maini, sööda olemasolu korral isegi mai keskpaigani.⁷⁹⁹

Karjatamisperioodi algusega väljusid kariloomad kaitsvate laudaseinte vahelt nüüd vabasse loodusesse, kus neid võisid tabada mitmed hädad ja õnnetused. Nad võisid metsa ära kaduda, saada seal rästikust hammustatud, mõnest tõvest või vigastusest tabatud, hundist või karust murtud või langeda mõne muu õnnetuse ohvriks. Suurimat ohtu kardeti muidugi huntide poolt. Seepärast ongi enamik hunditõrje maagiast tihedalt seotud jüripäeva ja karja väljalaskmisega. Selle kohta kirjutati kunagi kalendris nii: „Jürri päva paiko koggub palju vanna aia ebbausso mõttesid ja kombesid kokko [- - -]. Lojus on tallopoia rikkus; siis polle ka imme, et temma eest holega murret peab [- - -] kuidas karja kaitsta kahjo eest ja siggidust temmale sata.”⁸⁰⁰

Valitsenud uskumuse järgi ei sobinud karja väljalaskmiseks iga nädalapäev. Eriti ebasobivad olid selleks esmaspäev ja reede, sest „esmaspäeval olla susi sündinud ja reede ristitud”.⁸⁰¹ Sel põhjusel ei võinud ka karjane esmaspäeval sündinud olla. Veelgi enam – nendel päevadel ei tahetud teda teenistussegi võtta. Esmaspäev oli sobimatu veel sellepärast, et kui sel päeval juhtub hunt karja tulema, siis tuleb ta sinna teistelgi päevadel.⁸⁰² Karjakahju kartusel püüti nendel päevadel hoiduda isegi loomadele aia tegemisest.⁸⁰³ Karja polnud soovitatav välja lasta ka kolmapäeval ja pühapäeval.⁸⁰⁴ Seevastu eelistati seda teha paarispäevadel

⁷⁹⁸ ERM, KV 184, 599 < Püha khk – A. Kald, 1962.

⁷⁹⁹ ERM, KV 70, 57 < Martna khk – A. Viht, 1946.

⁸⁰⁰ Gressel. Eesti-ma rahva kalender ehk täht-ramat 1839. aasta peale. Tallinn, 1838, lk. 20.

⁸⁰¹ Eisen, M. J. Karjane // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat I. Tartu, 1925, lk. 13–14.

⁸⁰² ERA II 15, 219 (386) < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1929.

⁸⁰³ H II 32, 629 (92) < Röpina khk – J. Poolakes, 1889.

⁸⁰⁴ ERM, KV 74, 879/80 < Simuna khk – H. Joonuks, 1960.

ja eriti sobiv oli selleks laupäev, sest usuti, et nendel päevadel välja lastud loomadega ei juhtu õnnetusi ega tule ka hunt karja.

Peale nädalapäeva peeti silmas veel kuufaasi. Selleks sobis kasvav, noor kuu. „Karjalaskmine sündis noore kuu neljapäeval, siis pidid loomad „metsa” eest kaitstud olema.”⁸⁰⁵ Pandi tähele isegi selle päeva tuult, mis pidi olema „pehme”, s.o puhuma lõunast või edelast. Põhjatuulega saavat loomad otsa.⁸⁰⁶ Niisamuti noore kuu ja pehme tuulega eelistati loomad sügisel ka lauta panna.⁸⁰⁷

Samad uskumused nädalapäevade suhtes (sobimatutena paaritud nädalapäevad, eriti esmaspäev, ja sobivatena paarispäevad), samuti kuufaasi ja tuule suhtes valitised ka teistel läänemeresoome rahvastel: vepslastel, soomlastel, karjalastel.⁸⁰⁸

Kuid jüripäev oma kindla kuupäevaga langeb kord noorele, kord vanale kuule, kord sobivale, kord sobimatule nädalapäevale. Sel juhul lasti kari välja jüripäevale järgneval soodsal nädalapäeval. See päev oli sündmuseks kogu perele. Setumaal ehiti siis loomad pargadega, karjavitsa asemele võeti kirikus pühitsetud urbadega pajuoksad, tares süüdati pühakujude ees küünal, igale loomale anti suutäis soola-leiba jne.⁸⁰⁹ Mitmesugused maagilised toimingud-taiad, mida vahel täiendasid veel vastavad loitsud, moodustasidki selle päeva kombestiku. Nendega püüti esmalt kogu halb oma karjast eemale juhtida, kaitsmaks teda mitte üksnes hundi ja ussi hamba, vaid ka kurja silma või paha sõna, sajatamise või äratagemise, haiguse või nõidumise eest – tagamaks sellega karjale hea käekäik eelolevaks karjatamis-perioodiks. Kuid ka ennustades selle käiku. „Mis immet Jüripäeval nähha, kui karja välja sadetakse!?” hüüdis kord O. W. Masing.⁸¹⁰ Mõistes selle ebausku küll hukka, tunnistas ta samas, et need kombesid on liiga vanad, seega visad püsima. Ja maagiat jagus karjalaske-, s.o jüripäeval nii lauta kui laudauksele, nii õueväravale kui karjateele ja karjamaalegi.

Mitmekesiste taigade seeria hea karjaõnne saavutamiseks algas juba loomade laudast ning karjavärvast väljalaskmisel, kuhu kuulubki enamik vastavaid taigu. Nendest läbilõike andmisel on silmas peetud rohkem laiema levikuga nõiatempe.

Et teada saada, missugune loom võib suvel metsas huntide roaks langeda, pandi enne loomade laudast väljaajamist laudaukse lävele mõningaid terariistu – rauast esemeid, nagu vikat, sirp, kang, kirves või muu ese. Sellele esemele astunud looma pidi hunt suvel ära murdma.⁸¹¹ Parem oli siis niisuguse saatusega loom juba aegsasti ära tappa. Väljus aga kari seda eset puudutamata laudast, pidi ta ka hundist pääsema. Ühtlasi pidi raudesemetest üleastumine kindlustama loomadele tugeva tervise. Peamiselt Kagu-Eestis, kuid mitmel pool mujalgi oli karjalaske-kombestikus riitusesemena tähtis koht keedetud munal, mis võis asendada lauda

⁸⁰⁵ AES 4, 28 < Risti khk – B. Vingisaar, 1932.

⁸⁰⁶ ERM, KV 41, 13 < Kose khk – G. Sommer, 1939.

⁸⁰⁷ ERA II 29, 706 (–) < Käina khk – J. S. Sooster, 1896.

⁸⁰⁸ Винокурова И. Ю. Календарные обычаи, обряды и праздники вепсов (конец XIX – начало XX в.) С.-Петербург, 1994, с. 73–74.

⁸⁰⁹ ERM, KV 184, 235/6 < Petseri – N. Repān, 1959.

⁸¹⁰ Marahwa Näddala-Leht 1822, 11. jaanuar, lk. 15.

⁸¹¹ E 82974 (2) < Pärnu Poeglaste Gümnaasium, 1933.

ukse lävel terariista.⁸¹² Karjase poolt üle karja visatuna pidi keedetud muna hoidma ära „mõtsalise viha karja pääle” või karjamaal iga looma kõhu alt läbi veeretatuna „tegevat muna kariloomad kiskjatele nähtamatuks”.⁸¹³ Samad atribuudid (raudesemed, keedetud muna) olid karjalaskel kasutusel teistelgi, meist nii lõuna kui põhja pool elavatel rahvastel: poolakatel, valgevenelastel, leedulastel, vepslastel, põhjakubermangude venelastel.⁸¹⁴ Et kevadel laudast välja saadetav loom elaks karjatamisperioodi õnnelikult üle, lõigati igalt loomalt tükike karvu (hobusel lakast, lambalt villa), mis riputati laudas lõa külge alleshoidmiseks kuni karjatamisperioodi lõpuni.⁸¹⁵ Paljudes kohtades oli tuntud igasuguste ristimärkide tege mine. Küll tehti neid laudauksele ja karjavärvale, küll karjavitsale, küll loomade endi peale, näiteks tõrvaga loomadele otsa ette.⁸¹⁶ Laudaseina löödud naelale, pussile või uksepiita pandud elavhõbedale omistati samasugust kaitsvat toimet nagu ristimärkidelegi.⁸¹⁷

Üldlevinud oli sel päeval nii Eestis kui mujal loomade suitsutamine, sest teati hundi pelgust suitsu vastu. Suitsule omistati ka kõigest halvast puhastavat toimet. Selleks põletati kas laudauksel või karjavärvale kadakaoksi, tõrva, isegi hundi karvu või ekskremente ja seda suitsu lasti loomade peale, seejuures lausuti: „Nüüd mets (s.o hunt) ei vaata nende peale ja hundid lähevad karjast läbi kahju tegemata.”⁸¹⁸

Suitsu kaitsva võime kõrval oli pea võrdväärse tõrjemaagilise tähtsusega sool, millega usuti eemale tõrjutavat kõike halba. Seda raputati laudaukse ette, karjateele, karjamaale, visati loomadele selga ja jalgade ette sõnadega: „Mene metsa, aga ää jää undi kätte!”⁸¹⁹ Soola pisteti loomadele suhugi või anti koos leivatükiga, seejuures loitsiti Nõo kihelkonnas nii: „Ärgu nähku varga silmad, ärgu nähku hundi hambad, ärgu tulgu tuule lendva!”⁸²⁰ Pärnumaal Saarde kihelkonnas anti isegi sündinud vasikale või lambatallele soola, et „hunt neid mitte ära viia ei saaks, sest hunt kartvat soola enam kui tuld”.⁸²¹

⁸¹² ERA II 149, 435/6 (5) < Helme khk – H. Martin, 1937.

⁸¹³ H II 60, 534 < Vastseliina khk – J. Sandra, 1897; E 81618/9 (2) < Petseri Ühisgümnaasium, 1932.

⁸¹⁴ Ганцкая О. А. Поляки // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники. Москва, 1977, с. 215; Винокурова И. Ю. 1994, с. 70; Никифоровский Н. Я. 1897, с. 177.

⁸¹⁵ ERM, KV 41, 225 < Kadrina khk – K. Matkur, 1939.

⁸¹⁶ E 85815 (17) < Rakvere Ühisgümnaasium, 1934.

⁸¹⁷ ERM, KV 74, 879/80 < Simuna khk – H. Joonuks, 1960; ERM, KV 70, 310 < Rápina khk – D. Lepson, 1946.

⁸¹⁸ H II 19, 762 < Vigala < Tõstamaa – A. Veltmann, 1889; E 42541/2 (18) < Karja khk – J. Nau, 1902; Ганцкая О. А. 1977, с. 214; Никифоровский Н. Я. 1897, с. 180.

⁸¹⁹ ERM, KV 41, 17 < Martna khk – A. Hiimägi, 1939.

⁸²⁰ ERM, KV 184, 667 < Nõo khk – A. Lutsar, 1963.

⁸²¹ ERA II 181, 645 (177) < Saarde khk – J. P. Söggel, 1938.

Laialt levinud komme sel päeval oli loomadele nn jõulukaku andmine.⁸²² Nagu rääkis sellest 1876. aastal Aleksander Thompson Kodavere kihelkonnast, oli see jõululaupäeval tehtud leivapätsike, mis ahju peal ära kuivatati. Jüripäeva laupäeval raiuti kakuke kirvega tükkideks, ja söödeti koos muu toiduga loomadele. Seejärel võis pererahvas kindel olla, „et mingi haigus, kellegi paha silm või undi hammas nende külge ei võinud puutuda”.⁸²³ Nagu jutustaja veel lisas „olla nüüd see komme üsna kadunud”. Lähemalt kirjeldas seda kakku O. W. Masing: „Selle peale on wõtme ehk ka põrsa luga haugud sisse wautud, mis risti leiva peale tewad. Kesk leiwas on hauk, sinna pannakse Jõulo ölst künalt põllema ja seisab sesamma leib pühhad õtsa laual. Pärast pühhi pannakse sedda kirstu hoietawaks ja kui Jüripäeval karja tulleb wäljasata, siis jäetakse sedda weistele...”⁸²⁴ Johan Wolfgang Boecleri andmetel olla jõulukaku kõrval kasutatud ka suitsutatud lamba- või sealiha, mis hoiti eraldi muust toidust ja nimetati kolli osaks. Karjalaskepäeval keedeti sellest suppi, mida anti esmalt karjasele ja koerale.⁸²⁵

Kuidas kunagi Lelles loomad jüripäeval laudast välja lasti, sellest rääkis 1896. aastal Kai Lemberg nii: „Karjalaskmise päeval sai Lelles paljugi kombid pruugitud. Peremees ja perenaine läksivad lauta, panivad mitmeid suitsetamise rohtusid paia sisse ja suitsetasivad igat elajat korda mööda. Suitsetamise rohuks pruugiti nõiakõllad ja riivistükki (*Assa foetida*), viirukit ja mürri [- -] ja anti iga loomale jahuga segatud soolast vett. Lauda ukse alla pandi üks teri riist, enamiste kirves. Peremees lasi ise loomad lahti ja perenaene viskas uksevahelt tülles soola teri loomale peale. Kõik see toimetuse aeg pidi karjane õue peal seisma kase vits käes. [- -] Vitsa, millega karjane esimesel päeval karja metsa ajas, pidi ta õhtu kodu tooma ja toa räästa alla pistma.”⁸²⁶

Loomade tee karjamaale käis läbi karjavärava ja karjatee. Mõningaid taigu tehti sealgi. Pihlaka kaitsvasse toimesse uskudes tehti mitmel pool karjavärav pihlakast või vähemalt pandi pihlakalatt värava kohale.⁸²⁷ Ka maasse löödud pihlakakepp, müts otsas, või lauda ukse ette pandud pihlakaoksad usuti hoidvat hunte loomadest eemale.⁸²⁸ Üldise kombena paugutati kas karjateel või karjamaal püssi huntide kohutamiseks, „siis taganevad hundid säält kogu suveks”, või tehti tuli maha „hundi silmade kõrvetamiseks”, mõni pühkis karjateele jäänud loomade jäljed ära

⁸²² Soome Karjalas kandis ta karjakakko nime. (Шлыгина Н. В. Финны // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники. Москва, 1977, с. 131.)

⁸²³ H I 4, 711/2 (1) < Kodavere khk – A. Thompson, 1876.

⁸²⁴ Marahwa Näddala-Leht 1823, 11. august, lk. 249–250.

⁸²⁵ Boecler, J. W. Der Ehsten abergläubische Gebrauche, Weisen und Gewohnheiten. St. Petersburg, 1854, S. 57–58.

⁸²⁶ H III 27, 166/8 (1) < Juuru khk – H. Lemberg, 1896.

⁸²⁷ ERA II 158, 452 (35) < Mustjala khk – A. Ahurand, 1937.

⁸²⁸ ERM, KV 80, 255/6 < Kolga-Jaani khk – A. Sass, 1948; RKM II 361, 263 (5) < Tartu < Otepää – M. Raju, 1982.

või isegi lõikas jäljed noaga maast lahti ja pööras ümber, et va võsavillem ei oskaks karja tulla.⁸²⁹

Karjamaale jõudmisel oli selle päeva üks maagilisi toiminguid „hundi suu lukku keeramine”. Selleks tuli käia kolm korda vastupäeva ümber karja, lugeda issameie ja keerata mingi lukk võtmega kinni.⁸³⁰ Laiuse kihelkonnas tehti seda juba lauda juures kolm korda ümber karja käies ja vastavaid sõnu lugedes: „Sina metsa koer! Sinu lõuad olgu kinni, sinu lõuad olgu lukku pandud, Issanda Poja ja Püha Vaimu nimel!”⁸³¹

Venemaal Smolenski kubermangus teostati seda toimingut ka lauda juures. Peremees ees, ikoon ja sool-leib käes, pere tema taga, käidi kolm korda ümber karja ja pöörduti palves Püha Jüri poole: „О, святой Ягорій батюшка, здаемь на руки тебе свою скотинку и просимь тебя – сохрани его оть зверя лютаго, оть человека лихого.”⁸³²

Nii lõppesid jüripäeva hommikused karjaõnnetoimingud. Kus kasutati ühte, kus teist tempu, kus nendest mitmeid, ja kui kasutada selle päeva iseloomustamiseks jällegi Gresseli 1839. aasta kalendri sõnu, siis: „...kes se jouab keik need tembud ülles arvata, mis külla karjatsed isse sel päval peavad ja mis nendega ja karjaga tehakse...”

Ega tembutamisega piiratud üksi jüripäeval. Oli vahel hunt karjas käinud, siis keerati hundi jälg ümber või tuli hundi jälgedele kolm peotäit soola riputada, „sis ei tulevat ta kunagi inäp säält kaolt edesi, ei tagasi”.⁸³³ Samast pruugist Harju-Madise kihelkonnas juba üle 300 aasta tagasi kirjutas sealne õpetaja Johann Forselius.⁸³⁴

Mõjujõudu on omistatud ka hundi murtud loomade jäänustele (lihale, luudele jm) „Kui susi mone elaja ära vii, siis piat mõni jättis peran otsma, ära keetma ja elajeile sisse andma, siis ei putu susi neid elajeid.”⁸³⁵ Sama otstarvet täitis murtud looma luude tuha puistamine teistele loomadele või näiteks murtud koera kolju panemine maja juurde aia peale „sis ei tohi susi enamb kodu lähedale tulla, ei ka penni putto”.⁸³⁶ Täpselt sama tehti murtud koera koljuga Valgeveneski, karilooma oma aga maeti lauda ukse alla.⁸³⁷

⁸²⁹ H I 3, 499 (1) < Suure-Jaani khk – J. Krieger, 1891; H II 74, 799 (8) < Torma khk – M. Sild, 1906; E 80768 (9) < Petseri Ühisgümnaasium, 1932; ERM, EA 119, 386 < Simuna khk – S. Oinus, 1968; SKS, Niemi II, № 121 < Kärla – K. Loiken, 1899.

⁸³⁰ H III 9, 574 (42) < Tartu-Maarja khk – M. Raag, 1889.

⁸³¹ H III 15, 32 (15) < Laiuse khk – H. Käär, 1892.

⁸³² „O, püha Jüri isake, anname sinu hoolde oma karja ja palume sind – kaitse teda kiskja looma ja kurja inimese eest.” – Добровольский В. „Егорьев день”... // Живая Старина. Выпуск II, год XVII, 1908, с. 150.

⁸³³ H II 23, 114/5 (2) < Karksi khk – M. Miilk, 1889; H II 63, 469 (7) < Vastseliina khk – J. Sandra, 1900.

⁸³⁴ Forselius, J. Eestlaste ebausku kombed, viisid ja harjumised. Tartu, 1915, lk. 33.

⁸³⁵ H III 22, 227 (45) < Hargla khk – P. Kiima, 1894.

⁸³⁶ E 4465 (67) < Vaivara khk – A. K. Feldbach, 1893; H I 6, 78 (19) < Vastseliina khk – P. Saag, 1894.

⁸³⁷ Никифоровский Н. Я. 1897, с. 179, 185.

Juhtus vahel mõni loom metsas kadunuks jääma, löödi kirves lauda seina, „siis pidi loom metsas sama vaguse olema kui kirves seinas ja hunt ei leia teda üles”⁸³⁸. Ja kirves pidi seal seni olema, kuni loom leitud. Ka niiviisi pandi hundi suu kinni. Samamoodi pidi igasugune metallese hunte ka laudast eemale hoidma. Näiteks kui hunt hakkas laudast lambaid ära viima, pandud suur nõel lambalauda seina vahele, „siis ei tulnd hunt enam”⁸³⁹. Serblased löid selleks lauda ukse sisse aga suuri raudnaelu.⁸⁴⁰

Niisuguste võtetega püüdsid esivanemad „karja kaitsta kahjo eest ja siggidust temmale sata”. Nüüd võiks küsida, kui kaua niisugune tembutamine veel kestis, sest tänapäevaks on see ju kaugemale minevikku vajunud. Eesti Rahva Muuseumi karjandust puudutavate küsitluslehtede vastustest jääb mulje, et üldjuhul ulatub see maagia tagasi XIX sajandi keskpaigast varajasemale ajale. Näiteks üks teade Torist märgib, et alates 1865. aastast siin tähtpäevi ei tuntud ja „kuntsitamist” peeti naeruväärseks.⁸⁴¹

Ka Haljala kihelkonnas kadunud see komme juba umbes 1850. aastate paiku.⁸⁴² Aga Rapla kandis pandud veel 1870.–1880. aastatel karja väljalaskmisel õuevärava vahele kirves maha, kust kari üle läks.⁸⁴³ Tundub, et kõige kauem on püsinud vanadest uskumustest-tavadest komme karja välja lasta nn õnnelikel, s.o paarispäevadel, millest Pärnu-Jaagupi kihelkonnas peetud kinni kuni Esimese maailmasõjani.⁸⁴⁴ Seega oli vanade karjalaskekommete kadumise aeg piirkonniti erinev ja üldistatuna võiks öelda, et see toimus XIX sajandi teisel poolel.

8.4. Hunt ja karjane

*Hunt on vaese lapse leivakannikas.
(eesti vanasõna)*

Äraseletatuna tähendab see vanasõna seda, et tänu huntidele ongi vaeste lastel leivateenimise võimalus karjaskäimise näol. Muidu võiksid nad nälga jääda. Ühe rahvajutu järgi ollagi hunt vaese lapse – karjase jaoks loodud.⁸⁴⁵

Seega tänu hundile saidki vaeste lapsed oma leivakannika, mille eest neil karja hoidjatena pooleaastase teenistusaja vältel (tavaliselt jüripäevast mihkli- või isegi mardipäevani) tuli tihti kokku puutuda huntidega, kes nende karjast tulid matti võtma. Et seda „hundimaksu” vähendada, veelgi enam, üldse vältida, pidi karjane järgima kindlaid tavasid. Tema kohta kehtis rida käitumisreegleid, keelde ja käske,

⁸³⁸ EKI, KT 70, 120 < Kaarma khk – A. Toomessalu, 1942.

⁸³⁹ H I 7, 602 (58) < Palamuse khk – M. Kitsnik, 1895.

⁸⁴⁰ Зеленин Д. К. Магическая функция примитивных орудий. 1931, с. 728.

⁸⁴¹ ERM, KV 41, 249 < Tori khk – H. Taliga, 1939.

⁸⁴² ERM, KV 41, 287 < Haljala khk – J. Reepärg, 1939.

⁸⁴³ ERM, KV 41, 265 < Rapla khk – A. Elming, 1939.

⁸⁴⁴ ERM, KV 70, 147 < Pärnu-Jaagupi khk – A. Annuslaan, 1946; ERM, KV 70, 277 < Pärnu-Jaagupi khk – H. Noormaa, 1946.

⁸⁴⁵ H II 23, 555 (1) < Tallinn – V. Truuv, 1895.

mida tal tuli silmas pidada. Lisaks oli veel teenistus raske: tuli hommikul vara tõusta, olla väljas igasuguse ilmaga, kanda ka teatavat vastutust ja eks vahel tunda hirmugi võsavillemite ees – kõik see oli karjasepõlve romantika teine ja kurvem pool.

Tutvudes lähemalt nende keeldude ja käskudega näeme, et neid eristati ajal enne jüripäeva ja jüripäeval ning pärast seda. Teatavasti võidi osa loomi välja lasta ka enne jüripäeva, mil huntidele polnud Püha Jüri veel „päitseid pähe pannud”, sest nende valitsejana kütkestas ta oma koerad jüripäevast ja vabastas nad mihklipäeval, mil huntidele anti jälle vaba voli murda.⁸⁴⁶

Enne jüripäeva tuli karjasel loomade juures olles vältida igasugust tegevust, mis oleks võinud huntidele märku anda karja väljasolekust. Ta ei tohtinud häält teha, laulda, vilistada, huigata, pasunat puhuda, isegi mitte vitsa murda, et „susi murtu vitsa krõbina pääle karja es tules”.⁸⁴⁷ Seepärast ei pandud enne jüripäeva loomadele kelligi kaela.⁸⁴⁸ Paned aga jüripäeval loomadele kellad kaela, „siis põgeneb hunt tema häält kuuldes eemale”.⁸⁴⁹ Karjasel oli keelatud ka tule tegemine, et hunt endale „tuliseid hambaid” või „selget silma” ei saaks.⁸⁵⁰ See-eest oli karjasel kohustus tuld teha jüripäeval, põletades hästi suitsu andvaid tooreid kadaka-, kuuse- või männioksi, nii „soe silmi kõrbata, et susi pimmes jääs ja karja ei näes”.⁸⁵¹ Rõuge kihelkonnas saatis seda tegevust ka vastav loits, mis algas nii: „Kõrvõ, kõrvõ soe silma, vana varga vahi silma...” jne.⁸⁵²

Üldise uskumusena oli tuntud keeld jüripäeval karja juures liha ja võid süüa. Söök karjane karjas liha, tahab ka hunt seda.⁸⁵³ Mõnel pool, näiteks Ambla kihelkonnas, ei söönud jüripäeval liha ka pererahvas. Seepärast ei pandud seda karjalapsele metsa kaasa ei jüripäeval ega mõne ihnsa perenaise poolt hiljemgi.⁸⁵⁴ Sama üldine oli karja juures hundi nimetamise keeld, ja seda kogu karjatamisperioodil: „kus susi rääkida, seal susi liigub”.⁸⁵⁵ Mida veel mõnel pool karjasel lubatud polnud? Võru- ja Pärnumaal ei võinud ta ise teretada ega ka tervitust vastu võtta, samuti maha või kivile istuda, „sis tulõ susi karä mano, sest soel om kivine süä”.⁸⁵⁶ Tegelikult oli ju maa sellal veel n-õ hingamata ja mürgine.

Jüripäevaelsete ja jüripäeva keeldude kõrval tuli karjasel karja väljalaskmise ajal täita ka rida kohustusi. Uskudes sõna imelise, maagilise jõu mõjusse, pöörduti sel päeval palvega kas hundi enda või huntide valitseja, haldja Püha Jüri poole, et see oma koerad vaos hoiaks ja kaitseks karja nende eest. Üks paljudest palvetest-

⁸⁴⁶ EKS 4° 1, 654 (5) < Risti khk – G. J. Treumann, 1874.

⁸⁴⁷ H III 10, 157 (17) < Nõo khk – J. Tüklov, 1888.

⁸⁴⁸ H II 41, 148 (18) < Ridala khk – G. Tikerpuu, 1888.

⁸⁴⁹ H III 5, 651 (5) < Tori khk – T. Tilk, 1889.

⁸⁵⁰ H I 2, 608 (2) < Rõuge khk – A. Häussler, 1889.

⁸⁵¹ H I 6, 126 (34) < Vastseliina khk – J. Sandra, 1894.

⁸⁵² H III 11, 38/40 (5) < Rõuge khk – P. Ruga, 1888.

⁸⁵³ E 61171 < Reigi khk – M. Meiusi, 1927.

⁸⁵⁴ ERM, KV 41, 187 < Torma khk – M. Sild, 1939.

⁸⁵⁵ E 26306 (4) < Haljala khk – D. Pruhl, 1896.

⁸⁵⁶ ERA II 185, 102 (6) < Häädemeeste khk – M. Mäesalu, 1937/38; ERA II 173, 759 (9) < Setu – A. Tammeorg, 1937.

loitsudest, mis pärineb Kolga-Jaani kihelkonnast, kõlab nii: *Metsa ulpi, metsa alpi, kuule metsa alli-parda, metsa kuldane kuningas, metsa kardane kasukas, Püha Jüri poisikene! Võta kätte kulda keppi, vääna vitsusta ahelad, keela omad kurjad koerad, suru oma suured koerad, keela susi soovikusse, kaitse karu kaasikusse! Su koerad soos magagu, mu kari arul karaku!*⁸⁵⁷

Seda võidi teha ka otse pöördumisega hundi poole. Näitena üks loitse Puhja kihelkonnast: *Metsa uku, metsa aku, metsa kuldane kuningas, kulda trooni neitsikene! Ära otsi minu hobest, ära vahi minu varssa, ära levvä minu lehma, ära putu minu pulli, ära luura minu lammast, ära sihi minu siga, ära kisu minu kitse, ära kae minu karja. Söö soost sammelida, mädajärvest mättaida, noori tamme võsusida!*⁸⁵⁸

Üks kohustusi, mida jüripäeva hommikul teha tuli, oli karjamaale ring peale teha ja seal soola maha raputada: „Undid, undid, sööge soola, sööge soola!” Siis pidid hundid sealt ära minema.⁸⁵⁹ Teisal jälle tuli hundi jälgi otsida ja leidmisel need maast lahti lõigata ning ümber pöörata, „siis ta eksib ära ja ei mõista karja tulla”.⁸⁶⁰ Kolmandas kohas hunt hoopis „seoti kinni” sel teel, et karjane sidus kolm nõela nõõriga, millel igaühel kolm sõlme, kuuse külge, mis ta alles mihkclipäeval sealt ära tõi.⁸⁶¹ Veel enne loomade väravast väljalaskmist pidi karjane karjaais kolm korda ümber karja käima ja meieisapalvet lugema. Nii loodeti metsas karja paremini koos hoida, seega neid seal ka paremini hundi eest kaitsta.⁸⁶² Kui suur karjasele hoida antud kari oli, selle üle pidi ta arvet pidama oma karjavitsal, lõigates sellele niipalju särke, kuipalju loomi ta hommikul metsa ajas. „Kui om karjus mõne elaja ära unetanu, too peab susi tol suvel ära viima, sääl ei aita ütske rohi.”⁸⁶³ Siin on otsene vihje karjase tähelepanelikkuse ja hoolsuse vajadusele. Et hunt kohe esimesel karjapäeval ei saaks karja tulla, mis oleks väga halb enne, siis oli kindlam, kui karjane sel päeval mahagi ei istunud – muidu võis uni peale tulla ja seejärel...⁸⁶⁴

Sai esimene karjapäev läbi, oli üldlevinud kombeks karjast õhtul „pidulikult” vastu võtta – vett kaela visata. Ta sai ka keedetud muna, et ikka virk oleks ja tema hoida antud loomad sigineksid.⁸⁶⁵

Karjase keelud ja käsud ei piirdunud ainult jüripäeva ja selle eelse ajaga, neid jagus talle kogu karjatamisperioodiks. Sel ajal ei võinud ta ise, veel vähem mõni võõras, käia läbi karja, et seda mitte „liali ajada”.⁸⁶⁶ Oli ta ju jüripäeva hommikul

⁸⁵⁷ Veske, M. Vana eestlaste palved metsajumalatele // Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/85. Tartu, 1886, lk. 4.

⁸⁵⁸ H II 51, 178 (8) < Puhja khk, 1894.

⁸⁵⁹ H II 46, 659 (7) < Väike-Maarja khk – A. Elken, 1894.

⁸⁶⁰ E 27739 (193) < Ambla khk – J. Neublau, 1896.

⁸⁶¹ H III 1, 430/1 (1) < Iisaku khk – A. Walter, 1888.

⁸⁶² H III 5, 596/7 (27) < Tori khk – M. Lindebaum, 1888.

⁸⁶³ EKS 8° 3, 122/3 (16) < Otepää khk – A. Asor, 1874.

⁸⁶⁴ ERM, KV 184, 235/6 < Petseri – N. Repän, 1959.

⁸⁶⁵ ERM, KV 184, 83 < Kadrina – J. Valdur, 1959.

⁸⁶⁶ H II 43, 745 (80) < Palamuse khk – M. Uus, 1892.

ikka selleks kolm korda karjaaias ümber loomade käinud, et need karjamaal koos püsiksid ja mõni teistest ei eralduks, kes seejärel võiks kergesti huntide saagiks langeda.

Seisid loomad koos või mitte, külastasid neid hundid ikkagi. Kuna hunt olevat loom, kellele on kerge midagi sisendada, kes on kergesti mõjutatav, „ära räägitav“, siis inimene, kes oskab seda teha, saab hundi kas karjast eemale hoida või soovi korral ta kellegi karja saata. Nii usuti karja tulnud hundist, et kust ta ikka ise tuli, küllap saatis mõni teine karjane või mõni halb ja kade inimene. Selleks olid vastavad loitsudki, millega saadeti hunte teise karja ja mis lubasid seal võõrast karja murda.

Näiteks: *Ulgu, ulgu undikene, käi ästi karjatse järele, ehk on jäenud jäärakeisi, uidund ute, tallekeisi, kivi ääre kitsekeisi.*⁸⁶⁷

Või: *Metsa itti, metsa atti, metsa kuldane kuningas! Kui tuled meie karjamaile – lukud suhu, lukud pähe, lukud lõua liigesesse. Kui lähed muie karjamaile, lukud suusta, lukud päästa, lukud lõua liigesesta. Murra aga sielta mullikaida, kisu sielta kitsesida.*⁸⁶⁸

Rahvasuu teadis isegi nimetada mõnda niisugust karjast, kellel olnud võimu hunti teise karja saata. Üks niisuguseid olnud Jüri kihelkonna Sausti mõisa karjane, kes „olnud suur nõid. Teised inimesed käind aina tema juures õppimas“.⁸⁶⁹ Usk, et hundid ründavad karja just mõne nõia tahtel, tema saadetuna kättemaksuks kellelegi, valitses Venemaalgi.⁸⁷⁰

Mida pidi siis karjane tegema, kui hunt oli talle võõrsile tulnud? Karja tunginud hunti hakati hurjutama ja peletama või karjuti appi. Seda tehti sõnadega, nagu: „Urjah – hunt! Kas sul häbi ei ole?“ – siis oli hunt häbenenud ja ära läinud või „Urjah, unti, urjah, unti, tsehoo, tsehoo, tsehoo!“ – ja plaksutati käsi või „Tõhu, susi, tõhu-huu!“⁸⁷¹ Appi aga ei kutsunud mitte üksi külarahvast, vaid ka Püha Jüri ennast. Näiteks: „Püha Jüri! Püha Jüri! Kannusta, kannusta hunti valjastega!“ – siis hunt teeb suu lahti ja ei saa looma hammustada.⁸⁷² Saarde kihelkonnas aga hüüti: „Jüri, Jüri! Hunt karjas!“ – siis põgenevat hunt kohe, sest ta Jüri nime ei kannatavat.⁸⁷³ Tuleb aga lisada, et üldlevinud uskumuse järgi pidi karjane siis hunti enne nägema kui hunt teda. Ainult sel juhul sai ta hunti hurjutama hakata või appi karjuda. Nägi aga karja tulnud hunt karjast ise esimesena, „sis ei saa inemine tänni ega tedä hagõma nakada nink tõisi api kutsu“.⁸⁷⁴

⁸⁶⁷ H III 9, 168 (8) < Laiuse khk – G. Ivask-Saar, 1890.

⁸⁶⁸ EÜS VIII, 2261/2 (572) < Kuusalu khk – K. Viljak, 1911.

⁸⁶⁹ ERA II 20, 279/80 (15) < Jüri khk – R. Põldmäe, 1929.

⁸⁷⁰ Добровольский В. Н. Суевория относительно волков. // Этнографическое Обозрение 1901, кн. LI (смесь), с. 135–136.

⁸⁷¹ H II 74, 815 (1) < Torma khk – M. Sild, 1906; RKM II 42, 202 (48) < Häädemeeste khk – M. Mäesalu, 1955; E 66999a < Karula khk – A. Vallner, 1930.

⁸⁷² E 5124 (7) < Haljala khk – D. Pruhl, 1894.

⁸⁷³ ERA II 181, 645 (178) < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1938.

⁸⁷⁴ H II 51, 459 (16) < Rõuge – P. Ruga, 1894.

Kuulis karjane naaberkarjast hunti hurjutavat ja et ta seejärel sinu karja ei tuleks, „siis peab ta ruttu oma koerad mittu korda karja ümber jooksuma laskma, siis kautab hunt jäljed ära ja ei tule tervel suil enam karja ligidale”.⁸⁷⁵ Seda pidi ta tegema aga nii, et hunt seda ei kuuleks.⁸⁷⁶

Millest veel peale hurjutamise abi loodeti, kui hunt oli karja tulnud? Et ta siis loomade kallale ei läheks, selleks soovitati hammustada kolm korda villast riiet, „mis läbi hundi hambad hellaks jäävad...”⁸⁷⁷ Ka särgisaba hammaste vahele võtta jne. Sellest rääkis kord 78-aastane Mari Aruvald Voka vallast nii: „Mina mäletan, kui lapsuke olin, siis öeldi, et kui hunt tuleb karja, siis pane särgisaba oma amba. Siis temal pidanud ambad kinni jääma [- -] ei saa miski enam ahmida.”⁸⁷⁸

Oli hunt juba loomade kallale läinud, pidid nüüdki aitama mõningad taiad ja loitsud looma päästa. Seejuures tuli meeles pidada, et teda ei võinud ähvardada, visata ega lüüa metallesemega, kivi, aiaroika, kuuse- või lepakepiga, sest „metall-ese andvat talle palju jõudu, kivist olevat ta süda, roikast selgroog, kuusekoorest nahk ja lepast veri”. Tuleb sundida teda ohver vabastama „viltse riidega, see võtab ta jõu ära”, olgu selleks siis kas müts, kinnas või villane lõngakera.⁸⁷⁹ Lammast viivale hundile järele joostes tuli karjasel mõni riietuse maha visata, eriti soovitatav oli villane ese, „siis laseb lamba suust lahti”.⁸⁸⁰ Pidi aitama ka loits: „Oo-lott, oo-lott, va ansi-kadi. Saak kirbu suurune ja tina raskune.”⁸⁸¹ Nendest uskumustest kirjutas XVII sajandil ka juba mainitud Harju-Madise ja Risti koguduse õpetaja Johann Forselius. „Kui hunt neil lamba, sea või muud sarnast ära on viinud ja nad seda kohe märkavad, siis lasevad nad mütsi, kindad ehk mis neil muidu käes juhtub olema, maha kukkuda ja arvavad, et siis lammas või siga hundile nii rängaks lähevad, et ta neid ära viia ei suuda, vaid maha jätab.”⁸⁸² Võrumaal kasutatud selleks raske kivi ülestõstmist ja maha laskmist – siis usuti ka hunti saagist lahti laskvat.⁸⁸³

Et karjas käinud hunt enam sinna tagasi ei tuleks, siis, nagu juba öeldud, tuli ta jäljed mulla või pori päält üles otsida, nendesse soola puistata ja nad ümber käämata, varbad metsa poole, „sis saava soe jala kibedas ja ta ei tule enam karja” või eksib siis ta ära ega mõista enam karja tulla.⁸⁸⁴ Ja tõepoolest olevat omal ajal ka nii tehtud. Näiteks teatas 1889. aastal rahvaluulekoguja M. Miilk Karksist J. Hurdale ühe vanainimese suu läbi järgmist: „Sedda näi ma omma silmaga kui üks vanna

⁸⁷⁵ H III 18, 505/6 (30) < Vigala khk – M. Aitsam, 1894.

⁸⁷⁶ EÜS, VII 375 (49) < Kadrina khk – M. Sõstar, 1896.

⁸⁷⁷ H II 57, 532 (10) < Järva-Jaani khk – A. Rehberg, 1896.

⁸⁷⁸ ERA II 37, 262 (13) < Jõhvi khk – R. Põldmäe, 1931.

⁸⁷⁹ H II 26, 166 < Viljandi khk – J. Sihver, 1889; E 46281 (11) Viru-Nigula khk – G. J. Jürjev, 1908; ERA II 289, 451 (151) < Karja khk – K. Lepp, 1940.

⁸⁸⁰ E 33707 (4) < Jüri khk – J. Saalverk, 1897; H I 4, 413 (3) < Saaremaa – Allas, 1872.

⁸⁸¹ E, St K 39, 251/2 (23) < Kihelkonna khk – M. Tooms, 1926.

⁸⁸² Forselius, J. 1915, lk. 33.

⁸⁸³ Boecler, J. W. 1854, S. 122.

⁸⁸⁴ EKS 8° 3, 124 (18) < Otepää khk – A. Asor, 1874; H III 1, 466 (13) < Iisaku khk – A. Walter, 1889.

mees hunti jälgi ümber känd kui hunt olli temma karja aijan käinu...⁸⁸⁵ Sama kirjutas 1909. aastal ka Mihkel Sild Avinurmest M. J. Eisenile, et seal olnud vana Kõrve metsavahi mutt see, kes käinud karja külasthanud huntide jälgi noaga lahti lõikamas ja ümber keeramas.⁸⁸⁶ Nii olla talitatud ka Leedus, kus labidaga maast üles võetud hundi jälg kanti oma karjamaalt ära võõrale maale.⁸⁸⁷

Karjast ei saanud ette kujutada ilma vitsa või kepita, samuti nagu koerata. Karjavits oli ta lahutamatu kaaslane, millega ka olid seotud mitmed uskumused. Karjavitsaks ei sobinud iga puu. Seda ei olnud soovitatav lõigata lepast, mõnel pool ka sarapuust või kadakast. Lepast karjavitsaga loomi lüües võivad lehmad jääda „punasesse”, s.o punase kuse haigusesse.⁸⁸⁸ Veelgi enam – juba üksi lepavitsa olemasolu kutsub hundid kohe karja.⁸⁸⁹ Sama viga pidi olema ka sarapuust vitsal.⁸⁹⁰ Karjavitsaks sobisid aga pihlakas ja kask, ka paju ja mõned teised puuliigid. Oli see karjavits millest tahes, kuid kindlasti ei võinud ta olla kooritud, see pidi hunte ligi meelitama.⁸⁹¹ Seda ei võinud lõigata ka karjalaskepäeval, mis tähendaks looma jalavigastust, ega laasida vastu oksa.⁸⁹² Parimaks karjavitsaks peeti üldiselt pihlakat, mis oli üldtuntud vahend nõiduse, kurja silma jms vastu. Simuna kihelkonnas tuli karjasel oma pihlakane karjavits juba enne jüripäeva üle kolme saksa raja tuua, teistest lahus kasvavana, üheksa oksa küljes ja vastupäeva maha lõigatuna.⁸⁹³ Uut karjavitsa ei võetud vahel niisama lihtsalt kasutusele, vaid enne tuli karjasel sellega veel mõni toiming sooritada. Näiteks Sangaste kihelkonnas viibutas karjane karjalaskepäeval selle ladvaosaga kolm korda metsa poole, öeldes: „Hunt, hunt, saagu su süda nõnda pehme kui vitsa ots!”, seejärel aga tüveosaga karja ja koera poole: „Teile nii kõva süda kui see jäme puu!”⁸⁹⁴ Kui niisuguse karjavitsaga õnnestus hunti lüüa, siis pidi see minema kas kärna või mädanema, talle pidid täid selga tulema või ta ise teiste huntide saagiks langema.⁸⁹⁵ Usuti, et hunt pelgavat karjavitsa, millel koduloomade lõhn juures. Kui sellega hunti lüüa, siis „kodueläjä hais timä küllge saa, siss töösõ soe söövät tima är”.⁸⁹⁶ Et loomad kaduma ei läheks, ei võinud karjane oma esimese päeva karjavitsa ära kaotada. See tuli ikka koju tuua,

⁸⁸⁵ H II 23, 114/5 (2) < Karksi khk – M. Miilk, 1889.

⁸⁸⁶ E 47192/3 (4) < Torma khk – M. Sild, 1909.

⁸⁸⁷ Волк // Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Под ред. Н. И. Толстого. Том 1. (А–Г). Москва, 1995, с. 415–416.

⁸⁸⁸ ERM, KV 68, 789 < Rakvere khk – T. Ross, 1944.

⁸⁸⁹ H II 11, 43 (19) < Rakvere khk – M. Tamm, 1889.

⁸⁹⁰ H II 27, 75 (8) < Kursi khk – T. Riomar, 1888.

⁸⁹¹ RKM II 398, 44/7 (66) < Jõhvi khk – O. Kruusa, 1986; ERM, KV 70, 452 < Haljala khk – H. Kall, 1948.

⁸⁹² H II 29, 760 (3) < Võnnu khk – T. Lätti, 1889.

⁸⁹³ H III 2, 806 (1) < Simuna khk – A. Aman, 1889.

⁸⁹⁴ H II 59, 844 (83) < Sangaste khk – J. Tamm, 1898.

⁸⁹⁵ H II 32, 384 (54) < Rõuge khk – M. Jennas, 1890; E 1359 (4) Halliste khk – O. Saabas, 1893.

⁸⁹⁶ AES, KT 59, 10 < Rõuge khk – L. Sildvee, 1943.

õhtuti laudaräästa panna ja alles hoida järgmise aasta karjalaskepäevani – see pidi andma hea karjaõnne.⁸⁹⁷

Niisugused olid need rahvausundilised keelud ja kohustused, taiad ning loitsud karjase jaoks, mis pidid hoidma hunte ta hoolealustest eemale. Nagu eelmises peatükis märgitud, püsisid need ühiskarjatamise aegsed vanad kombesid aus veel XIX sajandi keskpaigani, paikkonniti osaliselt isegi sajandi lõpuni. Veel 1946. aastal lausus oma noorpõlve mälestustele tuginedes tol ajal 90-aastane Ann Sass Jõhvist nii: „Kuigi ei usutud otse, et karjane võib taigadega karja kaitsta, kuid teda kaubeldes eelistati küll parema õnnega karjast, kel varem pole õnnetusi olnud.”⁸⁹⁸

8.5. Hunt ja jüripäev ning teised rahvakalendri tähtpäevad

Paraku ei piisanud veel sellest hulgast taigadest, mida tehti karja väljalaskmisel jüripäeval. Et hunte ikka loomadest eemal hoida, jagus taigu ka muule ajale: jõuludele, vana- ja uusaastale, suurele neljapäevale ja reedele ning mõnele teiselegi tähtpäevale. Veel enamatele päevadele jagus aga mitme nii tubase kui ka välise töö tegemise soovitatavusi või keelde – ikka hunditõrje seisukohalt.

Jüripäeval, mida pühitseti teataval määral ka kui püha, oli üldise uskumuse järgi lubamatu nii puude raiumine kui lõhkumine, okste murdmine ja ka metsast puude koju toomine, „sis ei tule hunt kodu egä vii karjast midägi ärä”.⁸⁹⁹ Peamiselt piksekartusel, kuid ka hirmust tõmmata endale hundi tähelepanu valitses Lõuna-Eestis, Saaremaal ja mujalgi kärarikaste tööde, nagu kurikaga pesupesemise, ja üldse igasuguse kolistamise keeld.⁹⁰⁰ Lubatav polnud ei aeda teha ega parandada ja seda nii enne jüripäeva kui ka jüripäeval, muidu hakkavat hunt õues käima.⁹⁰¹ Üldise uskumuse järgi oli jüripäeval aga soovitatav õmmelda ja kududa: kududes „soel silmad pääst välja susida”, et ta ei näeks karja tulla, ning õmmelda „undi suu kinni, et lambit ei murra”.⁹⁰² Soesilmi susiti mõnel pool ka mingi taia ja vastavate nõiasõnadega. Näiteks torgiti Urvaste kihelkonnas jüripäeva hommikul enne päikesetõusu katust mingi puupulgaga, kusjuures öeldi: „Soe, mõtsa!”⁹⁰³ Ka oli jüripäeval soovitatav punuda paelu kas pastlanööride jaoks või majapidamises muuks otstarbeks, sest paelte punumine tähendanud hundi jalgade kinnisidumist.⁹⁰⁴

Jüripäeval ei käidud külas ega võetud külalisi vastu, ega ka laenatud midagi majast välja – „siis anab ta sellega keik oma maja õnned ärä”.⁹⁰⁵ Täpselt nii toimiti

⁸⁹⁷ H III 25, 291 (19) < Viljandi khk – J. Evert, 1895.

⁸⁹⁸ ERM, KV 68, 968 < Jõhvi khk – V. Salla, 1946.

⁸⁹⁹ H II 22, 504 (12) < Halliste khk – M. Ilus, 1889.

⁹⁰⁰ ERA II 115, 46 (8) < Hargla khk – H. Tampere, 1935.

⁹⁰¹ E 8098/9 (12) < Tarvastu khk – J. Kuusk, 1893.

⁹⁰² ERA I 4, 337 (11) Nõo khk – O. Sild, 1932; E 58315 (3) < Karksi khk – A. Johanson, 1926.

⁹⁰³ RKM II 53, 246 (8) < Urvaste khk – A. Rätsep, 1956.

⁹⁰⁴ H III 16, 283/4 (1) < Karksi khk – H. Vaabel, 1890.

⁹⁰⁵ H I 2, 344 (4) < Tarvastu khk – A. Rennit, 1888.

ka Valgevenes Gomeli kreisis.⁹⁰⁶ Vigala ja Rapla kihelkonnas tähendanuks see ka hundi karjatulekut.⁹⁰⁷

Jüripäeva tuulega seostub ka üks enne. Nimelt usuti Saare- ja Hiiumaal, et kust küljest sel päeval tuul puhub, sealt küljest võib hunt suvel loomade kallale tulla.⁹⁰⁸

Järgmiseks rahvakalendri kevadiseks tähtpäevaks, mil hunti ei unustatud, oli suur ristipäev. See on 40. päeval pärast kevadpühi ja langeb alati neljapäevale, siit ka nimetus – ristineljapäev.⁹⁰⁹ Läänepoolses Eestis oli kombeks sel päeval karja mitte välja lasta, et hunt ei saaks teda murdma tulla.⁹¹⁰ Nõo kihelkonnas kõrvetasid karjased tule tegemisega sel päeval ka hundi silmi, „sis ei näe soe silma enämb lambit”.⁹¹¹ Omal ajal peetud sel päeval ka ajujahte hundipesade otsimiseks, sest „sel päeval ei pidanud hunt mitte julgema inimese kallale tulla ega vastu hakata”.⁹¹² Ka olid sel päeval keelatud teatavad tööd. Näiteks Nõo kihelkonnas ei võinud kududa ega heegeldada, et mitte „teritada hundi hambaid”, Tarvastus ka aeda teha, et hunt õue ei tuleks.⁹¹³

Jaanipäev, 24. juuni on eesti rahvakalendri tähtsaim suvine püha. Siin eelõhtul tehtava jaanitulega püüti tule puhastava toime abil vabaneda kõigest halvast. Viljandi-, Pärnu- ja Saaremaalt on teateid, et karjaõnne saavutamiseks (heaks piimaanniks, haiguste ja huntide tõrjeks) toodi tule juurde kariloomi. Kellad kaelas, raudrõngad või võrud ümber kaela, talutati neid kolm korda ümber tule.⁹¹⁴ Ka selleõhtune püssipaugutamise kuulus huntide kohutamise juurde.⁹¹⁵

Mihklipäeva, 29. septembriga saabus jälle aeg, mil huntidele anti vaba voli murda, sest „Mihkel võtab hundi suust rauad ära” (Karja). Selle laupäeva ööst alates pidid kõik loomad kodus olema, „keda metsa jäetakse, selle murrab hunt ära”.⁹¹⁶ Et mihklipäev kuulutas talviste tubaste tööde algust, siis hakkasid taredes mõnel pool ka vokid vurisema. Ometi ei kedratud 29. septembril. Hundi kartusel kaeti sel päeval vokid kinnigi.⁹¹⁷ Muuseas, hundi kartusel valitses ketramise keeld üle maa ka veel mitmel teisel rahvakalendri tähtpäeval, nagu kadripäeval, 25. novembril,⁹¹⁸ toomapäeval, 21. detsembril,⁹¹⁹ kogu jõulu- ja uusaasta vahelisel

⁹⁰⁶ Волк. // Славянские древности. Том 1. (А–Г). Москва, 1995, с. 414.

⁹⁰⁷ E 17925 (34) < Vigala khk – M. Väli, 1895; Hiimäe, M. Eesti rahvakalender III. Tallinn, 1984, lk. 10.

⁹⁰⁸ E 9618 (8) < Käina khk – F. Vahe, 1894.

⁹⁰⁹ Hiimäe, M. Eesti rahvakalender III. Tallinn, 1984, lk. 171.

⁹¹⁰ ERA II 187, 354 (31) < Karja khk – A. Toomessalu, 1938.

⁹¹¹ H II 31, 485 (13) < Nõo khk – P. A. Speek, 1891.

⁹¹² H II 17, 158/9 (15) < Tallinn < Märjamaa – G. Niphardt, 1889.

⁹¹³ RKM I 12, 27 (85) < Nõo khk – A. Kivi, 1972; E 21545 (10) < Tarvastu khk – J. Kuusk, 1895.

⁹¹⁴ H I 3, 358 (16) < Tarvastu khk – H. Kosesson, 1892; ERM, KV 184, 211 < Põide khk – A. Tustit, 1959.

⁹¹⁵ H III 29, 158 (19) < Tallinn < Viljandi – J. Riiet, 1897.

⁹¹⁶ H II 18, 664 (38) < Kaarma khk – M. Kallas, 1888.

⁹¹⁷ H III 13, 81 (13) < Tõstamaa khk – G. Anniko, 1892.

⁹¹⁸ E, Stk 2, 170 (17) < Väike-Maarja khk – A. Martinson, 1921.

⁹¹⁹ H III 2, 204 (3) < Haljala khk – L. Lepp – Viikmann, 1889.

ajal,⁹²⁰ tõnisepäeval, 17. jaanuaril,⁹²¹ küünlapäeval, 2. veebruaril,⁹²² madisepäeval, 24. veebruaril,⁹²³ ja paastumaarjapäeval, 25. märtsil.⁹²⁴ Vokk kaeti nendel päevadel riidega kinni või viidi hoopis toast välja.

Peale ketramise keelu jõulu ja uusaasta vahel tehti sel ajal ka mõningaid taigu. Üheks nendest oli jõululauapäevane loomade suitsutamine, teiseks kirikust koju-tuleku järel lauluraamatuga igale loomale kolm korda sarvede vahele löömine, „siis polevat hundid suvel loomadele viga saanud teha, sest sarvedel oli tugev jõud huntidele vastu panna”.⁹²⁵ Ka keerutati laudas põlevat küünalt kolm korda loomade peade ümber⁹²⁶ või pisteti suitsev riidetükk loomadele nina ette, „siis ei ole lehmadel suvel õnnetust karta ega kipu hundid neile kallale”.⁹²⁷ Tehti muidki tempe, näiteks: „Jõulu laubäeva öösel pandi loomade lauta sõniku sisse pajakook⁹²⁸ ja suur puulõhkumise kirves; see pidi aitama, et lehmad suvel hästi lüpsavad ja undid neile metsas äda ei tee.”⁹²⁹ Jõululauapäeva õhtul lasti ka püssi ja pöörduti palvega huntide valitseja Püha Jüri poole, et see ei laseks oma koeri loomade kallale.⁹³⁰ Mitmeid neid taigu tehti ka vana-aasta õhtul või uusaasta hommikul. Niisamuti pöörduti kolmekuningapäeval mõttes Püha Jüri poole (tekstis „metsavana”), et ta suvel ei laseks hunte karja tulla, kui oldi selleks metsaserva jänestele ristikehinu viidud.⁹³¹

Veebruar – küünlakuu – hundikuu... Et sel kuul on ka huntide pulmad, ei peetud seda soovitatavaks ajaks inimestel pulmade pidamiseks. „Kes siis paari läksid, ei olnud õnne.”⁹³² Jüri kihelkonnas ei tahetud siis isegi kosjas käia.⁹³³

Küünlapäev, 2. veebruar. Seda päeva on peetud ka naiste pühaks, mil neile anti kodustest töödest rohkem vaba aega, ometi soovitati sel päeval siiski õmmelda, „sis susitas soe silmi”.⁹³⁴ Seevastu kedrata, nagu juba öeldud, ja pesu pesta ei võinud.⁹³⁵ Viimane töö oli keelatud ka käädrapäeval, 17. märtsil, ja paastumaarjapäeval, 25. märtsil.⁹³⁶

⁹²⁰ AES, MT 240, 64 < Jüri khk – K. Must, 1938; E 35818 (123) < Kadrina khk – A. Kivi, 1898.

⁹²¹ E 38250 (5) < Kadrina khk – A. Leeman, 1899.

⁹²² ERA II 33, 112 (26) < Märjamaa khk – E. Poom, 1931.

⁹²³ E 15060 (1) < Ambla khk – J. Neublau, 1895.

⁹²⁴ RKM II 42, 552 (5) < Märjamaa khk – E. Poom, 1955.

⁹²⁵ ERA II 92, 722 (127) < Martna khk – A. Isberg, 1935.

⁹²⁶ H II 27, 926/7 (37) < Kodavere khk – V. Kirik, 1889.

⁹²⁷ E 8° 6, 31 (131) < Rakvere khk – M. J. Eisen, 1929–1931.

⁹²⁸ Kook lee kohal paja ülesriputamiseks.

⁹²⁹ ERA II 115, 427 (16) < Martna khk – A. Isberg, 1935.

⁹³⁰ ERA II 3, 53 (4) < Saarde khk – E. J. Kask, 1928; E 68627 (3) < Karula khk – B. Ojaveer, 1930.

⁹³¹ E 8° 9, 48 (165) < Raadi – M. J. Eisen, daatumita.

⁹³² H, R 2, 43 (27) < Põlva khk – J. Hurt, 1866.

⁹³³ H IV 7, 49 (18) < Jüri khk – J. Saalverk, 1896.

⁹³⁴ H II 30, 107 (3) < Puhja khk – J. Andersson, 1889.

⁹³⁵ ERM 58, 1 (12) < Räpina khk – A. Tolsting, 1914.

⁹³⁶ H II 32, 211 (20) < Hargla khk – J. Pähn, 1890.

Tavaliselt jääb liikuva päevana veebruari ka tuhkapäev, vastlapäevale järgnev päev. Siis tuha külvamise kõrval põllule või aeda soovitati seda puistata maha ka ümber lambakopli, siis ei läinud hunt lambaaeda.⁹³⁷

Järgmise tähtpäeva, urbepäevaga jõuame jälle tagasi kevadesse, kust alustasimegi, ja nii on aastaring täis saamas. Urbepäeva (palmipuudepäha) peetakse pühapäeval enne lihavõtteid ja see märgib ühtlasi lihavõttepühade-eelse nn suure nädala algust.⁹³⁸ Koos järgnevate suure neljapäeva ja reedega on nad siinse hundi-tõrje tsükli viimased rahvakalendri tähtpäevad, mille järel tuleb jälle jüripäev. Et uus karjalask polnud enam kaugel, murti urbepäeval vits, millega siis jüripäeval löödi kolm korda iga looma ristluudele, et va võsavillem neid ära ei murraks.⁹³⁹

Mõnda tehti ka suurel neljapäeval ja reedel. Näiteks Viljandimaal toodi laudast kordamööda kõik lambad korraks uksest välja ja öeldi: „Hunt, seh minu utt!” ja lasti nad jälle lauta tagasi. Neid olematule hundile näidatud lambaid polevat hunt siis murdnud.⁹⁴⁰

Niisugused olid need läbi kolme peatüki paljud erilaadsed toimingud heaks karjaõnneks, milles oli tähtsaim huntide kariloomadest eemalehoidmise taotlus.

8.6. Hunt endeloomana

Hundiga seotud rahvapärinus ei piirdu üksnes tema kiskjarollist tulenevaga, vaid on märksa mitmekesisem, ja ühe osa sellest moodustavad ended. Hundi ulgumine, külla või õue tulek, teel kohtamine ja nägemine ilmsi või unes ennustasid esivanematele nii eelolevaid ilmu, tulevast viljasaaki kui ka inimese enda ja ta karja käekäiku.

Paljudest hundi häälitsustest on tuntuim ulg, mille kuulmisele eri kohtades, eri aastaegadel, isegi eri kuudel omistati teatud tähendust. Kõigepealt – miks hundid uluvad? Setumaal öeldi, et nad enne murdmist ulgumisega jumalalt selleks luba küsivad või üldtuntuna temalt taevast süüa paluvad.⁹⁴¹ Kõige üldisemalt oli huntide ulg ilma muutuse enne, alates halbade ilmade tulekust kuni sõdade, katkude ja näljahädadeni välja. Eriti siis, kui nad ulgusid intensiivselt ja kehtvalt, oli oodata kõige halvemat.⁹⁴² Ilma muutuse endeks oli huntide ulg ka vene rahvale.⁹⁴³

Kuigi hundid uluvad pea aastaringelt, on ulg intensiivsem ikkagi sügisel ja talvel. Nii oli huntide sügisene ulgumine üldise uskumuse järgi kas külma ilma või külma talve endeks: „Kui hundid sügisel sagedaste uluvad, siis saada külm tali

⁹³⁷ RKM II 251, 252 (29) < Haljala khk – M. Proodel, 1967.

⁹³⁸ Hiimäe, M. Eesti rahvakalender II. Tallinn, 1981, lk. 136.

⁹³⁹ E 8378 (6) < Põlva khk – J. Melzow, 1893.

⁹⁴⁰ H III 21, 101 (6) < Viljandi – J. Sillaots, 1895.

⁹⁴¹ ERA II 117, 329 (3) < Setu – J. Orusaar, 1934; Forselius, J. 1915, lk. 33.

⁹⁴² ERA II 258, 554 (18) < Ambla khk – J. Neublau, 1939; H III 6, 99 (28) < Helme khk – J. Keernik, 1889; Forselius, J. 1915, lk. 33.

⁹⁴³ Симашко Ю. 1851, с. 487; Динник Н. Я. 1914, с. 428.

tulema.”⁹⁴⁴ Kuid sügisene ulg võis ennustada veel haigusi ja isegi tõsisid sotsiaalseid hädasid: „kui sügisel palju hunte mõtsan hulvave, sis tuleb kas sõda või näljast aastat”.⁹⁴⁵

Tulevasi ilmu ja üldse ilmamuutusi ennustas ka huntide talvine ulg. Siis oli oodata kas sula⁹⁴⁶ (siit üks hundi eufemismgi – sulailma kuts), või ka kurja ilma, külma ja tuisku. Seda oli oodata just küünlakuu ulust.⁹⁴⁷ Kohas, kus hundid sel ajal ulusid, arvati kevadel asuvat nende pesagi.⁹⁴⁸ Venemaal aga oli nende pesapaiga näitajaks hoopis lihavõtteaegse ulu koht.⁹⁴⁹ Arvatavasti pärineb see uskumus maa mõnelt põhjapoolsemalt laiuskraadilt, sest lõunapoolsemates kohtades on emahunt sel ajal juba sünnitanud ja hundid sel ajal enam ei ulu.

Peale ilmade ennustas talvine ulgumine ka eeloleva suve põllusaaki. Juhtusid hundid jõululaupäeva öösel ulguma, „sõs ei ole terve aasta head vilja saaki”.⁹⁵⁰ Sama halvaendeliseks peeti huntide uusaastaõist ulgu. Siis seisis kuulajal ees kas kohavahetus või mõni õnnetus.⁹⁵¹ Kohale, kus hundid ulgusid, ennustati kadu. „Kui hundid talvel uluvad põllu peal, siis näevad nemad põllu kahju; kui karjamaal – siis kari ei sigine; kui soos ehk metsas – siis kaovad nemad isi ära.” Nii räägiti Saarde kihelkonnas.⁹⁵² Halvatähenduslik oli huntide ulgumine ka küla ligidal või isegi talu juures. Siis tuli karta kas loomade katku või mõnda muud õnnetust.⁹⁵³ Valgevenes Vitebski kubermangus elamute lähedal toimunud ulu järgi arvati ära huntide kallaletungi aega karjale. Jõuluööl seal kuulnud ulg tähendas kevadist rünnakut, uusaasta öine – suvist, kolmekuningapäeva öine – sügisest. Seal oli detailiseeritud isegi hundi pea asend ulu ajal: üles suunatud pea ennustas nälga, otseasendis pea sõda, langetatud pea katku või muud taudi.⁹⁵⁴ Nagu eestlastele, nii slaavlastelegi oli huntide talvine ulg ainult halvaks endeks – külmast viljaikalduse, nälja, katku ja sõjani.⁹⁵⁵

Talvel külma ja näljaga hulkusid hundid sageli külade lähedal, et sealt toidupoolist otsida. Venemaal oli see kindlaks talve märgiks. Nagu öeldi: „Пока волки

⁹⁴⁴ H II 25, 591 (103) < Tarvastu khk – J. Ungerson, 1890/91; ERA II 146, 338 (639) < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1917–1920.

⁹⁴⁵ E 63493 (13) < Rõuge khk – J. Gutves, 1929; H II 3, 562/3 < Vastseliina khk – H. Prants, 1888.

⁹⁴⁶ H II 49, 738/9 < Põltsamaa khk – H. Utsal, 1893.

⁹⁴⁷ H III 8, 518 (1) < Palamuse khk – H. Masen, 1888; H III 4, 223 (2) < Ambla khk – C. Kuusik, 1889.

⁹⁴⁸ ERA II 207, 456 (58) < Märjamaa khk – E. Poom, 1939.

⁹⁴⁹ Грушко Е., Медведев Ю. Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий. Нижни Новгород, 1995, с. 86.

⁹⁵⁰ H II 22, 454 (25) < Halliste khk – J. Meomuttel, 1889.

⁹⁵¹ Russwurm, C. Fr. W. 2. Th. 1855, § 252, S. 50.

⁹⁵² H II 22, 1129 (1) < Saarde khk – P. Tallo, 1891.

⁹⁵³ H II 14, 530 (5) < Ambla khk – E. Hannov, 1888.

⁹⁵⁴ Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва, 1997, с. 156.

⁹⁵⁵ Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 1. Москва, 1865, с. 766.

не появляются – и зимы нет.”⁹⁵⁶ Eestis on see sõnastatud vanasõnana: „Susi suvel soos, talvel tare taga.” Nende ilmumine siis ei ennustanud midagi head.⁹⁵⁷ Oli oodata kas nälga, koduloomade või koguni inimeste endi surma. „Kui hunti väga majade ligidal või majade sisse toppimas nähakse, siis sureb säält perest kindlasti keegi ära...” Nii räägiti Saaremaal Jämaja kihelkonnas.⁹⁵⁸ Samasuguseks õnnetuse toojaks pidasid hunti juba vanad kreeklased ja roomlased. Kuhu ta ilmus, sinna oodati halba – haigusi, õnnetusi, viljaikaldusi, katke, sõdasid... Roomlastele ennustas huntide linna lähedale või linna tulek üldist häda kuni imperaatori surmani.⁹⁵⁹

Seevastu hundiga teel kohtumine oli hea enne, ja seda paljude rahvaste juures. Ilmselt lähtus see uskumusest, et kohtumine tugevate ja julgete loomadega, nagu lõvi, karu, hundi jt on seoses edu ja võiduga, aga kohtumine nõrkade ja argadega nagu jännes –toob ebaedu, kaotust, õnnetust.⁹⁶⁰ Nii on usutud juba aastasadu. See pärast oli hundiga kohtumine võidu märgiks ka sõjakäigule asunud roomlaste armeele. Ka germaanlased nägid end saatvates huntides nende võitude isa Odini salajast juuresolekut, kellele hunt oli pühendatud.⁹⁶¹ Venelasele tähendas kohtumine hundikarjaga veel kahekordset õnne. Ainult saaki kandva hundiga polnud hea kohtuda. Loom võis jätta oma noosi ja rünnata hoopis vastutulijat.⁹⁶²

Nii on olnud hundiga kohtumine hea enne ka meil. Jahi- ja kalamehele oli tema teel kohatud hunt hea saagi saamise märk.⁹⁶³

Niipalju hundi nägemisest ilmsi. Kuid hunti võis näha ka unes. Üle maa levinud uskumuse järgi ennustas see majja, kus meheleminejaid tütreid oli, kosilasi. Eriti veel juhul, kui hunt viis karjast lamba või koera, siis olid pulmad tulemas.⁹⁶⁴ Unes olid kosilased ikka kiskjad. Nii olevat hunt üldiselt vaene, karu aga rikas kosilane. Mõlemad pidid seejuures olema aga tublid peremehed.⁹⁶⁵

⁹⁵⁶ Ермолов А... IV Народное погодоведение. 1905, с. 60.

⁹⁵⁷ Üldse iga metsloomade ilmumine küla või talu lähedale ennustas halba. Nii oravgi, kes enda punaka karvkattega oli kindel tulekahju tooja nii meil kui mujal.

⁹⁵⁸ H II 25, 601 (203) < Tarvastu khk – J. Ungerson, 1890/91; E 32537 (62) < Jämaja khk – A. Kuldsaar, 1897; E, Stk 43, 255 (66) < Jämaja khk – M. Tooms, 1927.

⁹⁵⁹ Gruppe, O. Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. Zweiter Band. München, 1906, S. 806; Клиггер В. Животное в античном и современном суеверии. // Университетский Известия 1910, № 11, ноябрь, с. 234–235.

⁹⁶⁰ Афанасьев А. Н., 1865, с. 766; Клиггер В. 1910, с. 244; Зеленин Д. К. Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии. Ч. 2. Запреты в домашней жизни. Сборник музея антропологии и этнографии. Т. IX. Ленинград, 1930, с. 34.

⁹⁶¹ Афанасьев А. Н., 1865, с. 766; Wolf // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Bd. 9. 1987, S. 764.

⁹⁶² Ермолов А... III Животный мир в воззрениях народа. 1905, с. 261.

⁹⁶³ H II 45, 294 (3) < Rärpina khk – P. Kõiv, 1891; ERM, KV 80, 62 < Karksi khk – M. Sarv, 1948.

⁹⁶⁴ ERA II 3, 702 (16) < Saarde khk – E. Kase, 1928.

⁹⁶⁵ H III 2, 803 (7) < Simuna khk – H. Aman, 1888; H IV 5, 297 (1) < Viljandi khk – J. Toss, 1893.

Kuid hundi nägemine unes tähendas peale kosilase ka veel muud – igasugust halba. Kas seisis ees tuli naise või naabriga või oli hoopis mõisasaksa viha alla sattumise oht või pidi sinust keegi tühja juttu rääkima. Tuli unes hunt või karu kallale, siis ootas sind ees raske haigus jne.⁹⁶⁶ Isiklike hädade kõrval ennustas hundi unes ilmumine ka veel kahju karjale.⁹⁶⁷ Viljaikaldust ja nälga tähendas aga hundi mööda põldu jooksmine.⁹⁶⁸

Niisugune oli siis hunt endeloomana esivanemate vaimuilmas. Kuna hundist kujunenud ended lähtusid esmalt ikkagi temast kui reaalsest kiskjast, siis on mõistetav, et need on pea kõik halvatähenduslikud. Meeldiv erand on siin hea endena ainult tema teel kohtamine. Et hundi ulust on aga nii palju arvatud, on arusaadav, sest selle kuulmine ei jäta kedagi ükskõikseks. Selles on tõesti midagi lummavat... Ega asjata indiaanlased nimeta seda vaimudega rääkimiseks.

8.7. Hunt kultusloomana

*Ega hunt olegi nii hull kui ta on hall.
(eesti vanasõna)*

Tõelist hundikultust – jumaldavat austamist, nagu seda on esinenud peamiselt loodusrahvaste usundeis, meil pole olnud. Neil on see esmalt lähtunud hundist kui tootemloomast⁹⁶⁹ koos sellest kõigest tulenevaga – loomast, keda ei tapetud ja kelle liha ei söödud, keda on toidetud ja kellele ohvreid toodud, kellele austust avaldatud nii looma eluajal kui pärast tema surma, loomast, kellelt on loodetud abi ja kaitset igas elujuhtumis kuni uskumuseni tema osast jumala abilisena inimese loomisel, temast kui saadikust jumala juurde, tema püha loomani ja maise kehastuseni välja.

Eestlaste rahvausund ei kõnele hundi pidamisest tootemloomaks. Ometi tuleb tunnistada, et tegemist on metsloomaga, kellest jutustav rahvapärismus on kõige mitmekülgsem ja rikkalikum, jättes varju teised metsloomad, sealhulgas karu.

Küti- ja kalastajakultuuris polnud hundil kaugeltki niisugust tähtsust kui maaviljeluse ja karjakasvatusega tegeleva rahva puhul. Meile tuntud oma rahva pärimused hundist on välja kasvanud suures osas karjakasvatuse pinnalt, sest pidevalt karja ohustavaid hunte tuli oma kariloomadest eemal hoida. Seda nii reaalse vahendite kui maagiavõtetega – taigade ja loitsudega. Hunt oli meie esivanematele loodusjõud, kellega tuli igapäevaelus arvestada, kuid keda ka respektierida. Nii võibki eestlaste hundipärimustes täheldada ühe olulise osana

⁹⁶⁶ H III 4, 230 (47) < Ambla khk – C. Kuusik, 1889; H II 17, 874 (7) < Karuse khk – A. Maasikas, 1890; E 4486 (10) < Vaivara khk – A. Feldbach, 1893; H III 8, 165 (6) < Äksi khk – H. Treifeldt, 1888.

⁹⁶⁷ E 17012 (230) < Halliste khk – J. P. Sõggel, 1895.

⁹⁶⁸ H II 28, 102 (64) < Äksi khk – A. Mauer, 1888.

⁹⁶⁹ Euraasia tuntuimad hundirahvad, kellele hunt oli tootemloom, on türklased ja mongolid.

nende tõrjemaagiast koos eluõiguse tunnustamisega. Tähelepanu väärib tõrjemaagiliste loitsude üldine suunitlus: loitsusõnades ei taotleta hundi füüsilist hävitamist, vaid tema suunamist oma karjast eemale, kusagile mujale – sohu, laande, murdma pigem puid ja kive. Üks kohaseid näiteid on kirja pandud XIX sajandi lõpukümnendil Vigala kihelkonnast, kus karjane pöördub hundi poole järgmiste sõnadega: *Metsa sikk, metsa sokku, metsa kuldane kuningas, metsa halli harvalõuga, metsa peni pikkalõuga! Ära salva salajalta, ära näppa nägemata, ära puutu minu pulli, ära katsu minu karja! Mine sohu sobistama, mine laande luusimaie, pikke puida murdemaie, kivi külga kiskumaie!*⁹⁷⁰

Nii soovis karjane. Tegelikuses aga tunnustati hundi õigust saagile, sellega minekul tema segamise ja ka tema saagi kasutamise keeldu.

8.7.1. Eestlaste pärimused, mis kõnelevad lugupidamisest hundi vastu

Respektist hundi vastu kõneleb ainuüksi tema eufemismide-peitenimede väga suur hulk, mis tuleneb esmalt juba hirmust tema ees. „Undil on pallu nimesid, ütetse, et 99 nime olla,“ nagu arvas kunagi Liisa Saul Kullamaa kihelkonnast.⁹⁷¹ Tegelikult on neid ligi viis korda enam, see on mitu korda rohkem kui meie kõikide teiste kiskjate (nirgist karuni) nimesid kokku. Mõistagi – ei ole ju karu, ilves, rebane ega teised kiskjad esivanemate elus ei jahiloomadena, harva ka tühise kahju tekitajatena kunagi etendanud seda osa mis hunt karja laastava kiskjana. Miks siis ei võinud hunti (aga ka teisi loomi) õige nimega nimetada?

Oli aeg, mil valitses kujutelm, et loomadel on kõik inimlikud omadused, sealhulgas inimkõne mõistmise võime. Looma õige nimega nimetamine kutsuvat ta kohe ka kohale. Seepärast kardeti paljusid loomi, eriti aga suuri ja ohtlikke kiskjaid õige nimega nimetada. Nagu J. W. L. Luce kirjutas, peljanud seda tema aja saarlased muidugi ka hundist rääkides, nimetades teda küll vanaks halliks, vanaks julgeks, metsalinnuks või lihtsalt metsaks.⁹⁷² Hundi nimetamist tuli eriti vältida karjas olles, ka söögi ajal, et temas mitte isu äratada, ja muudelgi puhkudel. Isegi kalaõnn pidi kaduma, kui püügi juures nimetada mõne metslooma nime jne.⁹⁷³ Leedus ei sõandatud koguni hundi ulgu uluks nimetada, vaid lauluks.⁹⁷⁴

Lugupidamisest hundi vastu räägivad paljud pärimused. Tunnustatud oli tema õigus saagile, talle oli igast talust määratud oma jagu, mille ta pidi saama. See paratamatu ohver oli mõeldud nagu lepitamiseks, lootuses, et siis jätab hunt ülejäänud karja rahule või teeb vähem kahju. Näiteks 1898. aastal pajatas 78-aastane V. Laur Vastseliina kihelkonnast nii: „Kuna enne susse mõtsah

⁹⁷⁰ H III 18, 400/1(5) < Vigala khk – M. Aitsam, 1894.

⁹⁷¹ ERA II 16, 411 (18) < Kullamaa khk – H. Tampere, 1929.

⁹⁷² Luce, J. W. L. v Wahrheit und Muthmassung, Beitrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau, 1827, S. 64–65.

⁹⁷³ E 26306 (4) < Haljala khk – D. Pruhl, 1896; ERA II 148, 62 (34B) < Märjamaa khk – E. Poom, 1936; E 84560 (33) < Pärnu Poeglaste Gümnaasium, 1933.

⁹⁷⁴ Афанасьев, А. Н. 1865, с. 742.

inamb oll, ku parhilla jänessit, nink küla karjuste hagemine hagemisest es lõpegi, sest et susse egapäivi küla karjale kutsmada külälisis tull [- - -]. Nii-sugusel soerikkal aal tähend ega talo pernaane üte ehk kats vonakest soe jaos uma suuga arr, sest et ega aasta vana kriim silm nii paljo, ehk mõni kõrd rohkembgi uma toidu pääle tarvitas. Nii sama tähendedi pörssite, kitse poige, vasikide nink varsu pääle iks soe jago ja üteldi tuud jo sinna kogoni luudu olevat, millest ülelaja kahidaki ei massa, sest tuu om perra jäänü eläjä õnnele kahjolik...⁹⁷⁵

Või sealsamast teine samataoline: „Õga susi ilma söömäldä saa. Talle om ka jago säet [- - -]. Ma esi mälehha, et ku küläh noori varssu oll, sõss ku edimätsel ööl öütsi lätsi, sõss peremees hõigas öüdsi man, et no susi, ku sööt, sõss söö edimätsel ööl ar, a peräst ar putku. Ku kinkõlgi varsa sei ar, sõss et, oh ta timä jago, ta tälle lubat.” Nii rääkis 79-aastane T. Külmläte.⁹⁷⁶ Sama austav suhtumine hundi jaosse peegeldub ka järgnevas tekstis: „Hunt võtnud vanasti kaks seapõrsast korruga suhe. Peremees ütlend: „Kurati loll, ajab kaks korruga, kas katkestab ennast ää. Ons soole neid keeltud, tule vii teine teise korra jälle!”⁹⁷⁷

Teatud hulga koduloomade määramine hundile on tuntud motiiv ka slaavi folklooris.⁹⁷⁸

Ehkki hundid talvekuudel tihti taluõue tungisid ja koeri ära viisid, pole neid ka sellepärast hukka mõistetud. Siitki oli neil oma jagu saada, ja seda sigimiseks. Usuti, et kui emahunt enne jooksuaja algust koeraliha süüa ei saa, siis ta ei tiinestu. Kambja pool lisati veel juurde, et „vähemalt üte koera peab aastan ära sööma”.⁹⁷⁹ Huvitav on veel mainida, et sama uskumus on tuntud ka meist kaugel elaval rahval bulgaarlastel.⁹⁸⁰

On üllatav, et mälestusi hundi jaost on liikunud rahva hulgas veel lähiminekis. Nii teatas 1977. aastal 70-aastane Rudolf Sordla Võnnu kandist: „Kui mingi loom, näiteks lammas ära tappeti, siis pidi esimene kaelalüli ehk -jakk metsa hundi jaoks visatama [- - -]. Kuid minu lapsepõlves huntisid enam metsades ei olnud, andi need koertele ehk kassidele [- - -]. Seda kutsuti hundi jagu ja ise seda ei söödud.”⁹⁸¹ Ilmselt on see ülestähendus jäänuk kunagisest kombest, millega taotleti karjale kaitset, tervist ja sigivust. Samalaadseid mälestusi on mujaltki. Lüganuse kihelkonnas tehti seda hingede- ehk jaguajal novembris, mil viidi huntidele metsa kividele ja kändudele süüa. Saardes aga talvel surnud

⁹⁷⁵ H II 61, 228/30 (23) < Vastseliina khk – J. Sandra, 1898.

⁹⁷⁶ ERA II 286, 24/5 (14) < Vastseliina khk – E. Kirss, 1940.

⁹⁷⁷ ERA II 187, 397/8 (136a) < Karja khk – A. Toomessalu, 1938.

⁹⁷⁸ Зеленин Д.К. Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1934–1954. Москва, 2004, с. 74–75.

⁹⁷⁹ E 16360 (11) < Tarvastu khk – J. Vaine, 1895; ERA II 63, 335 (8) < Kambja khk – R. Viidebaum, 1933.

⁹⁸⁰ Ермолов, А... III Животный мир в воззрениях народа. 1905, с. 252.

⁹⁸¹ RKM II 328, 244 < Võnnu khk – R. Sordla, 1977.

vasikas või lambatall, siis sinna karja ei ole hunt tulnudki, nagu teatas kunagi metsavaht Jaak P. Sõggel.⁹⁸²

Varasemast ajast on sellest kombest, mida allikates nimetatakse ohverdamiseks, teateid Võrumaalt J. W. Boeclerilt ja Hiiumaalt Reigi kihelkonnast C. Russwurmilt ning Aleksei Haruzinilt.⁹⁸³ Oma raamatus *Eibofolke...* (I osa, lk 91) tõi C. Russwurm ära Reigi koguduse õpetaja kaebuse 1709. aastal oma koguduse liikmete peale, kes Püha Hannose mäel asuva vana kabeli juures paganlikele jumalatele ohverdama käivad, et pääseda huntide tehtavast kahjust ja ühtlasi saada head räimesaaki. Ka meie lõunanaabrite lätlaste kohta on andmeid, et igal aastal detsembris hundikuul ohverdati traditsioonilisel riitusel kits – lepituseks huntidele ja lootuses, et nad siis suvel karjale vähem kahju teevad.⁹⁸⁴

Nii talitasid mitmed rahvad, nagu venelased, serblased, makedoonlased, poolakad, laplased jt, kas siis ohvrilooma või ohvrianni näol. Venemaal toodi see ohver metsa jäetud lambaga huntide peremehele Tšestnoi Lesale, kes vahel esinenud valge hundi kujul.⁹⁸⁵

Tunnustades hundi õigust saagile, polnud lubatud sellega lahkuvat hunti segada, seda eriti võõral maal, „muidu tasub kätte”. „Kui susi karjas käib ja selle maa piirist üle läheb, siis enam ei tohi teda taga ajada – mille ta on saanud, selle on saanud. Kord üks peremees oli võõra nurme peal soe käest hane ära võtnud, pidi aga oma künnihärja sutele lubama.” Hunti ei või siis isegi hurjutada, rääkimata tema saagi puutumisest, „ses nakkas tää kõvastõ keusama ja tege tülütäjäle kui taht kahju”, s.o tulles karja jälle tagasi. Üldse valitses arvamus, et hunti asjata hurjutada ei tohi, muidu võib ta karja tulla.⁹⁸⁶

Loomulikult polnud inimesel lubatud hundi saaki ka kasutada. „Hundi murtud looma liha ei tohi süüa, mis täma soagist õli, muidu hunt teeb kurja, hakkab oma osa kätte nõudma,” või kui julged seda siiski teha, „elad ainult selle

⁹⁸² ERA II 28, 255/6 (24) < Lügänuše khk – R. Põldmäe, 1930; ERM, KV 53, 849 < Saarde khk – J. P. Sõggel, 1949.

⁹⁸³ Boecler, J. W. 1854, S. 37; Russwurm, C. Fr. W. 1. Th. 1855, § 108. S. 91.; Харузин А. Н. и Н. Н. Материалы для изучения древностей Эстляндской губернии. Москва, 1896, с. 13–14.

⁹⁸⁴ Ueber die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehstland. Drei Schriften von Paul Einhorn und eine von Johann Wolfgang Böckler, ... Riga, 1857, S. 55–56.

⁹⁸⁵ Добровольский В. Н. 1901, с. 135; Ганцкая О. А., Грацианская Н. Н., Токарев С. А. Западные славяне // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Зимние праздники. Москва, 1973, с. 206; Морозова М. Н. Скандинавские и финские лопари // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Зимние праздники. Москва, 1973, с. 138; Гура А. В. 1997, с. 149.

⁹⁸⁶ ERA II 197, 220 < Haljala khk – J. Reepärg, 1938; H II 3, 562/3 < Vastseliina khk – H. Prants, 1888; H II 51, 474 (3) < Rõuge khk – P. Ruga, 1894; H II 3, 551 (36) < Vastse-liina khk – H. Prants, 1888.

hundi elu päevad”.⁹⁸⁷ Ka slaavi, germaani ja teiste rahvaste kohta on teateid, et hundilt (ja kiskjalt üldse) saaki enam ära võtta ei tohtinud – see oleks olnud nende seeadusliku õiguse rikkumine. Murtud loomade liha ei kasutatud, sest usuti, et hunt murrab ainult selle looma, kelle jumal talle on andnud.⁹⁸⁸

Aupaklikult tuli suhtuda mitte ainult saaki kandvasse hunti, vaid temast tuli lugu pidada ka muudel puhkudel. Sai teekäija juhuslikult hundiga kokku, ei võinud ta teda hurjutada, vaid pidi ohutuse mõttes pöörduma tema poole sõnadega: „Külamees! Kääna sa oma teed, ma lähen oma teed.” või „Külamiis, puul tiid mullõ, puul sullõ!”⁹⁸⁹ Vene talupojad pöördusid huntidega kohtudes nende poole erilise aukartlikkusega: „Здравствуйте, молодцы!” või „Здравствуйте, братцы, пропустите, пожалуста, мне дорогу!” Sest usuti, et kui rääkida huntidega sõbralikult, lugupidavalt, ei tule nad kallale ja lähevad oma teed.⁹⁹⁰

Arvatava kättemaksu kartusel püüti hoiduda samuti hundi pesa rüüstamisest, eriti siis, kui see asus kodu lähedal. Pealegi teati, et hunt oma pesa lähemast ümbrusest ei murra.

Kokkuvõttes võib öelda, et parem oli end selle looma ellu mitte segada, nagu O. W. Masingki sellest kirjutas: „...kes hunti, nõida ehk rotti tagga kiusab, otsib õnnetust: neid kolm peab rahhule jätma, kui nende polest rahhu peab ollema [- - -]. Sedda on jo wannast teada, et kes hunta, nõidu ja rottisid hakkavad taggakiusama, et nemmad ennast nende wihha alla saatnud ja nemmad neile pärrast suurt kahju teinud.”⁹⁹¹ Siia sobib hästi ka eskimote tarkus, mis räägib sama: „Meie ei lase neid kunagi, kui nad käivad oma teed ja ei ründa ise. Loom mõistab paljugi. Kui teda solvad, maksab ta sulle kätte – tuleb ja tapab su põdrad.” Nii rääkisid nad veel 1930. aastatel.⁹⁹²

Leidub ka teateid, et karja murdes hunt sellele ühtlasi sigivust toob. Nii öeldi Saaremaal Kärla kihelkonnas: „Kui hunt anisi murdnud, siis piab see ani sort mis üle jäänd väga ästi sigima, aga kui rebane ehk koer anid maha murdnud, siis peab need üle jäänud koguni ära rikutud olema, ei pia enam sigima.”⁹⁹³ Nagu rebast või koera, on ka karu peetud loomaks, kelle põhjustatud kahju ei too karjale õnnistust. Hundi kohta on arvatud teisiti. Nii räägiti Häädemeestel: „Ku karud loomi lõhkuva, see oleva õnnetuseks, aga kui undid lambi lõhkuva, see oleva õnnistuseks, siis lambad siginevad ästi”⁹⁹⁴ See uskumus näib olevat üsna sügavapõhjaline, sest Põlva kandis on see tuntud ka vanasõnana: „Hundi jälin

⁹⁸⁷ AES, I < Palamuse khk – A. Univere, 1938; ERA II 297, 423/4 (15) < Tallinn < Harjumaal – Ed. Kriitmäe, 1941.

⁹⁸⁸ Афанасьев, А. Н. 1865, с. 710.

⁹⁸⁹ H. Wiedemann 1, 304 < Setu – Stein (?); H II 56, 1028 (60) < Rõuge khk – H. Treu, 1896.

⁹⁹⁰ Добровольский В. Н. 1901, с. 135; Гура А. В. 1997, с. 152.

⁹⁹¹ Marahwa Näddala-Leht 1823, 9. veebruar, lk. 48.

⁹⁹² Волк. Происхождение, систематика, морфология, экология / отв. ред. Д. И. Бибиков, Москва, 1985, с. 549.

⁹⁹³ SKS, Niemi II, № 913 – Th. Sömer, 1898.

⁹⁹⁴ ERA II 168, 662 (88) < Häädemeeste khk – M. Mäesalu, 1937.

on lammaste õnnistus.” (vs nr 1605) Teises maakohas jälle nii: „Hundi jälgedes on lammaste õnn.” Mõningaid paralleele on siin tuua teistegi rahvaste juurest. Näiteks lammaste murdmine oli heaks märgiks ka bulgaarlastele – suureneb nii nende sigivus kui ka müügiks olevate lammaste kiire äramüük.⁹⁹⁵ Nagu kirjutas veel V. Dobrovolski (1901), valitsenud vene rahva hulgas uskumus (ja seda veel artikli ilmumise ajal), et hundil on nii hea kui ka halb hammas. Ainult hea hambaga murdes olevat kari terve ja edenevat hästi.⁹⁹⁶ Analoogiline oli ka laplaste uskumus.⁹⁹⁷

8.7.2. Abist ja kaitsest, mida hundilt pidi saama

Nagu teisedki rahvad, nii ka eestlased lootsid saada abi ja kaitset hundi teatud kehaosadest ja organismi saadustest ning hundist endastki. Nimetatud on liha, kõri, koljut, hambaid, saba, karvu ja ekskremeente. Need võisid anda abi tervisehädades, tagada edu ja kasu majapidamises ning töös, pakkuda kaitset kurjade jõudude eest ning tuua ka õnne isiklikku ellu. Nendele seitsmele lisandub laiast maailmast veel maks, rasv, sapp, nahk, süda, veri, kopsud, soolikad, suguorganid, luud, kõõlused, pea, silm, keel, käpad, küünised ja mõned teisedki. Nii siis pea kõik, mis sel loomal oli, leidis ühel või teisel eesmärgil, ühel või teisel viisil inimeste poolt kasutamist. Nendest neli esimest, esmalt maks, seejärel rasv, sapp ja nahk leidsid rahvaste meditsiinis teistest enam ja mitmekülgsemat kasutust.⁹⁹⁸ Näiteks kasutati kuivatatud ja peenestatud maksa maksahaiguste, tuberkuloosi, veetõve, süüfilise ja teiste suguhaiguste, sünnitusvalude, haavade, peavalu, südamehaiguste, igasuguste põletike, üldise nõrkuse, kõha, isegi pahaloomuliste kasvajate ja marutõve raviks.⁹⁹⁹ Ühe allika järgi kuulus hundi maks omal ajal ka võlujookide koostisse.¹⁰⁰⁰ Rasva tarvitati tuberkuloosi, reuma, luumurdude, liigeste ja podagra raviks, samuti siseelundite „soojendamiseks” ning raviks. Usbeki naised on hundirasva joomist pidanud vajalikuks sigimatuse puhul. Peale selle oli rasv veel mitme rohu koostisosa.¹⁰⁰¹ Sappi kasutati peamiselt nahahaiguste, näiteks kirgiisid lööbe ja vistrikite puhul, Venemaal määrati hundi sapi või rasvaga haavu, ka hobustel kiinide vahladest põhjustatud muhkude raviks, siis reuma ning muudegi hädade korral.¹⁰⁰² Nahka kasutati epi-

⁹⁹⁵ Гура А. В. 1997, с. 144.

⁹⁹⁶ Добровольский В. Н. 1901, с. 135.

⁹⁹⁷ Морозова М. Н. 1973, с. 138.

⁹⁹⁸ Wolf. // Der Kleine Pauly. 5. Bd. 1975, S. 1387.

⁹⁹⁹ Wolf. // Grosses vollständiges Universal-Lexicon... 58. Bd. 1748, S. 508; Некоторые замечания о волках. // Экономической магазин. Ч. 15. Москва, 1783, с. 71–75.

¹⁰⁰⁰ Bernard, D. 1983, S. 99.

¹⁰⁰¹ Fischer, J. В. 1772, S. 429; Потапов Л. П. Волк в старинных народных поверьях и приметах узбеков. // Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Краткие сообщения, XXIX. Москва, 1958, с. 141.

¹⁰⁰² Сабанеев, Л. П. Звериный промысел в Уральских горах. // Беседа. Журнал ученый, литературный и политический. Кн. 6. Москва, 1872. с. 88–89; Потапов, Л. П. 1958, с. 140–141; Гура А. В. 1997, с. 155.

lepsiä, nõgestõve, voolmete ja palaviku raviks, kõhuvalude puhul kantuna vööna ümber keha, karvad seespool; unetuse korral aitas hundinaha alla magama heitmine; hundinahast tehtud sussides käiv mehehakatis pidi kasvama tugevaks, julgeks ja sõjakaks meheks jne.¹⁰⁰³

On huvitav märkida, et hundi mingit kehaosa või organit tarvitati inimese sama kehaosa või elundi raviks. See on rahvausundis tüüpiline raviviis: samaga ravitakse samasugust. Näiteks juba mainitud maksaga maksahaigust, kopsuga tiisikust ja astmat, luuga luumurde ja reumat, silmaga haiget silma – parema silmaga paremat, vasakuga vasakut silma jne.¹⁰⁰⁴

Nõnda toimiti mujal. Eestiski leidsid nimetatud organid-saadused kasutuse rahvameditsiinis.

Esmalt liha kasutamisest. Usuti, et nii hundi- kui karuliha söömine aitab liigesereuma ehk jooksva vastu, pealegi pidi sööja omandama võime teisi inimesi arstida.¹⁰⁰⁵ Meditsiin tunneb haigust nimega kidi (nari, rodi). See on kõõlusetupe põletik, mis esineb peamiselt käelaba piirkonnas, tekitades käerandmes valu ja liigutamisel krudinat. Seda haiget kohta tuli lasta hundiliha süüa inimesel hammastega näksida. „Kui kidi käes [- -] sellel inimesel, kes soe liha süüa, närida lasta. Vanasti kutsuti, kui hunt ära oli tapetud, küla rahvas kokku hundi liha süüa. Neist kes soe liha süüa, saivad hääd arstid.”¹⁰⁰⁶ Need „arstid” võisid peale kidihaigete aidata ka poisse, kel näiteks munandid paistes. Nii olevat üks laps tervekski saanud.¹⁰⁰⁷ Täpselt samuti usuti ka Poolas, kus hundiliha süüa pidi olema võimeline ravima näksimisega ka paiseid ja muhke.¹⁰⁰⁸

Et osa inimesi meil minevikus tõesti hundiliha süüa, kinnitab ka Jakob Benjamin v Fischer oma Liivimaa põllumajandusraamatus.¹⁰⁰⁹ Aga mis eesmärgil, seda pole autor maininud. Ilmselt ei tehtud seda nälja pärast. Nagu rahvas räägib, antud hundilihast keedetud leent ka lastele.¹⁰¹⁰ Hundiliha pidi aitama koduloomigi. Kui aastatel 1748–1751 möllas Baltimaadel veiste hulgas siberi katk, mil muuseas suri metsades ka hulgaliselt põtru, siis süüeti veistele soolatud ja seejärel suitsutatud ning peenestatud hundiliha „kui universaalset vahendit kõikide hädade puhul”.¹⁰¹¹

Hundiliha süüa kõrval võis arstimise võime saada ka see, kelle liha hunt ise süüa tahtis. Nii olevat kunagi 1860.–1870. aastatel tahtnud hunt Velisel ühest Rööviku-nimelisest metsatalust ära viia väikese poisi Kusta. Isa suutis küll poisi

¹⁰⁰³ Wolf // Grosses vollständiges... 58. Bd. 1748, S. 509; Gubernatis, A. 1874, S. 452–453.

¹⁰⁰⁴ Wolf // Grosses vollständiges... 58. Bd. 1748, S. 509; Der Wolf in Pommern // 1873, S. 143–145.

¹⁰⁰⁵ ERM, KV 33, 2002/3 (19) < Rõuge khk – L. Raudsepp, 1938.

¹⁰⁰⁶ ERM 151, 91/3 (8) < Rõuge khk – A. Tirol, 1920.

¹⁰⁰⁷ E 58598 < Võnnu khk – A. Kelt, 1926.

¹⁰⁰⁸ Гыпа А. В. 1997, с. 154.

¹⁰⁰⁹ Fischer, J.B. 1772, S. 429.

¹⁰¹⁰ ERA II 21, 73 (89) < Setu – P. Voolaine, 1928.

¹⁰¹¹ Fischer, J. B. 1772, S. 428.

päästa, kuid hundi lõugade vahel saanud poisi käsi vigastada. Kusta käsi paranes, ta kasvas meheks ja hakkas inimesi nende hädades aitama. Usuti, et sellel hundi vigastatud käel on mitme haiguse puhul tervendav mõju. „Hästi mäletan, kellel hambad valutasi, läks Rööviku Kustase juure, et Kustas vajutab hundi kistud käega lõuga, et hambavalu kaoks. Mõnigi mees ütles, et Kustas võtnud hambavalu ära. Ka muude tõbede vastu pidi selle käega õerumine ehk vajutus kergendust tooma.” Nii rääkis 1967. aastal J. Limberg.¹⁰¹²

Mis teistesse rahvastesse puutub, siis on ravivõimaluste loend märksa suurem. Hundiliha on kasutatud sünnitusvalude leevendamiseks, kuivatatuna ja peenestatuna epilepsia ja struuma raviks, õlis keedetuna podagra puhul, hobustel tiirudest põhjustatud valu vähendamiseks ning veistel verekusmise korral.¹⁰¹³

Hundi kuivatatud kõrist loodeti kasu mesilaste pidamisel ja isegi viljakasvatamisel. Kevadel pidid tarudest puhastuslennule väljuvad mesilased minema läbi hundi kõri. Sel teel loodeti järgneva suve vältel suurendada esmalt mesilaste töökust, et nad „hästi kiskjad oleks, võõrastes puudes käiks ja võõraid mesilasi murraks ning mett rööviks.”¹⁰¹⁴ Samas pidid nad ise kurja eest kaitstud olema.¹⁰¹⁵

Analoogseid teateid hundi kehaosade kasutamisest mesinduses on mujaltki. Nii pandi ka Poolas ja Abhaasias hundi kuivatatud kõri taru lennuava ette, Ukrainas toideti mesilasi ta kõrist valmistatud pulbriga, Venemaal Kaluuga kubermangus olid amuletina taru lennuava ees aga hundi kuivatatud mokad, Serbias hundi küünised või hambad, mesilas ta kolju. Hundi nina oli mesinike amulett Valgevenes Vitebski kubermangus. Seda kõike tehti ühel eesmärgil – et mesilased ikka rohkem mett koguksid, seda kas või varastades või röövides teistest tarudest.¹⁰¹⁶

Hundi kõri pidi meil edendama ka viljakasvu. Seeme, mis enne külvi oli lastud läbi hundi kõri, pidi hästi idanema. „Täh vili saab väega hää kasuma.”¹⁰¹⁷ Saksamaal aga oli selle toiminguga mõtteks hoopis seemnete kaitsmine lindude eest, kes külve ähvardasid ära rikkuda.¹⁰¹⁸ Aga veega, mis voolanud läbi hundi kõri, ravitud Valgevenes, Bulgaarias ja Poolas kõrihaigusi. Viimases usuti veel,

¹⁰¹² RKM II 224, 605 (4) < Märjamaa < Velise – J. Limberg, 1967.

¹⁰¹³ Gesner, C. 1563, S. 155; Wolff // Grosses vollständiges... 58. Bd. 1748, S. 509; Wolf // Onomatologia forestalis-piscatorio-venatoria oder vollständiges Forst-Fisch und Jagd-Lexicon, ... 3. Th. Frankfurt und Leipzig, 1773, S. 1016; Der Wolf in Pommern // 1873, S. 143–145; Wolf // Handwörterbuch... Bd. 9. 1987, S. 768; Гуря А. В. 1997, с. 154.

¹⁰¹⁴ ERA II 5, 536 < Pärnu-Jaagupi khk – V. Erm, 1928.

¹⁰¹⁵ E 6409 (21) < Ambla khk – J. Neublau, 1894.

¹⁰¹⁶ Афанасьев, А. Н. 1865, с. 765; Чурсин Г. Ф. Амулеты и талисманы кавказских народов. Махач-Кала, 1929, с. 9; Зеленин Д. К. Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии. Часть I ... // Сборник ... Т. VIII. 1929, с. 56–57; Гуря А. В. 1997, с. 153.

¹⁰¹⁷ H III 11, 575 (38) < Põlva khk – J. Tobre, 1890.

¹⁰¹⁸ Rantasalo, A. V. Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten... 2. Th. Sortavala, 1919, S. 103.

et laps, keda on toidetud läbi hundi kõri, kasvab hea söögiisuga inimeseks (nagu hunt). Iseenesest mõista pidi kõrist abi olema ka isutuse all kannatajal.¹⁰¹⁹

Hundi kolju leidis nii meil kui ka mujal kasutamist esmalt kaitsevahendina. „Kui hundi pea aidas, ei vii tont ega varas vilja ära.” Ka loodeti koljus hoitud veega laste silmi pestes neid kaitsta haigeksjäämise eest.¹⁰²⁰ Kohti, kus hundi koljut veel hoida, rahvastel jagus. Näiteks tsuktšidel elamus, hantidel, mansidel ja samojeedidel ohvripaigas, usbekkidel põllul või aias, mõnedel rahvastel veel õueväraval või elamu ukse juures, kuid ka tuvilas kaitseks kasside eest.¹⁰²¹

Hundi hambaid on teadaolevalt tarvitatud kahel eesmärgil: esiteks imikutel hammaste lõikumise kiirendamiseks ja teiseks kui amulette, kaitsevahendeid, mida karuhammaste kõrval on kantud ka meil.¹⁰²² Imikud on hundihambaid suus lutsutanud juba antiikajast, läbi keskaja, uusajani välja.¹⁰²³ Võib arvata, et see komme on tuntud paljudel rahvastel, sest lõunaslaavlased nimetavadki lapse esimest hammast hundihambaks.¹⁰²⁴ Et saada ettekujutust nendest hammastest ja nende kasutamisest, tsiteerin A. Sakseni ta raamatukesest: „Ka hõbbedaga sawad hundi hambad sisse kanditud, ja weikeste lastele kaela ümber seutud, sest, et nemmad siis, kui hakkawad hambaid teggema, sedda suhhu wõiwad wõtta ja hamba lihha seäl külges woiwad öeruda, ja nenda nende hambad siis ussinamine ja kergeminne wälja woiwad tulla.”¹⁰²⁵

Usbekid riputasid hundi hambaid ka lapse hälli juurde, isegi epideemiate ajal kariloomadele kaela. Nagu L. Potapov kirjutab, olnud need tavad usbekkidel au sees veel 1920.–1930. aastatel.¹⁰²⁶ Täiskasvanud aga kandsid hundi hambaid kas kaelakeena või kõrvarõngastena. Seda tegid nii Siberi, Kesk-Aasia kui Euroopa rahvad. Mõned Siberi rahvad kandsid hundi- ja karukihvu veel vöö, et vältida valu teket nimmepiirkonnas.¹⁰²⁷

Hundi sabal oli osa täita nii armu- kui töömaagias. Antiikajast pärineva uskumuse järgi pidi hundi sabas olema eriline armastuse mahl (*amatorium*

¹⁰¹⁹ Гуря А. В. 1997, с. 154; Волк // *Onomatologia forestalis...* 1773, S. 1015; Волк // *Славянские древности. Том 1. (А–Г).* 1995, с. 416.

¹⁰²⁰ E 8478 (99) < Tarvastu khk – A. Parts, 1893; H II 50, 248 (13) < Laiuse khk – A. Riomar, 1895.

¹⁰²¹ Харузина В. *Этнография. Выпуск I.* Москва, 1909, с. 226; Волк // *Новый энциклопедический словарь*, 11. том. б. г., с. 421–422; Потопов, Л. П. 1958, с. 140; Wolf // *Handwörterbuch...* Bd. 9. 1987, S. 774; Wolff // *Grosses vollständiges...* 58. Bd. 1748, S. 508.

¹⁰²² Moora, H. *Eestlaste kultuur muistsel iseseisvusajal.* Tartu, 1926, lk. 111; Jaanits, L. *Jooni kiviaja uskumustest // Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. Artiklite kogumik II.* Tallinn, 1961, lk. 39.

¹⁰²³ *Die Naturgeschichte...* 5. Bd., 28. Buch, P. 78, 1882, S. 79; Gesner, C. 1563, S. 155; Linne, C. 1773, S. 222.

¹⁰²⁴ Wolf // *Handwörterbuch...* Bd. 9. 1987, S. 781.

¹⁰²⁵ Saksen, A. *Lomisse Õppetusse-ramat.* Tallinn, 1842, lk. 92.

¹⁰²⁶ Потопов, Л. П. 1958, с. 139–140.

¹⁰²⁷ Волк. // *Новый энциклопедический словарь.* 11. том, б.г. с. 422.

virus) – jõud, mis esinevat küll ainult elusal loomal.¹⁰²⁸ Kas tegemist on nüüd kultuurilaenuga Lääne-Euroopast, pole selge, kuid ka Eestist on teada, et mehelemineku ikka jõudnud tüdrukuid on hundi- või rebasesabaga viheldud.¹⁰²⁹ Saunas seda toimingut läbi viies olla neiu ema või mõni teine vanem naine lausunud: *Saagu, saagu saunakene, Saagu sauna leilikene, Hirmu kakku, armukakku, Läbi reide reinukakku, Hundi sabaja vihelda, Rebase sabaga võielda, Noorel neiu palju õnne, Soovin palju peiusid.*¹⁰³⁰

Nagu on lisatud, ei kastetud seda saba vette, vaid viheldi kuivalt.¹⁰³¹

Hundi sabast loodeti abi ka mujal peale armumaagia. Nii oli Muhu saare naistel kombeks käia võrgujahis tabatud hundi „lüksmas” – ta saba läbi peo tõmbamas. Usuti, et „kes undi ända läbi peo tõmbab, selle käes sukad-kangad uhtuvad kangesti”, s.t lähevad kergesti puhtaks. „Kui unt siin ükskord maha lastud, siis pandud aia peale Linnuse küla juures. Siis naised käin seal „unti lüksmas”.”¹⁰³²

Teised rahvad kasutasid hundi saba, nagu koljutki, veel kaitsevahendina nii inimese enda kui tema loomade juures – ülesriputatuna kas tuvilasse, hobusetalli või mujale.¹⁰³³

Lõpuks ka karvade ja ekskrementide kasutamisest. Meil tarvitati neid ainult väikelastel esineva nn hundivea ehk soetõve ravimiseks. See haigus pidi avalduma kas pea või käte värisemises, ülemäärases nutmises, kõõrdi vaatamises, keele plaksutamises, lahtiste silmadega magamises, suures söögiisus või lõrisesemises rinna andmisel. Arvati, et need hädad võis laps saada seetõttu, et hunt ema lapse kandmise ajal ehmatas, ema oli kuulnud hundi hagemist või ulgu või lihtsalt hundi näinud. „Nu rasse jalalidze naize ku kävveve, siss iks pelgäzive nuid susse. Selle tu ädä ol vanast...”¹⁰³⁴

Hundivea raviks oli hulk võtteid: last tuli kas suitsutada hundi karvade või ekskrementidega, pesta teda veega, kus lahustatud hundi ekskremeente, anda lapsele juua hundi jäljest võetud lumesulamistvett või käia lapsega kolmel järjestikusel neljapäevaõhtul ristteel hundi hurjutamas.¹⁰³⁵ Üks ravivõte oli ka lapse hirmutamine: „Soetõpõ võivat ka nii ärr arsti, kui tuudi last, kel soe tõbi um, soega jäle hiidütedes. Ma (J. Meister) esi mäleta, kui ma väikene olli, viidi

¹⁰²⁸ Die Naturgeschichte... 2. Bd., 8. Buch, P. 34, 1881, S. 107.

¹⁰²⁹ ERA II 156, 30 (54) < Torma khk – M. Sild, 1937.

¹⁰³⁰ E 58790 < Tarvastu khk – A. Gläser, 1921.

¹⁰³¹ Eisen, M. J. Saun ja vihtlemine // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 8. kd. Tartu, 1934, lk. 62–63.

¹⁰³² ERA II 191, 177 (4) < Muhu – R. Viidalepp, 1938.

¹⁰³³ Афанасьев, А. Н. 1865, с. 767; Клингер В. 1910, с. 246; Wolf. // Handwörterbuch... Bd. 9. 1987, S. 773.

¹⁰³⁴ EKI, MT 76, 12/13 < Sangaste khk – H. Keem, 1944.

¹⁰³⁵ H II 43, 370 (23) < Suure-Jaani khk – H. Mägi, 1893; H II 58, 274 (18) < Jüri khk – J. Saalverk, 1897; H II 30, 360 (5) < Rannu khk – H. Raag, 1889/90; H II 64, 333 (79) < Torma khk – S. Sommer, 1901; E 8378 (3) < Põlva khk – J. Meltzov, 1893; ERA II 1, 589 (11) < Reigi khk – P. Ariste, 1928.

minnu üts kõrd välla, ku soe silma paisti, et ma sedä hiidüssi, sest mul olli kõõrd silmä ja ma vahe viltu, midä soe tõbes arvati.”¹⁰³⁶

Peale hundivea tunti veel karu, jänese, orava, konna, ussi, linnu, siili, sea, lamba, koera, kassi, veise, hobuse ja teiste loomadega seotud vigu. Näiteks kui lapsel oli jäneseemokk, kui ta magas lahtiste silmadega või oli väga arg, siis oli tal jäneseviga. Raviks tuli last suitsutada jänese karvadega. Ajas laps käsi üle pea ja ringutas, oli tal oravaviga, keeras ta pead nagu uss, oli ussiviga jne.¹⁰³⁷

Mujal maailmas kasutati hundi karvu ja ekskrementide juba tõsiste haiguste puhul. Näiteks svanid Kaukaasias kasutasid karvu langetõve puhul,¹⁰³⁸ ekskrementidest on Euroopas abi loodetud voolmete ehk koolikute korral nii inimestel kui ka hobustel, Bulgaarias Kjustendili ringkonnas segatud ekskrementide difteeria epideemia ajal isegi leivajahusse, millest küpsetatud leiba jagatud siis kogu külale.¹⁰³⁹

Huvitav oleks teada, kui kaua need mitmed hundi kehaosad rahvaste hulgas veel kasutamist leidsid, kui kaua püsis usk nende imettegevasse võimesse. Kuigi otseseid andmeid selle kohta ei ole, saab Eestis seda aega kaudselt ikkagi määrata kasvõi Muhumaa hundijahtide kaudu, mille järel naised käisid seal tapetud hundi saba „lüksmas”. Neid jahte peeti seal veel 1850.–1860. aastatel. Või juba nimetatud rahvaarsti Rõõviku Kustase kaudu, kes pidi olema meheks saanud 1880.–1890. aastatel, mil ta juures käidi abi saamas.

Mõnel teiselgi maal püsisid hundi kehaosad sel ajal veel au sees. Näiteks Saksamaal, kus rahvameditsiin kasutanud hundi organeid veel 1870-ndatel aastatel.¹⁰⁴⁰ Sellest teatest 100 aastat varem kirjutasid nii J. B. Fischer – et kasutusel on palju ravimeid hundi verest, maksast, sooltest ja luudest – kui C. Linne – et apteekides tarvitatakse palju hundi kehaosi: liha, rasva, südant, maksa, soolikaid.¹⁰⁴¹ Ka prantsuse entsüklopedistid Denis Diderot ja Jean Baptiste Le Rond d’Alembert kinnitasid oma entsüklopeedia 20. köites (1778: 415) hundist rääkides, et „talupojad ja kütid müüvad apteekritele hundi maksa”.¹⁰⁴²

Rahvaste tavades olid hundi kõrval hinnatud loomulikult teistegi loomade organid ja organismi saadused. Nendest näiteks karu sapp ja kopra nõre on seda veel tänapäevalgi, mida tunnustab ka nüüdisaja meditsiin.

¹⁰³⁶ H II 51, 629 (5) < Vastseliina khk – J. Meister, 1894.

¹⁰³⁷ H II 30, 260 (7) < Rannu khk – A. Tobber, 1899; E, StK 1, 184/5 (8) < Tõstamaa khk – S. Lind, 1921; ERA II 188, 444 (133) < Käina khk – E. Ennist, 1938; ERA II 9, 291 (5) < Käina khk – M. Meiusi, 1928; E, StK 34, 84 (7) < Kursi khk – P. Berg, 1926.

¹⁰³⁸ Чурсин Г. Ф., 1929, с. 9.

¹⁰³⁹ Gesner, C. 1563, S.155; Wolf // Grosses vollständiges... 58. Bd. 1748, S. 509; Гуря А. В. 1997, с. 154.

¹⁰⁴⁰ Der Wolf in Pommer. // Allgemeine Forst- und Jagd-Zeitung. Hrsg. von G. Heyer. Frankfurt am Main, 1873, April, S. 143–145)

¹⁰⁴¹ Fischer, J.B. 1772, S. 329; Linne, C. 1773, S. 222.

¹⁰⁴² Loup. // Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers, Par une Societe des gens de Lettres... // Par D. Diderot... par M. d’Alembert. Tome vingtieme. A Geneve, 1778, p. 415.

Hundist saadav abi ei piirdunud üksnes ta elunditega, vaid seda võis loota ka hundilt endalt. Huntidel on nimelt komme hakata vahel inimesi saatma, omal ajal näiteks voorilisi – vahel kuni talu väravani välja. Kuidas see toimus kord Siberis, Tomski kubermangus, sellest I. Melnikovi mälestuste põhjal. Ta kirjutab: „Kolmandat korda sõidan kuuvalgel ööl Aleksandrovist Tšubulovi külani ja iga kord kogu 25 versta pikkusel teel huntide konvoi saatel. [- - -]. Meie korteež paigutub juba kord välja-kujunenud korra järgi [- - -]. Minust paremale ilmuvad tee lähedale 7, ette 3, taha tükki 5 ja vasakule 2 hunti. [- - -] Kuidas ka hobused ei liiguks, tasa või kiirelt, seavad hundid oma sammud hobuste järgi, rikkumata rivikorda. Peatumisel peatuvad meiega ühtlasi hundid. Meie ja huntide vahemaa on ka alati püsiv, mitte üle 50 sammu. Kõige huvitavam on seejuures, et meie hobused, kuigi iga kord vahetatavad, ei ilmuta mingeid ärevuse tundemärke. 4. jaanuaril, võttes ühes kaks kaheraudset laetud püssi, sõitsin ma välja juba kindla kavaga „kostitada” oma konvoid.” Nii ta ka tegi...¹⁰⁴³

Niisuguses huntide tavas nägid meie esivanemad ühte huntide positiivset külge – kaitsta inimesi üleloomulike olendite: kodukäijate, tontide, vanakurja ja teiste pahade vaimude eest. Seepärast uskus rahvas, et kui hundid tikuvad sinu ligi jooksma, siis on su juures mõni kurivaim, kes sind kiusata püüab.¹⁰⁴⁴ Võrumaal räägiti sellest käitumisviisist nii: „Susi olevat alati inemise hoiitja, kui ta tee käügi pääl ütän käüp. Nii olli üts kõrd mees liinast kodo sõitnu ja kats sutt olliva mitu kümme versta maad temaga kõrvusi käünü – üts ütäl ja tõine tõisel pool. Kui mees jo pea ligi koto olevat saanu üte silla pääle, säääl karanu soe suure röä ja räbinaga, tõini tõisi pooli silda kokko, õkva vana kurja pääle, keda naa nahka pandnu. Jumalast olliva nee soe hoiitjas saadetu, et vana kuri meest õige tee päält essitada es saa. Nii arvap ja usup vana rahvas parhillaki veel.”¹⁰⁴⁵ Usuti sedagi, et hundid olevatki kodukäijate murdjaks loodud ja selleks olevat päris eri liik hunte – toonehundid¹⁰⁴⁶, kes lambaid ei puutuvatki.¹⁰⁴⁷

Hundi tähtsuse ilminguks on veel tema kujutamine lippudel, vappidel ja müntidel. Hundi kui türgi rahvaste tootemlooma pead kujutati nende khaanide lippudel. Nende ihukaitsjadki kandsid hundi nime.¹⁰⁴⁸ Hunt on ka Tšetšeenia vapil sõjalise vapruste, mehisuse ja uljuse sümbolina.¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴³ Мельников И. И. Волчьи сцены (моменты из встреч с волками). // Природа и Охота 1888, декабрь, с. 10–11.

¹⁰⁴⁴ E 33462 (308) < Otepää khk – J. Kukrus, 1897.

¹⁰⁴⁵ H I 6, 772 (5) < Vastseliina khk – J. Sandra, 1895.

¹⁰⁴⁶ Üldse eristasid inimesed meil mitut hundi tõugu, nagu lamba- ja hobusehundid, vene- ja poolahundid, siis metsa-, paju-, susi- jt hundid. Aluseks nende kasv, karvkatte värvus ja pikkus ning käitumine. Rahvaluules eristatud toonehundid olnud valged ja nagu lisatud – lambaid ega ka inimesi ei puutunud.

¹⁰⁴⁷ H I 4, 401 (3a) < Saaremaa – Ed. Kallas, 1874; H III 27, 6 (3) < Lüganuse khk – J. Thomson, 1897.

¹⁰⁴⁸ Иванов В. В. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка // Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка 1975, т. 34, № 5, с. 407.

¹⁰⁴⁹ Волк // Энциклопедия символов, знаков, эмблем. Москва, 2001, с. 98.

Euroopa rahvaste vapiloomad ongi sageli olnud hunt ja karu. Hunt oli seal kui mehisuse sümbol – väsimatu ja vapper sõdur.¹⁰⁵⁰

Hunt oli ka mõnede Eesti- ja Liivimaa aadlisuguvõsade vapiloomaks ja tavaliselt neil, kelle perekonnanimi oli kas Hunt või esines sõna hunt liitsõnas. Näiteks perekonnad v Wolff, v Wolffeld, v Wulf, v Wulffenschild, v Wolframsdorf, kuid ka teistenimelistel aadlikel, nagu krahvid Strogonovid, rüütel Tuveson (Harju vasall a 1325), Like (Eestimaa kodanik a 1359), Zedeler (Tallinna kodanik a 1489) jt.¹⁰⁵¹

Toodud ülevaade hundist meie rahva ülestähendatud pärimustes lubab teda näha loomana, kes ka siin maal on au sees olnud. Enamgi veel. Et temalt on abi ja kaitset otsitud, teda toidetud ja talle ilmselt ka ohverdatud, loom, keda ei tahetud tappa, kellesse kohtumisel suhtuti lugupidavalt – siis kas see juba üksi ei viita millelegi enamale kui lihtsale lugupidamisele?

Nii on hunt täiusliku kiskjana, füüsiliselt tugeva, vastupidava ja vitaalsena, vaimult erksa ja targa loomana valitsenud sajandeid meie esivanemate mõtte- ja tegudemaailma üle. Ka inimene omakorda pole jätnud hundile mõju avaldamata, muutes teda ökoloogiliselt üha plastilisemaks, mille tulemust võiks väljendada üle Eesti tuntud vanasõnaga: „Hundil on ühe mehe jõud, aga üheksa mehe aru.”

8.8. Hunt soendina

Realse kiskja ja tema rollide kõrval on hunt esinenud ka müütilise olendina, kes on elanud indoeuroopa rahvaste kujutluses aastasadu. Nii nagu hundikultuse juured on kaugel animismis ja totemismis, nii pärineb animismist ka usk inimese võimesse moonduda hundiks või mõneks teiseks loomaks.¹⁰⁵²

Animistlikus maailmapildis oli kogu loodus hingestatud, kõik seal leiduv elas: loomad, taimed, puud, põõsad, kivid, vesi, tuli, tuul, isegi taevakehad – neil kõigil pidi olema oma hing ja samad omadused mis inimeselgi. Seega pidi inimene erinema ülejäänud olendeist, ümbritsevast keskkonnast ainult välise vormi poolest – polnud veel piiri inimese ja ülejäänud looduse vahel. Seepärast on mõistetav, et ta võis mõneks teiseks olendiks ka moonduda, võtta soovi korral näiteks looma kuju. Kuid ka vastupidine tee – looma saamine

¹⁰⁵⁰ Wolf // Grosses vollständiges... 58. Bd. 1748, S. 515–516; Grimm, J. Deutsche Mythologie. 2. Bd. Besorgt von E. H. Meyer. Berlin, 1876, S. 557.

¹⁰⁵¹ Baltisches Wappenbuch. Wappen sämtlicher den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter. / Hrsq. von C. A. v Klingspor. Stockholm, 1882.

¹⁰⁵² Euraasia põhja- ja idaosa rahvaste usundis karuks, Kagu-Aasias tiigriks, Hiinas ja Jaapanis rebaseks, Aafrikas lõviks, leopardiks, hüääniks, Lõuna-Ameerikas jaaguariks. (Totemismus // Reallexikon der Vorgeschichte / Hrsg. von M. Ebert. XIII Bd., Berlin, 1929, S. 356. Волкулак. // Энциклопедический словарь. Т. VII. 1892, с. 42. Животные. // Мифы народов мира. Энциклопедия. / главн. ред. С. А. Токарев. Т. 1. Москва, 1987, с. 443. Оборотничество. // Мифы народов мира. т. 2. 1988, с. 235.)

inimeseks – pidi olema võimalik. Võimet muuta oma kuju ei omandanud aga üksi elavad ja nende hinged. Ka surnud inimeste hingedel oli võime võtta looma kuju ja elada temas edasi.¹⁰⁵³

Sellest omadusest, võimest moondada end hundiks, kirjutasid juba antiikautorid. Ajaloo isaks nimetatud kreeklane Herodotos kirjutab oma „Historia“ IV raamatus (p 105) Sküütiast ja sealsest rahvast neureritest, kes olevat kuulsad võlurid. Seal elavate sküütide ja helleenide järgi moondub iga neurer igal aastal korra mõneks päevaks hundiks, mille järel ta jälle endise kuju tagasi võtab.¹⁰⁵⁴ Kuigi juba Plinius Vanem pidas inimese võimet moonduda hundiks ebatõenäoliseks, usuti sellesse endiselt.¹⁰⁵⁵ Eriti pimedaja lõpul, XVI–XVII sajandil levis see usk laialdaselt Euroopas, sealhulgas ka Baltikumis.¹⁰⁵⁶ Usust võimesse moonduda hundiks sai siis juba haiguslik nähe, mida nimetati antiikajast pärineva kreeka keelse sõnaga lükantroopia (*Lycanthropie*), ja inimesi, kes võisid võtta hundi kuju, lükantroopideks. Ilmusid välja hullumeelsed, kes kujutlesid end olevat moondanud loomadeks, peamiselt huntideks, kaetud karvade, varustatud küüniste ja kihvadega. Sel ajal, eriti XVI sajandi teisel poolel sai see hullus kohati, eriti Prantsusmaal, päris epideemilise loomu. Need inimesed kinnitasid, et oma õistel käikudel rebisid nad tükkideks loomi ja inimesi, eriti lapsi. Külades jooksid nad neljakäpukil ringi, ulgudes ja haukudes. Neid jälitati ja neile tehti isegi ajujahte. Tabamise järel ootas neid muidugi tuleriit...¹⁰⁵⁷

Libahuntidest räägiti ja kirjutati. Kirjutasid Kesk- ja Lääne-Euroopast ning Skandinaaviast pärit mehed, kelle teoste kaudu sai selle poolest kuulsaks ka vana Liivimaa,¹⁰⁵⁸ ja veel sedavõrd, et seda hakati pidama lausa libahuntide kodumaaks.¹⁰⁵⁹

Selle „teene“ oli Liivimaale teinud rootslane Olaus Magnus, kes oma suurteose 18. raamatus Liivimaa huntidest rääkides märkis ühtlasi siinset libahuntide rohkust ja nende tehtavat kahju, mis olevat isegi suurem pärishuntide tehtavast kahjust.¹⁰⁶⁰ Nii ta kirjutaski, et Kristuse sünnipäeva paiku koguneb siin vastu ööd ühte kohta suur hulk hunte, kes varem on olnud inimesed, et veel

¹⁰⁵³ Харузин Н. 1905, с. 41–42.

¹⁰⁵⁴ Herodot's von Halikarnass Geschichte / Übersetzt von A. Schöll. Viertes Bändchen. P. 105. Stuttgart, 1829, S. 497–498.

¹⁰⁵⁵ Die Naturgeschichte... 2. Bd., 8. Buch. P. 34, 1881, S. 106.

¹⁰⁵⁶ Libahunt. // Eesti rahvakultuuri leksikon. 1995, lk. 133.

¹⁰⁵⁷ Ликантропия. // Энциклопедический словарь. Т. XVII А. С.-Петербург, 1896, с. 670.

¹⁰⁵⁸ Donecker, Stefan. Livland und seine Werwölfe. Ethnizität und Monstrosität an der europäischen Peripherie, 1550–1700. // Jahrbuch des baltischen Deutschtums 2009. Bd. LVI. Lüneburg 2008, S.83–98.

¹⁰⁵⁹ Kas siit mitte ei pärinegi libahundi soomekeelne nimetus – *vironsusi*?

¹⁰⁶⁰ R(usswurm), C. Ueber Wehrwölfe // Das Inland 1838, N 17, 27. April, S. 261–262; Bruiningk, H. Der Werwolf in Livland... // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. 22. Bd., Riga, 1924–1928, S. 175; Loorits, O. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949, S. 311.

samal ööl inimesi rünnata ja tappa.¹⁰⁶¹ Kui suurt tähelepanu tema 1555. aastal Roomas ilmunud teos Euroopas äratas, pole teada, kuid ta ei olnud siiski esimene, kes Liivimaa libahuntidest kirjutas. Teadaolevalt oli selleks sakslane, teoloogiaprofessor Sebastian Münster, kelle kuueköiteline põhjalik maailmakirjeldus „Cosmographia universa” ilmus Olaus Magnuse omast 14 aastat varem (1541. Baselis).¹⁰⁶² Raamat tõlgiti ka ladina, prantsuse ja itaalia keelde. Üldse ilmus teosest kuni 1650. aastani 46 trükki, sh 27 saksakeelset.¹⁰⁶³ Teose 5. raamatus Liivimaa rahvast, tema uskumustest ja kommetest rääkides lisas Münster, et sel maal on palju nõidasid, kes tunnistavad, et võivad moonduda huntideks, siis inimestele kahju teha ja seejärel jälle inimeseks tagasi saada.¹⁰⁶⁴

Edasi kirjutasid Liivimaa libahuntidest siin 1580.–1590. aastatel reisinud mehed – Ulmist pärit Samuel Kiechel ja Strassburgist pärit Johan David Wunderer. Mõlemad märkisid siinsete nõidade suurt hulka, kes huntide kujul ringi jooksevad ja elanikkonnale suurt kahju tekitavad.¹⁰⁶⁵ Nende järel kirjutasid seda ka juba kohalikud autorid: kroonikud Franz Nyenstedt (1540–1622) ja Christian Kelch (1657–1710) ning Kuramaa superintendent pastor Paul Einhorn (?–1655). Üksmeelselt märkisid nad siin valitsevat uskumust, et nõiad võivad moondada inimesi huntideks ja et see uskumus on siin maal üldine, nagu toonitas P. Einhorn.¹⁰⁶⁶

Kõige põhjalikumalt kirjutas Liivimaa libahuntidest aga prantsuse õigus-teadlane Jean Bodin, kelle sulest ilmus Strassburgis 1591. aastal traktaat „De Magorum Daemonomania”. Selle kirjutamiseks sai ta siit andmeid Saksi kuurvürsti agendilt Hubertus Languetuselt ja teistelt usaldusväärsetelt isikutelt ning kaupmeestelt, kes on Liivimaal käinud ja siin kaubelnud, nagu ta väljendas. Nendelt saadud andmete põhjal maalibki J. Bodin oma pildi Liivimaast ja selle libahuntidest. Et iga aasta jõulukuu lõpul kogunevad tuhanded nõiad ühte teatud kohta, kust minnakse oma pealiku järel läbi oja. Selle teisel kaldal moonduvad nad huntideks, ründavad seejärel inimesi ja koduloomi ning teevad muud üli-suurt kahju. 12 päeva pärast tulevad nad selle oja juurde tagasi ning saavad jälle inimesteks. Kõike seda Liivimaa inimesed ka uskuvat. Lõpuks lisas Bodin, et paljud hundiks jooksmise juhtumid on siin kohtus tõendamist leidnud, süüdlased ise oma süüd ka tunnistanud ja seepärast surma mõistetud.¹⁰⁶⁷

Jah, neid protsesse, kus süüalused veeproovi ja piinamistega pidid lõpuks oma „süüd” tunnistama, tol ajal siin oli, kuid neid ei olnud palju. H. v

¹⁰⁶¹ Magnus, O. 1976, s. 91–92.

¹⁰⁶² Münster, Sebastian // Der Grosse Brockhaus. 13. Bd. 1932, S. 49.

¹⁰⁶³ Münster, Sebastian // Grosses vollständiges Universal-Lexicon... 22. Bd. 1739, S. 446–448.

¹⁰⁶⁴ Münster, S. Cosmographie... Das fünffte Buch. s.l.s.a. S. 1303.

¹⁰⁶⁵ Adlung, Fr. 1846, S. 376–377; Johann David Wunderers Reisen... 1812, S. 226.

¹⁰⁶⁶ Franz Nyenstädt's Livländische Chronik... Riga und Leipzig, 1837, S. 11; Kelch, Chr. 1695, S. 29; Ueber die religiösen Vorstellungen... 1857, S. 79.

¹⁰⁶⁷ Bodin, J. De Magorum Daemonomania. Vom aussgelassnen wütigen Teuffelsheer / allerhand Zauberern, Heren und Herenmeistern, ... Strassburg, 1591, S. 122.

Bruiningki, O. Looritsa, Maia Madari ja teiste uurimuste alusel moodustasid süüdistused libahundina kahju tegemises ülejäänud teadaolevate nõiaprotsesside hulgast Eestis alla 10%, mis jäid põhiliselt XVII sajandisse.¹⁰⁶⁸ Paljud nendestki olid tüüpilised nõiaprotsessid, kus libahundiks käimine esines ainult kõrvalmotiivina, nagu järgnevast 1623. aasta protsessist näha. Enamlevinud süüdistused Eesti nõiaprotsessidel olid hoopis inimeste haigeks või vigaseks, isegi surnuks nõidumine, ka loomade haigeks või surnuks nõidumine, kuradiga suhtlemine jt.¹⁰⁶⁹

Mainitud 1623. aasta protsess toimus Harjumaal Keila kihelkonnas Mere-mõisa mõisas. 24. juulil kaebas Tuula küla mees Erik kohtunikele, et Klatti Jaak talle Tallinna kõrtsis õllesse ussi nõidunud. Seega olla Jaak nõid. Välja kutsutud Jaak muidugi eitas süüdistust. Teda piinati ja neljanda piinamise järel tunnistas Jaak veel sedagi, et ta Henriku naise Annega ka hundiks käinud. Nelipühi laupäeva õhtul läinud ta põllule, kus saanud Annega kokku, ja Ann moondanud seal mõlemad hundiks. Seejärel kutsus kohus ette Anne, kes seda muidugi eitas. Ka teda piinati ja lõpuks pidi temagi tunnistama, et on neli aastat hundiks käinud ja peale ühe hobuse, kelle murdmisel tal kaks Risti kihelkonna meest abiks oli, on ta murdnud ainult väiksemaid loomi. Hundi nahk olla tal peidus põllul kivi all. Siis tunnistas ta veel, et ka ta mees vahel hundiks, vahel karuks käib, sest nägi, kuidas ta mees kodust metsa lahkus ja seal enese hundiks moon- das. Järgmisel päeval küsis Keila pastor Badwitz naiselt, kas ta jääb oma tunnistuste juurde. Ta jaatas. Samas aga võttis ta oma mehe süüdistamise tagasi, sest teinud seda piinamise järel. Mõlemad kohtualused, Jaak ja Ann, läksid tule- riidale... Jaak süüdistatuna nõidumises, Ann libahundiks käimises.¹⁰⁷⁰

Levinud arvamuse järgi (Luce, 1827; Russwurm, 1838; Eisen, 1919; Loorits, 1949) pärinevat eestlaste kujutlused libahuntidest ja usk nendes peamiselt sakslastelt, kellel oli libahuntide ilmumise ajaks jõulude ja kolmekuninga- päeva vaheline periood.¹⁰⁷¹ Nii oli see valdavalt ka meil. Kinnitust sellele seisukohale saab nii eespool tsiteeritud Olaus Magnuse ja J. Bodini tööde kui ka eesti libahundimuistendite abil, kus on rohkem teateid selle kohta, et libahuntide tegutsemisaeg oli detsembris või jõulude ajal. Kuid mõjutusi tuli ka idast. Olgu selle näiteks ka nõia poolt huntideks moondatud pulmaliste motiiv, mis on tuntud nii venelastel, ukrainlastel ja teistel slaavi rahvastel kui ka eestlastel.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁸ Bruiningk, H. 1924–1928, S. 163–164; Loorits, O. Grundzüge... I. 1949, S. 311; Madar, M. Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini // Religiooni ja ateismi aja- loost Eestis. Artiklite kogumik III. Tallinn, 1987, lk. 136.

¹⁰⁶⁹ Madar, M. 1987, lk. 136 jj.

¹⁰⁷⁰ Winkler, R. Über Hexenwahn und Hexenprozesse in Estland während der Schweden- herrschaft // Baltische Monatsschrift / Hrsg. von Fr. Bienemann. 67. Bd. 5. Hf. Riga, 1909, S. 327–329; Eisen, M. J. Eestimaa nõidade põletamine // Agu 1923, N 49, lk. 1587–1590.

¹⁰⁷¹ Luce, J. W. L. v. 1827, S. 65; R(usswurm), C. Ueber Wehrvölfe. 1838, S. 261–262; Eisen, M. J. Eesti mütoloogia. Tartu, 1919, lk. 38; Loorits, O. Grundzüge... I. 1949, S. 311; Wuttke, A. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin, 1900, S. 278.

¹⁰⁷² Ермолов А... III Животный мир в воззрениях народа. 1905, с. 447; Новичкова Т. А. Русский демонологический словарь. Петербург, 1995. с. 115–116.

„Saunaeite pole pererahva pulma kutsutud. Saatnud siis tütre pulmamajja, kes seal pulmalised huntideks moondanud.”¹⁰⁷³ Või libahundiks saamise kaks võimalust, mis tuntud nii eestlastel kui venelastel: a) nõid moondab end ise selleks ja on hunt ainult öösel ning b) inimese moondab hundiks nõid.¹⁰⁷⁴

O. Loorits oletab, et eestlaste vanimad kujutlused libahuntidest võivad tagasi ulatuda juba muinasaega, mil venelaste vahendusel jõudis Bütsantsist siia mõningaid lükanthropia motiive.¹⁰⁷⁵ Tõenäoliselt olidki slaavi mõjud Eestis varasemad, seda juba enne sakslaste siiatulekut olnud ajalooliste sidemete tõttu. Moeasjaks sai libahundiks käimise usk aga alles hiliskeskajal, mil nii libahundi kui teiste nõiaprotsesside klassikaline periood oli aastatel 1450–1700.¹⁰⁷⁶ Et kujutelmad libahundist on Baltimaile tulnud teiste rahvaste vahendusel, mitte pole siin sündinud, nagu oletas O. Loorits, väites et algupärasele eesti usundile polnud iseloomulik mitte inimese kehaline moondumine mingiks loomaks, vaid nii elava kui surnud inimese hinge lahkumine kehast, ta rändamine ja ka siirdumine (ird- ja siirdhing) mõnesse loomasse, sealhulgas hundisse, ja seal edasi elamine. Moondumise kujutelm sai meil sündida ikkagi germaani ja slaavi mõjudel.¹⁰⁷⁷

Eesti rahvaluule eristab mitut liiki hunte: harilikud metsahundid oma tõugudega ning liba- ja toonehundid. Viimastest oli põgusalt juttu eelnevas peatükis. Lisada võib nende kohta veel seda, et kuna nad lambaid ei murra, siis saavad nad süüa taevast Püha Jürilt ja seda kaks korda aastas: talvel küünlapäeva aegu ja sügisel mihklipäeva laupäeva öösel.¹⁰⁷⁸ Küll aga murravad lambaid ja teisi koduloomi libahundid. Nimesid oli neil peale liba ja soendi veel teisigi: inimese-, kodu-, eba-, nõia-, vaimu-, põrgu-, rukki-, soo-, puusterhunt, kuid ka ahjupealne, kaputjalg, vilbus, sumpur, aalialune jt. Peale selle, et nõid võib ühe inimese libaks moondada, tunneb rahvas ka võtteid ja salasõnu, kuidas end ise selleks moondada. Tuntuim viis nii eestlastel kui germaani, slaavi ja teistel rahvastel oli endale hundi naha pealevõtmine ja vastavate võlusõnade lausumine.¹⁰⁷⁹ Lisaks sellele on tuntud olnud järgmised moodused: a) lasta kolm korda üle pea uperpalli (< Karja), b) joosta vastupäeva kolm korda ümber kivi (< Tori), c) roomata kolm korda puu juure alt läbi (< Käina), d) käia neljakäpakil kolm korda ümber kivi (< Vigala), e) käia vanal kuul kolmel neljapäeva ööl kivi peal (< Tori), g) ronida tagurpidi kolmel neljapäeva õhtul kõvera puu

¹⁰⁷³ ERA II 62, 225/6 (37) < Lääne-Nigula khk – R. Põldmäe, 1933; Eisen, M. J. 1919, lk. 35.

¹⁰⁷⁴ Eisen, M.J. 1919, lk. 35; Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. Т. 3. Москва, 1869, с. 530.

¹⁰⁷⁵ Loorits, O. Grundzüge... I. 1949, S. 311

¹⁰⁷⁶ Hunnius, Fr. Ueber Hexenprocesse // Baltische Monatschrift, 42. Bd. Reval, 1895, S. 53.

¹⁰⁷⁷ Loorits, O. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1990, lk. 38–39, 42.

¹⁰⁷⁸ H III 27, 6 (3) < Lügänuuse khk – J. Thomson, 1897; Loorits, O. Vanarahva pärimusi. Tartu, 1934, lk. 31.

¹⁰⁷⁹ Schrader, O. Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. 2. Bd. Berlin und Leipzig, 1929, S. 667.

alt läbi (< Suure-Jaani) jne. Kõiki neid toiminguid pidid saatma vastavad sõnad, nagu: „Niibes, naabes, nahk pääle, kiibes, kaabes, kõrvad pähe, siibes, saabes, saba taha!” (< Tori) või „Niuh, nauh, nahk selga, kiuh, kauh, karvad peale, siuh, sauh, saba taha!” (< Hageri). Oli veel teisigi teid. Näiteks ühel 1636. aastal Kurna mõisas (Jüri kihelkond) toimunud protsessil teatas kaebealune Marret: „Üks vana naine viis minu metsa, andis mulle seal süüa magusaid juuri ning seejärel käisime koos hundiks.”¹⁰⁸⁰ Nii oli võimalik saada libahundiks, kes välimuselt pidi olema pea samasugune kui pärishunt, kuid siiski mõningate erinevustega. Kas olid tal esijalad tagajalgadest lühemad (< Karja), oli tal valge rind või kaelaalune (< Martna), puusal paljas paik (< Karksi) või mingi muu eriline tunnus. Kui niisugune hunt vette vaatab, paistab peegeldusest inimese nägu (< Vastseliina). Veel räägiti, et libahunti tappa ei saavatki – püss ei lähe lahti (< Karja), või kui teda lasta, siis ainult hõbekuuliga. Koeradki ei minevat talle kallale. (< Saarde). Et libahundist jälle inimeseks tagasi saada, tuli teha sama toiming, kuid vastupidises suunas – joosta jälle kolm korda ümber kivi, kuid päripäeva, või käia neljakäpakil kolm korda ümber kivi, kuid tagurpidi ja ikka sõnadega: „Siuh, sauh, saba tagant, kiuh, kauh, karvad pealt, niuh, nauh, nahk seljast!” Lähevad need sõnad meelest, ei saagi enam inimeseks tagasi, jäädkki hundiks. Pidid aitama ka lihtsamad võtted – kui keegi lööb libahunti pihlakast kepiga (< Karja), viskab talle võrgu kaela (< Lüganuse) või sirbi selga (< Põlva), riputab ta jälgedesse tahma (< Võru) või nimetab ta nime. Näiteks: „Liisu, kuhu sa lambaga lähed?”¹⁰⁸¹ Nõidusest vabastab libahunti ka leib (< Keila) või siis aeg – teatud aastate järel saab ta taas inimeseks (< Koeru).

Mitte üksi hundiks ei võinud moonduda. Meil tuntakse ka libakaruseid (< Setu), libaoinaid (< Võru), libakalaseid (< Puhja), libakonni (< Vastseliina) ja teisi libaloomi.

Usk libahuntidesse püsis rahva hulgas kaua. Veel XIX sajandi 20. aastatel oli sellesse uskujaid, nagu O. W. Masing kirjutas. Sellekohane katkend leidub tema *Marahwa Näddala-Lehes* (11. jaanuar 1822, lk 15). Ta kirjutas: „Mis võib kül hulleml olla, kui se, et sedda uskuda, et nõid ennast ehk tõist hundiks jõuaks muta, et kui hunt pilla peal käia? Õmmetige innimesed sedda kauagi tõeks piddanud, ja veel praego mitmed sedda tõeks peawad...”

Kui uskuda vene XIX sajandi ja XX sajandi alguse autoreid, püsis usk libahuntidesse seal veel vähem kui saja aasta eest. Nii kirjutas 1891. aastal N. Ivanitski ajakirjas rahvausust Vologda kubermangust, et inimese moonustumist loomaks või puuks peetakse seal endiselt võimalikuks. Kõige sagedamini muidugi hundiks, kuid mõnikord ka karuks või konnaks.¹⁰⁸² Analoogilisi näiteid mitmest teisest Venemaa kubermangust tõi ka S. Maksimov (1912): „Usk libahuntidesse esineb rahva hulgas veel praegugi, kuigi mitte sellisel

¹⁰⁸⁰ Madar, M. 1987, lk. 138.

¹⁰⁸¹ Е 60378 (4) < Paslepa – P. Ariste, 1927.

¹⁰⁸² Иваницкий, Н. Вера в превращения. // Этнографическое обозрение 1891, No 3, с. 227.

määral kui see oli mõni aeg tagasi” (Smolensk). „On mõned vanamehed, kes räägivad, et libahundid on olemas” (Novgorod). „Talupojad usuvad nendesse ja kardavad neid” (Rjazan). „Inimesed usuvad libaloomadesse ja kujutavad neid sigadena, lehmadena, koertena, kitsedena” (Saraatov). „Usutakse, et sürjanite (nüüd komid) hulgas on veel nõidu, kes võivad inimesi huntideks moondata” (Vologda).¹⁰⁸³

8.9. Hunt kujundlikus keelekasutuses

Sõna „hunt” suhteliselt sage esinemus keelekasutuses annab tunnistust selle kiskja olulisusest esivanemate elus, kus karjakasvatus oli üks põhietaladest. Tema nimi on paljude koha- ja taimenimede koostisosaks, seda võib leida ehituslikes ja tehnikaalastes terminites ning mõistetes, samuti võrdlusalusena kõnekäändudes.¹⁰⁸⁴

Järgnevatest keelekujunditest võiks esmapilgul arvata, et hundist on tehtud kogu inimpahede, inimese halva iseloomu ja käitumise, isegi tema ebameeldiva välimuse võrdkuju – süüdistatuna omadustes, mida sel loomal pole ja ei saagi olla.

Nii see päris ei ole. Kuigi ta märgib siin karjakahjustajana ja omal ajal ka inimesele ohtlikuna üht ebameeldivat looma, pole need keelekujundid otseselt mõeldud ta süüdistuseks, vaid rohkem mõtte võimendamiseks, teravdamiseks ja piltlikustamiseks. Nii on ta muinasjuttudeski kohtlane ja rumal – inimene näitab seal oma suhtumist temasse, kuigi ise hästi teab, et tegelikkuses on teisiti.

Milles siis hunti on süüdistatud? „Just nagu susi, sööb ja salgab!” või „Ära sa hunti usu!” või „Käi hundale oma jutuga!” Nii iseloomustati valelikku inimest.

„Ta on nagu hunt!” öeldi häbematu, jultunud inimese kohta.

„Lamba nägu, (aga) hundi tegu!” või „Lamba silmad, (aga) hundi hambad!” või „Silma ees mesi, seljataga susi!” Nii kirjeldati kahepalgelist inimest.

„Hunt lambanahas!” See käis salakavala inimese kohta.

„On ikka susi küll!” räägiti pahatahtlikust inimesest.

„Kade nagu susi!” või „Tõmbab kui hunt!” öeldi ahnitseja ja varga kohta.

Vastukaaluks venelase suu läbi: „Hunt varastab näljast, inimene kadedusest!” või „Söönud hunt on taltsam ahnest inimesest!”¹⁰⁸⁵

„Vihane kui hunt!” käis tigeda ja kurja inimese pihta.

¹⁰⁸³ Максимов С. В., Быков П.В. Собрание сочинений. Т. 18. Нечистая сила – Неведомая сила. С.-Петербург, 1912, с. 122–123.

¹⁰⁸⁴ Nende väljendite allikat vt: Saareste, A. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm 1958–1963, lk-d 27, 109, 116, 141, 166, 180, 243, 245, 333, 375, 393, 410, 512, 517, 521, 522, 545, 546, 549, 550, 702, 726, 742, 899, 912, 918, 1008, 1011, 1016, 1044, 1094, 1136, 1297. Ehk: I: 27, 375, 545, 546, 726, 1094; II: 166, 180, 1044, 1136; III: 109, 116, 245, 333, 393, 410, 512, 702, 742, 899, 912, 1008, 1011, 1016, 1297; IV: 141, 243, 517, 521, 522, 549, 550, 918.

¹⁰⁸⁵ Ермолов А. ... III Животный мир в воззрениях народа. 1905, с. 256.

„Üksluine kui hunt!” Nii iseloomustati igavat inimest.
„Susiluu!” öeldi saamatu ja pikaldase inimese kohta.
„Justkui puuhunt!” või „Puine hunt!” käis tuima ja kohmaka inimese kohta.
„Silmad põlevad kui hundil!” Nõnda räägiti terava silmavaatega inimesest.
„Suule kui hunt, tööle kui sant!” Nii iseloomustati lobisejat, kuid laiska inimest.

„Lõksutab lõugu (hambaid) kui hunt!” või „Suu lukun kui hundil!” Nii öeldi kas siis lobiseja või pidevalt vaikiva inimese kohta. Viimase kohta öeldi ka: „Hunti näinud olema” või „Hunt on läbi põõsa sind vahtind”, kui olid hääle kaotanud.

[Kommentaar: hundi silmadele, ta pilgule on rahvad omistanud kahjulikku mõju. See kajastub vastavates vanasõnades ja kõnekäändudeski, nagu „Ta nägi hunti” või „Hunt nägi teda” – nii räägiti inimesest, kes aina vaikis. See juhtub siis, kui hunt näeb inimest esimesena – siis kaotab inimene hääle, isegi liikumisvõime. Küttil ei minevat püsski lahti.¹⁰⁸⁶ Hundi pilgu hüpnotiseerivale mõjule alluvat ka loomad. Juba Plinius kirjutas, et hobune, kes juhuslikult astub hundi jäljele, kangestub ja võib kõngedagi, kui ta seljas istub ratsanik.¹⁰⁸⁷

„Ulub kui hunt!” või „Sa nagu hunt ulud!”

„Mis hundi käes, see hundi suus, mis hundi suus, see hundi kõhus, mis hundi kõhus, see hundi perses!” Nõnda räägiti raiskaja, pillaja inimese kohta.

„Näljane kui hunt!” või „Käänab sisse kui hunt!” või „Sööb kui ruhnu hunt!” Nii iseloomustati suure söögiisuga inimest.

„Hunt laps!” või „On kua üks hundiruug!” öeldi sõnakuulmatu lapse kohta.

Sama tüüpi väljend on ka „hundi söömaaeg”, mis käis viletsa ja kõhna looma kohta.

„Ega susi soe hanna pääle situ!” või „Ega hunt hunti murra!” tähendas, et üks sulist ei pidanud reetma.

„Just nagu hundi käes olnud!” Nõnda lausuti korratu, hooletu ja lohaka inimese kohta.

„Kole nagu põrgu hunt!” Nii hinnati hirmuäratavat, jälki inimest.

„Sa ei kelbä mädänd mujale kui hundiaugu pääle süötteks!” Sinna pidi sobima raiskuläinud, üleliigne inimene.

Hundi nimi pole muidugi ükski inimpahede võrdkujudes. Seda esineb ka neutraalsemas kõnepruugis, aluseks kas siis tõsielu sündmused, hundi bioloogia, kahjuteod, ohtlikkus, talle jahipidamine või muu. Nendest paljud väljendid käibivad veel tänapäevalgi, nii nagu on hundi nimi jäänud püsima taime- ja paljudesse kohanimesesse üle Eesti.

„Hunt käis selles peres murdmas” öeldi juhul, kui peretütrel tuli kosilane.

„Hunt viis lamba ära”, s.t keegi kosis peretütret.

„Hundihända (hunthända) ajama” tähendas tütarlapse käimist sugulaste ja tuttavate pool veimevaka jaoks viina vastu ande kogumas.

¹⁰⁸⁶ RKM II 225, 16/7 (13) < Sangaste khk – E. Tampere, 1967.

¹⁰⁸⁷ Die Naturgeschichte... 5. Bd., 28. Buch. P. 44, 81, 1882, S. 50, 81.

„Hunt kiskus teda (seda tüdrukut)” – tüdrukust, kes oli poisi juures maganud; ka raseda kohta.

„Hundi tehtud (laps),” lausuti tüdruku lapse kohta (kel ju isa pole).

„Oled sa hunti näinud?” või „Oled sa hundi käes olnud?” või „Hunti nägema”, s.t mehega koos elanud või koos elama.

„(H)all hunt tuleb sisse!” öeldi külma õhu tulekul tuppa, kui uks lahti tehti.

„Nagu hundi laut” või „Tuba külm kui hundi laut” sõnati väga külma ruumi kohta.

„Tee, et hundid söönud ja lambad terved!” – soovitus leida kuldne kesktee.

„Ole hunt ehk ole karu, pea ikka oma aru!” s.t kui sul võim käes, ära pruugi seda kurjasti.

„Kes susi suule, too karu tööle” – inimene, kes taibuka ütlemisega, see ka tubli tööle.

„Ega töö hunt ole, et metsa jookseb,” nii öeldi puhkama istudes.

„Hunti laskma” või „Poole hunti ära viskama”, s.t purjutama.

„Ta on hunti näinud!” – ta on jooanud.

„Hundikaigast andma” – peksma.

„Mine hundale!” ehk kasi minema.

„(H)unt tule appi!” öeldi puhul, kui midagi rasket oli vaja tõsta või lükata.

„Hundi sabaga mõõtnud.” See oli ebamäärase kaugusega tee.

„Hundisabaga ehk hunt oma hännaga” – tee sinna on hundi mõõtes umbes 10 versta.

„Hundi teed minema” – minema hiilima.

„Hundi pulmad” või „Hundid peavad pulmi” lausuti juhul, kui vihasaju ajal päikest oli näha.

„Hundi hais juba juures,” öeldi vanatüdruku kohta.

„Vana hunt, kõva kont” käis vana inimese pilhta.

„Ta on (üksinda) nagu hunt” – üksiku inimese kohta.

„Hundi karva (hall) või (h)all kui hunt.”

„Hunti vahtima” – reel või vankril selle tagaosas sõites seljaga hobuse poole istuma.

„Sitke nagu hundi liha” öeldi sitke asja puhul.

„See nagu hundi sööt, (mis neile taevast visatud),” räägiti mõnest kagarast asjast.

„Tuli kui hundi silm” tähendati väikese lambi kohta, mis andis nõrka valgust.

„Jusku libahunt jookseb mööda metsa” märgiti loomast, kes palju jooksis ja ei söönud.

„Maja metsa padrikus just nagu (h)undi pesa.”

„Hädas nagu hunt aianurgas!” räägiti inimesest, kes oli sattunud väljapääsmatusse olukorda.

„Kus koeral kodu või hundil öömaja?” See käis hulguse kohta.

„Kõige kiskjam loom” ehk tulekahju.

„Hundi tagumine jalg” ehk väga kaugelt sugulane.

„Hundiseadus” ehk kiskjalik, ebainimlik seadus.
 „Hundimoraal” ehk ebainimlikkus, kiskjalikkus.
 „Hundipass” ehk vallandamine, minema ajamine.
 „Hundimoon” ehk karistus, peks, nahatäis.
 „Hundijutt” ehk petujutt, luiskamine.
 „Hundituline” ehk viin.
 „Hundijalavesi” ehk puskar, viin.
 „Hundiratas” ehk keha ring üle kätelseisu kõrvale.
 „Hunditervis” ehk väga hea, raudne tervis.
 „Hundiisu” ehk suur isu, aplus.
 „Hundikurk” ehk sünnipärane suulaelõhe.
 „Hundihänd” ehk ungas, aken.
 „Hundipadrik” ehk tihe, risune padrik.
 „Hundisavi” ehk sinisavi, pottsepasavi.
 „Hundikuu” ehk veebruar. Mõnel pool ka detsember, jaanuar.
 „Hundi- ehk susiluu” – sõimu- ja vandesõna.
 „Hundi- ehk soepoeg” (või susiroog) – sõimu- ja vandesõna.

Sõnaga „hunt” on veel tähistatud: 1) viiest vihust koosnevat kaerahakki. Hundis on neli vihku ja üks vihk põigiti peal (Viru-Nigula); 2) veerandit toopi viina (0,3 l); 3) nooda tiiva otsa; 4) villade lahutamise masinat. Siit ka mõiste „huntima”, mis tähendab villu nn hundi abil villatööstuses lahutama; 5) väikest tähte (*Alcor*) Suure Vankri tähtkujus (asub Härja kõrval); 6) meditsiinis nahapõletikku, haudumust ja 7) metsanduses teisi puid lämmatavat puud.

„Susijalg, soejalg, susijalga aed, soejalaga aed, soeaed, hundiselga aed” oli lattidest hõre aed. Soohundiks nimetati kahe rattaga käru, millega veeti heinamaal heina kokku. Susihänd oli vankri telgede vahepuu. Hundi keskpaigaks kutsuti puuvitstest aisa pärasid regedel, mis tihti teel katki läksid, neid olla talvel hundid näljaga söönud.¹⁰⁸⁸ Hundi- ehk soesari oli hõre sari ning hunditõri karjapasun huntide peletamiseks.¹⁰⁸⁹

Hundi nimi esineb ka taimenimedes. Näiteks perekond hundihammas (*Astragalus L.*), viiest liigist koosnev rohttaim; perekond hunditubakas (*Hieracium L.*), väga paljudest liikidest koosnev rohttaim; perekond hundiuba (*Lupinus L.*), neljast liigist koosnev rohttaim; perekond hundinui (*Typha L.*), kahest liigist koosnev soo- ja kaldataim.

Ka üks pajuliik – põõsaspaju (*Salix rosmarinifolia L.*) – kannab hundipaju nime. Siis veel rahvapärased nimetused: hundimari ehk ussilakk, hundituss ehk murumuna, hundipiim ehk üks seeneliikidest jt.¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ ERA II 200, 149 (7) < Tallinn – G. Kallus, 1938.

¹⁰⁸⁹ Saareste, A. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I. Stockholm, 1958, lk. 27, 375, 545, 546, 726, 1094; Op. cit., II 1959, lk. 166, 180, 1044, 1136; Op. cit., III 1962, lk. 109, 116, 245, 333, 393, 410, 512, 702, 742, 899, 912, 1008, 1011, 1016, 1297; Op. cit., IV 1963, lk. 141, 243, 517, 521, 522, 549, 550, 918.

¹⁰⁹⁰ Eesti taimede määraja. Tallinn, 1966, lk. 206, 234, 718, 856, 1066.

Veel enam on hunt esindatud Eesti kohanimes. Küll küla- ja talunimes: Hundilaane, Hundisaare, Hundimäe, Hundisoo (talud Põlva-, Järva-, Lääne-, Saare- ja Tartumaal), isegi autobussipeatuste ja tänavanimedes (Hundi tee, Hunditee põik, Hundiaugu tee).¹⁰⁹¹ XVIII sajandil oli Türi-Alliku mõisal kaks hundinimelist karjamõisa: Undisaar ja Soemeggi.¹⁰⁹² Ka üks meie saari kandis kunagi hundi nime. See oli Aegna, mida keskajal nimetati Wulf'iks Wolfsoen'iks, rootsi nimena ka Ulf'iks.¹⁰⁹³ Samas lähedal Tallinna Kalamaja kandis on mere ääres kitsas maateravik, mis kandis Undipää poolsaare, ka Hundipea nuka nime.¹⁰⁹⁴

Kõige mitmekülsemalt on ta esindatud aga maastikuosades: Hundisoo, Hundilaas (koht Leie küla all Kolga-Jaani kihelkonnas, kus vanasti olnud palju hunte)¹⁰⁹⁵, Hundilageda (suur lagesoo Kakerdaja raba ääres, kus talvel hundid ulusid)¹⁰⁹⁶, Hundiseljak (soodevaheline metsaseljandik Kolga küla lähedal Kuusalu kihelkonnas, kus hundid tavatsesid liikuda)¹⁰⁹⁷, Hundivarik (mets Tartumaal Võnnu vallas), Hundimets ja Hundiluha (kohad Vara vallas Tartumaal), Hundimägi (soo ja raba vaheline vallseljak Jõgevamaal Laiuse vallas), Hunt-nõmme (männimets Harjumaal Kolga vallas), kuid ka Soelaane, Soesaare (küla Põlvamaal), Soemets, Soepussumets (koht Valgamaal Keeni vallas, kus varem oli palju hunte), Soeniit, Soemägi, Soevarik jt. Viimase nime kohta kirjutab Fr. Tuglas „Väikeses Illimaris“ nii: „See oli väga ammu, suure katku ajal. Mõis ja vald surid, kõik surid, ei jäänud enam palju kedagi. Ja siis metsa äärde nad maeti, suurtesse ühishaudadesse. Õhtuti tulid hundid kokku ja nende ulgumine kostis mõisani. Ning sellest see nimigi – Soevarik.“¹⁰⁹⁸

Nii need kohanimed tekkisid, kui hunte veel arvukalt oli. Nii tuli hunt meie keelepruuki – ta oli loodusjõud, kellest inimene ei saanud üle ega mööda vaadata.

¹⁰⁹¹ Üleriikline asumite nimestik. Linnad, alevid, vallad, külad, asundused, üksiktalud j.m. kohad. Tallinn, 1923, lk. 141–142, 454; Regio Eesti teede atlas 2005/2006. 1:150 000.

¹⁰⁹² EAA, f. 30, n. 1, s. 3153, l. 15p.

¹⁰⁹³ Johansen, P. Nordische Mission. Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm, 1951, S. 107, 196, 198; Svenskt-Finskt Lexikon. Helsingissä, 1899, s. 1018; Brockhaus Wahrig Deutsches Wörterbuch. 6. Bd. Stuttgart, 1984, S. 772, 783; Ajaloomuseum, „D“ fond, f. 70, n. 1, s. 2, l. 10p.

¹⁰⁹⁴ Johansen, P. Nordische Mission... 1951, S. 107, 196, 198; EAA, f. 1218, n. 2, s. 3, l. 41.

¹⁰⁹⁵ E I 33 (245) – M. J. Eisen, 1921.

¹⁰⁹⁶ ERA II 172, 408 (5) < Järva-Madise, Risti algkool, 1937.

¹⁰⁹⁷ RKM II 338, 187/9 < Kuusalu khk – Ö. Aasmaa, 1973.

¹⁰⁹⁸ Tuglas, Fr. Väike Illimar. Tallinn, 1980, lk. 43.

KOKKUVÕTE

Esimesed kirjalikud teated huntide kohta Euroopas sisalduvad vanaaja kreeka ja rooma filosoofide ja kirjanike teostes, kus hunti iseloomustatakse kui metsikut, julma ja verejanulist looma (Aristoteles), kui ablasi ja täitmatut (Aischylos) või kui röövlit ja varast (Tibullus). Küllap tulenesid seesugused hinnangud hundist kui karjamurdjast, kelle hävitamiseks kasutati siis ka mürki ja maksti preemiat ta pea eest – nii nagu on see mõnes riigis ka täna. Sõnad, milledega iseloomustasid hunti antiikautorid, esinesid mitmete hilisemate autorite hinnanguteski, näiteks Prantsuse XVIII saj loodusteadlase G. L. de Buffoni või Vene XIX saj jahikirjaniku A. Tšerkassovi ja teiste töodes.

Hävitavaid sõnu on saatnud ka vastavad teod. Võib mõista saksa zooloogi A. E. Brehmi poolt 1864. aastal öeldut, et inimene ja hunt jäävad leppimatuteks vaenlasteks, sest aeg oli selline. Seepärast olid kesk- ja uusaja sajandid Euroopa riikides täis visa võitlust huntidega, kelle hävitamiseks olid head kõik vahendid ja viisid, ka kõige julmemad: unnad, mürk ja pesapoegade tapmine. Lisaks elanikkonnale pandud kohustusele osaleda korraldatavates ajajahtides, tuli siis huntide hävitamiseks Prantsusmaal luua isegi spetsiaalne hundiküttide korpus peahundiküttiga eesotsas. Midagi sarnast loodi ka Rootsis ja Soomes (igasse jahipiirkonda jahifoogi ametikoht) ning Venemaal, kus kopeeriti Prantsusmaa eeskujul – loodi hundijäägrite (-püüdjate) (*lovšie*) institutsioon peajäägri – *potšetnoi lovši* juhtimisel.

Sajandite jooksul elas see „sõda” üle tõuse ja mõõnu, kus inimühiskonnas valitsenud tõeliste sõdade ja segaduste aegadel see jälle vaibus, mis siis oli huntidele nõ rahuajaks, populatsiooni taastootmiseks. Lõpuks pidi see ikkagi jõudma enda loogilise lõpuni. Nimetatud riikides XIX saj viimaste aastakümneteni (peale Briti saarte, kus see lõppes XVIII sajandil).

Venemaal on hundid olnud tõsiseks sotsiaalmajanduslikuks probleemiks juba sajandeid ja ilmselt selleks ka jäävad, pidades silmas maa tohutut suurust, selle hõredat asustust, huntidele sobivate elupaikade küllust ja praegu ka saakloomade küllaldast hulka.

Kuna Euroopa riikide osas tuli antud töös piirduda põhiliselt lühiülevaatega võimude poolt ette võetud abinõudest, nende etapiviisilisest arengust, alates igamehe õigusest kiskjaid hävitada, siis Venemaa puhul sai valgustada huntide arvukusest tulenevaid probleeme juba laiemalt, sealhulgas ka tekitatud majanduslikku kahju. Eesti osas aga on hundi ja inimese vahelisi suhteid käsitletud kõigis selle tahkudes – karja murdmisest tulenevast majanduslikust kahjust, läbi inimohvrite kuni huntide küttimise viiside ja vahenditeni välja koos tapetud huntide arvudega. Ja muidugi kogu esivanemate folkloorne, pärimuslik pärand hundist.

Nagu teada, eksisteeris hundiprobleem Eestiski vähemalt keskajast alates (esimene märgeline aastast 1388). Kas orduajal huntide püüdmiseks ja hävitamiseks ka midagi muud peale neile aukude kaevamise ja aedade ehitamise ette võeti, pole teada. Alles rootsi ajal alustati siin suurte ajajahtide korraldamisega, nii

nagu tehti seda samal ajal emamaal. Maa vene võimu alla minekuga need lõppesid. Jõuti ainult konstateerida huntide poolt karjakasvatusele tehtavat „talumatut kahju”, nagu Eestimaa rüütelkonna 1765. aasta maapäeva otsuses kajas. Taoliste hinnangute juurest jõuti siin tegeliku kahju kindlakstegemiseni arvude keeles enam kui sada aastat hiljem (1874/77), Liivimaal küll juba 50 aastat varem (1822/23). Selgus, et XIX saj viimase veerandi algul olid kahjud Eestimaa kubermangus sama aja Liivimaa kahjudest märksa suuremad, absoluutarvudes 2,4, pinnauhiku järgi aga ligi kuus korda. Siis murdsid hundid Eestimaal nelja aastaga 11 370 mitmesugust kodulooma, samal ajal Liivimaal 4643. Eestimaal enim Harju, Liivimaal Tartu maakonnas. Aga viiekümne aasta eest (1822/23) oli Liivimaal ainuüksi ühe aastaga kaotatud üle 30 tuhande kodulooma (mittetäielike andmete järgi 30152 pead). Niivõrd palju oldi vahepealsete aastakümnetega suudetud Liivimaal huntide arvu vähendada. XIX sajandil toimus Liivimaal veel kaks hundikahjude andmete kogumist. 1881–1883 koguti andmeid ainult Saaremaa kohta, kus kolme aastaga murti 1528 mitmesugust kodulooma, nendest 89% taludest, enim Karja ja Kaarma kihelkonnas. 1896–1898 andmete kohaselt murti Liivimaa viies Eesti maakonnas kolme aasta peale ainult 292 neljajalgset kodulooma. Need murtud koduloomad (arvud on esitatud tabelites 3.1.–3.4.) täiendasid veelgi nende loomade hulka, mis kaotati aegajalt korduvate loomataudide ja muude õnnetuste läbi.

Ning inimohvrid, nii marutaudis loomade kui inimesesööjate omad. Leitud 70 juhtumist (1806–1891) sai marutaudis huntide läbi Eesti kõigis 9-s maakonnas (enim Tartu- ja Virumaal) kannatada vähemalt 400 inimest (andmed on luterlaste kohta), kelledest suri u 130, s.o iga kolmas kannatanu keskmise tõve peiteajaga 41 päeva (piirides 2 päeva kuni 2 a ja 20 päeva). Nii nende kui inimesesööjate huntide ilmumist iseloomustas teatud tsüklilisus ja sesoonsus. Marutaudis hunte esines eriti palju sajandi teisel kümnendil, eriti aastatel 1811–1815 (16 juhtu) ja 1816–1820 (8 juhtu) ning kuuendal – 1851–1855 (9 juhtu) ja 1856–1860 (7 juhtu). Näiteks 1814. aastal toimus 6 rünnakut, 1816. aastal 5, 1823., 1854. ja 1859. aastal 4 rünnakut jne.

Teise tipu 1,5 kordne juhtumite arvu vähenemine on esmalt seletatav huntide arvu vähenemisega. Aastaajaliselt esines marutaudi enam kevad- ja talvekuudel, kokku 70% üldjuhtudest (koos XVIII saj juhtumitega). Nii oli see ka selle aja Venemaal, kus kevad- ja talvekuud moodustasid 338 juhtumist 63% (marutaudis huntide ohvriteks langenud inimeste kohta vt. lisas tabel 1).

Inimesesööjate huntide läbi hukkus XIX sajandil (1804–1853) Eestis 111 inimest (luterlast), nendest 108 last, nendest 59 poeglast vanuses 1–15 aastat (keskmine iga 7,3 a) ja 47 tütarlast vanuses 1–17 aastat (keskmine iga 7,2 a). Kahe lapse sugu ja vanus on teadmata. Peale selle kaks meest ja üks naine. Enam oli ohvraid aastatel 1806–1810 (56 inimest, nendest ainuüksi 45 last 1809. aastal) ja 1846–1850 (23 inimest, nendest 16 last 1846. aastal). Sesoonsuses aga ilmnes tõsiasi, et põhiline laste surmimine langes aasta kahele kuule – juulile ja augustile, s.o suve teisele poolele. Kõigist teadaolevast 136 ohvrast (koos XVIII saj ohvritega) murti juulis ja augustis kokku 51 inimest, s.o 37,5%

ohvrite üldarvust. Sama tendents murda lapsi suve teisel poolel valitses ka Venemaal. Seal 1843–1861 aastatel teadaolevast 109 juhtumist moodustasid need kaks kuud isegi 52,3%. Sel nähtel olid ka omad põhjused, nagu inimesesööjate huntide esiletulekus üldse. Kui marutaudis huntide rünnakud jagunesid kõigile tolle aja üheksale Eesti maakonnale, kontsentreerumisega maa põhja-, kirde-, ida- ja kaguosale, siis inimesesööjate huntide tegutsemisalaks jäi põhiliselt Eesti idaosa, endise Tartumaa põhjaosa kihelkonnad: Torma, Kodavere, Laiuse, Palamuse, Äksi ja teised. Nendes kihelkondades murti ligi $\frac{3}{4}$ kõikidest ohvritest, enim Torma kihelkonnas (45 last ja üks mees), Kodaveres juba 13, Äksis 9, Palamuse kihelkonnas 5 last, teistes vähem. Kuid lapsi murti peale Tartumaa (81 last ja üks mees) ka Võrumaal Räpina ja Põlva kihelkonnast (9 last ja üks naine), Harjumaal 10 last (peamiselt Jõelähtme kihelkonnast), Virumaal 6 last ja üks mees, Pärnu ja Järvamaal kummaski üks laps (andmeid inimesesööjate huntide ohvriteks langenute kohta vt. lisast tabel 2).

XIX saj algus (Liivimaal 1804, Eestimaal 1806) tõi olulise pöörde huntide arvu vähendamise suunas. Nimelt alustati talurahva kaasamisega igakevadiste suurte klaperjahtide korraldamist, mobiliseerides kümned tuhanded inimesed avalikku sõtta huntide vastu – nende pesade otsimise ja kutsikate tapmisega ning täiskasvanud huntide küttide ette ajamisega. Nii jäi see kestma aastakümneteks. 1825. aastast Liivimaal, 1828-st Eestimaal lisandusid kevadisele jahile veel kaks kohustuslikku ajujahti aastas – suvis-sügisene ja talvine. Ühtlasi tõsteti ka preemiate määra.

1825. aastal hakati Liivimaal pidama ka arvet tapetud huntide üle, mis suures osas avaldati ka kubermanguvalitsuse patentides ja ajakirjanduses. Nende ja arhiiviallikate järgi suudeti seal 35 aasta jooksul (kuni 1860. aastani) tappa Liivimaa üheksa maakonna peale 13 773 hunt, nendest pea $\frac{3}{4}$ (10 168) kubermangu Eesti osas, kelledest kutsikad moodustasid 68,6% (vt. lisast tabel 3). Siin just enim Tartumaal (3166 hunt). Eestimaal, kus preemiat tapetud huntide eest maksis rüütelkond, niisugust arvet ei peetud või vähemalt neid arve ei avaldatud. Vastavad andmed tuli autoril rüütelkonna kassaraamatutest välja otsida. Sealt saadud andmed ja säilinud 4923 nahakviitungit lubasid nii esitada huntide küttimise arvud sajandi teise (1827–1851) ja viimase (1875–1899) veerandi kohta, mis olid vastavalt 15 214 ja 3255 isendit, kus kutsikate osakaal oli 91–92% (vt. lisast tabelid 4–9). Nagu Liivimaal Tartumaa, nii oli Eestimaal selles ülekaalukalt edukaim Harjumaal (peaaegu 42% üldhulgast). Nahakviitungitel olevad arvud lubasid viia iga püütud hundi ka mõisa tasemele, ühtlasi kirjutada ka kubermangu edukaimate küttide peatüki. Ka Saaremaal, erinevalt Liivimaa mandriosast, kus raha preemiateks pidid eraldama mõisad vastavalt nende suurusele adramaades, maksis preemiat kohalik rüütelkond, kellele lisandus hiljem veel Saaremaa Talurahvapank. Saaremaal algas preemia maksmine juba 1796. aastast ja kestis kuni 1897. aastani. Tänu rüütelkonna ja panga kassaraamatutele sai Saaremaa kohta välja selgitada tapetud huntide arvu kihelkonniti pea terve sajandi peale (1801–1885), mil tapeti 1463 hunt (vt. lisast tabel 10). Kõrvutades ajavahemikus 1825–1855 ametlike andmete järgi tapetud huntide

arvu samas ajavahemikus väljamakstud preemiade alusel tuvastatud andmetega, selgub et esimesed olid ligi kolmandiku võrra tegelikest väiksemad (vrd. lisa tabel 3 ja 10 andmeid) . „Sõda”, mis sajandi algul Eestis algas, jõudis Liivimaal lõpule 1870ndateks ja Eestimaal 1890ndateks aastateks.

Jahipidamisviiside-vahendite osas väärivad tähtsamatena märkimist suuri rahvahulki haaranud ajukahid (võrkudega ja ilma), talvised peibutusjahid põrsa vingutamise, varitsusjahid korjuse juures ja kõige tulemusrikkamana kevadine pesakondade otsimine. Passiivsetest, ilma küti osavõtuta, aga hundiaugud, -aiad, kast- ja lööklõksud, ka püük mürgitatud söödaga. Viimaste osas, lisaks veel unnad ja silmused, saab mainida nende mitmekesisust. Näiteks erinesid siin hundiaugud oma seinte kalde ja sööda (peibutise) asetamise koha poolest, oli auke nii postiga keskel kui postita, ka nii aiaga ümber kui ilma selleta. Aedadest oli meil levinud neli eri tüüpi: kahe ja kolme ringiga, teokarbina keerlevad ja ühekordsed, käiguta aiad. Kast- ja lööklõkse oli kokku viis eri tüüpi, unde neli, kaelasilmuseid nii ripp- kui ka kiiksilmustena..

Uurimistöö kolmas peatükk – hundi rolli uurimine talurahva vaimuelus, sisaldub uurimistöö 8. põhipeatükis, kus ilmneb hundi eriline osa teiste metsloomade hulgas ja seda mitte üksnes kiskjana, vaid ka ende- ja kultusloomana.

Tänu ulatusliku käsikirjalise ja publitseeritud materjali läbitöötamisele sain selles uurimistöös välja tuua ka need vead ja ebatäpsused, mis senises sellealases kirjanduses esinevad, ühtlasi täita seda lünka, mis meie senistes teadmistes selle looma mineviku kohta esines.

Tehes teemast üldistava kokkuvõtte, saab öelda, et hundi ja inimese vahelised suhted on aegade jooksul üle elanud paremaid ja halvemaid aegu, olnud kohati väga teravad, täis dramatismi, siis vähem tõsised, vastavalt olukorrale. Venemaal näiteks mõisteti omal ajal rahu all rahu just huntidest, kus hundid on olnud hirmu sümboliks, kus inimese hukkumist väljendati sümboolselt hundi poolt söömisenä. See seletab mõneti neid võikaid tegusid, mis seal minevikus hundikutsikate kallal toime pandi. Või samal ajal läänes valitsenud suhtumine, kus hundid ei leidnud rahu ega armu kusagil. Seal viha ja kättemaksu viha võis paisuda vahel nii suureks, et juba tapetud või püütud elav hunt tõmmati veel võlla, poodi isegi kostümeeritult või pilkesilt kaelas. Küllap püüdis inimene niiviisi looma alandades demonstreerida sellega ka enda jõudu ja võimu vaenlase üle, saada sellest rahuldust. Seal tehti hundi peadest omapärane „väärtusühikki”, milledega maksti varakeskaja Britannias tribuuti. Nendel aegadel oli parim hunt – surnud hunt.

Nüüdseks on maailmas palju muutunud – nii sõnades kui tegudes. Sõnades on parimaks näiteks Venemaa, kus 1884. aastal Aleksander Tšerkassov kirjutas nii: „Hunt on talumatuim ja kahjulikum loom, inetu välimuselt, metsik pilgult, hirmuäratav ja ebameeldiv häälelt, talumatu lõhnalt, ahne ja ohjeldamatu oma loomult ning vähekasulik pärast surma.” Sada aastat hiljem, 1989. a. kirjutas jahindusteadlane Sergei Kutšerenko: „Temas on inimesele veel midagi tundmatut ja salapärast, mis võimaldab tal lugeda vaenlase ja ohvri mõtteid, tabada nende emotsioone, soove ja tuju ning isegi ette näha sündmusi.” Samas nimetab

ta hunti looduse meistriteoseks, teine vene jahindusteadlane Mihhail Pavlov isegi looduse vapustavaks imeks.

Enda „võlga” hundi ees püüab tegudena tasuda ka läänemaailm, kus paljudes riikides on hundid kaitstud ja soositud loomad, kellede tekitatud kahjud talunikele kompenseeritakse. Seal tegutsevad kümned kohalikud ja mõned rahvusvahelised organisatsioonid eesotsas Rahvusvahelise Hundikeskusega (International Wolf Center) Minnesotas USA-s, kellede sihiks on olemasolevaid hunte kaitsta või neid tuua tagasi kunagistele elualadele. Näiteks 1995. aastal reintrodutseeriti hunt Yellowstoni rahvusparki, kus ta vahepeal oli hävitatud. Korraldatakse hunditeemalisi näitusi, trükitakse vastavaid plakateid, lastakse välja postmarke, peetakse loenguid jm. Isegi Briti saartel loodi oma hundifond, kus 1995. aastal korraldatud rahvaküsitlusega pooldas 75% küsitletuist hundi tagasitoomist saartele. Sest võib täielikult mõista lääne urbaniseerunud inimhinge igatsust kadunud metsiku looduse järele, mille sümboliks hunt neile on. Kuid tuleb lisada, et ka seal ei ole mitte kõik ühel meelel.

Võib arvata, et nendele muutustele, mis nii läänes kui Venemaal on viimastel aastakümnetel toimunud, on kaasa aidanud ka asjaolu, et hunti kui kiskjat on paremini tundma õpitud. Esimeseks sügavamaks teaduslikuks uurimuseks selles vallas oli Aldo Leopoldi 1933. aastal ilmunud „Game management”, seejärel juba Adolph Murie poolt 1944. aastal avaldatud uurimisandmed Alaskalt, mis näitasid (ja mida hiljem on teiste uurijate poolt kinnitatud), et huntide saagiks langevad põhiliselt noorloomad või vanemad isendid, haiged, puuetega, halvas füüsilises vormis olevad, seega populatsiooni vähemväärtuslik osa. Nii aga parandab hunt saakloomade tervislikku seisundit, vähendab nende loodusliku suremust, hoiab nad paremas füüsilises vormis. Tarkus, mida teadsid juba ammugi loodusrahvad. Näiteks mida rääkis kunagi Kamtšatkal üks tšuktšist põdrakasvataja: „Hunt on ka põtrade karjane. Ainult paljud inimesed ei taha seda teada. Minu suguvõsa elas alati huntidega rahu.” Rääkides edasi, et põdrad on viletsaks jäänud, märkis mees, et see on huntide puudusest. „On laisad need põdrad. Hundid on paremad kõikidest arstidest.” Jutt käis muidugi põhjapõtradest.

Tarkus, mida teadis 193 aastat tagasi ka meie Otto Wilhelm Masing. See oli ajal, kui olid veel tundmatud terminid, nagu ökoloogia ja ökosüsteem. 1818. aastal kirjutas ta: „Rikkub siis kül mets [s.o hunt] mõnikord karja; [- - -] agga mis need kahjud kül selle hea wasto makswad, mis teisest kõhhast ni rohkeste kätte tulleb. Kiskjad söwad raiska ärra, [- - -], kiskjad kelawad omma murdmisega ülleliga metsellajate siggimist. Kui ei kulli, ei hunti egga rebbast olleks, kuhu siis need jännessed mahhuksid, mis kiusamata ja keelamata sünniks ja suureks kasvaksid?” Kas saab veel lihtsamalt ja arusaadavamalt hinnata kiskjate vajalikku rolli looduses tasakaalu säilitajatena!

Ajaga on meil Eestiski palju muutunud. Veel 53 aastat tagasi, 1958. aastal oli siingi huntide hävitamiseks lubatud kasutada nii mürki kui tappa nende pesapoegi. Ja leidus mehi, kes püstitasid loosungi: „Hävitame hundid lõplikult!” ja seda veel lähemate aastate jooksul (!) Siis 35–40 aastat hiljem, 1990-ndate

keskel, kui hunte polnud meil sugugi vähem kui tol ajal, midagi niisugust enam polnud. Kui veel lähiminevikus oli hunt meil aastaringselt kütitav uluk, siis täna aga ainult neljal kuul aastas – novembrist märtsini.

Niisugused on need suhted ajas olnud – nii meil kui mujal. Siin sai vaadeldud seda nn kultuurrahvaste juures. Sootuks teised on need olnud loodusrahvaste pool, kuni tootloomani välja. See on aga juba eri teema.

LISAD

A. Töös esinevad raha-, mahu-, pikkus- ja pindalaühikud

I. Rahaühikud:

1. drahm – Vana-Kreeka hõbemünt.
2. Solidus (prantsuse *sou*, varem *sol*), algselt kuld-, hiljem vahetusmünt. Keskajal kasutati kogu Euroopas.
3. Taaler – kuldkuldnaele vastav hõbemünt. 16.–18. sajandil Euroopa tähtsaim kaubandusmünt. Kuni marga saamiseni Saksamaa rahaühikuks (1876) nimetati Saksa riikides taalrit riigitaalriks. 16.–17. saj. oli taaler ka Rootsi põhiline rahaühik. Seal kuningas Karl IX ajal lisandus nn arvestustaalrile veel riigitaaler, mis oli u võrdne Saksa riigitaalriga. Liivi- ja Kuramaal oli riigitaaler tuntud ka albertustaalrina, mis 17.–18. sajandil oli siin tähtsaim kaubandusmünt.
4. Floriin – kuldna prantsuskeelne nimetus. Algselt kuld-, hiljem hõbemünt. Käibis laialdaselt Lõuna- ja Kesk-Euroopas, hõbemündina Saksamaal 16. saj. lõpust.
5. Kross – keskajast kuni 19. saj teise pooleni levinuim vahetusmünt Saksamaal.
6. Assignaatruble – Venemaal 1769–1843 käibel olnud paberraha.

II. Mahuühikud:

1. Vakk – vana puistainete (vilja, soola jm) mahumõõt. 1 Preisimaa vakk = 54,9 l, 1 riia vakk = 66,4 l, 1 tallinna vakk = 44,2 l.
2. Külimit – viljamõõt. 1 riia külimit = 11,8 l.
3. Vaat – vana vene mahumõõt. 1 vaat õlut = 90–100 toobiga. (1 toop = 1,2 l)
4. Kortel – vana vedeliku mõõtühik. 1 kortel = $\frac{1}{4}$ toobi e. 0,3 l.

III. Pikkusühikud:

1. Liivimaa küünar = 0,61 m
2. 1 süld = 2,13 m
3. 1 toll = 2,54 cm
4. 1 jalg = 30,48 cm
5. 1 verssok = 4,44 cm
6. 1 arssin = 71,12 cm

IV. Pindalaühik:

1. 1 tiin = 1,09 ha

B. Tabelid

Tabel 1: 1763–1891 Eestis marutaudis huntide ohvriks langenud inimesed (luteriusu kirikuorganite andmeil)¹⁰⁹⁹

Aasta	Hundi rünnaku kuupäev	Kihelkond	Puretud inimeste arv	Nendest haigestusid ja surid	Nende inimeste vanus, sugu ja surma kuupäev	Märkused
1	2	3	4	5	6	7
1763	6. II	Torma	14	4	27. II 60 a naine, 11. III 45 a mees, 27. III 47 a mees ja 6. IV 50 a mees	
1781	u 15. II	Lüganuse	?	2	22. III 30 a mees ja 12. IV 30 a mees	
1784	?	Põlva	?	1	14. III 47 a mees	
1793	22. IV	Torma	1	1	1. VI 56 a mees	
1794	u 17. I	Lüganuse	?	1	14. III 53 a mees	
1798	?	Räpina	?	1	19. XII 35 a mees	
1806	?	Torma	?	1	16. VIII 38 a mees	
1807	?	Põlva	?	1	22. III 23 a naine	
1808	?	Kaarma	?	1	25. II 24 a mees	

¹⁰⁹⁹ Tabeli koostamisel olid aluseks järgmised allikad: 1) EAA, fondid nr 29, 30, 31, 291, 296, 378, 854, 861, 902, 949, 950, 951, 952, 1168, 1187, 1210, 1211, 1212, 1213, 1216, 1224, 1225, 1226, 1228, 1230, 1232, 1233, 1245, 1248, 1249, 1257, 1258, 1259, 1261, 1265, 1268, 1269, 1271, 1272, 1274, 1275, 1279, 1280, 1281, 1282, 1284, 1285, 1297, 1864, 1865, 1874, 2434, 3057, 3114, 3132, 3144, 3147, 3148, 3154, 3172. 2) LVVA, fond nr 233; 3) TLA, fondid nr 31, 236, 237, 238, 1359; 4) EK.M, ERA (Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu); 5) Kirjandus ja perioodika, 8 nimetust. Vt lähemalt neid allikaid raamatust „Tuli susi soovikusta” (Tartu 2005) lk 150 (viide 1) – 155 (viide 188). Tabel kajastab ainult neid juhtumeid, kus rünnati inimesi. Need juhtumid, kus pureti üksnes koduloomi, siin puuduvad. Puuduvad ka need inimohvrid, kes said kannatada marutaudis koerte, rebaste ja teiste loomade läbi.

1	2	3	4	5	6	7
1808	?	Vaivara	?	1	30. III 29 a mees	
1809	?	Ridala	?	1	13. II 60 a naine	
1811	?	L-Nigula	?	2	16. IV 56 a naine ja 26. IV 17 a neiu	
1812	6. I	Karuse	3	?		
1812	u 18. IV	K-Jaani	?	1	9. V 31 a mees	
1813	?	Ridala	?	2	4. II 52 a mees ja 25. II 41 a mees	
1813	12. IV	Laiuse, Palamuse	9	2	25. IV 20 a mees ja 22. V 56 a mees	
1813	?	V-Jaagupi	?	1	1. VI 11 a poiss	
1813	21. VII	Haljala	5	2	11. VIII 62 a inimene ja...	teise surnu vanus, sugu ja kuupäev on teadmata
1814	30. IV	Räpina	11	5	15. V 40 a naine, 23. V 45 a mees, 26. V 15 a tüdruk, 27. V 40 a mees ja 23. VII 61 a mees	
1814	aprilli lõpul	Põlva	2	2	17. VII 60 a naine ja 19. VII 42 a naine	
1814	?	Juuru	?	2	15. VI 7 a poiss ja...	teine ohver oli peremees, kelle vanus ja surmakuupäev on teadmata
1814	6. IX	Laiuse	5	1	17. IX 50 a mees	
1814	11. XII	Iisaku, Jõhvi	13	2	3. I 1815 55 a naine ja 21. II 14 a tüdruk	
1814	?	J-Madise	?	3		Meetrika-raamatu puudumise tõttu pole võimalik surmuid esitada

1	2	3	4	5	6	7
1815	?	Vaivara	?	1	28. I 17 a neiu	
1815	20. II	Lüganuse	?	3	1. IV 41 a mees, 24. I 45 a mees ja 21. VI 40 a mees	
1815	30. V	Jüri	?	2	24. VI 56 a naine ja 30. VI 31 a naine	
1816	?	Nõo	?	2	11. I 35 a naine ja 10. II 40 a mees	
1816	u 30. I	Pilistvere	?	1	5. III 15 a poiss	
1816	11. VI	Pärnu, Audru	7 + ?	1?	14. VII 4 a tüdruk	
1816	23. VI	Põltsamaa	3	1	27. VII 45 a mees	
1816	?	Torma, Laiuse	3	3	?	dr A. Kiestlingi teada a 1821
1820	u 22. I	Haljala	?	1	19. II 18 a neiu	
1820	9. II	Karula	32	18 (19)	25. II 56 a mees (haavadesse) ja 29 a naine, (2 in), 2. III 52 a mees, 6. III 45 a naine (haava-desse), 8. III 26, 30 ja 26 a mehed (3 in), 13. III 38 a naine, 14 a tüdruk ja 43 a mees (3 in), 15. III 32 a mees, 18. III 56 ja 49 a mehed (2 in), 22. III 56 a naine (haavadesse) ja 25 a mees (2 in), 1. IV 16 a tüdruk, 12. IV 36 a mees, 3. III 1822 (!) 37 a mees	18 surnud inimesest surid 3 haavadesse, ülejäänud marutõppe
1820	?	P-Jaagupi	?	1	3. III 67 a mees	
1821	25. VI	Jõhvi	?	5	25. VI 7 a tüdruk (haavadesse), 5. VII 35 a mees, 25. VII 25 a mees, 28. VIII 13 a tüdruk ja 19. X 28 a mees	

1	2	3	4	5	6	7
1823	veebuar	Torma	?	3	14. III 33 a mees, 27. III 48 a mees ja 1. IV 28 a mees	
1823	9. VI	Vatselima	1	1	8. VII 44 a mees	
1823	u 23. VI	Kursi	?	1	10. VII 9 a tüdruk	
1823	juuli	Laiuse, Torma	?	?		Ajalehe Ostsee-Provinzen-Blatt (1823, nr 32 järgi)
1830	?	Vaivara	?	1	12. VI 37 a mees	
1831	8. XII	Vändra, Tori	3	2	17. II 1832 12 a poiss ja 23. I üks kannatanutest	
1832	8. XII?	P-Jaagupi	?	1	5. I 16 a poiss	
1832	kevad	Risti	?	1	12. IX 23 a neiu	Sooritas enesetapu
1833	31. I	Torma	8	4	6. III 46 a mees, 23. III 17 a poiss, 1. IV 28 a mees ja 8. IV 55 a mees	
1835	19. III	L-Nigula	3	2	19. III 41 a mees (haavadesse) ja 20. IV 32 a mees	
1840	7. V	K-Jaani	4	2	12. V 27 a mees ja 22. V 43 a mees	
1840	?	Saarde	?	2	23. VII 47 a mees ja 1. VIII 15 a poiss	
1842	17. V	Põlva	4	2	8. VI üks naine (vanus teadmata) ja 11. VII 16 a tüdruk	Kahe hundi ohvrid, kes tegutsesid eri mõisates
1848	14. V	Jõhvi	2	1	4. VI 38 a mees	
1849	22. V	Pärnu	3	1	25. VI 43 a naine	
1849	?	Võnnu	?	1	8. XII 19 a neiu	
1851	24. III	Ambla, J-Jaani	16	3?	7. VI 40 a mees ja 1. VII 38 a naine	

1	2	3	4	5	6	7
1851	13. V	H-Jaani	4	?		
1851	18. V	Jõe lähtme	1	0		Raskelt vigastatud mees jäi elama
1852	25. III	Rõuge	3	1	26. V 25 a mees	
1852	u 6. VII	Võnnu	2	1	30. VII üks poiss (vanus teadmata)	
1854	19. I	Maarja-Magdaleena	8	0		Kõik kannatanud jäid tööniliselt elama, sh Vastseliina ja Põltsamaa ohvrid
1854	2. IV	Vastseliina	2	0		
1854	august	Põltsamaa	5	0		
1854	?	Ambla	?	5	28. X 12 a poiss, 29. X 14 a tüdruk, 31. X 21 a mees ja < 17. XI 15 a poiss	5. ohver meetrikaraamatusse märkimata
1856	2. I	Jõhvi	?	?		meetrika-raamat ohvreid ei näita
1856	4/5. VIII	Kuusalu	15	1	10. X 14 a tüdruk	
1857	2. VIII	V-Maarja, V-Jaagupi	12	3	22. VIII 54 a mees, 29. VIII 32 a naine ja 16. IX 28 a mees	
1859	18. III	Jõe lähtme, H-Jaani	4	0		
1859	11. IV	Saarde	2	1	22. V 12 a poiss	
1859	12. IV	Tori	1	?		
1859	5. VI	Kuusalu	1	0		
1863	u 13. XI	V-Maarja	?	2	18. XII 13 a tüdruk ja 19. XII 16 a poiss	
1863	30. XII	Rakvere	?	1	23. I 1864 51 a naine	
1864	juuli	Rõuge	1	?		

1	2	3	4	5	6	7
1864	30. XII	Kaarma	2	1	4. II 1865 14 a tüdruk	Teise lapse saatus on ebaseelge
1865	1. V	Hageri	8-10	?		Perno Postimees (26. V 1865) ja Eesti Postimees (19. V 1865) teated
1875	?	Torma	0	0		
1877	31. I	Laiuse	1	1	23. IX 23 a mees	
1891	31. VII	Võnnu	1	?		Postimees (15. VIII 1891) teade

Tabel 2. 1762–1853 Eestis inimesesööjate huntide ohvriks langenud inimesed ¹¹⁰⁰

Aasta	Hundi rünnaku kuupäev	Kihelkond	Hukkunud ohver	Inimese ründamise koht (kui on teada)	Täiendavad andmed, märkused
1	2	3	4	5	6
1762	2. VII	Kambja	6 a poiss	Loomade karjatamise juures	Koera abiga õnnestus vanematel hundi käest kätte saada juba surnud laps
1763	23. V	Kambja	12 a tüdruk	Loomade karjatamise juures	Lapsest ei leitud enam mingeid jälgi
1763	29. VII	Kambja	täiskasvanud naine	Põllul viljalõikuse juures	Naisest leiti pool keha, pea ja käteta
1764	mai	Kambja		Loomade karjatamise juures	Hunt ründas 13 a tüdrukut, kelle päästis koer
1764	17. VI	Kambja	9 a poiss	Loomade karjatamise juures	Enne kui abi jõudis, oli laps juba lämmatatud
1764	18. VIII	Kambja	4 a poiss	Põllul töötava ema juures	Alles 4. päeva õhtul leiti mõned lapse luud

¹¹⁰⁰ Tabeli koostamisel olid aluseks järgmised allikad: 1) EAA, fondid nr 29, 30, 296, 861, 862, 949, 950, 1187, 1197, 1210, 1212, 1213, 1216, 1225, 1226, 1229, 1241, 1248, 1255, 1256, 1257, 1258, 1261, 1265, 1266, 1269, 1274, 1298, 1298, 2434, 3057, 3114, 3147, 3148, 3172; 2) LVVVA, fond nr 1, 4, 233; 3) EKM, H (J. Hurda rahvaluulekogu), RkM (Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu); 4) ERM, KV (korrespondentide vastuste arhiiv); 5) Kirjandus ja perioodika, 5 nimetust.

Vt lähemalt neid allikaid raamatust „Tuli susi soovikusta” (Tartu 2005) lk 219 (viide 23) – 223 (viide 159).
Nagu tabelis marutaudis huntide ohvrite kohta, nii ka siin on allikateks esmalt luteriusu koguduste meetrikaraamatud, Eesti- ja Liivimaa ELK konsistooriumi, Eesti- ja Liivimaa kuberneride kantselite ja kubermanguvalitsuste, Balti kindralkubermeri kantseli, mees- ja sillakohtute ning Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Ameti fondide materjalid. Kui meetrikaraamatud annavad traditsiooniliselt inimesesööjate huntide ohvrid ja esmane teave neist sisaldub ka pastori iga-aastastes aruannetes konsistooriumile, siis teised fondid (29,30, 296, 861, 862, 949, 950 ja 1197), ka EKM-i ja ERM-i kogud, samuti kirjandus ja perioodika lisavad sündmustele palju täiendavat juurde. Näiteks fond 949 säilik 500 teeb seda Torma 1809. a. sündmuste kohta ja sama fondi säilik 2446 on tervikuna Tartumaa 1846. a. suvesündmustest, sisaldades 88 dokumenti ajavahemiku kohta 15. juulist kuni 10. septembrini.

1	2	3	4	5	6
1764	27. VIII	Kambja	< 1 a poiss	Põllul olnud hoidja juures	Lapsest ei leitud enam mingit märki
1765	26. VI	Kambja	4 a tüdruk	Koduvärava juures	Otsimine jäi tulemuseta
1765	15. VIII	Kambja	4 a tüdruk		
1765	18. IX	Kambja	4 a poiss	Loomade karjatamise juures	5-päevase otsimise järel leiti lapsest luid ja sisikonda
1766	13. IV	Kambja	6 a tüdruk		Leiti mõned luud ja soolikaid
1766	1. ülestõusmis- püha	Kambja		Loomade karjatamise juures	Hunt ründas 9 a tüdrukut, kes päästeti inimeste poolt
1766	16. V	Kambja	9 a tüdruk	Loomade karjatamise juures	See 9 a tüdruk oli sama laps, keda rünnati 1. ülestõusmispuhal. Peale paranemist läks uuesti karja ja langes seal hundi saagiks
1767	21. V	Kambja	1 a poiss	Metsas, kus pere küürist tegi	Lapsest ei leitud enam mingit märki
1768	21. V	Võnnu	7 a poiss		
1768	27. V	Võnnu	8 a tüdruk		
1778	< 10. IV	Audru	47 a naine		
1789	6. IX	T-Maarja	10 a tüdruk		
1792	16. VII	Sangaste	7 a tüdruk		
1793	28. VI	Sangaste	6 a tüdruk		
1793	23. VII	Sangaste	9 a poiss		
1793	25. VII	Sangaste	10 a tüdruk		
1793	27. VIII	Sangaste	7 a tüdruk		
1799	märts	Äksi	? a tüdruk		

1	2	3	4	5	6
1799	17. VI	Äksi	3 a poiss		Lapsest leiti pea ja üks käsi
1799	26. VI	Äksi	6 a poiss		
1800	10. VII	Äksi	4 a tüdruk		Laps saadi hundi käest kätte veel elusana, kuid suri järgmisel päeval (11. VII)
1804	26. VII	T-Maarja	7 a tüdruk		
1805	1. I	H-Jaani	9 a poiss	Teel koju	
1805	29. I	H-Jaani	15 a nooruk		Nooruki sugu pole teada
1808	15. VIII	Torma	4 a poiss	Põllul töötavate inimeste juures	Lapsest leiti ainult luid
1808	5. XII	Laiuse	12 a tüdruk		
1809	1. I	Torma	8 a poiss		
1809	5. II	Palamuse	12 a tüdruk		
1809	11. II	Torma	4 a poiss		
1809	14. II	Torma	9 a poiss		
1809	17. II	Torma	6 a poiss		
1809	20. II	Torma	10. a tüdruk		
1809	23. II	Torma	10 a tüdruk		
1809	25. II	Torma	10 a poiss		
1809	< 15. II	Torma	7 a tüdruk		
1809	< 21. II	Torma	8 a poiss		
1809	11. III	Torma	10 a poiss		
1809	14. III	Torma	9 a poiss		
1809	15. III	Torma	8 a poiss		

1	2	3	4	5	6
1809	30. III	Laiuse	? a laps	Kõnnu küla metsalagendikul	Laps oli koos emaga teel Peipsi randa
1809	1. IV	Torma	10 a poiss		
1809	19. IV	Kodavere	6 a poiss		
1809	26. IV	Torma	6 a tüdruk		
1809	5. V	Torma	9 a tüdruk		
1809	7. V	Palamuse	11 a poiss		
1809	23. V	Torma	6 a poiss		
1809	22. VI	Torma	8 a poiss		
1809	24. VI	Torma	10 a poiss	Metsas	Pääses elusana, kuid suri hiljem vigastustesse
1809	14. VII	Torma	5 a poiss		Poisist leiti veidi sisikonda
1809	16. VII	Torma	3 a tüdruk		
1809	23. VII	Laiuse	8 a poiss		
1809	5. VIII	Torma	10 a poiss		
1809	6. VIII	Torma	3 a tüdruk		
1809	12. VIII	Torma	12 a tüdruk	Loomade karjatamise juures	
1809	14. VIII	Torma	5 a poiss		
1809	16. VIII	Torma	4 a poiss		
1809	25. VIII	Palamuse	16 a tüdruk		
1809	2. IX	Torma	10 a tüdruk		
1809	5. IX	Kodavere	4 a poiss		Need kaks last olid vend ja õde
1809	5. IX	Kodavere	11 a tüdruk		
1809	5. IX	Torma	6 a poiss		
1809	< 13. IX	Torma	1 a tüdruk		

1	2	3	4	5	6
1809	20. IX	Torma	12 a poiss		
1809	17. X	Torma	12 a tüdruk		
1809	21. X	Torma	12 a poiss		
1809	13. XI	Torma	8 a tüdruk		
1809	15. XI	Torma	6 a poiss		
1809	26. XI	Torma	6 a poiss		
1809	2. XII	Kodavere	5 a poiss		
1809	18. XII	Maarja- Magdaleena	10 a poiss		
1809	21. XII	Kodavere	13 a poiss		
1810	24. I	Kodavere	12 a tüdruk		
1810	jaan	Kodavere	14 a poiss	„Kisti lõhki keset küla”	Pastori väljend
1810	1. II	Torma	5 a tüdruk		
1810	7. II	M-Magda-leena	10 a tüdruk		
1810	15. II	Äksi	? a tüdruk		
1810	2. IV	Äksi	10 a tüdruk		
1810	20. IV	Äksi	5 a tüdruk		
1810	20. V	Äksi	8 a tüdruk		
1810	10. VII	Äksi	8 a poiss	Metsas maasikate korjamise juures	
1810	jaan	Torma		Kooli juures	Rünnati 9 a tüdrukut ja 13 a poissi, kes päästeti

1	2	3	4	5	6
1811	?	Torma		Kooli juures	Rünnati tühte poissi ja 12 a tüdrukut, kes päästeti. Peale nende rünnati lapsi veel Roela ja Tarakvere mõisade alal, kes päästeti
1811	?	Torma		Kodu värava juures	Rünnati ka 20 a naist
1811	24. V	Äksi	3 a poiss		Laps küll päästeti, kuid suri saadud vigastustesse
1811	5. VI	Äksi	13 a poiss		Poiss päästeti, kuid hiljem siiski suri
1811	28. VII	Kursi	8 a poiss		
1811	15. VIII	Palamuse	8 a tüdruk		
1813	14. III	Äksi	7 a tüdruk		
1814	28. IV	Kodavere	10 a poiss		
1815	10. II	Torma	15 a poiss		
1815	22. II	Torma	37 a mees		
1815	3. VI	Jõhvi	7 a tüdruk	Küla lähedal	Teate järgi olla kaks hunti tüdruku kinni võtnud ja metsa viinud. Jälitamisel saadi laps veel elusana kätte, kuid haavad olid surmavad
1815	26. VII	Audru	3 a tüdruk	Kõrtsi lähedal liivamäel	Lapsest leiti vaid luud ja üks käsi
1817	20. VII	Jõhvi	4 a poiss		
1817	11. IX	Isaku	1 a poiss		
1820	27. VII	Räpina	6 a tüdruk	Kodu juures	Lastest leiti pea ja sõrmi 3–4 versta kaugusel kodust. Olid kahe õe lapsed
1820	29. VII	Räpina	5 a poiss		
1823	24. VII	Põlva	3 a tüdruk		Lapsest leiti üks käsi ja riideräbalaid
1823	31. VII	Põlva	1 a poiss	Põllul töötanud inimeste juures	

1	2	3	4	5	6
1823	1. VIII	Põlva	5 a tüdruk	Maja lähedal aias	Lapsest ei leitud enam mingeid jälgi
1823	2. VIII	Põlva		Põllul	Kaks hunti ründasid kahte naist, kes päästeti
1823	aug	Põlva		Töö tegemise juures	Hunt tungis kallale sulasele, karjatüdrukule ja mõldrile
1823	< 4. VIII	Räpina	4 a tüdruk	Põllul töötavate vanemate juures	3 ohvrist kadusid 2 jäljetult, kolmas saadi kätte surmuna
1823	< 4. VIII	Räpina	4 a poiss		
1823	< 4. VIII	Räpina	? a laps		
1823	29. VIII	Põlva			Hunt röövis 2 a lapse, kes saadi kätte veel elusana
1827	11. XII	Kuusalu	3 a tüdruk	Elamu trepil	Hundi käest saadi kätte surnud laps
1834	mai	Ambla	6 a poiss	Metsas, kuhu poiss oli eksinud	16. sept leiti poisi luid ühe hundipesa juurest
1834	aug	Rakvere	täiskasvanud mees	Teel olles	Arvamuse järgi jäi joobnuna magama. kus hunt (hundid) teda ründas
1835	8. VI	Äksi	17 a neiu	Metsas viibimisel	
1840	23. VII	Jõelähtme	5 a tüdruk	Koduvärava juures	Lapsest leiti üksikuid kehaliikmeid ja särgitükke
1845	18. VI	Rakvere	7 a poiss	Kodu õuel	Laps saadi hundi käest kätte, kuid surnuna
1846	mai	Põlva	33 a naine		Mais kadunud inimeste jäänuseid leiti alles juunis
1846	mai	Põlva	14 a poiss		Kummastki lapsest ei leitud enam jälgegi
1846	5. VI	Jõelähtme	3 a poiss	Kodu õuel	
1846	9. VI	Jõelähtme	4 a tüdruk		
1846	8. VII	Kodavere	4 a poiss		Poiss suudeti hundi käest päästa, kuid saadud vigastused olid surmavad

1	2	3	4	5	6
1846	12. VII	Jõelähtme	3 a tüdruk	Kodu juures	Lapse jäänuseid leiti alles 15. septembril
1846	juuli	Jõelähtme			Samal ajal rünnati Maardu mõisa lähedal veel 3 last ja tühte naist, keda aga õnnestus päästa
1846	12. VII	Torma	8 a poiss	Talu juures	Hunt ründas poissi teise lapse juuresolekul
1846	13. VII	M-Magda-leena			Hunt haaras talu juurest kogu pere nâhes 5 a poisi ja põgenes. Koera abiga õnnestus laps hundi käest päästa. Poiss paranes
1846.	15. VII	Jüri	4 a tüdruk		
1846	15. VII	Kodavere	6 a tüdruk		
1846	15. VII	Torma		Maanteel	Hundid ründasid naist, kes suudeti päästa. 2 kuu kestel rünnati ka veel teisi täiskasvanuid Maarja-Magdaleena ja Tartu-Maarja kih-s
1846	16. VII	Kodavere	6 a tüdruk	Kodu lähedal marjade korjamise juures	Tüdruk oli seal koos oma 11 a vennaga
1846	24. VII	Torma	3 a tüdruk	Kodu juures	Hunt viis lapse ära ema silma alt
1846	30. VII	Kodavere		Loomade karjatamise juures	Hunt ründas 10 a karjapoissi, kes õnnestus päästa
1846	30. VII	T-Maarja	7 a tüdruk	Küla värava juures	Kätte saadi surnud laps
1846	31. VII	T-Maarja	12 a poiss	Loomade karjatamise juures	Hundi käest saadi kätte veel elav laps, kes suri peagi haavadesse
1846	2. VIII	M-Magda-leena			Rünnati 6 a tüdrukut, kes saadi päästa. Vaatamata saadud haavadele jäi laps elama
1846	3. VIII	Kodavere	5 a tüdruk		Isa sai lapse laiba kätte, kuid pea ja ühe käeta

1	2	3	4	5	6
1846	30. VIII	Palamuse	9 a poiss	Karjas viibimise juures	Laps saadi hundi käest päästa, kuid haavad olid surmavad
1846	30. VIII	Palamuse		Ema juures põllul	Hunt ründas 8 a poissi. Sai haiglaravi ja jäi elama
1846	2. IX	Torma			Hunt röövis 10 a poisi, kes suudeti päästa
1846	6. IX	Torma		Maanteel	Püüti rünnata 10 a tüdrukut. Karja ajavad inimesed peletasid hundi eemale.
1846	8. IX	Torma		Kodu õuel	Hunt tahtis ära viia 8 a poisi, kelle inimesed päästsid
1847	30. VII	Jõelähtme			Hunt röövis lapse lausa ema silme alt. Ta õnnestus päästa ja jäi ilmselt elama (?)
1847	4. VIII	Jõelähtme	4 a poiss		Lastest ei leitud mingeid jälgi
1847	9. VIII	Jõelähtme	10 a tüdruk		
1847	juuli-august	Jõelähtme			Rünnati kokku 5 last, kelledest 2 õnnestus päästa
1847	17. VIII	Simuna	8 a tüdruk	Teel naaberkülla	Ilmselt kolme hundi kuritöö. Lapse laip leiti ülejärmisel päeval
1847	31. XII	V-Jaagupi	7 a tüdruk		
1848	12. IV	Torma	5 a poiss	Kodu juures	
1848	17. XII	Torma	8 a poiss		Poisit järele jäänud leiti alles 8 päeva pärast
1849	2. V	Torma	5 a poiss		
1851	17. IV	Torma	6 a poiss	Kodu juures	Ema leidis pojast pea, ühe jala ja särgi tükke
1851	17. VI	Torma	3 a poiss		Lapsest leiti ainult pea
1853	6. V	Torma	5 a poiss	Kodu juures	

Tabel 3: 1825–1859 Liivimaa tapetud hundid (ametlikel andmetel) ¹¹⁰¹

Aasta	Liivimaa 9 maakonnas kutsikaid ja täiskasvanuid / sh kutsikaid	Sh Liivimaa Eesti osas kutsikaid ja täiskasvanuid / sh kutsikaid	Nendest maakondades kutsikaid ja täiskasvanuid, / sh kutsikaid				
			Tartumaa	Võrumaa	Viljandimaal	Pärnumaa	Saaremaal
1825	577/440	470/383	153/128	70/46	98/86	147/123	2/0
1826	935/642	753/560	85/55	172/107	296/232	194/160	6/6
1827	715/497	534/397	217/161	84/47	118/94	115/95	0/0
1828	451/256	357/241	113/70	60/26	70/57	114/88	0/0
1829	526/296	358/241	94/71	56/19	82/61	117/84	9/6
1830	475/258	308/197	96/51	32/1	43/37	126/108	11/0
1831	548/299	396/266	117/68	38/14	119/99	99/77	23/8
1832	579/353	381/275	96/70	69/26	102/81	114/98	0/0
1833	536/346	378/284	109/79	58/28	92/81	114/96	5/0
1834	655/358	375/266	104/63	45/13	79/69	145/121	2/0
1835	578/332	385/252	127/67	38/10	108/91	99/75	13/9
1836	517/291	354/236	79/33	37/20	137/111	98/70	3/2
1837	468/261	294/186	126/79	44/29	78/68	33/5	13/5

¹¹⁰¹ Alus: kubermanguvalitsuse patendid nr. 216, 18. september 1828, nr. 101, 23. juuli 1830, nr. 48, 14. aprill 1831, nr. 80, 28. juuli 1831, nr. 55, 19. juuni 1832, nr. 74, 30. juuni 1833, nr. 109, 3. juuli 1834; ajalehed Ostsee-Provinzen-Blatt nr. 25, 23. juuni 1826, nr. 18, 4. mai 1827 ja Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Estland nr. 39, 26. september 1828; ajakiri Das Inland nr. 31, 30. juuli 1846, nr. 17, 28. aprill 1847, nr. 22, 31. mai 1848, nr. 19, 9. mai 1849, nr. 14, 3. aprill 1850, nr. 27, 28. juuli 1851, nr. 27, 7. juuli 1852, nr. 41, 12. oktoober 1853, nr. 44, 1. november 1854, nr. 40, 3. oktoober 1855, nr. 1, 7. jaanuar 1857, nr. 24, 17. juuni 1857, nr. 29, 21. juuli 1858; EAA, f. 291, n. 1, s. 5566, s. 13328; f. 957, n. 2, s. 558; f. 1608, n. 1, s. 28)

1838	551/354	398/293	124/92	42/19	105/93	114/81	13/8
1839	523/311	389/264	117/59	48/18	83/67	124/106	17/14
1840	502/284	377/239	116/71	64/24	72/54	120/86	5/4
1841	362/217	289/191	78/36	69/41	78/73	63/41	1/0
1842	328/190	242/169	63/42	68/35	48/42	63/50	0/0
1843	406/229	307/195	120/68	60/22	44/36	83/69	0/0
1844	402/243	323/229	92/49	53/24	89/83	79/73	10/0
1845	338/196	275/179	81/47	50/26	90/80	49/22	5/4
1846	365/243	308/223	168/123	40/22	46/44	51/34	3/0
1847	246/141	224/141	81/49	51/13	39/37	40/33	13/9
1848	298/184	243/163	107/63	59/34	29/26	46/40	2/0
1849	227/130	179/115	59/32	28/8	30/23	27/20	35/32
1850	211/130	174/118	69/52	34/9	44/39	15/6	12/12
1851	274/179	238/171	86/63	62/30	41/39	45/36	4/3
1852	233/136	187/125	92/59	40/25	15/10	37/28	3/3
1853	169/69	142/61	28/12	39/6	29/19	28/24	18/0
1854	127/74	107/68	24/12	26/13	17/13	29/24	11/6
1855	126/83	115/83	34/19	14/6	23/18	38/34	6/6
1856	142/67	126/60	30/9	43/9	10/10	43/32	0/0
1857	78/37	74/37	24/2	12/1	0/0	38/34	0/0
1858	184/123	108/68	57/55	51/13	0/0	0/0	0/0
1859	121/72	andmed puuduavad	andmed puuduavad	andmed puuduavad	andmed puuduavad	andmed puuduavad	andmed puuduavad
Kokku	13 773 /8321	10 168 / 6976	3166 / 2009	1756 / 784	2354 / 1973	2647 / 2073	245 / 137

Tabel 4: 1827–1851 Eestimaal tapetud hundid (välja makstud preemiade alusel)¹¹⁰²

Aasta	Kutsikaid ja täiskasvanuid	Nendest maakondades			
		Harjumaal	Virumaal	Järvamaal	Läänemaal (koos Hiiumaaga)
1827	690	257	151	93	189
1828	767	269	171	132	195
1829	661	225	126	138	172
1830	645	249	129	142	125
1831	590	213	145	118	114
1832	637	240	138	122	137
1833	628	197	162	141	128
1834	678	270	164	113	131
1835	739	284	167	131	157
1836	707	315	168	97	127
1837	580	285	104	76	115
1838	778	338	124	133	183
1839	589	287	118	69	115
1840	633	268	130	107	128
1841	748	421	98	93	136
1842	511	209	114	102	86
1843	523	233	112	88	90
1844	529	251	98	106	74
1845	527	265	99	58	105
1846	561	248	152	71	90
1847	527	230	127	85	85
1848	484	209	122	89	64
1849	491	202	113	76	100
1850	542	211	125	101	105
1851	449	209	109	70	61
Kokku	15 214	6385	3266	2551	3012

¹¹⁰² Alus: EAA, f. 854, n. 2, s. 3509–3532; f. 30, n. 1, s. 6807; f. 291, n. 1, s. 5566.

Tabel 5: 1875–1899 Eestimaal tapetud hundid (välja makstud preemiade alusel) ¹¹⁰³

Aasta	Kutsikaid ja täiskasvanuid / sealhulgas kutsikaid	Nendest maakondades kutsikaid ja täiskasvanuid, / sh kutsikaid			
		Harjumaal	Virumaal	Järvamaal	Läänemaal (koos Hiiumaaga)
1875	221/209	78/76	81/74	20/17	42/42
1876	217/196	78/67	97/92	11/8	31/29
1877	125/117	40/38	38/32	4/4	43/43
1878	283/263	97/90	112/110	52/42	22/21
1879	156/145	95/93	23/19	8/7	30/26
1880	169/155	54/47	68/62	28/27	19/19
1881	205/199	101/99	67/63	30/30	7/7
1882	112/101	62/58	31/26	13/11	6/6
1883	173/156	87/86	52/44	21/16	13/10
1884	227/216	104/104	89/79	25/24	9/9
1885	250/232	122/116	74/69	36/29	18/18
1886	198/193	120/118	58/57	18/18	2/0
1887	96/85	45/40	40/36	2/0	9/9
1888	154/141	56/56	56/50	32/26	10/9
1889	134/123	46/42	58/52	28/27	2/2
1890	74/61	33/28	33/26	8/7	0/0
1891	67/57	4/3	43/38	19/16	1/0
1892	45/38	20/17	18/16	6/5	1/0
1893	27/23	7/7	18/16	2/0	0/0
1894	44/44	19/19	15/15	10/10	0/0
1895	61/56	10/10	41/36	10/10	0/0
1896	80/72	9/9	51/44	20/19	0/0
1897	70/67	17/17	44/42	8/8	1/0
1898	45/43	11/10	30/29	0/0	4/4
1899	22/19	16/14	6/5	0/0	0/0
Kokku	3255/3011	1331/1264	1243/1132	411/361	270/254

¹¹⁰³ Alus: EAA, f. 854, n. 2, s. 3566–3590, s. 3477–3481, 3483–3485, s. 1140.

Tabel 6: Harjumaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud humdid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)

Kihelkond Aastad	Hageri	Harju- Jaani	Harju- Madise	Juuru	Jõelähtme	Jüri	Keila	Kose	Kuusalu	Nissi	Rapla	Risti	Kokku
1827–1831	94	95	63	134	28	79	75	156	150	112	188	39	1213
1832–1836	122	51	37	71	70	97	118	158	186	176	188	32	1306
1837–1841	81	27	70	265	40	128	118	209	210	173	241	37	1599
1842–1846	88	102	48	111	16	118	125	147	145	96	179	31	1206
1847–1851	87	83	29	101	37	129	143	92	95	77	173	15	1061
Kokku	472	358	247	682	191	551	579	762	786	634	969	154	6385
1875–1879	35	13	–	12	10	76	33	24	39	60	24	62	388
1880–1884	24	15	1	8	28	78	18	70	41	44	53	28	408
1885–1889	43	19	–	36	59	46	39	80	13	24	30	–	389
1890–1894	20	15	–	5	16	15	11	1	–	–	–	–	83
1895–1899	25	–	–	–	–	5	22	–	–	9	–	2	63
Kokku	147	62	1	61	113	220	123	175	93	137	107	92	1331
Kõik kokku	619	420	248	743	304	771	702	937	879	771	1076	246	7716

Tabel 7: Virumaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)

Kihelkond Aastad	Haljala	Iisaku	Jõhvi	Kadrina	Lüganuse	Rakvere	Simuna	Vaivara	Viru- Jaagupi	Viru- Nigula	Väike- Maarja	Kokku
1827–1831	102	12	30	148	36	52	85	–	119	54	84	722
1832–1836	112	5	107	160	31	44	90	–	138	48	64	799
1837–1841	87	4	74	108	33	60	60	–	72	48	28	574
1842–1846	87	–	71	73	61	20	73	11	83	43	53	575
1847–1851	55	–	46	107	52	21	81	18	111	58	47	596
Kokku	443	21	328	596	213	197	389	29	523	251	276	3266
1875–1879	45	–	52	55	5	41	40	21	23	34	35	351
1880–1884	26	–	6	51	–	60	67	–	49	7	41	307
1885–1889	10	17	35	42	13	30	46	–	64	1	28	286
1890–1894	4	7	36	16	7	21	16	–	16	4	–	127
1895–1899	–	–	17	28	–	22	38	2	44	2	19	172
Kokku	85	24	146	192	25	174	207	23	196	48	123	1243
Kõik kokku	528	45	474	788	238	371	596	52	719	299	399	4509

Tabel 8: Järvamaa kihelkondades aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)

Kihelkond Aastad	Ambla	Anna	J. -Jaani	J. -Madise	Koeru	Paide	Peetri	Türi	Kokku
1827–1831	89	53	64	43	110	7	57	200	623
1832–1836	116	7	72	43	96	–	23	247	604
1837–1841	122	40	21	40	51	6	55	143	478
1842–1846	95	24	29	42	70	6	85	74	425
1847–1851	83	35	62	52	72	11	62	44	421
Kokku	505	159	248	220	399	30	282	708	2551
1875–1879	63	1	4	–	–	3	9	15	95
1880–1884	102	–	–	–	8	–	–	7	117
1885–1889	90	2	5	–	1	12	1	5	116
1890–1894	32	6	–	–	6	–	–	1	45
1895–1899	32	–	–	–	6	–	–	–	38
Kokku	319	9	9	–	21	15	10	28	411
Kõik kokku	824	168	257	220	420	45	292	736	2962

Tabel 9: Läänemaa kihelkondades ja Hiiumaal aastatel 1827–1851 ja 1875–1899 tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid viisaastakute summana)

Kihelkond Aastad	Hanila	Karuse	Kirbla	Kullamaa	Lihula	Lääne-Nigula	Martna	Mihkli	Märjamaa	Noarootsi koos Vormsi saarega	Ridala	Varbla	Vigala	Hiiumaa	Kokku
1827–1831	71	53	2	215	17	67	43	15	46	56	25	92	64	29	795
1832–1836	41	22	13	150	6	64	18	13	52	53	19	74	79	76	680
1837–1841	80	21	3	152	1	60	45	40	83	28	10	66	41	47	677
1842–1846	15	23	5	99	–	26	21	34	39	16	21	78	53	15	445
1847–1851	38	15	1	108	–	41	4	11	48	15	23	25	24	62	415
Kokku	245	134	24	724	24	258	131	113	268	168	98	335	261	229	3012
1875–1879	27	31	–	23	–	32	19	–	–	–	–	20	4	12	168
1880–1884	–	–	–	32	–	15	–	–	7	–	–	–	–	–	54
1885–1889	7	–	–	4	–	16	–	–	9	1	–	–	4	–	41
1890–1894	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
1895–1899	–	–	–	1	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	5
Kokku	34	31	–	62	–	67	19	–	16	1	–	20	8	12	270
Kõik kokku	279	165	24	786	24	325	150	113	284	169	98	355	269	241	3282

Tabel 10: Saaremaal aastatel 1801–1885 välja makstud preemiade alusel tapetud hundid (kutsikaid ja täiskasvanuid / sealhulgas kutsikaid viisaastakute summana)
(alus: EAA, f. 957, n. 1, s. 55–58, 62–65, 77, 1556, 1731–1734, 1740–1742, 1744–1756, 2023, 2108; f. 960, n. 1, s. 232, 234, 237–241, 401–408, 415–419, 428, 432, 433, 436)

Kihelkond Aastad	Anse- küla	Jaani	Jämaja	Kaarma	Karja	Kihel- konna	Kärla	Muhu	Must- jala	Pöide	Püha	Vaijala	Kihel- konnata	Kokku	Ametlikud andmed
1801–1805		4/4	10/10	13/13		13/13	17/17		6/6	29/29	37/37	17/17	44/44	190/190	
1806–1810			4/4	3/3	18/18	14/14	9/8			6/6	17/17	16/16	47/42	134/128	
1811–1815	4/4		7/1	31/21	21/15	23/1	13/12	1/0	16/13	25/24	14/12	5/4	37/36	197/143	
1816–1820		6/6	2/0	16/3	8/5	19/10	4/0	1/0	19/15	2/2	4/2	1/1	11/7	93/51	
1821– 1825*			7/6	1/1	9/8	23/5	24/20		3/0		5/5		13/13	85/58	
1826– 1830*		2/0	1/0	6/6	12/10	10/0					7/6	1/0		39/22	26/12
1831–1835	8/8	1/0	4/0	1/0	52/49	24/7	3/0				1/1	4/0	4/0	102/65	43/17
1836–1840		8/8	1/0	3/2	10/9	12/7	3/0	2/0	6/6			1/0	32/26	78/58	51/33
1841–1845		1/0		5/4	9/5	2/0	7/7			3/1			8/8	32/25	16/4
1846–1850	1/0			24/18	7/6	3/0	15/14		6/6	1/0			16/12	73/56	65/53
1851–1855	5/5		2/0		12/12	6/0	3/3				2/2	9/8	27/16	66/46	42/18
1856–1860			1/0	4/3	25/23	18/13		1/0	1/0	6/6	1/0	5/5		62/50	
1861–1865	6/6	1/1	6/6	7/0	15/10	9/1	1/0		3/0	7/5	8/3	4/0	28/20	95/52	
1866–1870					7/7				1/0		2/0		49/44	59/51	
1871–1875					5/3	30/26	6/5				6/4	1/0	3/3	51/41	
1876–1880				1/1	6/4	8/4	1/1		5/5			4/4	4/4	29/23	
1881–1885			1/1	1/0	27/27	17/14			3/3	15/15	3/3	1/0	7/6	75/69	
Kihelkonda- des kokku	24/23	23/19	46/28	116/75	243/211	231/115	106/87	5/0	69/54	94/88	107/92	69/55	330/281	1463/1128	243/137

* Aastate 1825, 1826 ja 1827 kohta puuduvad andmed.

ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

EAA – Eesti Ajalooarhiiv, Tartu

- Fond 1 – Eestimaa rootsiaegne kindralkubeneri kantslei
- Fond 3 – Tallinna kindralkuberner
- Fond 29 – Eestimaa kubeneri kantslei
- Fond 30 – Eestimaa Kubermanguvalitsus
- Fond 31 – Eestimaa Kubermanguvalitsuse tervishoiuosakond
- Fond 41 – Eestimaa kubermangu statistika komitee
- Fond 291 – Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkuberner
- Fond 296 – Liivimaa kubeneri kantslei
- Fond 297 – Liivimaa Kubermanguvalitsus
- Fond 298 – Liivimaa Kubermanguvalitsuse ehitusosakond
- Fond 378 – Tartu kreisiarst
- Fond 567 – Liivimaa maamõõdu-revisjonikomisjon
- Fond 854 – Eestimaa Rüütelkond
- Fond 861 – Harju Meeskohus
- Fond 862 – Viru-Järva Meeskohus
- Fond 902 – Maa-Virumaa adrakohtunik
- Fond 949 – Tartu sillakohus
- Fond 950 – Võru sillakohus
- Fond 951 – Pärnu sillakohus
- Fond 952 – Viljandi sillakohus
- Fond 957 – Saaremaa Rüütelkond
- Fond 960 – Saaremaa Talurahva Panga komisjon
- Fond 1168 – EELK Põltsamaa kogudus
- Fond 1185 – Liivimaa Üldkasulik Majanduslik Selts
- Fond 1187 – EELK Konsistoorium
- Fond 1197 – Tartu-Võru Ülemkirikueestseisja Amet
- Fond 1210 – EELK Harju-Jaani kogudus
- Fond 1211 – EELK Juuru kogudus
- Fond 1212 – EELK Jõelähtme kogudus
- Fond 1213 – EELK Jüri kogudus
- Fond 1215 – EELK Kose kogudus
- Fond 1216 – EELK Kuusalu kogudus
- Fond 1218 – EELK Nissi kogudus
- Fond 1224 – EELK Haljala kogudus
- Fond 1225 – EELK Iisaku kogudus
- Fond 1226 – EELK Jõhvi kogudus
- Fond 1228 – EELK Lüganuse kogudus
- Fond 1229 – EELK Simuna kogudus
- Fond 1230 – EELK Vaivara kogudus
- Fond 1232 – EELK Väike-Maarja kogudus
- Fond 1233 – EELK Järva-Jaani kogudus
- Fond 1241 – EELK Karuse kogudus
- Fond 1245 – EELK Lääne-Nigula kogudus

Fond 1248 – EELK Ambla kogudus
Fond 1249 – EELK Ridala kogudus
Fond 1255 – EELK Kambja kogudus
Fond 1256 – EELK Kodavere kogudus
Fond 1257 – EELK Kursi kogudus
Fond 1258 – EELK Maarja-Magdaleena kogudus
Fond 1259 – EELK Nõo kogudus
Fond 1261 – EELK Palamuse kogudus
Fond 1264 – EELK Rõngu kogudus
Fond 1265 – EELK Torma kogudus
Fond 1266 – EELK Äksi kogudus
Fond 1268 – EELK Rõuge kogudus
Fond 1269 – EELK Räpina kogudus
Fond 1271 – EELK Vastseliina kogudus
Fond 1272 – EELK Võru kogudus
Fond 1274 – EELK Audru kogudus
Fond 1275 – EELK Halliste kogudus
Fond 1279 – EELK Pärnu Eliisabeti kogudus
Fond 1280 – EELK Pärnu-Jaagupi kogudus
Fond 1281 – EELK Saarde kogudus
Fond 1282 – EELK Tori kogudus
Fond 1284 – EELK Vändra kogudus
Fond 1285 – EELK Kolga-Jaani kogudus
Fond 1297 – EELK Karula kogudus
Fond 1298 – EELK Sangaste kogudus
Fond 1600 – Liivimaa Jahisõprade Selts
Fond 1608 – Eestimaa Jahisõprade Selts
Fond 1864 – Eestimaa revisjonilehtede kolleksioon
Fond 1865 – Liivimaa revisjonilehtede kolleksioon
Fond 1874 – Bergid, Sangaste mõisa omanikud
Fond 2434 – EELK Laiuse kogudus
Fond 2489 – Stryk'id, von, Liivimaa mõisnikud ja rüütelkonna tegelased
Fond 3057 – EELK Rakvere kogudus
Fond 3114 – EELK Viru-Jaagupi kogudus
Fond 3132 – EELK Kaarma kogudus
Fond 3138 – EELK Valjala kogudus
Fond 3144 – EELK Pilstvere kogudus
Fond 3147 – EELK Põlva kogudus
Fond 3148 – EELK Tartu-Maarja kogudus
Fond 3154 – EELK Hageri kogudus
Fond 3168 – EELK Pühalepa kogudus
Fond 3172 – EELK Võnnu kogudus
Fond 3569 – Pärnu Linnavalitsus

LVVA – Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, Rīga

Fond 1 – Balti kindralkuberneri kantselei
Fond 4 – Liivimaa Kubermanguvalitsus
Fond 185 – Liivimaa Riigivarade Valitsus

Fond 233 – Liivimaa Evangeeliumi Luteriusu Kiriku Konsistoorium
Fond 640 – Kuramaa Rüütelkond

***РГИА – Российский Государственный Исторический Архив,
С.-Петербург***

Fond 1286 – Siseministeeriumi täidesaatev politseidepartemang
Fond 1341 – Senati esimene departemang

ERA – Eesti Riigiarhiiv, Tallinn

Fond R-1987 – Jahimajanduse inspektsioon

TLA – Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn

Fond 31 – EELK Niguliste kogudus
Fond 236 – EELK Oleviste kogudus
Fond 237 – EELK Toomkoguduse kogudus
Fond 238 – EELK Pühavaimu kogudus
Fond 1359 – EELK Kaarli kogudus

RTO – Siseministeeriumi rahvastiku toimikute osakond, Tallinn

Fond 99 – Pühalepa EELK

EKM – Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu

H – J. Hurda rahvaluulekogu (1860–1906)
E – M. J. Eiseni rahvaluulekogu (1880–1934)
ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu (1927–1944)
RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu (alates 1945. aastast)
E,StK – M. J. Eiseni stipendiaatide rahvaluulekogu (1921–1927)
EKS 4°,8° – Eesti Kirjameeste Seltsi rahvaluulekogu (1872–1924)
EKLA – Eesti Kultuurilooline Arhiiv
EKLA, ÕES – Õpetatud Eesti Seltsi rahvaluulekogu Eesti Kultuuriloolises Arhiivis
EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu (1875–1917)
ERA, Veske – M. Veske rahvaluulekogu (1866–1885) Eesti Rahvaluule Arhiivis
H, R – J. Hurda kogu „Raasukesed“
H, Wiedemann – F. J. Wiedemanni üksikkogu J. Hurda kogus
SKS – Soome Kirjanduse Seltsi eesti rahvaluule kogu (1869–1912)

EKRK – Tartu Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri kogu, Tartu

ERM – Eesti Rahva Muuseum, Tartu

KV – korrespondentide vastuste arhiiv
EA – etnograafiline arhiiv

EAM – Eesti Ajaloomuuseum, Tallinn

„D” fond, Fond 70 – Iverseni kollektsioon
Fond 243 – Mustjala kihelkond

EKI – Eesti Keele Instituut, Tallinn

MT – murdetekstide kogu

KT – korrespondentide tööd

ES (1925–52 AES) – Emakeele Selts, Tallinn

MT – murdetekstide kogu

KT – korrespondentide tööd

Publitseeritud allikad

- Aus der Forstordnung für Pommern von 1777, Titulus XII: von Ausrottung der Raub-Thiere // Wild und Hund 1968, N 22, S. 532–536.
- Campanhausen, Balthasar. Forst-Instruction für sämtliche publique Wald-Förster des Herzogthums Liefland und der Province-Oesel. Riga, 26. Nov. 1782.
- Dionysii Fabricii Livonicae historiae compendiosa series... Stanno Ruiensi, 1795.
- Ehst- und Livländische Brieflade. 2. Abtheilung: Schwedische Zeit. / Hrsg. von E. Pabst und Baron R. Toll. 2. Bd., Die Jahre 1651 bis 1697. Reval, 1864.
- Franz Nyenstädt's Livländische Chronik... Riga und Leipzig, 1837.
- Gesetzgebung, die Vertilgung schädlicher Raubthiere betreffend // Kritische Blätter für Forst- und Jagdwissenschaft / Hrsg. von W. Pfeil. 2. Hf. Leipzig, 1826, S. 182–190.
- Henriku Liivimaa kroonika / Tõlkinud Richard Kleis. Toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn, 1982.
- Hjärne, Thomas Ehst-, Lyf- und Lettlaendische Geschichte // Monumenta Livoniae antiquae. 1. Bd. / Hrsg. von C. E. Napiersky. Riga, Dorpat und Leipzig, 1835.
- Kelch, Christian. Liefländische Historia, oder Kurtze Beschreibung der Denckwürdigsten Kriegs- und Friedens-Geschichte Esth-Lief- und Lettlandes. Revall, 1695.
- Lieffländische Landes-Ordnungen nebst darzu gehörigen Placaten und Stadgen. Riga, 1707.
- Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. 3. Th. St.-Petersburg, 1864.
- Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / von C. F. W. Goldmann. Jg. 1730–1733. Riga.
- Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Dr. K. G. Sonntag und C. F. W. Goldmann. Jg. 1803–1805. Riga.
- Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Dr. K. G. Sonntag und C. F. W. Goldmann. Jg. 1806–1808, Riga.
- Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente / Dr. K. G. Sonntag und C. F. W. Goldmann. Jg. 1809–1810. Riga.
- Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500) / Hrsg. von Hermann von Bruiningk und Nicolaus Busch. Bd. 1. Riga, 1908. (= LGU)
- LGU (aus den Jahren 1501 bis 1545) / Hrsg. von Hermann von Bruiningk. Bd. 2. Riga, 1923.
- Otto Wilhelm Masingu kirjad. 3. kd. Tartu, 1996.
- Der Sachsenspiegel (Landrecht) / Übersetzung von G. Rotermund. Hermannsburg, 1895.
- Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. 1. Bd. Angestammte livländische Landes-Rechte. Von Gustav Johann von Buddenbrock. Mitau, 1802.

- Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Von Gustav Johann von Buddenbrock. 2. Bd., 1. Abteilung. T. 1. Landesordnungen vom Jahr 1621 bis 1680. Riga, 1821.
- Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Von G. J. v Buddenbrock. 2. Bd., 1. Abteilung. T. 2. Landesordnungen vom Jahr 1680 bis 1710. Riga, 1821.
- Schwedisches Land-Recht... Herrn Carl dem Neundten... Frankfurt und Leipzig 1709.
- Sonntag, Karl Gottlob Die Polizei für Livland von der ältesten zeit bis 1820... 1. Hälfte. Riga, 1821.
- Полное собрание законов Российской империи сь 1649 года. Т. 5. 1713–1719. 1830 (= ПСЗРИ).
- ПСЗРИ. Собрание второе. Т. 21. Отделение первое. 1846. Санктпетербург, 1847.
- ПСЗРИ. Собрание второе. Т. 22. Отделение первое. 1847. Санктпетербург, 1848.
- Сборник статистических сведений по Лифляндской губернии. Рига, 1886.
- Эстляндския Губернская Ведомости 1866, No 6, 1867, No 41.

Käsikirjad

- ENSV Metsamajanduse ja Looduskaitse Ministeerium. Ametlikud andmed 1990.
- Eesti Vabariigi Keskkonnaministeerium. Ametlikud andmed 2000.(töös kasutatud mõlema ministeeriumi andmed asuvad praeguses Keskkonnaministeeriumis).
- Hiimets, Johannes. Torma kihelkonna ajalugu. Daatumita. EKM Kultuurilooline Arhiiv, F. 169, Varia, M 247:1, I. 1–226.
- Ling, Harri. Eesti NSV töenduslike imetajate fauna ja selle rekonstruktsiooni võimalused. Väitekiri bioloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu, 1955. Väitekiri asub TÜ raamatukogus.

Teatmekirjandus

- Antiigileksikon. Teine trükk. Tallinn, 1985.
- Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Bd. 3. Estland. Riga, 1913.
- British Universities Encyclopaedia. Vol. 10. London, s.a.
- Brockhaus Wahrig Deutsches Wörterbuch. 6. Bd., Stuttgart, 1984.
- Eesti nõukogude entsüklopeedia. 7. Tallinn, 1975.
- Eesti rahvakultuuri leksikon. Koostanud ja toimetanud Ants Viires. Tallinn, 1995.
- The Encyclopaedia Britannica. Vol. 8. Cambridge, 1910.
- Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers, Par une Societe des gens de Lettres... Par Denis Diderot... par Jean Baptiste d'Alembert. Tome vingtieme. A Geneve, 1778.
- Grand Dictionnaire Universel. Du XIXe siecle / Par Pierre Larousse. T. 10. Paris, s.a.
- Der Grosse Brockhaus. 8. Bd. Leipzig, 1931; 13. Bd. Leipzig, 1932.
- Grosses vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste... / Verlegts Johann Heinrich Zedler. 22. Bd. Leipzig u. Halle, 1739; 58. Bd. Leipzig u. Halle, 1748.
- Handbuch für praktische Forst- und Jagdkunde, in alphabetischer Ordnund, ausgearbeitet von einer Gesellschaft Forstmänner und Jäger. 3. Th. Leipzig, 1797.

- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens / Hrsg. von Hans Bächtold-Stäubli. Bd. 9. Berlin, 1987.
- Hartig, Georg Ludwig. Lexikon für Jäger und Jagdfreunde, oder Waidmännisches Conversations-Lexikon. Berlin, 1836.
- Der Kleine Pauly: Lexikon der Antike. 5. Bd. München, 1975.
- Larousse du XXe siècle en six volumes. Publie sous la direction de Paul Auge. T. 4. Paris, 1931.
- Onomatologia forestalis-piscatorio-venatoria oder vollständiges Forst-Fisch und Jagd-Lexicon, 3. Th. Frankfurt und Leipzig, 1773.
- Pawlowsky, J. Deutsch – Russisches Wörterbuch. Riga, Leipzig, 1911.
- Reallexikon der Vorgeschichte. Hrsg. von M. Ebert. XIII Bd., Berlin, 1929.
- Regio Eesti teede atlas 2005/2006. 1:150 000.
- Saareste, Andrus. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm, 1958–1963
- Schrader, Otto. Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde. 2. Bd. Berlin und Leipzig, 1929.
- Svenskt-Finskt Lexikon. Helsingissä, 1899.
- Üleriikline asumite nimestik. Linnad, alevid, vallad, külad, asundused, üksiktalud j.m. kohad. Tallinn, 1923.
- Большая Российская Энциклопедия. Т. 3. Москва, 2005.
- Большая Советская Энциклопедия. Т. 6. Москва, 1927.
- Большая Советская Энциклопедия. Т. 5. Москва, 1950.
- Большая Советская Энциклопедия. Т. 3. Москва, 1970.
- Большая Энциклопедия. Т. 5. С.-Петербург, 1903.
- Власова М. Русские суеверия. Энциклопедический словарь. С.-Петербург, 1998.
- Грушко Е., Медведев Ю. Словарь русских суеверий, заклинаний, примет и поверий. Нижни Новгород, 1995.
- Даль, Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. I–II. С.-Петербург-Москва, 1904–1914.
- Лесная энциклопедия. Т. 2. Москва, 1985.
- Мифы народов мира. Энциклопедия. Главн. ред. С. А. Токарев. Т. 1–2. Москва, 1987–1988.
- Новичкова Т. А. Русский демонологический словарь. Петербург, 1995.
- Новый энциклопедический словарь. Т. 11. С.-Петербург, б.г.
- Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Под ред. Н. И. Толстого. Т. 1. (А–Г). Москва, 1995.
- Энциклопедический словарь. т. VII–XXXIII. Изд. Ф. А. Брокгауз (Лейпциг), И. А. Ефрон (С.-Петербург). С.-Петербург 1892–1901.
- Энциклопедия символов, знаков, эмблем. Москва, 2001.

Kirjandus

- Aaver, Endel. Metsamarutaud. Tallinn, 1970.
- Adelung, Friedrich. Kritisch-literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700. Bd. 1. St.-Petersburg, Leipzig, 1846.
- Die allgemeine Wolfsjagd in Liefland. // Oekonomisches Repertorium für Liefland. 7. Bd., 1. St. Riga, 1811, S. 50–61.
- A. M[ellin]. Ein zuverlässiges Mittel, die so schädlichen Wölfe von den Viehheerden abzuhalten // Nordisches Archiv. 2. Bd. Riga und Leipzig, 1805, S. 114–116.
- Aristoteles Thierkunde. Kritisch-berichtigter Text, mit Deutscher Überetzung... Von Dr.
- H. Aubert und Dr. Fr. Wimmer. Zweiter Band. Leipzig, 1868.
- Arvelius, Friedrich Gustav. Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat. Tallinn, 1790.
- Aulus Cornelius Celsus über die Arzneiwissenschaft, in acht Büchern / Übersetzt und erklärt von Ed. Scheller. 2. Th., 5. Buch, Braunschweig, 1846.
- Baltisches Wappenbuch. Wappen sämmtlicher den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter. Hrsq. von C. A. v Klingspor. Stockholm, 1882.
- Baumann, Johann Heinrich. Jagd-Anecdoten, Riga und Dorpat, 1817.
- Berg, von. Die hauptsächlichsten Jagdthiere in Skandinavien und Finnland, ihre Lebensart und der Jagdbetrieb in jenen Ländern // Supplement zur Allgemeinen Forst- und Jagd-Zeitung, 2. Bd. Frankfurt am Main, 1859. S. 21–46.
- Bernard, Daniel. Wolf und Mensch. Saarbrücken, 1983.
- Beschreibung eines Wolfsfanges // Forst- und Jagd-Archiv von und für Preussen / Hrsg. von G. L. Hartig. 1. Hf. Berlin, 1816, S. 57–60.
- Bielenstein, August. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 2. Th. Petrograd 1918.
- Bienenstamm, Herbold Karl Friedrich von. Geographischer Abriss der drei deutschen Ostsee-Provinzen Russland, oder der Gouvernements Ehst-, Liv- und Kurland, Riga, 1826.
- Bodin, Jean. De Magorum Daemonomania. Vom aussgelassnen wütigen Teuffelsheer / allerhand Zauberern, Heren und Herenmeistern, Strassburg, 1591.
- Boecler, Johan Wolfgang. Der Ehsten abergläubische Gebrauche, Weisen und Gewohnheiten. St. Petersburg, 1854.
- Boitani, Luigi. Ecological and cultural diversities in the evolution of wolf-human relationships // Ecology and Conservation of Wolves in a Changing World. L. N. Carbyn, S. H. Fritts, D. R. Seip. Editors. Edmonton, Alberta, Canada, 1955, p. 3–11.
- Bornhaupt, Carl Friedrich. Entwurf einer geographisch-statistisch-historischen Beschreibung Liv-, Ehst- und Kurlands. Riga, 1855.
- Brand, Johan Arnold von. Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland, Plescovien, Gross-Naugardten, Tveerien und Moscovien. Wesel, 1702.
- Brehm, Alfred. Tierleben. Die Säugetiere. 3. Bd. Leipzig und Wien, 1920.
- Brehm's Illustriertes Thierleben / Für Volk und Schule bearbeitet von Fr. Schödler. 1. Bd. Die Säugetiere. Hildburghausen, 1870.
- Bruiningk, Hermann. Der Werwolf in Livland ... // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. 22. Bd., Riga, 1924–1928, S. 163–220.
- Buffon, Georges Leclerc de. Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere. 4. Bd. Berlin, 1776.
- Buffon, Georges Leclerc de. Naturgeschichte der vierfüssigen Thiere. 6. Bd. Berlin, 1780.

- Caras, R.A. Dangerous to Man. 1978.
- Cardano Girolamo. Von mancherley wunderbarlichen, natürlichen und künstlichen Sachen. Basel, 1591.
- Clarke, C. H. D. The Beast of Gevaudan // Natural History 1971, April, p. 44–73.
- Corbett, Jim. Inimesesõjad. Tallinn, 1985.
- Daniel, Oskar. Meie metsanduse ajalugu // I Eesti metsateadlaste päev Tartus, 5.–6. jaanuaril 1923. a. Tartu, 1924, lk. 9–27.
- Diezels Niederjagd / Hrsg. von G. Nordenflycht. Berlin, 1922.
- Dinzelbacher, P. Mittelalter. // Dinzelbacher, P. (ed.) Mensch und Tier in der Geschichte Europas. Stuttgart, 2000.
- Donecker, Stefan. Livland und seine Werwölfe. Ethnizität und Monstrosität an der europäischen Peripherie, 1550–1700. // Jahrbuch des baltischen Deutschtums 2009. Bd. LVI. Lüneburg 2008, S.83–98.
- Döbels, H. W. Neueröffnete Jäger-Practica oder der wohlgeübte und Erfahrene Jäger. 2. und 3. Th. Leipzig, 1783.
- Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoimetaja Sulev Vahtre, Tegevtoimetajad Toomas Karjahärm ja Tiit Rosenberg. Tartu, 2010.
- Eesti. Maa, rahvas, kultuur. Toimet. Hans Kruus. Tartu, 1926.
- Eesti majandusajalugu I. Peatoim. Hendrik Sepp. Tartu, 1937.
- Eesti taime määraja. Tallinn, 1966.
- Eesti talurahva ajalugu. I. kd. Tallinn, 1992.
- Eichwald, Eduard. Naturhistorische skizze von Lithauen, Volhynien und Podolien in geognostisch-mineralogischer, botanischer und zoologischer Hinsicht. Wilna, 1830.
- Eine Steuer, bei der alle Gewinnen // Rigaische Stadt-Blätter für das Jahr 1822, N 48, 28. November, S. 462–463.
- Einfaches Mittel, um die Wölfe zu entfernen // Oekonomisches Repertorium für Liefland. 6. Bd., 3. St. Riga, 1810, S. 738–739.
- Eisen, Mattias Johann. Hunt // Kalevipoja päevilt. Jurjev, 1901, lk 53–68.
- Eisen, Mattias Johann. Eesti mütoloogia. Tartu, 1919.
- Eisen, Mattias Johan. Eestimaa nõidade põletamine // Agu 1923, N 49, lk. 1587–1590.
- Eisen, Mattias Johann. Karjane // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 1. kd. Tartu, 1925, lk. 9–34.
- Eisen, Mattias Johann. Eesti vana usk. Tartu, 1926.
- Eisen, Mattias Johann. Saun ja vihtlemine // Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 8. kd. Tartu, 1934, lk. 28–70.
- Ekmann, F. J. Beschreibung der Insel Runoe // Das Inland 1850, N 6, 6. Februar, S. 83–86.
- Ende, Rolf von. Über Wölfe und Hunde. Berlin, 1982.
- Estland – ein Wolfsnest // Das Inland 1840, N 36, 4. September, S. 568–570.
- Fischer, Jakob Benjamin. Versuch einer Naturgeschichte von Livland. Königsberg, 1791.
- Fischer, Johann Bernhard von. Liefländisches Landwirthschaftsbuch, auf die Erdgegend von Lief- Est- und Curland... Riga und Leipzig, 1772.
- Fleming, Hans Friedrich von. Der vollkommene Teutsche Jäger: Darinnen die Erde, Gebürge, Kräuter... Nebst einem immerwährenden Jäger-Calender. Leipzig, 1719.
- Forselius, Johann. Eestlaste ebausü kombed, viisid ja harjumised. Tartu, 1915.
- Friebe, Wilhelm Christian. Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 2. Bd. Gotha und St. Petersburg, 1797.

- Friebe, Wilhelm Christian. Ueber Russlands Handel, landwirthschaftliche Kultur, Industrie und Produkte. 3. Bd. Hildesheim und St. Petersburg, 1798.
- Friebe, Wilhelm Christian. Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirthschaft in Liefland. Zweites Bändchen, die Viehzucht in Liefland betreffend. Riga, 1803.
- Gesner, Conrad. Thierbuch. Das ist ein kurtze Beschreybung aller vierfüssigen Thieren... Zürich, 1563.
- Gressel. Eesti-ma rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1839 aasta peale. Tallinn, 1838.
- Greve, Karl. Die Geographische Verbreitung der jetzt lebenden Raubthiere // Nova Acta. Bd. 63. N 1. Halle 1894, S. 105–109.
- Greve, Karl. Der Wolf in den Ostseeprovinzen // Neue Baltische Waidmannsblätter 1907, N 3, S. 49–51.
- Greve, Karl. Säugetiere Kur-Liv-Estlands. Riga, 1909.
- Greve, Karl. Der Wolf in den Ostseeprovinzen // Neue Baltische Waidmannsblätter 1913, N 12, S. 265–268.
- Grimm, Jacob. Deutsche Mythologie. 2. Bd. Besorgt von E. H. Meyer. Berlin, 1876.
- Gruppe, O. Griechische Mythologie und Religionsgeschichte. 2. Bd. München, 1906.
- Gubernatis, Angelo de. Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. 1. Th. Leipzig, 1874.
- Harting, J. E. A Short History of the Wolf in Britain. Whitstable, 1994.
- Hasselblatt, Arnold. Die Wölfe in Livland I–II. // Baltische Monatsschrift, 29. Bd., Riga, Moscau, 1882, Hf. 8, S. 659–678; Hf. 9, S. 744–771.
- Herberstein, Siegmund. Moskowia, Weimar, 1975.
- Herodot's von Halikarnass Geschichte. Übersetzt von A. Schöll. Viertes Bändchen. P. 105. Stuttgart, 1829.
- Hiimäe, Mall. Eesti rahvakalender II–III. Tallinn, 1981–1984.
- Hiimäe, Mall. Öitsilkäijate hooled ja rõõmud. // Kultuuri mõista püüdes. Tallinn, 1998, lk 176–195.
- Hueck, Alexander Friedrich. Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland. Leipzig, 1845.
- Hunnius, Fr. Ueber Hexenprocesse // Baltische Monatsschrift, 42. Bd. 1. Hf. Reval, 1895, S. 46–56.
- Hupel, August Wilhelm. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. 2. Bd. Riga, 1777.
- Hupel, August Wilhelm. Ueber die Ausrottung der Wölfe // Der Nordischen Miscellaneen. 1. St. Riga, 1781, S. 229–231.
- Hupel, August Wilhelm. Beschreibung der Russisch-Kaiserlichen Armee // Der Nordischen Miscellaneen. 5. und 6. St. Riga, 1782, S. 279–281.
- Hupel, August Wilhelm. Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guthsherren wie auch für deren Disponenten. 1. Th. Riga, 1796.
- Isidori Hispalensis Episcopi Originum sive etymologiarum. Liber XII. De brutis animalibus // Auctores latinae linguae in unum redacti corpus. Geneve, 1585, p. 1118–1119.
- Jaanits, Lembit. Jooni kiviaja uskumustest // Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik II. Tallinn, 1961, lk. 5–70.
- Jaanits, Lembit, Laul, Silvia, Lõugas, Vello, Tõnisson, Evald. Eesti esiajalugu. Tallinn, 1982.
- Jacoby, M. Wargus, vargr „Verbrecher“ Wolf. Eine sprach- und rechtsgeschichtliche Untersuchung. Uppsala, 1974.

- Jetze, Friedrich Christian. Physikoteleologische Betrachtung über die weissen Hasen in Liefland... Lübek, 1749.
- Johann David Wunderers Reisen nach Dennemarck, Russland und Schweden 1589 und 1590 // Frankfurtischen Archiv für ältere deutsche Literatur und Geschichte / Hrsg. von J. C. v. Fichard. 2. Th. Frankfurt am Main 1812, S. 169–255.
- Johansen, Paul. Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland. Stockholm, 1951.
- Jurkštas, Jonas. Kiek Lietuvoje būta vilku? // Miesu Gamta 1977, N 6, p. 31.
- Jurkštas, Jonas. Vilgai ir ju medžiokle praeityje // Miesu Gamta 1980, N 9, p. 30–31.
- Keller, Otto. Thiere des classischen Alterthums in culturgeschichtlicher Beziehung. Innsbruck, 1887.
- Kohl, Johan Georg. Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland. 1. Th. Dresden und Leipzig, 1841.
- Kreuzwald, Friedrich Reinhold. Koli-ramat. Kolmas jaggo. Öppetus Jummalalomadest, mis Ma peal on. Tartu, 1853.
- Kreuzwald, Friedrich Reinhold. Kodutohter, Tartu, 1879.
- Kruuk, Hans. Hunter and Hunted. Relationship between carnivores and people. Cambridge, 2002.
- Kruus, Hans. Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandi 40-ndail aastail. Tartu, 1930.
- Kunder, Jakob. Looduse-õpetus I. Tartu, 1877.
- Körber, Martin. Oesel einst und jetzt. 3. Bd. Arensburg, 1915.
- Liiv, Otto. Die wirtschaftliche Lage des estnischen Gebietes am Ausgang des XVII Jahrhunderts. Allgemeiner Überblick, Getreideproduktion und Getreidehandel. (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused, 27.) Tartu, 1935.
- Linell, J. D. C. jt. The fear of wolves: a review of wolf attacks on humans. Trondheim, 2002.
- Linne, Carl. Vollständiges Natursystem... 1. Th. Von den säugenden Thieren. Nürnberg, 1773.
- Lips, Julius Ernst. Asjade algusest. Tallinn, 1968.
- Loorits, Oskar. Vanarahva pärimusi. Tartu, 1934.
- Loorits, Oskar. Grundzüge des estnischen Volksglaubens I. Lund, 1949.
- Loorits, Oskar. Eesti rahvausundi maailmavaade. Tallinn, 1990.
- Luce, Johan Wilhelm Ludwig von. Beschreibung der wohlthätigen Anstalten in der Provinz Oesel. Riga, 1815.
- Luce, Johan Wilhelm Ludwig von. Etwas über die Vertilgung der Wölfe // Livländische Jahrbücher der Landwirthschaft. 1. Bd. 1. St. Dorpat, 1825, S. 94–107.
- Luce, Johan Wilhelm Ludwig von. Wahrheit und Muthmassung. Beitrag zur ältesten Geschichte der Insel Oesel. Pernau, 1827.
- Löwis, Oscar von. Die wildlebenden Haarthiere Livlands // Der Zoologische Garten 1880, N 5, S. 141–142.
- Löwis, Oscar von. Ergänzende Bemerkungen zur Studie „Die Wölfe in Livland“. // Baltische Monatsschrift, 30. Bd., 7. Hf., Reval, 1883, S. 601–617.
- Madar, Maia. Nõiaprotsessid Eestis XVI sajandist XIX sajandini. // Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III. Tallinn, 1987, lk. 124–145.
- Magnus, Olaus. Historia om de nordiska folken: Om de vilda djuren. Adertonde boken. Östervåla, 1976.
- Manninen, Ilmari. Etnograafiline sõnastik. Tartu, 1925.

- Matheson, Colin. The grey Wolf. // Journal Society for the Preservation of the Fauna of the Empire. N.S. Pt. 1, 1944, p. 31–42.
- M. Aurelii Olympii Nemesiani Cyngeticon, 305–308. Mitaviae, 1775.
- Mech, L. David. The Wolf: the ecology and behavior of an endangered species. New York, 1970.
- Mech, L. David. Disproportionate sex ratios of wolf pups // The Journal of Wildlife Management 1975, Vol. 39, N 4, p. 737–740.
- Mech, L. David and Boitani, Luigi. Wolves. Behavior, ecology and conservations. Chicago and London, 2003.
- Mickwitz, Christoph Friedrich. Erfahrungen über die Anwendung des Kochsalzes beim Biß von tollen Thieren // Neueres Ökonomisches Repertorium für Livland. 9. Bd., 2. St. Dorpat, 1823, S. 176–182.
- Middendorff, Alexander Theodor von. Sibirische Reise. Bd. 4. Uebersicht der Natur Nord- und Ost-Sibriens. Th. 2. Erste Lieferung: Die Thierwelt Sibiriens. St.-Peterburg, 1867.
- Middendorff, Alexander Theodor von. Reise in den Äussersten Norden und Osten Sibiriens während der Jahre 1843 und 1844. Bd. 4. Th. 2. St. Petersburg, 1875.
- Middendorff, Alexander Theodor von. Reis Taimõrile. Tallinn, 1987.
- Moora, Harri. Eestlaste kultuur muistsel iseseisvusajal. Tartu, 1926.
- Münster, Sebastian. Cosmographey. Das fünffte Buch. S.l.s.a.
- Münster, Sebastian. Cosmographey. Das sechste Buch. Von den Moscovitern. S.l., s.a.
- Nachricht von einer um Moskau auf einigen Landgütern gezogenen Brut von Bastarten des schwarzen Wolfs mit Hunden // Neue Nordische Beyträge zur physikalischen und geographischen Erd- und Völkerbeschreibung, ... 5. Bd. St. Peterburg und Leipzig, 1793, S. 255–258.
- Die Naturgeschichte des Cajus Plinius Secundus. Ins Deutsche übersetzt und mit Anmerkungen versehen von G. C. Wittstein. Zweiter Bd, VIII Buch. Leipzig, 1881; Fünfter Bd, XXVIII Buch. Leipzig, 1882.
- Neidenburg, Johann Hermann. Lieffländischer Landmann. Riga, 1662.
- Nielsen, Harald. Mürktaimed. Eristamine – toime – ajalugu. Tallinn, 1990.
- Nilsson, Albert. Vargskall // Fataburen. Nordiska Museets och Skansens. Årsbok. Stockholm, 1940, s. 107–132.
- Nolcken, Axel. Die Jagd und der Wildstand Livlands // Jagd-Zeitung (Wien) 1870, N 1, S. 1–17.
- Nolde, Ferdinand. Aus der Jäger-Praxis, Berlin, 1873.
- Olearius, Adam. Offt beehrte Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise. Schlesswig, 1647.
- Paulson, Ivar. Vana eesti rahvausk. Usundiloolisi esseid. Stockholm, 1966.
- Pennant, Thomas. Thiergeschichte der Nordlichen Polarländer. 1. Th. Arctische Zoologie. I Kl. Vierfüssige Thiere. Leipzig, 1787.
- Peterson, Aleksei, Proodel, Mall. Jahipidamisest ning metsloomadest etnograafi ja folkloristi pilguga (2) // Eesti Loodus 1968, N 3, lk 144–146.
- Petri, Johann Christoph. Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. 1. Th. Gotha, 1802.
- Pluskowski, Aleksander. Prowlers in Wild and Dark Places? Mapping Wolves in Medieval Britain and Southern Scandia // Just Skin and Bones? New Perspectives on Human-Animal Relations in the Historical Past. Edited by Aleksander Pluskowski. Bar International Series 1410. Oxford, 2005, p. 81–94.

- Pluskowski, Aleksander. Wolves and the wilderness in the middle ages. Bodmin, Cornwall, 2006.
- Pähklmägi, August. Kriimsilmad // Öhtuleht 1961, 14. veebruar, lk 3.
- Rantasalo, A. V. Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten. 2. Th. Sortavala, 1919.
- Reidolf, Fr. Jahinduse käsiraamat. Tallinn, 1938.
- Die Reisen des Samuel Kiechel. Aus drei Handschriften. Hrsg. von Dr. K. D. Haszler. Stuttgart, 1866.
- Reuter, M. Die Tollwut des Wildes // Zeitschrift für Forst- und Jagdwesen 1916, November, 11. Hf., S. 581–596.
- Riccus, Christian Gottlieb. Zuverlässiger Entwurf von der in Teutschland üblichen Jagtgerechtigkeit... Frankfurt am Main, 1772.
- Rootsi, Ilmar. Tuli susi soovikusta. Tartu, 2005.
- Roth, Karl. Geschichte des Forst- und Jagdwesens in Deutschland. Berlin, 1879.
- R(usswurm), Carl. Ueber Wehrwölfe // Das Inland 1838, N 17, 27. April, S. 261–266.
- Russwurm, Carl Friedrich Wilhelm. Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Ehtlands und auf Runö. Theil I–II. Reval, 1855.
- Saksen, A. Lomisse Öppetusse-ramat. Tallinn, 1842.
- Schreinert, Kurt. Hans Moritz Ayrmanns Reisen durch Livland und Russland in den Jahren 1666–1670... // Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis), B-Humaniora. B. 40. 5. Tartu, 1937, S. 17–32.
- Schvindt, Theodor. Suomalainen kansatietullinen kuvasto I. Metsänkäynti ja kalastus. Helsinki, 1905.
- Schwappach, Adam. Handbuch der Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands. 2. Bd. Berlin, 1888.
- Schwappach, Adam. Grundriss der Forst- und Jagd-Geschichte Deutschlands. Berlin, 1892.
- Schwappach, Adam. Forstpolitik, Jagd- und Fischereipolitik. Leipzig, 1894.
- (Silvanus). Jagdliches aus Herzoglicher Zeit in Kurland // Baltische Waidmannsblätter 1901, N 20, S. 373–374.
- Slubczakowski, E. Nimmt der Wolf den Menschen an? // Wild und Hund 1968, N 22, S. 524–525.
- Sonninis Methode, die Wölfe auf eine einfache Art zu fangen // Oekonomisches Repertorium für Liefland. 2. Bd., 2. St. Riga, 1808, S. 612–616.
- Sprengel, Kurt. Beiträge zur Geschichte der Medicin. Ersten Bandes zweites Stück. Halle, 1795.
- Stricker, W. Zur naturgeschichtlichen Statistik der in Pommern ausgerotteten Säugethiere // Der Zoologische Garten 1867, N 8, S. 306–309.
- Strods, Heinrich. Die Einschränkung der Wolfsplage und die Viehzucht Lettlands // Ethnologia Europaea. Vol. 4, Arnhem, 1971, S. 126–131.
- Stubbe, Michael. Wolf (*Canis lupus* L.) // Buch der Hege. Bd. 1. Haarwild / Hrsg. Hans Stubbe. Berlin, 1989.
- Tamm, Oku, Štšerbakov, I., Tokalova, K., Stepanova, L. Marutõvejuhud Eesti NSVs aastail 1947–1970 // Nõukogude Eesti Tervishoid 1971, N. 3, lk. 185–187.
- Tampere, Herbert. Eesti rahvalaule viisidega I. Tallinn, 1956.
- Tehver, Julius. Põllumajandusloomade anatoomia ja füsioloogia. Tallinn, 1957.
- Teino, Johannes. Jahimajapidamisest 1918–1938 // Eesti Mets 1939, N 1, lk. 33–37.
- Teperi, Jouko. Sudet. Suomen rintamaiden ihmisten uhkana 1800-luvulla. Helsinki, 1977.

- Transehe, N. Veränderungen im Bestande der baltischen Tierwelt // Baltische Hefte 1956, April, Hf. 3, S. 38–46.
- Tuglas, Friedebert. Väike Illimar. Tallinn, 1980.
- Tuiskvere, B. Rootsiaegsest jahikorraldusest Eesti alal // Eesti Metsamees Eksiil 1953, N 12, märts, lk. 26–31.
- Ueber die religiösen Vorstellungen der alten Völker in Liv- und Ehstland. Drei Schriften von Paul Einhorn und eine von Johann Wolfgang Böckler. Riga, 1857.
- Vahtra, Jaan. Laane kurus. Vana metsavahi jutustusi. Viljandi, 1935.
- Vainura, Vello. Pildikesi möödunud aegadest. Tartu Jahindusklubi 1945–1967. Tallinn, 2004.
- Vergiftung des Raubwildes mit Strychninum nitricum // Neue Baltische Waidmannsblätter 1908, N 21, S. 490–492.
- Verzeichniß der im Jahre 1817 in den Preussischen Staaten erlegten Wölfe // Forst- und Jagd-Archiv von und für Preussen. Hrsg. von G. L. Hartig. 3. Hf. Berlin, 1818, S. 98–99.
- Veske, Mihkel. Vana eestlaste palved metsajumalatele // Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884/85. Tartu, 1886, lk. 3–21.
- Vuorela, Toivo. Suomalainen kansankulttuuri. Porvoo; Helsinki, 1977.
- Wichmann, Yrjö. Rita. // Suomen museo XIX 1912. Helsinki, 1912, s. 43–46.
- Wilde, Peter Ernst, Hupel, August Wilhelm. Lühhike õppetus, mis sees monned head rohud täeda antakse ... Põltsamaa, 1766.
- Winkler, Rudolf. Über Hexenwahn und Hexenprozesse in Estland während der Schwedenherrschaft. // Baltische Monatsschrift. 67. Bd. 5. Hf. Riga, 1909, S. 317–355.
- Der Wolf in Pommern. // Allgemeine Forst- und Jagd-Zeitung / Hrsg. von G. Heyer. Frankfurt am Main, 1873, April, S. 143–145.
- Der Wolf von Gevaudan. // Der Jäger. Allgemeine Jagd-Zeitung für Deutschland 1840, N 141–144, S. 563–575.
- Wolfsjagd im Liefländischen Gouvernement. // Fama für Deutsch-Russland vom Jahr 1806. Hrsq. von A. Truhart. 1. Bd. Riga, S. 7–11.
- Wuttke, Adolf. Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin, 1900.
- Wölfe in Churpfalz... auf dem rechten Rheinufer. // Forst-Archiv zur Erweiterung der Forst- und Jagd-Wissenschaft... Hrsg. von W. G. v. Moser. 22. Bd. Ulm, 1799, S. 269–271.
- Xenophon's von Athen. Werke. 12. Bd. Von der Jagd / Übersetzt von A. H. Christian. Stuttgart, 1831.
- Zimen, Erik. On the regulation of pack size in Wolves. // Zeitschrift für Tierpsychologie. März 1976. Bd. 40, Hf. 3. Berlin und Hamburg, S. 300–341.
- Zimen, Erik. Der Wolf: Mythos und Verhalten. Wien, München, 1978.
- Zoekell, Wilhelm von. Anleitung zur Erkenntniss und Behandlung der gewöhnlichsten Krankheiten der Liefländischen Bauern, für Liefländische Gutsbesitzer. Riga, 1821.
- Zoologie der alten Griechen und Römer, deutsch in Auszügen aus deren Schriften, nebst Anmerkungen von H. O. Lenz. Gotha, 1856.
- Dr. Zürn. Die Wuthkrankheit der Hunde und ihre Gefahr. Leipzig, 1876.
- A. Б. Лютая тигра в Московской губернии. // Природа и Охота 1883, апрель, с. 99–102.
- Адамович В. Л., Бибииков Дмитрий Иванович, Роотси Илмар. Бешеные волки. // Природа и Охота 1995, № 2–3, с. 72–74.

- Аксаков Сергей Тимофеевич. Рассказы и воспоминания охотника о разных охотах. // Собрание сочинений С. Т. Аксакова. Под ред. А. Г. Горнфельда. т. VI. С.-Петербург, 1910.
- Афанасьев Александр Николаевич. Поэтические воззрения славян на природу. т. 1. Москва, 1865; т. 3. Москва, 1869.
- А. Х. О бешенстве у людей и животных. // Природа и Охота 1880, январь, с. 1–22.
- Беди Рамеш. Животный мир Индии. Москва, 1987.
- Бедствия от волков. // Журнал Министерства Внутренних Дел 1845, кн. 4, с. 124–127. (= МВД); кн. 10, с. 154–156; 1846, кн. 9, с. 561–565; 1847, кн. 6, с. 482–484.
- Бедствия от животных. // Журнал МВД 1852, кн. 2, с. 249–251.
- Безобразов С. В. Охота у древних греков и римлян. // Природа и Охота 1882, ноябрь, с. 1–15.
- Бибиков Дмитрий Иванович. Волк: и хищник, и жертва. // Природа 1996, № 10, с. 37–46.
- Бибиков Дмитрий Иванович, Приклонский С. Г., Филимонов А. Н. Численность и особенности образа жизни по региону СССР. // Волк. Происхождение, систематика, морфология, экология. / отв. ред. Д. И. Бибиков. Москва, 1985, с. 447–546.
- Библиотека иностранных писателей о России. Отд. первое. Т. первый. IV. Павел Ювей. Санктпетербург, 1836.
- Блохин Николай. Волчий вопрос. // Журнал Охоты 1874, № 4, октябрь, с. 56–59.
- Бологов В. П. Поведение волков при нападении на домашних животных и профилактика ущерба животноводству. // Поведение волка. Сборник научных трудов. Москва, 1980, с. 147–156.
- Бондарев Анатоли Я. Волк Юга Западной Сибири и Алтая. Барнаул, 2002.
- Бораташвили Т. К. Синантропные волки Грузии: опыт контроля, охотничье поведение. // Экология, поведение и управление популяциями волка. Москва, 1989, с. 17–24.
- Венцеславский А. Псовая охота вообще. Санктпетербург, 1847.
- Винокурова И. Ю. Календарные обычаи, обряды и праздники вепсов (конец XIX – начало XX в.). С.-Петербург, 1994.
- Волк. Происхождение, систематика, морфология, экология. Отв. ред. Д. И. Бибиков. Москва, 1985.
- Волки. // Журнал МВД 1850, кн. 11, с. 286–288.
- Волк и охота за ним. // Журнал Коннозаводства и Охоты 1862, № 3, март, с. 86–108.
- Волк. Из очерков жизни и нравов животных. // Грамотей. Народный Журнал, кн. 1, октябрь. С.-Петербург, 1866, с. 46–69.
- Воропай И. Охота на волков. // Природа и Охота 1904, январь, с. 161–168.
- Ганская О. А., Грацианская Н. Н., Токарев С. А. Западные славяне. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Зимние праздники. Москва, 1973, с. 204–234.
- Ганская О. А. Поляки. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники. Москва, 1977, с. 202–220.
- Герасимов Ю. А. Охотничьи самолеты и самолетный промысел. Справочник. Москва, 1990.

- Грибанова Л.Я. и др. Определение чувствительности к вирусу бешенства некоторых диких, домашних и лабораторных животных. // Современные методы в изучении природноочаговых инфекций. Ленинград, 1979, с. 28–33.
- Гуляев И. А. Волк, розыск и истребление его выводков. Киров, 1951.
- Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. Москва, 1997.
- Д(авидович) Сергей. Ф. Очерки ружейной охоты в югозападном крае. // Журнал Охоты 1876, № 2, февраль, с. 41–53.
- Динник Н. Я. Звери Кавказа. Части I и II. Китообразные, копытные и хищные. Тифлиси, 1914.
- Дмитриев-Мамонов Н. А. По поводу брошюры г-на Лазаревского. // Журнал Охоты 1876, № 2, август, с. 43–52.
- Добровольский В. Н. Суеверия относительно волков. // Этнографическое Обозрение 1901, кн. LI (смесь), с. 135–136.
- Добровольский В. Н. Егорьев день в Смоленской губернии. // Живая Старина. Выпуск II, год XVII, 1908, с. 150–154.
- Ермолов А. Народная сельскохозяйственная мудрость в пословицах, поговорках и приметах. Т. I. Всенародный месяцеслов. С.-Петербург, 1901; Т. III. Животный мир в воззрениях народа. С.-Пб. 1905; Т. IV. Народное погодоведение. С.-Пб. 1905.
- Железнов Николас К. Экология, способы и эффективность истребления волка на Чукотке. // Экология, поведение и управление популяциями волка. Сборник научных трудов, Москва, 1989, с. 61–70.
- Зворыкин Николай А. Охота на волков. Москва, 1931.
- Зворыкин Николай А. Волк и борьба с ним. Москва-Ленинград, 1936.
- Зворыкин Николай А. Избранные произведения. Москва, 1955.
- Зворыкин Николай А. Волк. // Охота и Охотничьи Собаки 1996, № 6 (9), с. 18–19.
- Зеленин Дмитрий Константинович. Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии. Ч. I. Запреты на охоте и иных промыслах. // Сборник музея антропологии и этнографии. Т. VIII. Ленинград, 1929, с. 1–151.
- Зеленин Дмитрий Константинович. Табу слов у народов восточной Европы и северной Азии. Ч. II. Запреты в домашней жизни. // Сборник музея антропологии и этнографии. Т. IX. Ленинград, 1930, с. 1–166.
- Зеленин Дмитрий Константинович. Магическая функция примитивных орудий. б. м. 1931.
- Зеленин Дмитрий Константинович. Избранные труды. Статьи по духовной культуре 1934–1954. Москва, 2004.
- Иваницкий Н. Вера в превращения. // Этнографическое Обозрение 1891, No 3, с. 227–228.
- Иванов В. В. Реконструкция индоевропейских слов и текстов, отражающих культ волка. // Известия Академии Наук СССР. Серия литературы и языка 1975, т. 34, № 5, с. 399–408.
- Ишадов Н. И. Численность и поведение волка в Каракумах. // Поведение млекопитающих. Вопросы териологии. Москва, 1977, с. 213–220.
- Калецкая М. Л. Волк и его роль как хищника в Дарвинском заповеднике. // Природные ресурсы Молого-Шекснинской низины. Наземные позвоночные. Труды Дарвинского Государственного Заповедника. Выпуск XI. Вологда, 1973, с. 41–58.
- Караваева В. Волк-исчезающее животное США. // Охота и Охотничье Хозяйство 1974, № 1, с. 42–44.

- Карпов П. Волчья хитрость. // Охота и Охотничье Хозяйство 1966, № 2, с. 45.
- Клингер Витолд. Животное в античном и современном суеверии. // Университетские Известия 1910, № 11, ноябрь, с. 222–247.
- Козлов В. Волк. // Охота и Охотничье Хозяйство 1964, № 9, с. 18–20.
- Кондратьев И. Истребление волков химическими препаратами. // Охота и Охотничье Хозяйство 1957, № 11, с. 11–12.
- Конев Ф. И. Охота за волками в Оренбургской губернии. // Газета Лесоводства и Охоты 1859, № 3, с. 32–33.
- Корев А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Виленская губерния. Санктпетербург, 1861.
- Кормилицин А. На волков с вертолета. // Охота и Охотничье Хозяйство 1982, № 2, с. 6–7.
- Корытин Сергей А. Повадки диких зверей. Москва, 1986.
- Корытин Сергей А. О людоедстве волков. // Охота и Охотничье Хозяйство 1990, № 6, с. 6–7.
- Костомаров Н. И. Символика животных. // Собрание сочинений Н. И. Костомарова. Кн. 8, Т. 21. С.-Петербург, 1905, с. 601–676.
- Кривошапкин М. Ф. Енисейский округ и его жизнь. Исследования и материалы. Т. 2. С.-Петербург, 1865.
- Криштафович Н. К вопросу о помеси волка и собаки. // Природа и Охота 1890, январь, с. 56–65.
- Крохмаль Г. Поиск волчьего логова. // Охота и Охотничье Хозяйство 1978, № 4, с. 20–21.
- Крушинский Л. В. Поведение волков. // Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И. Бибииков. Москва, 1980, с. 6–14.
- Кутепов Николай И. Великокняжеская и царская охота на Руси с X по XVI век. Т. 1. С.-Петербург, 1896.
- Кучеренко Сергей П. Хищные звери леса. Москва, 1988.
- Лазаревский В. М. Об истреблении волком домашнего скота и дичи и об истреблении волка. С.-Петербург, 1876.
- Ларин С. А. Способы истребления волков. // Волки и их истребление. Сборник статей. Ред.-сост. Ю. И. Милеушкин. Москва, 1950, с. 52–78.
- Левшин В. Книга для охотников до звериной и птичьей ловли, также до ружейной стрельбы и содержания певчих птиц. Ч. 2. Москва, 1813.
- Лоначевский А. На правильной облаве на волков. // Природа и Охота 1896, январь, с. 91–108.
- Львов Л. А. Очерки главных способов охоты за хищными зверями. // Журнал Охоты 1877, № 6, июнь, с. 32–41.
- Макридин В. П. Волк на Ямальском севере. // Зоологический Журнал 1962, т. 41, вып. 9, с. 1413–1417.
- Макридин В. П. Волк меняет поведение. // Охота и Охотничье Хозяйство 1983, № 3, с. 14–15.
- Максимов С. В., Быков П. В. Собрание сочинений. Т. 18. Нечистая сила – Неведомая сила. С.-Петербург, 1912.
- Мантейфель Петер А., Ларин С. А. Волк и его истребление. Москва, 1949.
- Матвеев А. Волки. Справочник охотника и натуралиста. Урал, 2001.
- Мельников, И. И. Волчья сцена (моменты из встреч с волками). // Природа и Охота 1888, декабрь, с. 10–11.

- Монин В. В. Охота по зверью в Воронежском и Бобровском уездах. // *Природа и Охота* 1890, июнь, с. 33–46.
- Морозова М. Н. Скандинавские и финские лопари. // *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. XIX – начало XX в. Зимние праздники.* Москва, 1973, с. 136–138.
- Мятинг Леонид. Охота в Эстонии. Таллин, 1965.
- Нападение волков. // *Природа и Охота* 1882, март, с. 86.
- Настольная книга охотника-спортсмена. Т. II. Москва, 1956.
- Некоторые замечания о волках. // *Экономической Магази́н.* Ч. 15. Москва, 1783, с. 71–75.
- Несколько слов о волках. // *Журнал Коннозаводства и Охоты* 1844, № 10, октябрь, с. 941–948.
- Несчастья от бешеных животных. // *Журнал МВД* 1855, кн. 6, с. 51–52.
- Нечто о случаях укушения бешеными животными. // *Журнал Охоты и Коннозаводства, Бегов и Скачек.* 1871, № 25, 20. июля, с. 201–202.
- Никифоровский Н. Я. Простонародныя приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарныя сказания о лицах и местах. Собран в Витебской Белоруссии. Витебск, 1897.
- Норский Г. Волчий вопрос. // *Охотничья Газета* 1891, № 6, с. 92–94.
- Норский Г. Наши охотничьи дела. // *Охотничья Газета* 1891, № 7, с. 108–110.
- О бешенстве собак и лисиц. // *Лесной Журнал* 1837, № 8, с. 293–302.
- О бешенстве у животных, преимущественно домашних. // *Журнал МВД* 1850, кн. 4, с. 92–122.
- Об истреблении волков целибухою. // *Лесной Журнал* 1842, № 6, с. 384–389.
- Овсяников Н. Г. Элементы социальной организации волка: значение для контроля над численностью. // *Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И. Биби́ков.* Москва, 1980, с. 39–59.
- Орановский А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба. Курляндская губерния. Санктпетербург, 1862.
- Осипов П. Увидишь след волка – тропи его. // *Охота и Охотничье Хозяйство* 1989, № 3, с. 6–10.
- Паавер Калью. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. Тарту, 1965.
- Павлов Михаил Павлович. Волк. Москва, 1990.
- Панов Е. Н. Поведение животных и этологическая структура популяций. Москва, 1983.
- Письма о волках. // *Охота и Охотничье Хозяйство* 1979, № 10, с. 28–29.
- Плотников Д. Опасный хищник будет истреблен. // *Охота и Охотничье Хозяйство* 1964, № 9, с. 21–22.
- Ползунов Г. На волков с поросенком. // *Природа и Охота* 1888, декабрь, с. 60–75.
- Поляков И. С. Письма и отчеты о путешествии в долину р. Оби (приложение № 2). С.-Петербург, 1877.
- Потапов, Л. П. Волк в старинных народных поверьях и приметах узбеков. // *Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Краткие сообщения, XXIX.* Москва, 1958, с. 135–142.
- Прусайте Я. А. Морфологическая характеристика и распространение волков в Литве. *Труды Академии Наук Литовской ССР. Серия В.* 1 (24), 1961.

- Прусайте Я. А. Динамика численности и состояние популяции волка в Литве. // Экологические основы охраны и рационального использования хищных млекопитающих. Материалы всесоюзного совещания. Москва, 1979, с. 134–135.
- Рабинович А. М. Лекарственные травы и рецепты древних времен. Москва, 1991.
- Родословная собака волчьей породы в селе Хилове. // Журнал Охоты 1876, № 2, август, с. 52.
- Руднев Г. П. Зоонозы. Москва, 1959.
- Рябов Л. С. Новые данные о волках и их гибридов с собаками в Воронежской области // Бюллетень Московского Общества Испытателей Природы. Отд. биологический. Т. 83, вып. 3. май-июнь 1978, с. 39–45. (МОИП)
- Рябов Л. С. Волко-собачьи гибриды в Воронежской области. // Бюллетень МОИП. Отд. биологический. Т. 78, вып. 6. Ноябрь-декабрь 1973, с. 25–38.
- Рябов Л. С. Волки черноземья. Воронеж, 1993.
- Сабанеев, Леонид Павлович. Звериный промысел в Уральских горах. // Беседа. Журнал Ученый, Литературный и Политический. Кн. 6. Москва, 1872. с. 62–108.
- Сабанеев Леонид Павлович. Волк. // Природа 1877, кн. 2, с. 227–331.
- Сабанеев Леонид Павлович. Способы истребления волков. // Природа и Охота 1878, август, с. 61–76; сентябрь, с. 77–102.
- Сабанеев Леонид Павлович. Охотничий календарь. Справочная книга для ружейных и псовых охотников. Москва, 1892.
- Сабанеев Леонид Павлович. Охотничьи звери. Москва, 1988.
- С. Г. Новое средство против бешенства (hydrophobia). // Журнал МВД 1839, кн. 4, с. 1–10.
- Семенов Г. О различных способах истребления волков. // Лесной Журнал 1841, № 8, с. 264–275.
- Силантьев Анатоли А. Обзор промысловых охот в России. С.-Петербург, 1898.
- Симашко Ю. Русская фауна. Ч. 2. Млекопитающая. Санктпетербург, 1851.
- Слудский А. А. Роль диких млекопитающих в распространении инфекционных заболеваний домашних животных. // Природная очаговость заразных болезней в Казахстане. Вып. 2. Труды конференции. Алма-Ата 1954, с. 69–98.
- Соколов А. А. Волк. Москва, 1951.
- Солнечная активность и жизнь. Рига 1967
- Способ избавляться от волков. // Природа и Охота 1882, март, с. 85–86.
- Статистика бешенства во Франции. // Домашнее Хозяйство 1870, № 12, с. 197–198.
- Страшный случай. // Журнал Охоты 1861, № 8, август, с. 102–104.
- Суворов А. На волков на логове. // Охота и Охотничье Хозяйство 1993, № 8, с. 14–15.
- Толстой Алексей Константинович. Былины, баллады, притчи. // Полное собрание сочинений гр. А.К.Толстого.Т.1. С.-Петербург, 1907, с. 221–222.
- Туркин Николай Васильевич. Законы об охоте. Критические исследование русских охотничьих законоположений. Москва, 1889.
- Туркин Николай Васильевич, Сатунин К. А. Звери России. Т. 1. Вып. 1. Москва, 1900.
- Туркин Николай Васильевич. О вреде, причиняемом хищными зверьями и птицами в Российской Империи. // Природа и Охота 1901, август, с. 42–50.

- Филимонов А. Н. Поведение казахстанского волка в различных ситуациях. // Поведение волка. Сборник научных трудов / отв. ред. Д. И. Бибииков. Москва, 1980, с. 60–76.
- Фольц С. Опыт истории охотничьего оружия метательного и огнестрельного с древнейших времен. // Природа и Охота 1885, июнь, с. 1–14.
- Харузин Алексей Николаевич и Николай Николаевич. Материалы для изучения древностей Эстляндской губернии. Москва, 1896.
- Харузин Николай. Этнография. IV Верования. С.-Петербург, 1905.
- Харузина, Вера. Этнография. Выпуск I. Москва, 1909.
- Черкасов Александр Александрович. Записки охотника восточной Сибири 1856–1863. С.-Петербург, 1884.
- Чижевский А. Л.. Земное эхо солнечных бурь. Москва 1976.
- Чувашов Г. И. Воздействие авиаотстрела на популяцию волка Гыданского полуострова. // Экология, поведение и управление популяциями волка. Сборник научных трудов. Москва, 1989, с. 174–179.
- Чурсин, Г. Ф. Амулеты и талисманы кавказских народов. Махач-Кала, 1929.
- Шаталин Ф. Несколько слов на статью г-на Чеховича „Волчий вопрос“. // Псовая и Ружейная Охота 1902, кн. 4, с. 85–88.
- Шлыгина, Н. В. Финны. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники. Москва, 1977, с. 122–134.
- Шмит Э. О жизни волка. // Охота и Охотничье Хозяйство 1973, № 3, с. 20–21.
- Эверсман Э. Естественная история Оренбургского края. Ч. 2. Казань, 1850.
- Эстляндский сборник. Ревель, 1870.

Periodika

- Das Inland 1846–1855, 1857, 1858.
- Jagd-Zeitung, 1875.
- Kaja, 1932.
- Livländische Gouvernements Zeitung, 1868.
- Marahwa Näddala-Leht, 1821–1825.
- Neue Baltische Waidmannsblätter, 1906, 1908.
- Olevik, 1884, 1912.
- Ostsee-Provinzen Blatt, 1823–1827.
- Perno Postimees ehk Näddali-leht, 1864, 1867, 1881.
- Postimees, 1886.
- Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland, 1828, 1832, 1833, 1838.
- Päevaleht, 1933.
- Saarlane, 1886.
- Tallinna Söber, 1885.
- Vaba Maa, 1923.
- Virulane, 1884, 1888.
- Neue Baltische Waidmannsblätter, 1908.
- Журнал МВД, 1854.
- Лесной Журнал, 1837.
- Охотничьи Вестник, 1907.
- Охотничья Газета, 1893.
- Природа и Охота, 1890.

SUMMARY

Relationship Between the Wolf and Man in Estonia from the Middle of the 18th Century until the End of 19th Century

Introduction

The recorded history of the relationship between man and the wolf as a killer of domestic animals dates back to the age of antiquity when in Greece the first known premium was established for a wolf's head. Starting from the early Middle Ages until the 20th century extensive and systematic fight against the wolf continued in Europe, leading to the animal's total extermination in several countries.

Problems and tasks. In Estonia it is possible to follow the relations between man and the wolf as early as in the 17th century, when the authorities demanded the organization of systematic hunting campaigns against the wolves, to reduce the damage to the animal husbandry and an hazard to the human life, caused by the abundance of the predator.

The author focuses his attention on the period from the middle of the 18th century till the end of the 19th century when the scourge of the wolves in Estonia received a solution. To investigate that period, four essential tasks were undertaken, namely:

- 1) the determination of the economic loss caused by the wolf;
- 2) the establishment of the possible human victims on the basis of original documentary proof;
- 3) the ascertainment of the amount of killed wolves, especially in the province of Estonia in the Russian Empire, insufficiently studied before;
- 4) the observation of the impact of the wolf in the role of a predator on the ancestors' spiritual life as it is reflected in the Estonian folklore.

Historiography. Information on the wolves in the provinces of Estonia and Livonia has been recorded by numerous authors, starting from Bishop Olaus Magnus of Uppsala (16th cent.), A. Olearius, H.M.Ayrmann (17th cent.) and others. Basic information during the 18th–19th centuries was provided by A.W. Hupel, J.B. Fisher, W.Chr. Friebe, J.Chr. Petri, O.W. Masing, A. Hasselblat et al.

Supported by the archival data and common knowledge, the author has made correction in factual errors, inexact statements and mistaken viewpoints of a few earlier authors (e.g. H. v. Bienenstamm (1826), A. v. Hueck (1845), C. Bornhaupt (1855) and K.Greve (1909).

The author has published 46 articles on the wolf and the wolf-man relationship (including two articles in cooperation with researchers in Russia).

In 2005 the author published the monograph „Tuli susi soovikusta...” (The Wolf Came from the Swamp...) in Estonian, with a Summary in English.

The present doctoral thesis is based on an extensive choice of printed sources and documentary materials in the Estonian, Latvian and Russian archives and museums. The thesis, being mainly a work of historical research, devotes substantial attention to the aspects of ecology, animal psychology, ethnology and especially to that of folklore in the Chapter „The wolf in the Estonian folk tradition”.

I. Fighting against wolves in Europe

In Europe the “war” against wolves started as long ago as in the antiquity, when Solon, an outstanding statesman (c.640–c.560 BC) in Athens, established the first known wolf premium. Already in the early Middle Ages, in the Frankish kingdom, namely in 813, Charlemagne created an organisation for fighting wolves by employing professional wolf hunters – *luparii*- in each county. During the same period particular laws gave every person the right to pursue and kill predatory animals. In the 9th century similar laws were in force in the territory of present-day Germany as well as in other countries.

Being initially every person’s right by the right of public access, it gradually turned into an obligation of the population to destroy predators. So, in the 10th century King Edgar (944–975) in Britain demanded a fixed number of wolf’s heads from his vassals every year. In Germany the obligation to destroy wolves was fixed in the laws of land, forest and hunting. In Sweden under the county laws every peasant family was obliged to apply a wolf’s net (at least 2 to 4 fathoms long) and wolf’s fences in addition to digging trap holes for wolves. Those who failed to do it, paid a fine. Only few categories of inhabitants were exempt from the obligation. For instance, the Land Law enforced by the Swedish King Carl IX in 1608 exempted priests, their assistants and widows.

To encourage wolf killing, several rewards were introduced quite early, paid in cash or in kind. In Britain, particular rewards were established in the second half of the 12th century, in France in the late 13th century and in Germany in the early 16th century.

It should be pointed out that in addition to the existing right to kill wolves granted by the right of public access and an obligation of the population to participate in the battues, the institution of professional wolf hunters or *luparii* continued operating both in France and Britain. In 1520 a specific corps of wolf hunters – *louveterie* – was organized in France.

To reduce the abundance of wolves, Germany and Sweden applied additional territorial administrative measures when the country was divided into hunting districts headed by hunting bailiffs.

It is characteristic that in that queer “war” against the wolf periods of success alternated with failures when during longer wars and mutinies wolves were out of the focus of attention, resulting in an increase in their number. However, the longterm tendency led to a decline of the wolf’s population, reaching Britain in

the early 16th century, Germany in the middle of the 19th century and Sweden in the late 19th century.

Today's Britain has not a single wolf outside of the zoos in the country's territory, but the animal has survived in France and to a lesser extent in Germany. Sweden can be proud of a viable wolf population there today.

In Russia the situation was completely different. It was not until the 1820 that the government started planning steps for the regulation of the abundance of wolves. Only at that time some guberniyas introduced battues with premiums for the killed wolves, since the predators were doing great damage to animal husbandry and causing a great number of human victims exceeding 100 every year.

Due to the occurrence of human victims the government issued a decree in 1846 to reduce the danger from wolves in 16 western and southern guberniyas. It gave an efficient impulse to the process, however another decree in 1853 stopped those measures and Russia fell back to its former condition. Thus, the scourge of wolves remained acute in the country.

Finally, in 1873, data collected in 45 guberniyas of the European part of Russia exhibited the fact that during a year 741,900 domestic animals had fallen to wolves' share. Their value had been 7.5 million rubles. Most damage had been done in the guberniyas in the black soil zone territories and in those next to the Volga River while in the northern part of the country (e.g. Arkhangelsk guberniya) the losses were lower. Another revision of the damage caused by wolves was carried out in 1896–1897.

World War I (1914–18) and the following civil war in Russia caused another explosive increase in the numbers of wolves. And during World War II the wolf population grew again, so that in 1946 a record was set when 62,600 wolves were shot. During the following decade intensive hunting measures considerably reduced their number. A new rise in the wolf's population in Russia started in the 1970s and 1980s, continuing in the following decades. The statistical data of 2000 reveal the existence of 50,000 wolves in Russia, and most evidently this number has remarkably risen by today.

2. Older Notes about wolves in Baltic Countries

The first written note on a wolf (more precisely on a trapole) in Estonia dates from 1388, on a wolf itself as a killer of sheep from 1555, when Bishop Olaus Magnus of Uppsala mentioned the animal in his history of the Nordic peoples. Later on wolves in Estonia and Livonia, i.e. in the territories of present-day Estonia and Latvia, were mentioned by numerous authors of the 17th–19th centuries: chroniclers, West-Europeans and Scandinavians who had travelled here, as well as the local Baltic Germans, who wrote about the nature and geography, economy and history, the peoples and their life in the Baltic provinces. They were unanimous in pointing out the abundance of predators here, the damage

they did to cattle and sheep, and the danger they constituted to people. Their words have been proved by sources found in archives and reminiscences of people of those times. Thus, e.g., the topographic description of Livonia from the 1790s says about wolves: “Their numbers in Livonia are enormous and they cause a great deal of harm to the population”. According to the German writer of travel books J. G. Kohl (1841), in January the howling of wolves constituted just as usual night music here as the caterwauling of town cats in Germany.

That period of time has remained in the memory of people as the “wolf time”. The years when wolves were especially numerous and caused a great deal of harm were called “wolf years”. There were also “wolf months” (Jan and Feb) and “wolf days”. That was the name given to rainy and misty days in October.

In Livonia the worst scourge of wolves was eliminated by the 1870s, in North-Estonia, or the guberniya of Estonia, by the 1890s. In the first four decades of the 20th century there lived few wolves in Estonia. After World War II there was an explosive growth in their numbers. However, thanks to the use of poison and the creation of troops of wolf destroyers, the pre-war level was restored. A new rise started in the 1970s, which reached its maximum by the middle of the 1990s. E.g. in 1995 alone, 302 wolves were killed by hunters in Estonia. In 2007 the number of the wolf population here is 150–160 animals.

3. Wolves as a pest for sheep and cattle raisers

The oldest written record on wolves in the role of killers of domestic animals, mentioning the damage caused by them in ancient Livonia can be read in the history of the Nordic peoples written by Bishop Olaus Magnus of Uppsala and published in 1555. It was August Wilhelm Hupel who as late as in the 18th century revealed the grave consequences of the wolves’ problem by estimating the huge damage done by the wolf to the economy. Wilhelm Christian Friebe, a contemporary of A.W. Hupel, also collected data on the loss caused by the predators and found that one sheep, goat or pig out of six was killed by wolves, while one horse or cow out of ten or twelve fell to wolves’ share.

Only a few decades later, in 1822–23, statistical data were collected on the victims of wolves in animal husbandry in Livonia. The incomplete number of domestic animals killed by the wolf was found to exceed 30,000 during a yearly period. It means that between 1st Nov. 1822 and 1st Nov. 1823 in 9 counties of Livonia 3,648 great animals (i.e. horses, oxen and cows) and 26,504 smaller animals (i.e. foals, calves, sheep, goats, pigs, geese and dogs) had become victims of the wolves. The total loss was estimated as 209,179 silver rubles. As far as the species of the killed animals are concerned, the number of the killed sheep was the greatest among the other animals, while the total value of the perished horses was the highest among the other animals.

In comparison with the counties of Latvian population, the areas of Estonian population suffered two times greater loss of great domestic animals, although

the total number of the killed domestic animals in Latvian territory exceeded that of the Estonian territory. It should be admitted that the annual loss caused by wolves to animal husbandry seriously affected the situation in animal farming that was also periodically suffering from cattle plague.

Half a century later, in 1874–1877, statistical data on the damage done by the wolves were collected in the guberniyas of Estonia and Livonia. Although being incomplete, those data help us estimate the tendencies that had taken place meanwhile. In Livonia the total number of domestic animals killed by wolves during that 4-year period reached 4,643 heads, including 200 great animals and 4,443 smaller animals. Arithmetically it meant 1,161 animals per year. Thanks to active hunting of the wolf the damage had decreased 26 times, compared to the data half a century before. The average annual loss was estimated as 5,217 silver rubles.

Half a century before, in 1822–1823, the loss in monetary value was almost equal in the Estonian and Latvian counties of the guberniya of Livonia, however the data of 1874–1877 indicate that the Estonian counties (mainly those of Tartu and Pärnu) suffered more. It was the peasants who suffered most. For instance, in Pärnu county, out of 905 domestic animals killed by wolves in 1869–1873, 890 animals had belonged to peasants.

In 1874–1877 data on damage caused by wolves were for the first time collected in the guberniya of Estonia. It was found that the incomplete number of the killed domestic animals in the four counties totalled 11,370 heads, including 930 great animals and 10,440 smaller animals. The statistical average number is 2,840 animals per year with their monetary value of 17,289 silver rubles. Comparison of the data from both guberniyas displays the fact that the loss in Estonia was 2.4 times higher than that in Livonia. But when taking into consideration the sizes of the areas of Estonia and Livonia the difference grew 6 times. It means that the annual loss per 1,000 square kilometres was 25 heads in Livonia but 144 heads in Estonia. We should keep in mind that the average number of domestic animals in both guberniyas per 1,000 square kilometres was almost equal.

In Saaremaa the collection of data on the domestic animal victims of wolves was carried out in 1822–1823, 1874–1877 as well as in 1881–1883 indicating that during the last period both the landlord estates and peasant farms lost 1,528 horses, cows, sheep and pigs.

The greatest damage was suffered in Karja parish (where the number of the killed wolves was the highest), but also in Kaarma, Valjala, Pöide and Muhu parishes. Differently from other counties of Livonia, the loss caused by wolves, mainly to the horses, was partly compensated to the peasants of Saaremaa by the Nobility of Saaremaa and the Peasants Bank of Saaremaa.

4. Wolves as a danger to people: Rabid wolves

The chronicle of the attacks by rabid as well as man-eater wolves in 18th–19th-century Estonia is based on materials concerning Lutheran Estonians preserved in the history archives of the republics of Estonia and Latvia.

The earliest written information about the misdeeds of a rabid wolf is contained in A. Olearius' narrative of his journey in 1647. The following 18th–19th-century events have been drawn from the above-mentioned archive materials. These are more or less regular, though with gaps, beginning from the second half of the 18th century. The materials concerning the 19th century are more complete and more detailed.

As can be seen from those events, a rabid wolf was a terrible beast who would attack people and domestic animals indiscriminately, causing them severe wounds. People got bitten mainly in the region of the head and the upper part of the body. Sometimes a wolf managed to injure dozens of people and domestic animals before something could be done against it. Often it was only possible to kill it with axes and clubs by dint of a united effort. There were also cases when the wolf disappeared after causing devastation, and thus evaded getting killed. In addition to what happened in Estonia, also some of the most drastic attacks on people by rabid wolves recorded in Russia are discussed.

For the whole of the 19th century it has been possible to establish 70 attacks on people by rabid wolves in Estonia between the years 1806–91. The number of the sufferers attained almost 400, of whom 130, i.e. nearly every third of the victims, died of rabies and the wounds.

The appearance of rabid wolves can be regarded according to locality (the counties in question), years, and seasons. Differently from man-eater wolves, whose attacks in 19th-century Estonia were rather restricted to certain localities, rabid wolves constituted a scourge in all the then nine Estonian counties without exception. Their attacks were concentrated in the northern, northeastern, eastern and southeastern regions, just as the attacks of the man-eater wolves. Those regions accounted for over two-thirds (67.1%) of all cases.

When we divide those 70 cases according to five-year periods, two peaks will stand out: the first falls on the years 1811–15 (16 attacks in 7 counties), then 1816–20 (8 attacks in 5 counties), and the second peak – 1851–55 (9 attacks in 5 counties) and 1856–60 (7 attacks in 3 counties) (see graph on p. 61). The over 1.5-fold decrease in the cases of the second peak can mostly be explained by the decline in the numbers of wolves.

The appearance of rabid wolves also bears a seasonal character. Out of the 54 cases (1763–1891) the time of occurrence of which is known, 21 (38.8%) fell on spring months (Mar–May), 17 (31.4%) on winter months (Dec–Feb), 14 (25.9%) on summer months (Jun–Aug), and only 2 (3.7%) on autumn months (Sep–Nov). Thus, winter and spring months accounted for 70.2% of the cases (see graph on p. 63). The data on the cases in Tsarist Russia for 1843–61 were analogous. The 338 attacks occurred as follows: 113 or 33.4% in spring months,

100 attacks or 29.6% in winter months, 69 attacks or 20.4% in summer months, and 56 cases or 16.6% in autumn months.

According to available data, during the period 1763–1891 in Estonia 207 people got bitten in 34 cases for which the exact number of the people bitten and dead is known. Out of those 65 caught rabies and died, and in addition 4 died of the wounds. The mortality rate was 33.3%. It is strange that after such misfortunes there were very severely mauled people who still survived. At that time the anti-rabies vaccine had not yet been invented. However, folk medicine knew a number of methods and measures for avoiding the contraction of rabies.

As regards the latent period of rabies, in 1763–1877 there were 77 people in Estonia who died of rabies as a result of 38 attacks the time of which is known. The average latent period together with a few days of illness lasted 41 days (with the exceptional cases of 2 days and two years 20 days). During the first month 29 people (37.6%) fell ill, in the second month 36 people (46.7%), in the third month 7 people (9%) and in only five people (6.5%) the latent period lasted over three months. Thus almost half the people fell ill in the second month, and in the course of the first two months 84.3%.

5. Man-eater wolves

As we see from old parish registers and archive documents, in the past centuries in Estonia there also occurred man-eater wolves, whose victims were mostly children.

The earliest information dates from the parish of Kambja in the county of Tartumaa, where according to the church chronicle 11 children and one woman fell victim to one man-eater wolf in the course of 1762–67.

During the following decades wolves killed a large number of children in Estonia. Up to 1853, 136 people Lutherans fell victim to man-eater wolves here, including 131 children, 3 women and 2 men. Of those 111 people (108 children, 2 men and one woman) were killed in the 19th century (1804–53). Of the 108 children 59 were boys aged 1–15 (average age 7.3 years) and 47 girls (aged 1–17, the average age being 7.2 years). The gender and age of two children is unknown.

The largest number of children were killed in the counties of Tartumaa (81 children and a man), Võrumaa (9 children and a woman), Harjumaa (10 children), Virumaa (6 children and a man). In two parishes one child in each was killed. Of the 82 victims in Tartumaa over a half (45 children and a man) were killed in one single parish – Torma. The man-eater wolves hunted in the same regions as did the rabid wolves – in the southeastern, eastern, northeastern and northern parts of the country (see contour map on p. 77). During that time interval (1762–1853) there were two periods of frequent attacks on children: 1806–10, when 56 children were killed (in 6 parishes) and 1846–50 – 23 children (in 10 parishes) (see graph on p. 78). Among those years there were three with a specially large number of victims: 1809 with 45, 1810 with 9, and 1846 with 16 children killed, when those wolves hunted in a permanent area in Northern Tartumaa in the parishes near Lake Peipsi.

In the appearance and activity of man-eater wolves a seasonal character can be clearly distinguished. All the 136 victims known from the 18th–19th centuries can be grouped according to months as follows: in January 5, February 14, March 6, April 10, May 15, June 14, July 28, August 23, September 9, October 2, November 3, and December 7 children were killed (see graph on p 80). Thus the 51 victims killed in the second half of summer (Jul–Aug) made up 37.5%, and together with those killed in June 48.5% of all victims. Why precisely in those months? There is no exhaustive answer to that question yet. Partly this can be explained by the fact that children were easy to catch (when tending animals in the pasture, gathering berries in the forest, staying in a field near their working parents, playing in the farmyard), and single mother wolves bringing up their cubs alone needed food, while the abrupt decrease in killings in autumn can be accounted for by the wolves leaving their dens and starting their roving lives, as well by the beginning of battues in autumn.

The chapter also describes the behaviour of man-eater wolves in comparison with that of rabid wolves, pointing out the differences. As proof, the reminiscences of two people are added, who in their childhood were attacked by a man-eater wolf. Wolves used to catch children by lurking them (even when they were sitting on their doorstep), but they were also attacked quite audaciously and openly. Usually the predator succeeded in disappearing together with its prey and only later were the scattered remains of the children found. Of some victims no sign whatsoever could be found. In few cases people also managed to retrieve a child from the beast, either dead or still alive. There were cases when a child was killed, but not eaten at all or hidden under moss and brushwood in the forest. When a group of children was attacked, usually the smallest one was chosen as the target. If anyone hurried to the child's rescue, often the wolf attacked the rescuer.

The appearance of man-eater wolves needed certain preconditions: 1) large numbers of wolves, 2) which resulted in the existence of numerous solitary wolves, mainly old or crippled individuals, who were still able to procreate, 3) little or non-existing hunting by man, 4) a certain scarcity of prey animals, and 5) people's customs or coercive situations.

Hunger was by no means the sole reason compelling a wolf to attack children. Actually there are cases known when the victim was not eaten at all. Therefore, it is necessary to distinguish between ferocity and man-eating. Not all beasts attacking people will turn into man-eaters. There may be some other essential reason leading to that – either the need of a single she-wolf to feed her cubs, the physical deficiencies of the beast itself due to age or injuries, or something else. If an attack on a human succeeded and the wolf found a child not only to be easy, but also safe prey, this could be followed by deliberate lurking and specialization in that kind of food. The most convincing examples are those where children were dragged away from the herd and the sheep remained intact.

In the same way, when soldiers fallen on a battlefield remained unburied, wolves had an opportunity to taste human flesh. There are plenty of examples proving the fact that after battles and epidemics of plague, wolves began to attack living people as well.

On the basis of facts collected from Russia and Estonia, as well as those provided by several authors, it may be concluded that:

- 1) At first man-eater wolves were individuals of minor value: old, crippled or sick animals, who had been driven out of the pack or had left it of their own accord. Usually they were solitary animals living in the vicinity of people's homes, they were lean and not particularly cautious.
- 2) Another kind of man-eaters were in general healthy, strong, but aggressive individuals, who were not driven to attack people by hunger.
- 3) Still another group could be constituted by the so-called "domestic wolves". These were animals who had been brought from the forest as cubs and brought up at home.
- 4) The last category was made up of hybrids, who had been born of wolves living both at people's homes and freely in natural conditions. Among the latter the best known were the so-called black wolves, of whom several authors of the Middle Ages as well as modern times have written.

6. The fight against wolves in Estonia

The earliest documentary data on the destruction of predators in Estonia and Livonia go back to the middle of the 17th century. Under the existing law everyone had the right to hunt and catch any predator. For the arrangement of big battues every household was required to contribute a certain amount of wolf net, a certain number of participants in the battue, and communities were expected to make trapholes and erect wolf's gardens and apply them. The shirkers of the obligation were fined. For the predators killed monetary premiums were paid.

The Great Northern War (1700–21) put an end to the Swedish rule here. The annexation of the territories of Estonia and Livonia to Tsarist Russia stopped the fight against wolves here for decades to follow. It was not until late in the 18th century that measures began to be planned for lessening the damage caused by wolves. The fight gained proper momentum only at the beginning of the 19th century – in 1804 in Livonia and in 1806 in Estonia. On 15 May every spring battues were held together with search for litters of cubs. Already in the first spring, 12 grown-up animals and 295 young cubs were killed in Livonia. Later on those numbers continued growing. The best participants were given premiums, the shirkers were fined. Thus, attempts were made to decrease the numbers of wolves in Livonia with varying success. By the 1820s, however, the momentum slackened. To revive wolf hunting, in 1825 the government issued a new decree, which required holding battues during three periods a year: in spring in May, in summer in Aug–Sep, and in winter in Oct–Feb. At the same time a considerable premium was established, which was differentiated

according to the wolf's age: 5 roubles for a grown-up wolf and 2 for a cub. An analogous decree was issued in 1827 in the guberniya of Estonia, where a premium of 3 roubles was paid equally for old and young wolves. The chance of a premium encouraged men again to search for wolves' dens in the forest in spring. After the appearance of the decrees, in the second half of the 1820s in Estonia over 1000 wolves were killed a year, 75–80% of whom were cubs, 20 years later the average number of wolves killed a year still attained 750. It was not until the 1870s that the scourge of wolves was eliminated in Livonia, in Estonia this was achieved by the 1890s.

7. Wolf hunting, ways and means

All ways of wolf hunting are divided into two kinds: 1) active ways, with the hunter's direct participation, and 2) passive ways, without the hunter's immediate participation, where the catching mechanism is released by the wolf himself. Active ways often required a very large number of participants (large-scale battues), but they could also be practised alone, searching for wolves' litters in spring or lurking near a carcass in winter. The means used in practising the passive ways of catching were various traps: 1) those that caught the wolf alive, and 2) those that killed it.

In the case of almost all active as well as passive ways, of very great importance was the bait, which lured the wolves into traps or under bullets. The active ways of hunting used in Estonia included: 1) battues: a) spring hunt together with search for litters, b) summer and autumn hunt, c) winter hunt with the help of fladries or pieces of cloth, d) hunt with nets, e) hunt by using the so-called "Pskov method"; 2) stalking; 3) hunting with quarry's call: a) making a piglet whine, b) imitating a hare in trouble or a wolf howling; 4) stillhunting: a) near a carcass, b) dragging a bait. The passive ways of hunting involved the use of: 1) trapholes, 2) wolf's gardens, 3) box traps and quick-killing traps, 4) leghold traps, 5) wolf angles, 6) snares, 7) poisoned bait, and 8) a cocked gun or self-shooter.

Those ways of hunting are described from the point of view of their history, spread, the equipment and devices used, the preparations for and the realization of a hunt or capture, their efficacy, their appraisal, and people's reminiscences of them.

8. The wolf in the Estonian folk tradition

The Estonian folk tradition connected with wolves is varied and rich, leaving in the shade all other wild animals, including the bear. The wolf occurs in proverbs, sayings, riddles, folk songs, incantations, fairy tales, myths, narrations, and beliefs. In animal fairy tales the wolf is one of the principal characters beside the fox, the bear and the hare. In myths the wolf is a contradictory, but mostly positive character, who protects man against evil

supernatural beings. The wolf is described most realistically in stories about real life, which also reflect direct experience and observations.

Such many-sided occurrence of the wolf in Estonian folklore is fully understandable. To the land tiller and grazier the wolf was of much greater importance than any other wild animal. The folk stories about wolves to a large extent originate from facts connected with cattle and sheep raising, since wolves, who were a constant menace to animals, had to be kept away from them with the help of both real means and magic – witchcraft and incantations.

The activities aimed at ensuring good luck to one's herd started immediately when the animals were driven out of the shed for the first time in spring. Magic for warding off wolves was used at the gate of the farm as well as in the pasture, and that was continued during the whole of the grazing period. An essential role was played by the herdsman, whose behaviour was expected to be in close accordance with the rules, not only on the very first day – St. George's Day – but at other times as well. There were a number of obligations and prohibitions to be observed. It was believed that certain incantations would ward wolves off the herd, and indeed, as experience showed, in choosing a herdsboy or -girl, those were preferred under whose care no misfortune had befallen to animals. Nevertheless, whatever was done, neither incantations and witchcraft practised on the animals, nor even real measures (smearing animals with birch tar, paraffin oil, blowing trumpets, etc.) would protect the herd from wolves. That is why for our ancestors the wolf became a kind of natural force against which man was powerless. Therefore, they had to admit the wolf's right to its prey (for "a wolf can't go hungry") and agree to every farm letting the wolf get its "share" from them. It was forbidden to interfere with a wolf leaving with its prey or to use the animal it had killed, etc. Moreover, it was believed that by killing some animal, the wolf would contribute to the fertility of the herd. That idea was even expressed by a proverb: "The luck of sheep lies in the traces of a wolf". Wolves were respected: when someone encountered a wolf, he would not start reprimanding the animal, but would speak to it in a friendly way so that the beast would refrain from attacking him. People avoided mentioning the wolf's real name, using euphemisms instead. The Estonian language knows over 500 of them, which is many times more than all the names given to all our other beasts of prey (beginning with the weasel and ending with the bear) put together.

The wolf was also an animal of omen. Its howl, its appearance in a village or a farmyard, an encounter with it, seeing it either actually or in a dream, would portend the coming weather, the prospective harvest, as well as the person's own and his herd's future.

Some parts of the wolf's body, some of his organs, as well as products of its organism have been used in Estonia to cure illnesses, solve farming and household problems, as well as protect against evil forces and bring luck in personal life. Thus, magic power was ascribed to wolf's meat, throat, skull, teeth, tail, hairs and excrements.

Estonian folklore distinguishes between several kinds of wolf: besides the ordinary forest wolves of several breeds, there were also wolves of the realm of the dead and werewolves. The latter occupy a prominent position in Estonian folk tradition.

The word “wolf” is relatively frequent in the usage of the Estonian language. It occurs in many place names: villages and farms, parts of landscapes, surface forms; it forms part of many plant names, it can be found in building and technical terms and notions, as well as a basis for comparison in sayings.

CURRICULUM VITAE

Ilmar Rootsi

1. Sünniaeg ja -koht: 12 mai 1937, Tallinn
2. Kodakondsus: Eesti
3. Aadress, telefon: Tartumaa, Ülenurme v., Kogre tee 4–37, tel, 7425 236, 53 950 630
4. Töökoht, amet: pensionär
5. Haridus: Tartu Riiklik Ülikool 1966, kehakultuuriteaduskond, kehakultuuri ja spordi õpetaja; Tartu Ülikool, doktoriõpe 2006–2010
6. Keelteoskus: vene keel kõnes ja kirjas, inglise ja saksa keel – lugemise ja tõlkimise oskus
7. Teenistuskäik:
 - 1994–2002, Estiko Investeeringute AS, tööline
 - 1991–1994, V/e TÜ Üliõpilasküla, direktor
 - 1988–1990, Kaaarepere Metsakatsejaam, nooremteadur
 - 1981–1988, Eesti Metsamajanduse ja Looduskaitse Teadusliku Uurimise Instituut, vaneminsener
 - 1979–1981, Tartu Eksperimentaalõlletehas, spordimetoodik
 - 1968–1979, Tartu Kolhooside Ehituskontor, spordimetoodik, a/ü komitee esimees
 - 1967–1968, Tartu 5. Keskkool, kehalise kasvatuse õpetaja
 - 1966–1967, VS „Jõud” Viljandi Rajooninõukogu, kergejõustiku treener
8. Olen ajakirja „Eesti Jahimees” toimkonna liige

CURRICULUM VITAE

Ilmar Rootsi

1. The time and place of Birth: May 12, 1937, Tallinn.
2. Citizenship: Estonian.
3. Address, telephone: Tartumaa, Ülenurme township, Kogre tee 4–37, tel. 7425–236, 53 950 630.
4. Post, profession: pensioner.
5. Education: The State University of Tartu, Faculty of Physical Education, Teacher of PE and Sport; Doctoral programme 2006–2010: Tartu University.
6. Languages: Russian – good, English, German – reading and translating ability.
7. Experience:
 - 1994–2002, Estico Investments Ltd, worker.
 - 1991–1994, Student’s Village of Tartu University, director.
 - 1988–1990, Forest Experimental Establishment of Kaarepere, junior scientist.
 - 1981–1988, Estonian Scientific Research Institute Forestry and Nature, Preserve senior engineer.
 - 1979–1981, Tartu Experimental Brewery, sports instructor.
 - 1968–1979, Tartu Kolkhoz Building Society, sports instructor and chairman of the Trade Union Committee.
 - 1967–1968, Tartu Secondary School No 5, sports teacher.
 - 1966–1967, Viljandi Regional Council of the Sport Society „Jõud”, coach of track and field.
8. Member of the editorial board of the journal „Estonian Hunter” since 1993.

PUBLIKATSIOONID

1984

V. Eenmaa, A. Lillenberg, I. Roots. Põdra toidubaasi kvantitatiivne koostis. // Eesti ulukid III. Tallinn 1984, lk 27–37.

1986

I. Roots. Metsa hulli, metsa halli, metsa ilusa isanda. // Eesti Loodus 1986, nr 3, lk 161–166.

1987

I. Roots. Põder Eestis läbi viimaste sajandite. // Eesti Loodus 1987, nr 11, lk 730–734.

1988

I. Roots, E. Viht, A.Õun. Lahemaa rahvusparki maismaa linnukooslustest. // Lahemaa uurimused III. Raahvusparki looduse inventeerimine. Koostaja I. Etverk. Tallinn, 1988, lk. 143–155.

1989

I Roots. Inimsööjad hundid XIX sajandi Tartumaal. // Kleio 1' 88. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh. Tallinn 1989, lk 90–93.

I. Roots. Inimsööjad hundid XIX sajandi Tartumaal 2. // Kleio 2. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh. Tartu 1989, lk 69–74.

1990

I. Roots. Jänes läbi aegade. // Eesti Loodus 1990, nr 4, lk 226–233.

1993

I. Roots. Huntide kuritegudest ja nende hävitamisest XIX sajandil Eestimaa kubermangus. // Eesti Mets 1993, nr 1, lk 23–26.

Д. И. Биби́ков, И. Роотси. Опасен ли волк людям? // Природа и Охота 1993, № 4, с. 43–45.

I. Roots. Jahipidamisest Eestis läbi seadusetähe (ajalooline ülevaade kuni 1940. aastani). // Eesti Mets 1993, nr 5/6, lk 30–35.

I. Roots. Krahv Friedrich Bergi jahinduslikust tegevusest. // Von Bergide perekonnalugu. Koostaja ja toimetaja V. Laja. Tartu 1993, lk 65–70.

1994

I. Roots. Jahiulukite ajaloost Eestis (kuni 1940. aastani). // Eesti Mets 1994, nr 3, lk 11–18.

1995

В. Л. Ага́мович, Д. И. Биби́ков, И. Роотси. Бешеные волки. / Природа и Охота 1995, № 2/3, с. 72–74.

I. Roots. Marutaud ja marutõbised hundid mineviku Eestis. // Eesti Mets 1995, nr 12, lk 16–17.

1996

I. Roots. Hunt Eestis läbi aegade 1–9. // Jahimees 1996, nr 1. jaanuar, lk 3; nr 2, veebruar, lk 3; nr 3, märts, lk 3; nr 4, aprill, lk 3; nr 6/7, juuni/juuli, lk 5; nr 9, september, lk 5; nr 10, oktoober, lk 5; nr 11, november, lk 5; nr 12, detsember, lk 5.

I. Rootsi. Harju-Madise kihelkonna talurahva elust läbi sajandite // Harju-Madise 700. Kilde kiriku ja kihelkonna ajaloost. Koostanud J. Siirak. Tallinn i.a., lk 27–34.

1997

I. Rootsi. Hunt Eestis läbi aegade 10–12. // Jahimees 1997, nr 1, jaanuar, lk 5; nr 2, veebruar, lk 5; nr 3, märts, lk 5.

I. Rootsi. Hunt tänases Euroopas. // Eesti Mets 1997, nr 4, lk 26–27.

I. Rootsi. Tallinna jahimeeste seltsist. // Vana Tallinn VII (XI). Koostaja R. Pullat. Tallinn 1997, lk 163–166.

1998

I. Rootsi. Mõnda mõisa metsavahtide elust. // Eesti Mets 1998, nr 1, lk 20–22.

I. Rootsi. Jahipidamise seaduslik korraldamine Eestis Saksa okupatsiooni ajal 1941–1944. // Eesti Mets 1998, nr 3, lk 7–9.

I. Rootsi, Mets, ulukid, inimene – suhted läbi aegade. // Teaduse ajaloo lehekülgi Eestist. XII kogumik. Metsateaduse ajaloost Eestis. Koostaja T. Meikar. Tallinn 1998, lk 194–207.

I. Rootsi. Martna talurahva minevikust. // Martna kihelkond. Artikleid ja mälestusi. 1998, lk 53–71.

1999

I. Rootsi. Eestimaa XIX sajandi hundiküttidest. // Jahimees nr 4, aprill, lk 11.

E. Etverk, I. Rootsi. Jahimaade rentimisest Eestis kahe maailmasõja vahel. // Eesti Mets 1999, nr 6, lk 18–23.

2000

I. Rootsi. Hundisõjast mineviku Eestis. // Jahimees nr 2, veebruar, lk 14.

2001

I. Rootsi. Hunt endeloomana. // Eesti Jahimees 2001, nr 2, lk 19.

I. Rootsi. Man – eater wolves in 19-th century Estonia. // Proceedings of BLCI symposium. Human dimensions of large carnivores in Baltic countries. Šiauliai 2001, p. 77–91.

I. Rootsi. Hunt ja inimene – vastastikused suhted läbi aegade. // XXIV Eesti Looduseuurijate Päev. Lõuna-Eesti loodus. Tartu 2001, lk 63–65.

I. Rootsi. Jänes – mineviku populaarne jahiloom 1–5. // Eesti Jahimees 2001, nr. 6, lk. 31; nr. 7/8, lk. 63; nr. 9, lk. 31; nr. 10, lk. 16; nr. 11, lk. 28.

2002

I. Rootsi. Jänes – mineviku populaarne jahiloom 6–12. // Eesti Jahimees 2002, nr. 1, lk. 15; nr. 2, lk. 28; nr. 3, lk. 28; nr. 4, lk. 30; nr. 5, lk. 24; nr. 6, lk. 30; nr. 7/8, lk. 58–59.

2003

I. Rootsi. Ahm, rahvakeelselt „libehunt”. // Eesti Jahimees 2003, nr 2/3, lk 31.

I. Roots. Rabid wolves and the man in Estonia of the 18th–19th centuries // *Acta Zoologica Lituanica* 2003. Volumen 13. Numerus 1. A. Ulevičius (Ed.). Proceedings of the 5th Baltic Theriological Conference: Part II. Vilnius 2003, p 72–77.

2005

I. Roots. Tuli susi soovikusta. Tartu, 2005.

2006

I. Roots. Ulukikaitse seltsidest esimese jahiseltsini. // *Eesti Jahimees* 2006, nr 11, lk 22–23.

2007

I. Roots. Hunt rahvapärimeses: reaalsuse ja fantaasia piiril. // *Teine folkloristide talvekonverents. Aeg ja ruum rahvaluules*. 1.–2. veebruar. Riidaja Torupillitalus. Teesid. Tartu 2007, lk 11–12.

2008

I. Roots. Hunt kultusloomana eesti rahvatraditsioonis. // *Mäetagused* 40. Hüperajakiri. Tartu 2008, lk 7–24.

I. Roots. Hunt ja inimene: suhetest läbi aegade. // *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat* 2007. Tartu 2008, lk 113–123.

2009

I. Roots. Eesti jahikultuuri lätetel. // *Eesti Jahimees* 2009, nr. 10, lk. 20–21.

2010

I. Roots. Hundid teekäijaid kimbutamas. // *Eesti maanteemuuseumi aastaraamat* 2009. Eesti Maanteemuuseum 2010, lk. 64–71.

DISSERTATIONES HISTORIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Olaf-Mihkel Klaassen.** Eesti Vabariigi konsulaarpoliitika Aasias ja Aafrikas 1918–1940. Tartu, 1991.
2. **Jüri Linnus.** Maakäsitöölised Eestis 16. sajandist kuni 19. sajandini. Tartu, 1991.
3. **Vahur Made.** Eesti ja rahvasteliit. Tartu, 1999.
4. **Martin Hallik.** Tartu ülikooli õppejõudude ja kasvandike osast humanitaar-orientalistikas (1802–1940). Tartu, 2001.
5. **Anti Selart.** Liivimaa ja Vene 13. sajandil. Uurimus poliitilisest ajaloost. Tartu, 2002.
6. **Aldur Vunk.** Ristisõjad ja palverännakud Eestis 12.–16. sajandil. Uurimus nende iseloomust ja alatüüpidest. Tartu, 2003.
7. **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710–1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu, 2004.
8. **Katri Raik.** Eesti- ja Liivimaa kroonikakirjutuse kõrgaeg 16. sajandi teisel poolel ja 17. sajandi alul. Tartu, 2004.
9. **Aigi Rahi-Tamm.** Teise maailmasõja järgsed massirepressioonid Eestis: allikad ja uurimisseis. Tartu, 2004.
10. **Anu Raudsepp.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Tartu, 2005.
11. **Lea Leppik.** Tartu ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918. Tartu, 2006.
12. **Karin Hiimaa.** Aafrika retseptatsioon eestikeelses trükisõnas (kuni 1917). Tartu, 2006.
13. **Людмила Дубьева.** Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX вв. Тарту, 2006.
14. **Sirje Tamul.** Eraalgatuslikest stipendiumidest Tartu Ülikoolis 1802–1918. Tartu, 2007.
15. **Marten Seppel.** Näljaabi Liivi- ja Eestimaal 17. sajandist 19. sajandi alguseni. Tartu, 2008.
16. **Mati Kröönström.** Eesti sõjaväe juhtivkoosseis Vabadussõjas 1918–1920. Tartu, 2008.
17. **Märt Läänemets.** *Gaṇḍavyūha-sūtra* kui ajalooallikas. Tartu, 2009.
18. **Epi Tohvri.** Valgustusideede mõju Tartu arhitektuurikultuurile 19. sajandi alguses. Tartu, 2009.
19. **Indrek Paavle.** Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950. Tartu, 2009.
20. **Aivar Põldvee.** Bengt Gottfried Forselius ja rahvahariduse lätted Eesti- ja Liivimaal. Tartu, 2010.

21. **Vladimir Sazonov.** Die Königstitel und -epitheta in Assyrien, im Hethiterreich und in Nordsyrien (*Ugarit, Emar, Karkemiš*) in der mittellassyrischen Zeit: Strukturelle Gemeinsamkeiten, Unterschiede und gegenseitige Beeinflussung. Tartu, 2010.
22. **Andres Seene.** Eesti sõjaväe ohvitseride ettevalmistamise süsteemi kujunemine ja areng 1919–1940. Tartu, 2011.
23. **Piret Õunapuu.** Eesti rahva muuseumi loomine ja väljakujunemine. Tartu, 2011.